

АРХИВСКО НАСЛЕЂЕ

ЧАСОПИС ЗА АРХИВИСТИКУ И ИСТОРИОГРАФИЈУ
* ГОДИНА XV * БРОЈ 15 * 2021.

Зајечар, 2021.

15

АРХИВСКО НАСЛЕЂЕ

15

Година XV, бр. 15

Зајечар, 2021.

THE ARCHIVAL HERITAGE
The Review for Archival Research and Historiography

Editor
Velibor Todorov

Zaječar, 2021.

АРХИВСКО НАСЛЕЂЕ
Часопис за архивистику и историографију

Уредник
Велибор Тодоров

Зајечар, 2021.

АРХИВСКО НАСЛЕЂЕ

стручно гласило за архивистику и историографију у Републици Србији,
излази једном годишње

Издавач:

Историјски архив "Тимочка крајина" Зајечар

Главни и одговорни уредник:

Велибор Тодоров

Оперативни и технички уредник:

Агим Ј. Јанузи

Редакција:

Миладин Милошевић
проф. др Горан Максимовић
др Александар Животић
Дејан Антић
Душко Топаловић
Сузана Томић
Велибор Тодоров
Иван Потић
Миљан Ћирић
Агим Ј. Јанузи

Лектура и коректора:

Стојан Тодоровић

Превод на енглески:

Јелена Иванц

Сарадник на индексацији:

Бобан Ђорђевић

Техничка припрема

и дизајн корице:

Агим Ј. Јанузи

Тираж

200

Штампа:

„Brainstrade“ штампарија „Влапо“ Књажевац

САДРЖАЈ/Content

УВОДНА РЕЧ / Keynote	9
ИСТОРИОГРАФИЈА / The Historiography	
Јелица Илић , историчар, виши кустос, Народни музеј, Зајечар АКАДЕМЦИ – УЧЕНИЦИ И ПРОФЕСОРИ ГИМНАЗИЈЕ У ЗАЈЕЧАРУ	11
Jelica Ilic , historian, senior custodian, National Museum, Zajecar ACADEMICS-PROFESSORS AND TEACHERS OF GYMNASIUM IN ZAJECAR	
Др Бранко Надовеца , научни саветник Институт за новију историју Србије, Београд Мр Небојша Ђокић Српски научни центар, Београд НАОРУЖАЊЕ СРПСКЕ ВОЈСКЕ У СРПСКО – БУГАРСКОМ РАТУ 1885. ГОДИНЕ	39
Dr.Branko Nadoveza , scientist counselor Institution of new history of Serbia, Belgrade Mr. Nebojsa Djokic Serbian Scientific Center, Belgrade THE ARMAMENT OF THE SERBIAN ARMY IN THE SERBIAN-BULGARIAN WAR IN 1885.	
Ранко Јаковљевић , самостални истраживач, Републички геодетски завод, Неготин ГОЛО ОСТРВО	67
Ranko Jakovljevic , independent researcher, Republic geodetic authority, Negotin BARREN ISLAND	
ИЗ АРХИВСКЕ ГРАЂЕ / From the archival records ИСТРАЖИВАЊА / The Researches	
Прим. др. мед. Горан Чукић , Београд, Раковица О ПЕГАВЦУ У ЗАЈЕЧАРУ И НЕГОТИНУ У ДНЕВНОМ ЛИСТУ „ПОЛИТИКА“ 1913. ГОДИНЕ	79
Prim. Dr. Med Goran Cukic , Belgrade, Rakovica ABOUT THE TYPHUS IN ZAJECAR AND NEGOTIN IN THE NEWSPAPER „THE POLITICS“ IN 1913	
Прим. др. мед. Горан Чукић , Београд, Раковица РОТАЦИЈА У СРПСКОМ САНИТЕТУ 1916. ГОДИНЕ	89
Prim. Dr. Med Goran Cukic , Belgrade, Rakovica ROTATION IN THE SERBIAN SANITARY SERVICE IN 1916	

Радиша Драгичевић, књижевник и публициста, Бор ДВЕ ВЕРЗИЈЕ ЗЛОЧИНА У МАЊИНЦУ 1917. ГОДИНЕ Radisa Dragicevic, writer, Bor TWO VERSIONS OF THE CRIME IN MANJINAC IN 1917	113
Др Миодраг Велојић, географ, Зајечар РАЗВОЈ ПИСМЕНОСТИ У НАСЕЉУ ВРТОВАЦ Dr. Miodrag Velojic, geographist, Zajecar THE DEVELOPMENT OF LITERACY IN VRTOVAC SETTLEMENT	119
Срђан М. Томић, земљоделац и публициста, Зајечар/Велики Извор СЈАЈ И ТАМА ЗАЈЕЧАРСКЕ „ПОБЕДЕ“ Зајечарски фудбалски клуб „Победа“ 1932–1942. године Srdjan M. Tomic, farmer and publicist, Zajecar /Veliki Izvor GLOW AND DARKNESS OF „THE VICTORY“, ZAJECAR Football club “The Victory”,Zajecar in 1932-1942	129
Миодраг Никодијевић, наставник приредио др Дејан Крстић, етнолог и антрополог, Народни музеј, Зајечар ХРОНИКА СЕЛА ОШЉАНА О ЗБИВАЊИМА ТОКОМ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА Miodrag Nikodijevic, teacher Edited by Dr.Dejan Krstic, ethnologist and anthropologist, National Museum, Zajecar CHRONICLE OF THE VILLAGE OSLJANE ABOUT THE EVENTS DURING THE WORLD WAR II	139
Борислав Г. Соколовић, самостални истраживач, Зајечар РАТНО ЗАРОБЉЕНИШТВО И ПОСЛЕДИЦЕ ЗАРОБЉЕНИШТВА КРСТЕ ЖИВАНОВИЋА ИЗ СЕЛА ОШЉАНЕ У НЕМАЧКОЈ 1941–1945. ГОДИНЕ Borislav G. Sokolovic, independent researcher, Zajecar WAR CAPTIVITY AND CONSEQUENCES OF THE CAPTIVITY OF KRSTA ZIVANOVIC FROM THE VILLAGE OSLJANE IN GERMANY 1941–1945	167
Драган Благојевић, самостални истраживач, Минићево КЊАЖЕВАЧКИ ЗЕЈТИНЛИК НА БОШЕВУ- АСАНОВИЦИ Dragan Blagojevic, independent researcher Minicevo ZEJTINLIK IN KNJAZEVCAC IN BOSEVO-ASANOVIC	177
Агим Ј. Јанузи, архивски саветник, Историјски архив „Тимочка крајина“ Зајечар ПРВО ОСЛОБОЂЕЊЕ ЗАЈЕЧАРА У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ И „ЗАЈЕЧАРСКЕ ЕПИЗОДЕ“ ИЗ УГЛА МИЛОША Д. БАКИЋА Agim J.Januzi, the archive counselor, The Historical Archive „Timocka Krajina“Zajecar THE FIRST LIBERATION OF ZAJECAR IN WORLD WAR II AND „THE EPISODES OF ZAJECAR“ FROM THE POINT OF VIEW OF MILOS D.BAKIC	181

ПРИКАЗИ / The Reviews

Др Радмила Јовановић, Београд
„РУСКО КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ“ У ЗАЈЕЧАРСКОЈ СРЕДИНИ **187**
Dr.Radmila Jovanovic, Belgrade
„THE RUSSIAN CULTURAL HERITAGE“ IN ZAJECAR VICINITY

Prim. dr sci. dr med. Олица Радовановић, Зајечар
„ЗАЈЕЧАРСКО НАСЕЉЕ КОТЛУЈЕВАЦ“ **191**
Prim.Dr.sci.dr med. Olica Radovanovic, Zajecar
„ZAJECAR SETTLEMENT KOTLUJEVAC“

ИЗ АРХИВСКЕ БИБЛИОТЕКЕ / From the Archival Library

Бобан Ђрђевић, дипломирани библиотекар саветник
Матична библиотека „Светозар Марковић“ Зајечар
БИБЛИОГРАФИЈА ЧЛАНАКА У ЧАСОПИСУ
„АРХИВСКО НАСЛЕЂЕ“ I – X **197**
Boban Djordjevic, certified librarian counselor
The Main Library „Svetozar Markovic“ Zajecar
THE BIBLIOGRAPHY OF THE ARTICLES IN THE MAGAZINE
„THE ARCHIVES HERITAGE“ I-X

Иван Потих, виши дипломирани библиотекар,
Историјски архив „Тимочка крајина“, Зајечар
КУЛТУРНА ХРОНИКА ГРАДА ЗАЈЕЧАРА ЗА 2019. ГОДИНУ **225**
Ivan Potic, senior certified librarian,
Historical archive „Timocka Krajina“, Zajecar
THE CULTURAL CHRONICLE OF THE CITY OF ZAJECAR FOR 2019

IN MEMORIAM

Зоран Јанковић (1955–2019),
приредио Миљан Ћирић, историчар, виши архивист,
Историјски архив „Тимочка крајина“ Зајечар **233**
Zoran Jankovic(1955-2019),
Edited by Milan Ćiric, historian, senior archivist,
The Historical archive “Timocka Krajina”Zajecar

Љубиша Рајковић Кожељац (1940–2020),
приредио Радиша Драгичевић, књижевник и публициста, Бор **235**
Ljubisa Rajkovic Kozeljic(1940-2020)
Edited by Radisa Dragicevic, writer and publicist, Bor

УПУТСТВО САРАДНИЦИМА / Instructions to cooperatives **239**

УВОДНА РЕЧ

Часопис и годишњак Историјског архива у Зајечару „АРХИВСКО НАСЛЕЂЕ“ - гласило за архивистику и историографију, у свом досадашњем издавању, објавио је велики број стручних и научно-истраживачких радова, из друштвене, политичке и економске историје која сведоче о значајним догађајима и личностима, са подручја Тимочке крајине и шире.

Ово зајечарско гласило, може се рећи постало је препознатљиво по свом садржају у свом ближем и даљем окружењу.

Циљ Редакције је био и остао исти са почетка његовог рада, да се сачува од заборава наша прошлост публикавањем радова аутора из разних области на основу архивске грађе и других извора.

„Архивско наслеђе“ у овом 15. броју наставља уобичајену праксу објављивања грађе и резултата стручног и научно – истраживачког рада, као и њихових извора, чиме доприноси лакшем проучавању прошлости и очувању културног наслеђа.

Аутори радова су: историчари, научни радници, архивисти, библиотекари, етнологи и антрополози, географи, самостални истраживачи...

У овом броју „Архивског наслеђа“, кроз постојеће рубрике (из историографије, из архивске грађе, истраживања, прикази, из архивске библиотеке и сећања), обрађене су разноврсне теме: о академцима – ученицима и професорима Гимназије у Зајечару, где је представљено четрнаест академика и дате занимљивости из њиховог зајечарског периода; представљено је наоружање Српске војске у Српско – бугарском рату 1885. године и дата хронологија набавке наоружања и тактичко технички подаци; даје се приказ историјских извора о острву Гол на Дунаву на основу српске документарне грађе; говори се о пегавцу у Зајечару и Неготину објављеном у дневном листу „Политика“ 1913. године и о ротацији у српском санитету 1916. године; кроз две верзије злочина у Мањинцу 1917. године анализира се страдање цивилног становништва у књажевачком крају у контексту потпуног нестанка села; пише се и о развоју писмености у насељу Вртовац; о сјају и тами зајечарске „Победе“ – фудбалском клубу „Победа“ 1932-1942. године; хроника села Ошљане; о ратном заробљеништву и последицама заробљеништва Крсте Живановића из села Ошљане, у Немачкој 1941–1945. године; о књажевачком Зејтинлику на Бошеву-Асановици, где је сахрањено преко 2.000 војника из различитих ратова; првом ослобођењу Зајечара у Другом светском рату и приказ необјављеног текста „Зајечарске епизоде“ из угла Милоша Д. Бакића, коаутора монографије „Седма српска бригада“. У овом броју даје се приказ „Руског културног наслеђа“ у зајечарском крају, приказ књиге о насељу Котлујевац и библиографија чланака првих десет бројева у часопису „Архивско наслеђе“ I – X, културна хроника Града Зајечара за 2019. годину, сећање - IN MEMORIAM Зоран Јанковић (1955–2019), Љубиша Рајковић Кожељац (1940–2020) и на крају упутство сарадницима за достављање радова...

„Архивско наслеђе“ ће и убудуће сарађивати са истраживачима, који желе да објављују резултате свога рада у овом стручном часопису и јавности презентују историјске документе или фотографије, и обелодане успомене из прошлости. Истовремено ће, „Архивско наслеђе“ указивати на грађанску дужност заштите архивског материјала и значај чувања архивске грађе, али и позивати појединце и институције, да предају архивска документа Историјском архиву „Тимочка крајина“ у Зајечару.

Зајечар, 7.2.2019. - Са отварања изложбе, „Римски цареви рођени на данашњем тлу Србије“, у Галерији Архива (на фотографији, с десна у лево: аутор изложбе Живомир Тасић, професор из Бољевца, Велибор Тодоров, директор Архива у Зајечару, Јелена Милосављевић Радосављевић, наставница историје из Бољевца).

Зајечар, 28.2.2019. – Са отварања документарне изложбе „Из ратног дневника 1914–1918.“ ауторке Милене Милошевић Мицић, више кустоскиње и историчарке уметности из Завичајног музеја у Књажевцу, у склопу реализације пројекта „Ратни дневник из Првог светског рата 1914–1918. Стојана Ј. Јевтића“, (на фотографији, с лева у десно: Велибор Тодоров, директор Историјског архива у Зајечару, Александар Ристић, в.д. директора Завичајног музеја у Књажевцу и Милена Милошевић Мицић, ауторка изложбе).

ИСТОРИОГРАФИЈА

УДК 373.54 - 057.87(497.113Зајечар)
373.54 - 057.175(497.113Зајечар)

ЈЕЛИЦА ИЛИЋ, историчар, виши кустос,
Народни музеј Зајечар

**АКАДЕМЦИ – УЧЕНИЦИ И ПРОФЕСОРИ ГИМНАЗИЈЕ
У ЗАЈЕЧАРУ**

Апстракт: У раду је представљено четрнаест академика, а попис садржи личности које су биле чланови ДСС (1842–1864), СУД (1864–1892), СКА (1886–1947) и САН (од 1947) док је један од њих, Саво Дацов, био члан Бугарске академије наука. Поређени су по два основа: хронолошком и по односу са Зајечарском гимназијом. Наиме, постоје три категорије њихове везе са Гимназијом: прву чине њени ђаци а касније и професори у краћем временском периоду, друга су само ученици а трећа професори који су предавали по неколико школских година. Поред биографских података о години и месту рођења, дате су занимљивости из њиховог зајечарског периода, а потом основне информације од значаја за професионални и јавни живот. Најзад, наведени су датуми избора и врста чланства у Друштвима односно Академији.

Кључне речи: академици, Гимназија, Зајечар, научни рад, професори, ученици

Друштво српске словесности (у даљем тексту: ДСС) основано је у Београду 31. маја 1842.¹ а задатак му је био ширење наука на српском језику и усавршавање српског народног језика. Рад ДСС прекинут је августа 1842. године, због нереда у земљи, а настављен након две године. У то време прикупљало је историјске податке, вршило архивска истраживања и припремало школске књиге а резултати су, од 1846. године, објављивани у „Гласнику Друштва српске словесности“. Суспендовао га је кнез Михаило, 27. јануара 1864. и пола године касније, 29. јула 1864. обновљено је под називом Српско учено друштво (у даљем тексту СУД). Свим члановима суспендованог ДСС пружена је шанса да, писмено, дају изјаву министру просвете и постану чланови СУД, чији је основни задатак био „занимати се наукама и вештинама, уколико се оне најближе односе на Српство“. СУД је радио у четири одсека, за науке: моралне, језикословне и литерарне; природословне и математичне; историјске и државне; и за вештине. Прикупљани су историјски подаци, стари рукописи и документа, снимани архитектонски и живописани споменици по Србији, вршена топографска испитивања и вођене метеоролошке белешке, а резултати су објављивани у *Гласнику Српског ученог друштва*. Од 1877. године преформулисан је програм са циљем да се чланови посвете самосталним научним истраживањима, док је „ширење науке и књижевности у народ“ стављено у надлежност нарочитих одбора. Суспендовано је 13. маја 1886. због сукоба са министром просвете, а неколико месеци касније, 1. новембра 1886. донет је Закон о оснивању Српске краљевске академије наука (у даљем тексту СКА). Наредне године, 25. јуна, СУД је обновио свој рад, мада је у међувремену велики број његових чланова припао Академији. На предлог министра просвете, 1892. године, спојили су се СУД и СКА, тако што је СУД изабрао осам својих чланова за редовне, док су остали постали

¹ Припреме за оснивање отпочеле су још септембра 1841. године.

почасни академици.² СКА је радио у четири одсека: природних, философских и друштвених наука, као и уметности, а новина била је покретање систематских научних истраживања и руковођење њима. Научне студије објављиване су у *Гласу Српске краљевске академије* и то *Глас СКА први разред* расправе из природних наука, *Глас СКА други разред* расправе из филозофских, језичких, правних и историјских наука, *Споменик СКА* едиција у којој је објављена научна грађа, док су *Посебна издања СКА* била намењена објављивању већих студија и монографија. Закон о САН, од 30. априла 1947. донео је извесне промене у структури Академије, које каснији закони и статuti нису дирaли. Формирана су одељења наука: природно–математичких, техничких, медицинских, литературе и језика (касније: језика и књижевности), друштвених, а од уметности ликовне и музичке. Највеће промене настале су оснивањем научних института у оквиру Академије што је утицало да се њен рад и издавачка делатност разгранају.³

У даљем тексту представљено је четрнаест академика, а попис садржи личности које су биле чланови ДСС (1842–1864)⁴, СУД (1864–1892)⁵, СКА (1886–1947)⁶ и САН (од 1947)⁷ док је један од њих, Саво Дацов, био члан Бугарске академије наука. Поређени су по два основа: хронолошком и по односу са Зајечарском гимназијом. Наиме, постоје три категорије њихове везе са гимназијом: прву чине њени ђаци а касније и професори у краћем временском периоду, друга су само ученици а трећа професори који су предавали по неколико школских година. Поред биографских података о години и месту рођења, дате су занимљивости из њиховог зајечарског периода, а потом основне информације од значаја за професионални и јавни живота. Најзад, наведени су датуми избора и врста чланства у Друштвима односно Академији.

Ученици–професори Гимназије доцније академици

Петар Ј. Живковић (Зајечар, јул 1847⁸– Београд, 23. септембар 1924) математичар, професор Учитељске школе, директор и професор гимназије. Рођен је у имућној породици предузетника, од оца Јована–Јоце и мајке Цоке. Основну школу учио је у родном месту, полугимназију у Неготину и Зајечару, а у Крагујевцу два последња разреда гимназије. Потом је уписао Технички факултет Велике школе у Београду, о чему је записао: „имао сам велику склоност за математичке науке, па зато сам ушао у технички факултет, као једини где се математичке науке опширно изучавају...“ Био је ученик друге генерације српских инжињера школованих на Великој школи, коју је након три године завршио са одличним успехом. Са тек напуњених 20 година живота, одлучио је да настави школовање о сопственом трошку и отишао у Цириху где је, 1867. године, уписао Механичко–техничку школу. Међутим, напустио

² Од зајечарских ђака почасни чланови СКА, 1892. године, постали су Милоје Јовановић–митрополит Михаило и математичар Петар Ј. Живковић.

³ <https://www.sanu.ac.rs/Clanstvo/DSS.aspx>; <https://www.sanu.ac.rs/Clanstvo/SUD.aspx>; <https://www.sanu.ac.rs/Clanstvo/SKA.aspx>; https://www.sanu.ac.rs/Clanstvo/SAN_SANU.aspx

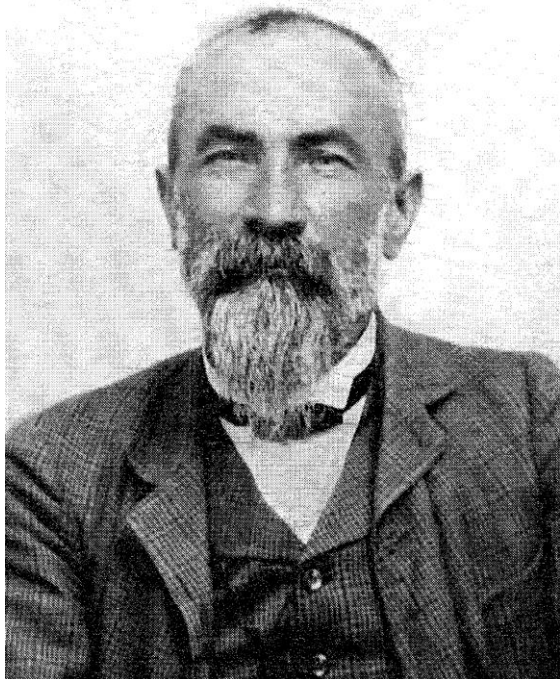
⁴ Милоје Јовановић–митрополит Михаило и Стојан Бошковић

⁵ Милоје Јовановић–митрополит Михаило, Стојан Бошковић, Сима Лозанић и Петар Ј. Живковић

⁶ Стојан Бошковић, Сима Лозанић, Симо Матавуљ, Стеван Мокрањец, Петар С. Павловић, Драгољуб Дража Павловић, Јаша Продановић, Стеван Бошковић, Владимир К. Петковић, Душан Пантелић и Коста Тодоровић.

⁷ Јаша Продановић, Стеван Бошковић, Душан Пантелић и Коста Тодоровић.

⁸ У уписници са Циришке политехнике име оца преведено је у Johann, а као година рођења стоји 1845. Како су ово подаци које је дао лично Живковић, није нам познато зашто је до разлике у годинама дошло, можемо само да предпоставимо да је желео да се представи старијим него што јесте.

је ову школу и поред доброг успеха након само једне године, јер је настава била сувише технички усмерена, одлучивши да пређе на одељење које је обучавало наставни кадар за математику, механику и физику. Тако је, с јесени 1868. године, уписао прву годину VI–А Одељења о чему каже: „Дошавши у стране земље нашао сам одељење где се математичке науке изучавају, и ја следећи мојој наклоности, ступио сам у исто.“ Изабравши праву школу за себе обратио се Министарству просвете са молбом за благодетјаније, али није успео да га добије мада је до краја школовања имао приближно максималан успех и оцене. Након три године, јула 1871. завршио је „за наставника математике“ и по повратку у земљу безуспешно покушавао да нађе место на Великој школи у Београду, на катедри математике или механике.

Нешто доцније сазнао је да ће бити упражњено место у Учитељској школи у Крагујевцу, пријавио се Министарству и био примљен у државну службу као суплент. Тако је започео чиновничку каријеру у Кнежевини Србији, 5. фебруара 1872. у 25–ој година живота. Током службовања у овој школи посебно је био заинтересован за оспособљавање будућих учитеља у примени тек уведеног метарског система.

У Крагујевцу се задржао до августа 1877. године, када се у јеку српско–турских ратова вратио у Зајечар, али остао је тек нешто мало дуже од годину дана. Будући да је та школска година била непотпуна услед ратних околности, он је по скраћеном програму предавао у гимназијској реалци готово све природно–математичке предмете. Истовремено са радом у школи имао је и посебне дужности: у првом српско–турском рату био је комесар инжењеријског батаљона Шумадиске дивизије, подизао је шанчеве око Делиграда, код села Мозгова и око Ћуприје, бојевао на Пандиралу и Бабиној Глави, док је у другом српско–турском рату био управник војних складишта у Црноречком округу.⁹

Најзад му се, 1. новембра 1878. остварила жеља да пређе у Београд, где је у реалци почео да предаје аритметику, алгебру, механику, физику и космографију. Током службе био је посебно цењен, окружен поштовањем и добром речи, а 1885. године добио позив из Велике школе, лично од професора Љубомира Клериха, да дође на катедру ниже математичке анализе, што је одбио уз образложење да не жели да напусти рад у школи.

У то време још један рат, овога пута са Бугарском, захватио је Србију и он је упућен на место управника свих постројења за пресовање сена у Нишу и Крушевцу. Уочи школске 1888/89. године постављен је за директора и професора Ужичке реалке. Већ као искусан човек средњошколске просвете настојао је да у Ужицу организује наставу и добије што бољи кадар. Тих година изабран је за ванредног члана Главног просветног савета, а постали су запажени и његови методички радови у листу Професорског друштва *Наставнику*. Остао је у Ужицу до августа 1894. године, а током

⁹ Д. Трифуновић, *Алгебарски владци Петра Ј. Живковића*, Развитак 196–197, Зајечар 1996, 106–120; А. Николић, *Живковић Петар Ј.*, Српски биографски речник бр. 3, Нови Сад 2007, 787–788.

шест година поред дужности директора држао је и предавања из механике, физике, повремено и космографије.

На лични захтев прешао је у Ваљевску полугимназију на дужност директора школе и професора, где је остао до пензије, августа 1904. године. Сав свој ауторитет уложио је да Ваљево добије потпуну гимназију, али без резултата. И након пензионисања наставио је са педагошким радом као управник тек основане приватне Више женске школе у Ваљеву и ту остао до укидања свих женских гимназија у Србији, у јесен 1912. године. Остатак живота тешко је живео добијајући скромну помоћ од Академије.¹⁰

Што се његовог научног рада тиче, требало му је десет година од повратка са студија да се осмели и почне да пише и објављује. Са становишта данашње математике проблеми које је обрађивао потпуно су застарели, а и у времену његове обраде били су елементарни. Међутим, морамо приметити да у Србији све до последње деценије XIX века није било аналитичке геометрије као самосталне научне дисциплине. Из тих разлога његова студија о низу и прамену сматрала се новим прилогом и доприносом, али гледано у опсегу светске науке није доносила ништа ново, штавише његови радови више су личили на решавање постављених задатака. Била су то времена лаганих корака у науци, а њима је он својим радом и делом у потпуности припадао. Као професор Београдске реалке ушао је у ред угледних људи чланством у Српском ученом друштву. Данас је незамисливо да професор средње школе постане члан академије наука, па ни неког научног друштва, али у време рађања науке у Србији то није било необично. Био је цењен не само као математичар, већ и као педагог, организатор целокупног образовно-васпитног рада, радећи на осавремењавању и унапређивању наставе, као и на богаћењу и оплемењивању школског живота. Тако је осим десет научних радова, написао и девет стручно-педагошких. Међутим, имао је претерано оштар критеријум за оцењивање ђака, а приписује му се и једна велика грешка: забележено је да је управо он пресудио да се одбаци предлог Сретена Ј. Стојковића–термин одредница за детерминанту. Такође, Стојковић је 1891. године објавио књижицу о детерминантама, коју је Живковић изложио оштрој критици нашавши јој сијасет ситних примедби доказујући да детерминанте не треба уводити у наставу средње школе, што је прихваћено и оне су тек после Другог светског рата нашле своје место у настави математике.¹¹

Нашег првог школованог математичара у правом смислу те речи, отаџбина је одликовала споменицом за ратове 1876–78. године, сребрном медаљом за ревносну службу у рату 1877. године, а за дела која је остварио у просвети орденом Св. Саве IV и III реда.¹²

Редовни члан СУД (Одбора за науке јестественичке и математичке) постао је 30. јануара 1883. а почасни члан СКА од 15. новембра 1892. Дописник (Академије природних наука) био је од 25. јануара 1894.¹³

Драгољуб Дража Павловић (Књажевац, 16. јун 1866–Београд, 3. април 1920) историчар и политичар, професор универзитета. У време његовог рођења отац му је био судија Окружног суда у Књажевцу, а након неколико година прешао је у Зајечар као адвокат, па је Дража основну школу и Нижу гимназију похађао у Зајечару, а Вишу гимназију у Нишу. Историјско–филолошки одсек Филозофског факултета Велике

¹⁰ Исто.

¹¹ Исто.

¹² Исто.

¹³ <https://www.sanu.ac.rs/Clanstvo/IstClan.aspx?arg=171>.

школе завршио је 1888. године и одмах по дипломирању постављен је за предавача опште и српске историје у Зајечарској гимназији. Поседовао је изузетне приповедачке и реторске способности, тако да су предавања и говори које је држао о школским и народним свечаностима привлачили пажњу и изазивали дубока патриотска осећања. Забележено је како се „у препричавању интересантности и анегдота осећао његов приповедачки дар. Он је умео да оживи прошла времена, да их тако интересантно излаже, да их веже са садашњошћу и да их њом зачини, да се морао са задовољством слушати. А свеколико излагање било је прожето једном фином иронијом, једва осетном, која је утисак чинила још пријатнијим.“ Волео је досетку на рачун ученика, али није штедео ни себе. И баш у вези с тим је и прича о његовом доласку у Зајечар на дужност: допутовао је лађом, а пратио га је *један господин*, према коме се целим путем низ Дунав

опходио са особитом услужношћу и поштовањем. Тог истог *господина* видео је и на свом првом часу у Зајечару, у последњој клупи II разреда. Био је то најинтересантнији ђак гимназије, извесни Беља, старији најмање 15 година од школских другова. Као ученик IV разреда оженио се, окумивши Дражу и позвавши на свадбу све професоре. Наравно, кум је отад морао бити на услузи кумчету, па је Дража како сам вели, „био жив премро и у Фрајбургу, да не бане једног дана Беља и не почне: Куме, тиа па Бог!“¹⁴ Мада ова анегдота наговештава врло близак однос Павловића са ученицима, у пракси то није било тако. Остало је записано мишљење извесног ученика који примећује „код њега једну црту која није допуштала да му се отворе ученичка срца; било је код њега нешто ироничног, није волео ученике као Симић; њему је било задовољство подсмехнути се ученику кад не зна, а тога није било никад код Симића.“ У Зајечару је провео три године и у то време, осим рада у Гимназији, био је и уредник листа *Тимочанин*.¹⁵

Положио је професорски испит 1891. године и исте године отишао из Зајечара у Беч, ради проучавања средњошколске наставе. После годину дана у Бечу и школске 1892/93. године коју је провео као професор београдске Учитељске школе, узео је одсуство како би наставио школовање у Немачкој. Историјске науке учио је у Фрајбургу, а докторирао 1895. године у Тубингену, дисертацијом *О борби за националитет угарских Срба у 1848 и 49 години*. По повратку у Србију био је професор Учитељске школе, Књажевачке ниже и III Београдске гимназије до 1897. године, када је изабран за ванредног професора нове историје на Великој школи, а за редовног 1901. године. Краљевим указом од 27. фебруара 1905. постављен је за професора Универзитета, као један од осам првих, наименованих. Припадао је

¹⁴ Ј. Живановић, *Дража Павловић као приповедач*, Политика 6 јануара 1930.

¹⁵ М. Цветинчанин, *Државна реална Гимназија у Зајечару 1836–1936*, Зајечар 1937, 134–135.

Радикалној странци и по стварању Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца постао, 1920. године, први председник Народне скупштине новоформиране државе.¹⁶

Један је од првих, српских, високостручних зналаца опште историје, и као такав националну историју посматрао је у ширем европском контексту. Углавном се посветио историји Србије XVIII и XIX века, при чему су од посебног интереса била његова истраживања и студије о аустријском режиму у окупираној Србији 1718–1739. године и о Србији у предвечерје Првог српског устанка. Најзначајнији радови су му: *Уочи револуције 1848, Србија и српски покрет 1848/49 године, О Административној и црквеној политици аустријској у Србији, Пожаревачки мир, Прилог историји Кочине крајине и Михаљевијевог фрајкора, Уједињење Немачке* и неколико написа из философије историје: *Личност у историји, Историцизам и рационализам, приступно предавање, Култура и ратови* и т.д. Од 1897. године био је уредник часописа *Дело*.¹⁷

„Драгољуб Павловић у српској историографији заузима посебно место како по избору историјске тематике тако и по методу рада. Предмет и делокруг његовог рада били су српска историја, углавном из XVIII и XIX века, а документациона основа архивска грађа домаће и стране провенијенције првенствено из Бечких државних архива. У писању је радио комбинованом методом анализе и синтезе, истраживао је битне чињенице о тематички о којој је расправљао, а судове о приказаној проблематици доносио аналогно реалном значењу и објективној вредности документације. При томе, поступао је као добар познавалац проучаваног проблема и као сигуран тумач догађаја и појава које је посматрао у каузалној вези узрока, збивања и последица. Примењивао је генетички метод у складу са чињеницама, и од посебног и од општег значаја, историјског процеса одређене друштвено–историјске епохе и општих развојних околности које су је пратиле, одређивале и обликовале.“¹⁸

Дописни члан СКА (Академија друштвених наука) постао је 4. фебруара 1905. а прави члан од 16. фебруара 1920.¹⁹

Душан Пантелић (Звездан, 23. октобар 1879–Београд, 10. октобар 1955), историчар, професор Више педагошке школе, чувар рукописне архиве САН. Родио се у свештеничкој породици, основно образовање стекао у Зајечару где је похађао и Гимназију. Можемо га сматрати за најкомплетнијег зајечарског гимназијалца–академика, узимајући у обзир да ју је похађао у целости а касније постао и њен професор. По завршеној Гимназији 1897. године, уписао је Филозофски факултет у Бечу и 1902. године положио докторат са дисертацијом *Österreich und das Papsttum von 1655 bis 1667*. Вратио се у Зајечар пошто му је за

¹⁶ *Споменица стогодишњице ослобођења Тимочке крајине 1833–1933*, Београд 1933, 200; Енциклопедија Југославије бр. 6, Загреб 1965, 445; Ј. Дамњановић, *Завичајна књига Тимочана и Крајинаца*, Београд 2006, 92.

¹⁷ В. Стојанчевић, *Историчар Драгољуб–Дража М. Павловић 1866–1920*, Архивско наслеђе бр. 2, Зајечар 2004, 71–76; Ј. Дамњановић, *нав. дело*, 91, 245.

¹⁸ *Исто*.

¹⁹ <https://www.sanu.ac.rs/Clanstvo/IstClan.aspx?arg=395>.

прво место службовања одређена Гимназија. Ту је провео наредних једанаест година предавајући, поред историје, још и земљопис, латински и немачки језик. Међу ђацима важио је за једног од најозбиљнијих наставника, био је ауторитет и пример вредноће и учености. Запамћен је његов говор одржан о Светом Сави, штампан у Годишњем извештају Гимназије 1903. године, о идеји народности у XIX веку. Из Зајечара премештен је за професора Друге мушке гимназије у Београду, 1913. године.²⁰

Након Првог светског рата, од 1919. до 1922. године, предавао је општу историју у Војној академији, потом је 1922. године одређен за главног просветног инспектора у Бечу. Вратио се у Београд, 1924. године, и постављен за редовног професора опште и националне историје на Вишој педагошкој школи, где је остао до пензионисања, 1946. године. Од тада је, као хонорарни научни радник, радио у Српској академији наука, а 1951. године постављен је за чувара рукописне збирке САНУ, затим и за управника Архива.²¹

Писањем историје почео је да се бави још за време службовања у Зајечару, но озбиљном истраживачко–архивском раду посветио се по завршетку Првог светског рата. Проучавао је новију српску историју, претежно на основу грађе бечких архива и написао преко 60 радова. Најзапаженији су му: *Аустријски покушаји за освајање Београда 1787 и 1788, Београдски пашалук после Свиштовског мира од 1791–94, Покрет у северозападној Србији и бачки епископ Јован Јовановић 1788–90, Кочина Крајина, Погибија Риге из Фере, Два прилога историји Карађорђа, Ухођење Србије пред Кочину Крајину* и прилози уз ову расправу, *Крајина у последњем Аустро–турском рату 1789–91, Војно–географски описи Србије пред Кочину Крајину од 1783–84 год* и други.²²

„Душан Пантелић припада оној генерацији српских историчара који су архивски рад користили као основу за писање својих научних дела. Као и друга два велика историчара, његови земљаци: Михаило Гавриловић и Драгољуб Павловић, тако је и Душан Пантелић узео да обрађује неразрађене партије новије историје Србије. Главни домен његовог научно–истраживачког рада чини двадесетдогодишњи период између 1783. и 1804. године... После свог скупног дела на проучавању припрема Првог српског устанка, чији је он главни наш историограф, Душан Пантелић је свој научни рад обележио и на једном другом пољу: он је ревносно изучавао и расветљавао и новију прошлост свог завичаја–Тимочку крајину. Поред дела о учешћу Крајине у аустро–турском рату, он је ову област обрадио још у четири рада: *Ослобођење Тимочке крајине 1804–1813, Из прошлости Тимочке крајине, Присаједињење 'отргнутих' крајева Србије пре сто година* и *Око крајинских повластица*.“ Такође Стојанчевић примећује: „Критичан до педантности и педантан до акрибичности, он је у своме послу био колико стручан толико и научно објективан. Он је историју схватио као огледало истине свога доба, не презајући да зато, ако научна истина захтева, обара народом створену легенду или да лако одбаци ранију недовољно проверену научну мисао.“²³

Дописник СКА (Академије друштвених наука) био је од 15. фебруара 1932. а дописни члан САНУ (Одељења друштвених наука) од 22. марта 1948. док је редовни члан (Одељења друштвених наука) постао 14. јуна 1955.²⁴

²⁰ М. Цветинчанин, *нав. дело*, 208; *Гимназија и стручне школе у Зајечару 1836/37 – 1986/87*, Зајечар 1987, 69.

²¹ В. Стојанчевић, *Душан Пантелић*, Архивско наслеђе бр. 1, Зајечар 2004, 129–131.

²² *Исто*.

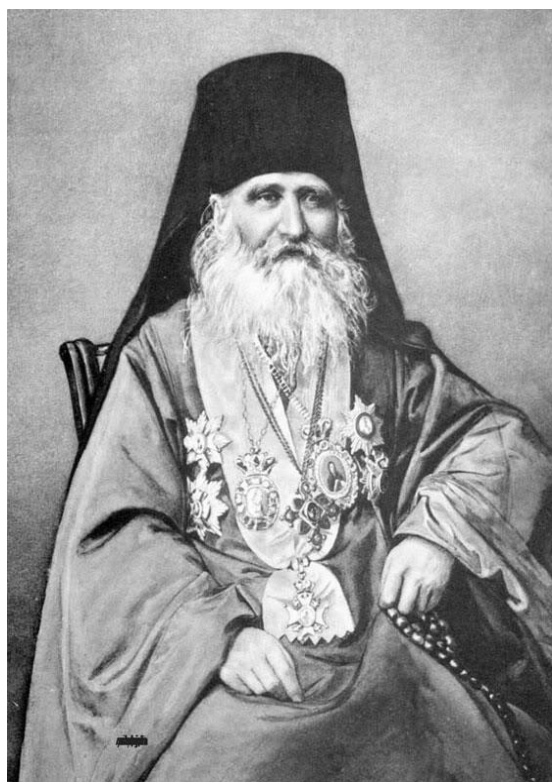
²³ *Исто*.

²⁴ <https://www.sanu.ac.rs/Clanstvo/IstClan.aspx?arg=405>.

Ученици Гимназије доцније академици

Највећи део ученика који су похађали Зајечарску гимназију а касније постали академици, учили су овде само по неку школску годину.

Милоје Јовановић, митрополит Михаило (Соко Бања, 19. август 1826–Београд, 5/17. фебруар 1898) епископ, архиепископ београдски и митрополит српски. Биографи будућег митрополита Михаила писали су да „кад му је било девет година, пошао је у бањску троразредну основну школу, а четврти разред основне школе и први разред гимназије свршио у Зајечару.“ Према тој рачуници он је завршио четврти разред школске 1838/39. године што се поклапа са временом преласка владике Доситеја из Зајечара у Неготин, о Цветима 1839. године, а са владиком премештена је и полугимназија.²⁵

По завршеној школи у Неготину родитељи су га уписали на Београдску богословију, где је био питомац митрополита Петра. Као добар и послушан богослов послат је у Кијев, у Духовну академију, тамо се замонашио 1853. године и добио име Михаило. Следеће године вратио се у Београд, кратко време био професор, а затим посвећен за шабачког владiku. У то време политика се умешала и у црквени живот, свргнут је митрополит Петар и кнез Милош сазвао је у Крагујевцу 1859. године Архијерејски сабор на коме је Михаило изабран за митрополита. Наредне 22 године провео је на том положају. Бавио се активно и политиком, био је присталица либерала и русофил, а 1881. године смењен због сукоба са кнезом Миланом и владом напредњака која је донела закон о црквеним таксама. Убрзо је био принуђен и на емиграцију, државу је напустио априла 1883. године, кренувши из Београда, преко Руса и Варне до Цариграда,

где је провео ускршње празнике, одатле продужио у Јерусалим и у Светој Земљи остао два месеца. После Свете Земље посетио је Свету Гору и вратио се у Цариград, са намером да се ту настани. Међутим, на интервенцију српских власти забрањен му је боравак у Цариграду, па се поново отиснуо на пут. Преко Варне стигао је у Русе, где су бугарске власти одбиле да га уклоне иако је то српска напредњачка влада захтевала. Дознавши за тај захтев, покушао је да се пресели у Букурешт, међутим румунске власти нису му дозволиле. Руско министарство унутрашњих послова одлучило је да му да улазну визу али не за Москву већ за Кијев где му је, по мишљењу власти, било теже да развије политичку делатност. Тако се Михаило настанио у Кијевско–Печерској лаври, за коју је духовно био везан још из времена школовања. Захваљујући личним познанствима и великом угледу, постао је личност око које се окупљала српска

²⁵ М. Цветинчанин, *нав. дело*, 46–47; *Гимназија и стручне школе у Зајечару 1836/37–1986/87*, 20; Ј. Дамњановић, *нав. дело*, 261–262.

емиграција у Русији. По одласку краља Милана из Србије, 1889. године, допуштено му је да се врати из емиграције, мада је влада морала да се обавезе због непопустљивог става Аустроугарске, да ће његов повратак проћи без политичких манифестација. По повратку прва брига била му је да се попуне упражњене епархије, како би се у Цркви нормално одвијао живот, због чега је дошао у сукоб са Андром Николићем, министром просвете и црквених дела. Са њим је дошао у сукоб и због одуговлачења да се изнесе пред Скупштину закон о преустројству Богословије. Ипак, током последње деценије XIX века трудио се да буде по страни од унутрашње политичких питања и партијских свађа. Користио је пријатељство са Николом Пашићем да, уз његову помоћ, уведе у Цркву ред и законитост, те поврати епископима углед који им по канонима припада. Посебно се залагао да помогне људима из неослобођених српских крајева, оставши до данас познат као човек који је радио на буђењу свести о националном ослобођењу.²⁶

На архијерејској столици остао је до краја живота. „Митрополит Михаило бејаше раста малена, снаге сићане, гласа слабичка, изнемогла, а главе у последње време сасвим ћелаве; али је лице његово било увек благо, добродушно и некако светитељски лепо... Митрополитско место у Србији, и начин како Михаило дође на то место, некако су га сасвим природно гуркали у политику, и он није био с раскида мешати се у такве послове, а у њима никад није било особите среће... Покојни А. Персијани казиваше како му је Ристић рекао за митрополита Михаила: *Митрополит је баш наш пријатељ, и жели да нам помогне, али за шта се год прихвати све изађе како не треба...* Својим мешањем у политику ако је једнима и био од какве помоћи, другима је био трн у оку. Зато је осуђиван и онде где није био крив, и онолико колико није био заслужио“, написао је Милан Ђ. Милићевић у *Додатку Поменику*, објављеном 1901. године.²⁷

Од дела која је објавио треба издвојити: *Поглед на историју српске цркве и Православна српска црква у Кнежевини Србији*. Такође, треба рећи да је волео свој завичај и настојао да Сокобању афирмише као бањску варошицу. Заслужан је и што су у њој изграђени црква и школа. Упокојивши се оставио је два фонда: један за школовање двојице српских монаха у духовним заводима и други за одбрану православне вере од нападања.²⁸

Почасни члан ДСС био је од 13. јануара 1857, почасни члан СУД од 29. јула 1864, а почасни члан СКА од 15. новембра 1892.²⁹

Сима Лозанић (Београд, 24. фебруар/8. март 1847–Београд, 7. јул 1935) хемичар, политичар, професор и ректор универзитета. Отац му је био срески начелник и као такав службовао у више места у Србији, па је Сима учио основну школу у Кладову, Параћину и Београду, а Гимназију у Неготину, Зајечару, Београду и Крагујевцу. У Зајечарској полугимназији забележен је као ђак школске 1860/61. годину. У Нижој гимназији учио је природне науке у оквиру јестественице, а у вишим разредима и физику док хемија није била посебан предмет, тако да је у гимназији стекао само основна знања из природних наука и неке појмове из хемије. Уписао је правне науке на београдској Великој школи, затим четири године провео у Цириху и

²⁶ П. Пузовић, *Никола Пашић и митрополит Михаило (1883–1898)*, Никола Пашић–живот и дело, Београд 1997, 245–254.

²⁷ Ј. Дамњановић, *нав. дело*, 261–262.

²⁸ *Исто*.

²⁹ <https://www.sanu.ac.rs/Clanstvo/IstClan.aspx?arg=222>.

Берлину учећи хемију код чувених научника Вислиценуса и Хофмана, у чијим се лабораторијама тих година она преображавала у егзактну модерну науку.³⁰

По повратку у Београд ступио је на Катедру хемије, 1872. године, где је предавао, уз повремене прекиде, до 1924. године. Његов долазак на Велику школу означио је почетак новог, модерног раздобља у развоју хемије у Србији, увођењем у наставу најновијих оновремених знања која је унео и у универзитетске уџбенике. Кад је Велика школа прерасла у Универзитет, 1905. године, најпре је као председник привременог Универзитетског одбора а затим и први ректор Универзитета, био носилац успостављања универзитетске наставе. Касније је постао и први почасни доктор Београдског универзитета.³¹

Значајно је унапредио хемијску науку и наставу. Његов уџбеник из неорганске хемије први у Европи садржао је периодни систем Менделејева и поглавље из термохемије. Међу првима је једињења приказао структуралним формулама, а њихову класификацију извршио према функционалним групама. За готово 60 година рада објавио је око 200 научних и стручних публикација, а највећи одјек имали су му радови из органске хемије и електрохемије. Будући да је био једини хемичар у Србији, до 80-их година XIX века, морао је да обавља и практичне послове за Министарство финансија и друге установе. Наиме, савременицима је најважнији био његов рад на откривању природног богатства тако да су сачуване многе анализе које је радио у својству „државног испитивача руда и лажног новца“ што је било изван научног опуса али драгоцено младој држави. У време реформе гимназије под руководством Стојана Новаковића, радио је на састављању програма из хемије и увођењу експерименталне наставе у средње школе.³²

Осим научног и стручног рада, бавио се и политиком. Био је министар привреде у три маха: први пут у влади Ђорђа Симића од 12. јануара до 23. марта 1894. затим у влади Николе Христића од 15. октобра 1894. до 23. јуна 1895. и најзад у влади Владана Ђорђевића од 11. октобра 1897. до 24. јуна 1899. Најплодотворнији био му је трећи мандат, знатно дужи од прва два, током којег је постављен темељ привредном законодавству, чиме је створена реална основа за брз излазак земље из заосталости. Мада сви закони нису могли одмах и у потпуности да се реализују, резултати су се осетили, дошло је до развоја многих привредних грана, основана су нова предузећа, запослен је велики број радника и започео развој модерне индустрије. Послат је у Лондон, 1900. године, за посланика, а по повратку у земљу био министар спољних послова 1902. и 1903. године. Оставку је поднео после мартовских демонстрација 1903. године, које су претходиле убиству краља Александра Обреновића и Драге Машин.

³⁰ Гимназија и стручне школе у Зајечару 1836/37–1986/87, 37; С. Бојовић, *Хемија у Србији у XIX веку*, Београд 1989, 32.

³¹ С. Бојовић, *Сима Лозанић у српској науци и култури*, Београд 1993, 9–10; Ј. Дамњановић, *нав. дело*, 47–48.

³² Исто.

Током Првог светског рата био је председник Српског комитета за избеглице и шеф мисије у САД за помоћ Србији.³³

Припада плејади знаменитих личности из последњих деценија XIX века које су оставиле значајан траг у европској науци, а истовремено допринеле развоју младе српске државе учествујући у унапређењу привреде, индустрије, политике и културе. На Београдском универзитету, 1922. године, свечано је прослављена 50-тогодишњица његовог професорског и научног рада. Том приликом додељена му је титула почасног доктора Филозофског факултета, а ученици и колеге предали су му *Споменицу* сачињену за ту прилику и портрет у уљу, рад Уроша Предића. Наставио је да ради и након одласка у пензију, 1924. године. На погребном венцу, положеном у име Академије наука, остале су речи: „Раднику бес споредника и првом витезу српске науке“. У пуном смислу одговорио је захтевима времена у коме је живео и народа коме је припадао. Сачувани су само оскудни подаци из његовог приватног живота, али постоје богати трагови које је оставио у стручном раду: уџбеници, званични документи, архивска грађа и заоставштина на Хемијском факултету.³⁴

Редован члан СУД (Одбора за науке јестественичке и математичке) био је од 30. јануара 1873. и Одбора за ширење наука и књижевности у народ од 1883. године, док је функцију секретара Одбора СУД обављао од 1886. до 1889. године. Дописник СКА (Академије природних наука) постао је 23. јануара 1888. а прави члан (Академије природних наука) од 6. јануара 1890. Секретар Академије природних наука СКА био је од 22. фебруара 1896. до 22. фебруара 1898. и од 22. фебруара 1914. до 7. марта 1923. Председник СКА од 1. новембра 1899. до 2 (13) марта 1900. и од 1. фебруара 1903. до 1. фебруара 1906.³⁵

Стеван Стојановић Мокрањац (Неготин, 28. децембар 1855/9. јануар 1856–Скопље, 16/29. септембар 1914) музиколог, композитор, диригент, директор и

професор Српске музичке школе у Београду. Отац му је био родом из села Мокрања, а у Неготину је живео од трговине, држећи гостионицу „Европа“, умро је трећи дан по Стевановом рођењу, тако да је мајка остала у тешким материјалним приликама са четворо деце које је требало однеговати и школовати. Будући да му је отац био познат као *Мокрањац* и млади Стојановић је, још као гимназиста, додавао тај префикс уз своје презиме. Учио је први разред полугимназије у Зајечару, школске 1866/67. године, и наставио у Неготину, али тај период живота описан је у његовим биографијама тек са неколико штурих реченица.

По завршеној полугимназији, 1870. године, отишао је са мајком у Београд, где му је старији брат већ био на школовању.³⁶ Брат му је био одличан певач и флаутиста па је уз њега

³³ Исто.

³⁴ Исто.

³⁵ <https://www.sanu.ac.rs/Clanstvo/IstClan.aspx?arg=295>.

³⁶ Други брат му је умро веома млад, током школовања а сестра се удала.

водио и пратио мелодију сваке песме коју би чуо, а са братом од стрица, богословом, одлазио је у Богословију где је слушао црквено хорско певање. У то време, као ђак V разреда гимназије, почео је систематски да учи виолину и певање код професора Карла Реша и Антонија Цимбалића. Тада су настале и његове прве композиције: хор *Луло моја сребром окована* и песма за глас *Вечерња звона*. Међутим, „с пролећа 1872. године бавио се врло много састављањем којекаквих мелодија, тако да је ради тога, по лепоме времену на Калимегдану, често заборављао да иде у школу, због чега је на крају школске године морао да напусти VI разред, мада је увек био врло добар и одличан ђак.

Одавде отиде у Неготин и ту је почео да ради као хоровађа у тамошњем певачком друштву, у коме је имао врло добар успех“ записао је Коста П. Манојловић.³⁷ Остао је у Неготину од маја 1872. до јесени 1873. године, а по повратку у Београд уписао завршни VI разред Прве београдске гимназије. Исте године постао је члан Београдског певачког друштва где се истицао као певач и заменик–помагач хоровађе Даворина Јенка.³⁸

У јесен 1874. године уписао се на природно–математички одсек Велике школе, али против природе није могао, напустио је школу одредивши се коначно за музику. Београдско певачко друштво послало га је, 1879. године, на конзерваторијум у Минхен да студира хармонију и композицију. После годину дана добио је и државну стипендију коју је изгубио 1883. године, као истакнути присталица Светозара Марковића, мада се негде спомиње да је узрок томе несугласица са директором конзерваторијума. Без стипендије био је принуђен да се врати у земљу и постављен је за учитеља певања у Првој београдској гимназији и за хоровађу Певачког друштва *Корнелије*. Успеси које је постигао као хоровађа и композитор *Прве руковети* и *Опела* у 2–молу омогућили су му да поново добије стипендију и оде у Рим, школске 1884/85. године, где је изучавао полифони стил код Паризотија.

Студије је наставио и наредне две школске године на конзерваторијуму у Лајпцигу, усавршавајући теоретске предмете и дириговање. По други пут изгубио је државну стипендију и био принуђан да се врати баш у време док је припремао дипломски рад који је требало да буде јавно изведен у Лајпцигу. По повратку у Београд, 1887. године, поново је постављен за професора Прве београдске гимназије и за хоровађу Београдског певачког друштва.³⁹

У Београдском певачком друштву радио је активно око 25 година. Са њим је приређивао велике концерте, прошавши Србију и велики део Европе, а 1899. године основао је и прву српску музичку школу. Једном речју, историја наше музике на прекретници XIX и XX века везана је за његово име, а преко њега за Београдско певачко друштво. Значај му није толико велики због оригиналних композиција, колико због уметничке обраде народних митова, које не само што је спасао од заборава, него их је попео на велику уметничку висину. Компонувао је 15 руковети, *Приморске напјеве*, соло песму *Лем–Едим*, *Опело*, *Акатист Богородици*, *Литургију* и друго.

Приликом свечаног отварања за публику његове куће у Неготину, 1964. године, др Илија Ђуричић, тадашњи председик САНУ, рекао је: „Незаборавна је успомена на чувеног српског композитора, музичког педагога, хоровађу Београдског певачког друштва које је уздигао на уметнички степен, оснивача, директора и професора Српске

³⁷ К. Манојловић, *Живот и дела Стевана Ст. Мокрањца*, Споменица Ст. Мокрањцу, Београд 1923, 11.

³⁸ Ђ. Перић, *Млади Стеван Мокрањац–жители Неготина*, Развитак бр. 219–220, Зајечар 2005, 146–149; И. Трајковић, *Музејска заоставштина Стевана Мокрањца*, Неготин 2016, 10–11.

³⁹ *Споменица стогодишњице Тимочке крајине 1833–1933*, Београд 1933, 196–197; *Гимназија и стручне школе у Зајечару 1836/37 – 1986/87*, Зајечар 1987, 37; И. Трајковић, *нав. дело*, 11–12.

музичке школе у Београду и покретача многих музичких установа у Србији. Својим даром за музику, усмереним са пуно љубави и разумевања према народној мелодији, а уз то својом неисцрпном стваралачком енергијом, Стеван Мокрањац је својом великом и разноврсном музичком делатношћу створио пресудну епоху у развоју музичке културе код Срба, из које је произишла и развила се српска уметничка музика. Стеван Мокрањац је пронео лепоту наше песме широм свих југословенских крајева, а и кроз многе европске земље.⁴⁰

Београд је напустио 1914. године и преселио се у Скопље како би избегао Први светски рат. У Скопљу је написао предсмртни опус, хорску композицију *Зимњи дани* на стихове Јована Јовановића Змаја.⁴¹

Дописник СКА (Академије уметности) био је од 3. фебруара 1906.⁴²

Стеван Бошковић (Зајечар 10/23. мај 1868–Београд, 9. мај 1957) генерал, геодета, картограф и начелник Војно–географског института. Син је Наке и Петра, економа окружне болнице у Зајечару. Основну школу и ниже разреде гимназије завршио је у родном месту, 1883. године. Географију, историју Срба и српски језик у гимназији му је предавао Милош Марковић а будући академик се свог професора дуго сећао, говорећи: „Ја лично могу рећи, да ме је та љубав и повела доцније путем на коме сам и сад. Географске карте које сам још тада радио сигуран сам да и сада могу послужити за образац ђацима, који рационално изучавају географију.“ Укупно је завршио седам разреда гимназије коју је осим у Зајечару, похађао у Београду и Крагујевцу.⁴³

На нижој школи Војне академије био је трећи у рангу и промовисан у чин инжењеријског потпоручника. Са места водника у Првом инжењеријском батаљону у Нишу као државни питомац, 1892. године, упућен је на вишегодишње школовање из области геодезије и астрономије. По завршетку топографске школе, 1894. године, уписао се на Геодетско одељење Николајевске генералштабне академије и након трогодишњег теоретског школовања, у чину капетана II класе, прешао у Главну астрономску опсерваторију у Пулкову. Његови радови остали су у аналима ове опсерваторије.

Не прихватавши понуду председника Руске академије наука да остане у Русији вратио се у Србију, августа 1899. године, и одмах био постављен за шефа Астрономско–геодетског одсека Географског одељења у Београду. Две године касније,

⁴⁰ *Споменица стогодишњице Тимочке крајине 1833–1933, 196–197; Ј. Дамњановић, нав. дело, 123–125.*

⁴¹ *И. Трајковић, нав. дело, 15–16.*

⁴² <https://www.sanu.ac.rs/Clanstvo/IstClan.aspx?arg=351>.

⁴³ *М. Цветинчанин, нав. дело, 97.*

као начелник, преузео је руковођење одељењем и на том месту остао до пензионисања, 1937. године.⁴⁴

До Првог светског рата извршио је астрономска мерења на укупно 30 тачака у Србији са циљем рачунања скретања вертикала и потом одређивања земљиног облика као геоида. По избијању балканских ратова, Географско одељење прешло је на ратну формацију и променило назив у Топографско одељење Врховне команде, а он је радио у њему на задовољавању ратних потреба. У чину пуковника, 1912–1913. године био је начелник Географског одељења Врховне команде, потом од 1914. године шеф топографа, а од 1916. године начелник Топографског одељења Врховне команде. У време Првог светског рата одељење је са имовином евакуисано, а запослени су прешли пут са српском војском да би на Солунском фронту сарађивали са британским и француским колегама. После рата, од 1920. до 1937. године, био је начелник Географског института Главног генералштаба. Чин геодетског бригадног генерала добио је 21. октобра 1923. а затим и геодетског генерала 23. јуна 1927. Пензионисан је по молби 10. маја 1938.⁴⁵

Иако је одељење тешко пострадало у рату, већ 1919. године изашло је неколико топографских карата, а у наредних пет година под његовом управом створена је јединствена тригонометријска мрежа I, II и III реда на територији докумановске Србије, Новопазарског санџака, Косова и Метохије, Македоније и Црне Горе, а потом остварена веза са грчком, румунском и бугарском триангулацијом. На конгресу Међународне геодетске и геофизичке уније у Мадриду, 1924. године, на његов предлог образована је стална комисија за лук меридијана од Северног леденог океана до Рта добре наде у јужној Африци и он је изабран за њеног председника. Такође по његовим идејама реконструисано је више инструмената и прибора за геодетска и астрономска мерења. Бавио се и педагошким радом, а будући да је био професор геодезије на Вишој школи Војне академије од 1899. до 1937. године, написао је уџбенике: *Геодезија за Вишу школу Војне академије*, *Основи више геодезије*, *Кратки курс геодезије за Вишу школу Војне академије*. Објавио је и велики број радова у српским и страним часописима из области геодезије, астрономије, геофизике, математичке географије и картографије. Био је члан многих научних друштава и удружења: Руског географског друштва и Руског астрономског друштва, редовни члан Скопског научног друштва, дописни и почасни члан Чехословачког географског друштва, дописни члан Украјинског научног друштва „Шевченко“, дописни члан Немачког географског друштва у Берлину, почасни члан Научног друштва у Познању, редовни члан Америчког географског друштва у Њујорку, редовни члан Америчке академије политичких наука у Њујорку итд. Оснивач је и председник Националног комитета за геодезију и геофизику при САН, председник Геолошког комитета Краљевине Југославије, председник и доживотни почасни председник Удружења геодетских инжењера, геодета и геометара. Са Јованом Цвијићем основао је, 1910. године, Српско географско друштво и био му подпредседник а после Цвијићеве смрти председник.⁴⁶

Одликован је са више домаћих одликовања: Таковски крст V и IV ред, Св. Саве IV, III, II и I реда, Бели орао V, IV, III и II реда, Карађорђева звезда IV и III степена, Медаља за војничке врлине, Медаља краља Петра, Медаља за ревносну службу, Орден југословенске круне III, II и I реда. Треба споменути и страна одликовања, и то руска

⁴⁴ Енциклопедија Југославије бр. 1, Загреб 1955, 582; В. М. Николић, *Бошковић Стеван*, Српски биографски речник бр. 1, Нови Сад 2004, 757–758; М. С. Бјелајац, *Генерали и адмирал Краљевине Југославије 1918–1941*, Београд 2004, 130.

⁴⁵ Исто.

⁴⁶ Исто.

Орден св. Ане II степена и Орден Црвеног крста; француска Легија части и Ратни крст; грчка Ратни крст, Медаља за војничке врлине I реда и Феникс II реда; енглеска Орден св. Михаила и св. Ђорђа III реда; румунска Орден румунске круне II реда и Орден румунске звезде II реда, као и чехословачки Бели лав II степена.⁴⁷

Дописник СКА (Академије природних наука) постао је 15. фебруара 1932, дописни члан САНУ (Одељења природно–математичких наука) од 22. марта 1948. а редовни члан (Одељења природно–математичких наука) од 10. јуна 1955.⁴⁸

Владимир К. Петковић (Бољевац, 19. јун 1873–Београд, 21. март 1935) геолог, др филозофије, професор универзитета. Гимназију је завршио у Зајечару 1892. године.⁴⁹ Дипломирао је 1896. године на Природно–математичком одсеку Велике школе у Београду, а докторирао 1908. године на Филозофском факултету у Београду. Геологију је усавршавао у Бечу и Греноблу. Радио је као наставник гимназије у Неготину, Скопљу, Солуну, Крагујевцу, као и Богословије Светог Саве у Београду. Током Балканских ратова, све до краја 1913. године, био је у Врховној команди. После рата радио је на организовању наставе у средњим школама и вршио дужност начелника Министарства просвете од 1918. године. Постављен је, 1920. године, за редовног

професора геологије на Универзитету у Београду, а ректор Универзитета био је школске 1932/33. године. Основао је, 1931. године, Државни геолошки институт Југославије, био управник Геолошког завода Београдског универзитета, члан Српског геолошког друштва и уредник часописа *Геолошки анали Балканског полуострва*. Водио је, 1929. године, геолошку експедицију по Старој Рашкој, која је започета још 1914. године али је за време Првог светског рата била прекинута. Као најбољи познавалац кредне формације и тектонике источне Србије, израдио је детаљну геолошку карту Тимочког басена. Написао је око 70 радова, претежно из области стратиграфије и тектонике Србије, а издао и седам листова геолошке карте Југославије. Најзначајнији радови су му: *Терцијер у Скопској равници*, *Тупијжница и њено подножје*, *Голт у*

Србији, *О баремском кату на Гребену*, *Аптски кат у источној Србији*, *О тектонском склопу источне Србије*, *Геологија источне Србије*.⁵⁰

Дописник СКА (Академије природних наука) постао је 18. фебруара 1922. а прави члан (Академије природних наука) од 16. фебруара 1929. Секретар Академије природних наука СКА био је од 7. марта 1931. до 7. марта 1933.⁵¹

⁴⁷ Исто.

⁴⁸ <https://www.sanu.ac.rs/Clanstvo/IstClan.aspx?arg=45>.

⁴⁹ Његово име не сусреће се код пописа свршених ученика зајечарске гимназије, али стоји напомена: „За период 1888–1895. остала су непозната имена 11 великих матураната. (*Гимназија и стручне школе у Зајечару 1836/37–1986/87*, 372). Петковић К. Владимир један је од њих јер се међу кратким биографским подацима наводи да је завршио гимназију у Зајечару (спис Ко је ко у Југославији: Р. Јаковљевић, *Крајинска елита почетком XX века*, Архивско наслеђе бр. 7, Зајечар 2011, 37 и Енциклопедија Југославије бр. 6, 475–476.)

⁵⁰ Енциклопедија Југославије бр. 6, 475–476.

⁵¹ <https://www.sanu.ac.rs/Clanstvo/IstClan.aspx?arg=418>,

Коста Тодоровић (Београд, 4. јул 1887⁵²– Београд, 19. септембар 1975) лекар, инфектолог, професор медицинског факултета. Његов отац Павле, родом из Драгова код Рековца, студирао је у Бечу где се оженио Бечлијком, а по повратку у Србију као војни ветеринар службовао у Београду, Ћуприји, Врању, Књажевцу, Зајечару и Неготину. Супруга му је изродила тринаесторо деце од којих је поживело деветоро, а Коста је био трећи по реду. Основну школу завршио је у Врању, затим по очевом премештају школовање наставио у Књажевцу.

Породица Тодоровић била је веома цењена, мада је живела скромно јер је подизање деветоро деце за чиновничку породицу представљало велики напор. Сва деца била су добри ђаци, али Коста се нарочито истицао. Пошто у Књажевцу није било више од два разреда гимназије, морао је од трећег да пређе у Зајечар

где се издржавао дајући кондиције из немачког језика, који је добро научио још у детињству. Кроз Гимназију био је одличан ђак и као такав ослобођен усмених испита на матури, 1906. године.

На добротворној забави чији је приход био намењен за путовање матураната по Србији, одржао је поздравни говор и рекао: „Несумњива је истина да се у омладини једног народа огледа и будућност његова. И уколико омладина буде спремнија за живот, и уколико она буде задахнута националним осећањима, утолико ће она боље схватати тежак задатак који је у даљем животу очекује, утолико ће она поузданије и одлучније подносити терет који ће она, кад на њу дође ред, морати понети на својим плећима.“

После матуре изабран је за државног војног питомца и послат у Грац да студира медицину одлично је завршивши 23. марта 1912. Себе је увек називао Тимочанином и говорио: „Одрастао сам у Зајечару. И данас знам све тадашње лекаре: били су цењени људи и народ их је дубоко поштовао. Лаза Илић, Душан Петровић, хирург Слава Милисављевић–сјајни људи, образовани, углавном бечки ђаци, они који су свој позив исправно схватили, као друштвени радници.“ Доцније, у писму из Париза 1925. године, подсећао је професора Маринка Станојевића на дане свог ђаковања: „Онда смо се радовали што немамо часове, а сада се још више радујемо што можемо, захваљујући Вашем труду и раду, нешто више да знамо о Тимочкој Крајини“.⁵³

Пред Балкански рат запослио се у Тимочкој сталној војној болници у Зајечару, у одељењу за унутрашње и заразне болести. Међутим, по избијању балканског рата мобилисан је као лекар III пољске болнице Тимочке дивизије I позива, током кога је и сам оболео од пегавца: „Био сам лекар 13 пука и испод Једрена сам лечио друге, и добио пегавца. Када сам дошао кући на опоравак, ни моја рођена мајка ме није препознала. Таква је то болест била“.

Током ратова био је на разним дужностима: као пуковски лекар Тимочког коњичког пука I позива и 13 пешадијског пука „Хајдук Вељка“, лекар и управник пољских и сталних војних болница, шеф бактериолошких лабораторија II Армије и

⁵² Најчешће се спомиње 4. али негде и 5. јул као датум рођења

⁵³ М. Велимировић, *Др Коста Тодоровић*, Развитак 4–5/1975, 58; *Гимназија и стручне школе у Зајечару 1836/37 – 1986/87*, 111.

вршилац дужности шефа бактериолошке лабораторијске I Армије, управник привремене војне болнице у Дубровнику и управник сталне војне болнице у Зајечару.

На Солунском фронту прошао је курс из бактериологије, епидемиологије и инфективних болести код професора др Хиршфелда, пољског лекара, великог научника који је своје огромно знање и залагање ставио у службу српске војске. Током ратова лечио је ратнике од тифуса, маларије, колере и других епидемија и болести, што је утицало да се у миру определи за инфектологију. По окончању рата вратио се у Зајечар и, од 1920. године, био управник Тимочке сталне војне болнице, а након четири године у чину санитетског потпуковника прешао је у Београд.⁵⁴

Специјализацију инфективних болести завршио је 1925. године у Паризу. За ванредног професора изабран је наредне године, када се zaloжио и за отварање Инфективне клинике. Пошто је клиника основана изабран је за њеног руководиоца. Говорио је: „Светлија будућност и садашњи углед наше земље, познате у свету не само по легендарном херојству свог народа већ и по поднесеним огромним жртвама за слободу и независност, траже од нас лекара неуморан и пожртвован рад на културном и социјалном препороду, као и на хигијенском уздизању, у којем дубље и свестраније проучавање и сузбијање инфективних болести заузима једно од најзначајнијих места.“

Дао је велики прилог науци и практичној медицини у разјашњавању природе неких болести и утврђивању терапије. Светско име стекао је лечећи туберкулозни менингитис применом стрептомицина. Први у свету објаснио је етиологију шарлаха. До 1957. године био је управник Инфективне клинике када се, у 70 години живота, пензионисао али наставио је да ради све до смрти, 1975. године. „Његова вера и морална оданост медицини и болесном човеку трајала је скоро 70 година, сваког дана, сваког сата и трена. За медицину и друштво учинио је много, а друштво му је узвратило готово свим могућим почастима и признањима, звањима и наградама“, рекао је др Живадин Перишић.

Написао је више од 200 научних радова и одржао безброј предавања. За живота му је изашло шест издања уџбеника *Акутне инфективне болести*, својеврсног инфектолошког свезнања.⁵⁵

Добио је бројна признања и награде у земљи и иностранству: у земљи, пре 1941. године, девет највиших признања и одликовања, а после 1945. године 16 одликовања, док је у иностранству одликован десет пута. Био је члан двадесет и једне академије и стручног друштва у земљи и иностранству. На прослави његовог 80–ог рођендана на Секцији за историју медицине и фармације Српског лекарског друштва, поздрављајући слављеника, ректор Београдског универзитета рекао је: „Човек, истински човек. То је неколико пута подвучено и тачка.“

Свако од нас може да се запита шта је он то имао у себи што је умиривало и храбрило болесника и родбину, изазивало дивљење и поштовање сарадника а сам је то објаснио речима: „Суштина лекара је моћ у једноставним потезима–пажња, брига, бдење и заузимање, што болеснику даје неслућену снагу за оздрављењем. Мудра и топла реч може бити спасоносна и за човека на самрти. Моћ коју лекар има на моралном плану према човеку, који од њега очекује буквално речено све, чини лекара лекаром. Пацијент лекара треба да доживи као пријатеља а не као службеника. Општа

⁵⁴ М. Велимировић, *нав. дело*, 59.

⁵⁵ *Југословенски савременици, Ко је ко у Југославији*, Београд 1970, 1078; С. Николић, *Сто година од рођења Косте Тодоровића*, Развитак бр. 2, Зајечар 1987, 46–49; С. Николић, *Здравство Зајечара*, Зајечар 2003, 22–23; Ј. Дамњановић, *нав. дело*, 167.

култура, психологија, виши степен образованости је основ за хуманији и културнији однос према болеснику. Само високо морална личност може да пружи помоћ човеку.“⁵⁶

Дописник СКА (Академије природних наука) био је од 9. априла 1947. Редовни члан САНУ од 18. марта 1948. а секретар Одељења медицинских наука САН од 22. марта 1948. до 4. маја 1972. Члан Председништва САН био је од 4. маја 1972. до 22. маја 1975.⁵⁷

Професори Гимназије доцније академици

Стојан Бошковић (Свилајнац, 1833—Београд, 21. фебруар 1908) историчар, политичар и дипломата. Школовао се у Београду где је после завршене Гимназије, 1848. године, студирао права и филозофију на Лицеју. Као лицејист научио је немачки и француски „да може и писати“. У то време сарађивао је у књижевним и политичким листовима *Шумадинка*, *Седмица* и *Српске новине*. Због слабог здравља одбио је понуду да, као државни питомац, настави школовање у иностранству. Либерал по опредељењу, припадао је групи интелектуалаца, „паризлија“, који су истицали потребу за

привредном и политичком слободом, националним уједињењем и ослобођењем. Каријеру је започео као професор и директор полугимназије у Шапцу. Вративши се у Београд постао је сарадник, а потом и уредник *Српских новина*, од 1. децембра 1859. до 8. априла 1860. и са тог положаја смењен када је, у једном напису, тражио „да се укине изузетно повлашћени положај аустријских поданика у Србији са консуларним судством“ и због писања о цензури. Кнез Милош не само да му је одузео уредништво, већ и „нарочитим писмом наредио варошкој управи, да се протера у своје место рођења, пошто се чуло, да је намеран покренути нов самосталан лист под називом Народне новине.“ Захваљујући интервенцији кнеза Михаила није протеран у родно место него у Зајечар.⁵⁸

У Зајечару је провео две године као директор полугимназије, уз то предавао је немачки језик и земљопис. Насупрот знатном делу професора који су терали ученике да уче гомилу речи без разумевања и нису будили „љубопитство за знањем“ имао је потпуно друкчији приступ. Светозар Марковић, коме је предавао на Великој школи, записао је: „није тражио да бубамо напамет. Много је чинило и то што се је вазда лепо понашао према нама и што је озбиљно и својски причао па од таквог предавања мора ти остати што у глави“.

Током две године службовања у Зајечару и код наставника и код ђака уживао је ауторитет, не само као старешина већ и као учен човек. Његова беседа о Светом Сави, из 1862. године, на тему „Шта смо некад били, шта ли смо данас и шта можемо да будемо“ остала је порука будућим нараштајима. У њој је истакао како „ваљан човек на свом месту вреди више но сва школска уређења“ мада примећује да нам прошлост није

⁵⁶ Д. Адамовић, *Разговор са савременицима*, преузето од С. Николић, *Сто година од рођења Косте Тодоровића*, 46–49.

⁵⁷ <https://www.sanu.ac.rs/Clanstvo/IstClan.aspx?arg=571>.

⁵⁸ Ђ. Бубало, *Бошковић Стојан*, Енциклопедија српске историографије, Београд 1997, 294; А. Стојић, *Бошковић Стојан*, Српски биографски речник, Нови Сад 2004, 759–762.

била добра јер су великаши били „грамзљиви, бесни и неблагодарни.“ Али на срећу и тада је „само љуска народа била покварена и од ње је долазила трулеж; а језгро народа остало је чисто и здраво, па из њега избијају сада нове лепе клице“. То језгро, по њему, треба просвећивати за бољу будућност, пошто су просвета и слобода два најмоћнија чиниоца у напретку човечанства. Да је тако на крају говора потсећа своје да „само у слози и слободи и у најмањем селу српском подићи ће се школа, као што се надамо дочекати да се и у овој вароши подигне цела гимназија“.

Говор су Тимочани читали и преписивали, међутим није се допао књажевачком окружном начелнику који је тумачио да је писан „противу великаша“ и „у духу републиканском“, јер „у њему нигде ни речице о труду и врлинама Правитељства не стоји; него је у томе прећутао.“ Враћен је у Београд августа 1862. године, а Зајечарцима остао у сећању јер је школи још дуго година слао поклоне.⁵⁹

По повратку у престоницу ангажовао се стручно и политички. Као секретар у Министарству иностраних дела, крајем 1868. године, уређивао је лист *Јединство*, али пошто је писао о уставној владавини залажући се за либералне реформе, укидање цензуре и доношење закона о слободи штампе, смењен је већ у априлу 1869. године. На скупштини Матице српске, 1868. године, изабран је за почасног члана и сарадника за историју. Био је професор опште историје на Великој школи у неколико наврата: школске 1874/75. године, од 1877. до 1879. године, и поново као хонорарни предавач од 1883. до 1887. године, мада у том периоду због болести није могао редовно да обавља дужности.

Политички је, такође, био веома активан. Током 60-их година као члан Уједињене омладине сумњичен је за републиканске идеје и помињан у истрази коју су, у вези са убиством кнеза Михаила, спровеле мађарске власти. На положају министра просвете био је два пута, у Каљевићевом (1875) и Ристићевом кабинету (1879). На тој функцији успео је да у Закон о Великој школи из 1880. године уђе члан о праву министра просвете да, у споразуму са академским саветом Велике школе, може отворати нове катедре. Такође, дозволио је заједничку наставу за мушку и женску децу, тражио удруживање ученика „ради јавног разговора и поучавања“ и непрестано истицао потребу оснивања универзитета у Београду.

Основао је Просветни савет као стручан саветодавни орган Министарства просвете, покренуо *Просветни гласник* и навео обигатно полагање професорског испита. Наредио је да се штампају *Годишњи извештаји* по гимназијама, те да се у њима објави „бар једна краћа расправа или чланак наставника“ желећи тиме не само да врши контролу њиховог усавршавања, већ и да им даје потстрека у том правцу. Због концесија, које је кнез Милан дао Аустрији у склапању трговачког уговора, цела либерална влада па и он дала је, 1880. године, оставку. Тада је први пут пензионисан као министар на располагању. Наредне године са Владимиром Јовановићем покренуо је *Нови век*, где су писали против Бонтуа и његових финансијских махинација.

Постао је члан Државног савета 1890. године, након чега је послат за посланика у Букурешт, од 1891. до 1893. године, а по повратку у земљу други пут је пензионисан. Поново је био је члан Државног савета 1900. године, затим и посланик у Атини и Паризу. Пензионисан је, по трећи пут, 1904. године.⁶⁰

Будући да је био веома свестран, писао је и објављивао радове из различитих области, од публицистике, белетристике, политичке књижевности до историје. Међу најзапаженијим делима су му два тома популарно писане *Историје света за народ и школу*, *Слике из времена реформације*, уџбеник из опште историје за више разреде

⁵⁹ М. Цветинчанин, *нав. дело*, 59–63; *Гимназија и стручне школе у Зајечару 1836/37 – 1986/87*, 33–34.

⁶⁰ Ђ. Бубало, *нав. дело*, 294; А. Стојић, *нав. дело* 759–762.

средњих школа и *Антикрисст или цар Нерон*, детаљна студија о социјалним и политичким приликама у старом Риму током I века нове ере.

Мало пажње посвећивао је националној историји, а једини значајнији рад му је студија о цару Стефану Душану, на француском језику. Краће текстове објављивао је у различитим периодичним публикацијама и они су често били политички мотивисани, писани оштрим полемичким стилем уз јаку примесу личних идеја, тако да више представљају сведочанство времена него што имају историографски допринос. Текстове које је објавио као сарадник листова *Србија*, *Српски дневник* и *Вила*, сакупио је у књизи *За просвету и слободу*.⁶¹

Кореспондентни члан ДСС био је од 21. јануара 1862, за дописног члана СУД наименован је 29. јула 1864. Редовни члан Одбора за науке државне и историјске постао је 6. фебруара 1869. Функцију секретара Одбора за науке државне и историјске вршио је у неколико наврата: 1872–1873, 1876–1877, 1881, 1890–1891. Председник СУД био је од 1876. до 1877. године. Дописник СКА (Академије друштвених наука) постао је 23. јануара 1888. а прави члан „без опредељења“ 15. новембра 1892, док је прави члан Академије друштвених наука био од 28. децембра 1892. Секретар Академије друштвених наука био је од 1896. до 1898. године.⁶²

Симо Матавуљ (Шибеник, 26. новембар 1852–Београд, 4. март 1908) књижевник. Рођен је као једно од петоро деце Стевана, сточног трговца, чија се породица доселила из Босне у Шибеник крајем XVII века. Имао је осам година када му је отац умро а на мајку пао терет бриге о породици. Основну школу и два разреда гимназије похађао је у Шибенику, од 1859. до 1864. године, где је учио упоредо на српском и италијанском језику. Због слабог успеха напустио је школу и кратко радио у трговачкој радњи, али одмах је постало јасно да неће бити добар трговац, па га је мајка послала стрицу Серафиму, игуману манастира Крупа. У манастиру је остао до 1868.

године, напустио га је и уписао Учитељску школу у Задру коју је завршио четири године касније са одличним успехом. Радио је као учитељ у Ђеврскама у Буковици, школске 1871/72. године, и Исламу Грчком код Задра, од 1872. до 1874. године. У то време постао је близак са кнезом Илијом Јанковићем, учио је француски језик, а у задарском *Народном листу* објавио књижевни првенац песму *Ноћ уочи Ивања*. Наредне године преселио се у Херцег Нови и предавао италијански језик у Поморском заводу „Србина“.

По избијање Невесињског устанка, 1875. године, придружио се чети војводе Миће Љубибратића и управо у том периоду развиле су се његове младалачке илузије о политици и родољубљу. Како би ублажио последице боемског живота посветио се гимнастици и постао први наставник фискултуре, истовремено хвалећи се физичком издржљивошћу и љубавним подвизима. Лето 1877. године провео је као добровољни болничар руске

⁶¹ А. Стојић, *нав. дело*, 759–762.

⁶² <https://www.sanu.ac.rs/Clanstvo/IstClan.aspx?arg=46>

болнице у ослобођеном Никшићу. Аустроугарска полиција сумњала је да је био умешан у Бокелски устанак па је побегао у Цетиње, 1881. године, где је био наставник француског у гимназији и упоредо предавао у Вишој женској школи. У то време објавио је први прозни рад *Наши просјаци* у задарском *Српском листу*. Убрзо је постао главни надзорник основних школа и наставник престолонаследника Данила. Учио је руски језик, био секретар Првог економског друштва, службено пратио црногорске ђаке–стипендисте на путу за Милано и Париз.

У цетињском *Гласу Црногораца* штампали су му прву приповетку *Умјесто уводног чланка* а потом и *Ускок Јанко*. Долазак Лазе Костића на Цетиње, 1884. године, означио је почетак њиховог вишедеценијског пријатељства, а у то време црногорски владар одликовао га је Орденом Данила Првог IV степена.⁶³

Наводно увређен услед отпуштања из Цетињске гимназије прешао је у Србију, 1887. године. Добио је службу у Зајечарској гимназији, признате су му све године службе, па му је у складу са тим и професорска плата била 2 500 динара са правом на пензију. Ипак, био је незадовољан и тражио „спас душевни и тјелесни“ у бегању из места које је „иза Божја леђа“.⁶⁴ Становао је у Темелковићевој кафани, певао на сав глас „Осу се небо звездама“, свакодневно „терао“ гимнастику, одлазио у дуге шетње и трчање. Предавао је француски језик и тужио се на досаду: „Што никад нисам марио, говорио је, ићи у школу, сад готово да једва чекам. Бар сам у друштву са вама (колегама) или с дјецом“. Пред Божић исте године напустио је Зајечар, никад га се не сетивши ни у једном своме напису.⁶⁵

Вратио се у Црну Гору и током школске 1888/89. године био наставник младом кнезу Мирку, међутим већ наредне године преселио се у Београд где је постављен за учитеља у Нижој (Теразијској) гимназији. Патио је од астме и срчаних сметњи па је због слабог здравља разрешен дужности 1892. године. Исте године оженио се Милицом Степановић, учитељицом Више девојачке школе, али брак је трајао само годину дана и он је остао удовац. У то време, 1893. године, примио је дужност шефа Пресбирора при Министарству иностраних дела одакле је смењен две године касније, али задржао се у служби као чиновник. По одлуци председника српске владе Стојана Новаковића одобрено му је шестомесечно одсуство и новчана помоћ како би у Далмацији прикупљао грађу за Лексикографски одсек СКА.

Отпуштен је из службе у Министарству 1898. године, на захтев Милана Обреновића, пошто се сазнало да се састајао са познатим карађорђевићевцем Јашом Ненадовићем. Након тога запао је у проблеме јер је, попут многих српских књижевника који су покушавали да живе од писања, непрестано био у дуговима и коцкао се, а из кризе извукао се женидбом. Наиме, захваљујући посредовању пријатеља и највећег повериоца Милана Савића, упознао се са богатом удовицом Љубицом Николајевић Димовић и венчао у новосадској Успенској цркви, августа 1900. године. Након венчања отпутовали су на Светску изложбу у Париз, успут посетивши Рим, Напуљ, Фиренцу и Венецију. И наредних година доста су путовали, тако да је видео Ницу (1903), Крф, Цариград, Атину, Смирну, Једрене и Софију (1906), Семеринг код Беча, Северно море, Бордо, Лисабон, Алжир, Палермо и Месину (1907).⁶⁶

Књижевни успон започео је 1888. године, објављивањем у *Стражилову* прве верзије доцнијег романа *Бакоња фра–Брне*, под насловом *Како је Пјевалица излијечило фра–Брну*. Исте године штампана му је и прва збирка приповедака *Из Црне Горе и*

⁶³ Р. Ераковић, *Матавуљ Симо*, Српски биографски речник бр. 6, Нови Сад 2014, 265–267.

⁶⁴ Л. Томановић, *Из писама умрлих заслужних Срба*, Нови Живот, Београд, 1926

⁶⁵ М. Цветинчанин, *нав. дело*, 138–139; *Гимназија и стручне школе у Зајечару 1836/37–1986/87*, 68.

⁶⁶ Р. Ераковић, *нав. дело*, 265–267.

Приморја, а наредне и друга, истоимена. Приредио је за штампу *Вилину књигу: приче и бајке из светске књижевности*. У *Летопису Матице српске* објављивао је у наставцима *Биљешке једног писца*. Вишегодишњи боравак у Црној Гори описао је у алегорично–сатиричном роману *Десет година у Мавританији*, који је у наставцима излазио у београдском *Делу* а подгорички лист *Слободна ријеч* оптужила га је да је то написао по наруџби краља Александра Обреновића.

Постао је почасни члан Матице српске, председник Друштва књижевника и уметника, 1902. године, исте године објавио је и збирку приповедака *Београдске приче*. Био је члан Управе Српског књижевног друштва, за чијег је председника изабран 1908. године, у време када му је у Мостару штампана приповетка *Цар Дуклијан*. Иако су му драме *Завјет* и *На слави* биле уврштене у репертоар Народног позоришта у Београду, не припадају врху његовог стваралаштва, више успеха имао је као преводилац позоришних комада. Књижевне и публицистичке радове објављивао је у листовима, часописима и календарима. Одликован је Таковским крстом III реда и Орденом Св. Саве III реда.

Члан СКА, Академије уметности, постао је 30. јануара 1904.⁶⁷

Петар С. Павловић (Пожаревац, 28. јун 1864–Београд, 5. август 1938) геолог. Завршио је Природњачко–математички одсек Велике школе у Београду 1886. године, а професор Зајечарске гимназије постао наредне године. Мада је у Зајечару провео само 1887/88 школску годину, знатно је допринео усавршавању наставе јестаственице. Ученицима је остао у успомени као ванредно занимљив наставник и љубитељ ретких минералošких примерака. До данас је сачувана и записана ђачка прича која илуструје ове његове љубави:

„Час је минералогиче, прича нам један његов ученик. Мирни, благи наставник, Пера Павловић, спрема се да прозива. У том излази из клупе Н. Н. из Рготине, одличан

певач и веселац, али склон понављању разреда. Прилази катедри и предаје наставнику нешто завијено у хартији, па се враћа у клупу и остаје стојећи. Павловић развија завој, и лице му сину од задовољства: диван пример „горскога кристала“, какви се само у Рготини могу да нађу. Блажено гледа у камен и обрће га са сваке стране, а Н–а запитују шапатом околни другови, и он им даје сваковрсна обавештења.

- А како се ти зовеш?–пита Павловић једва чујним гласом, не дижући погледа са лепог кристала.

- Букова Глава! – као из пушке одговори звонким гласом ученик, а цео разред прште у смех.

Место у коме се налазе овакви кристали зове се Букова Глава, а ученик је, не чувши добро, разумео да га наставник о томе пита.⁶⁸

Од 1893. до 1895. године налазио се на усавршавању у Бечу и Загребу, а 1897. године постао кустос Геолошког завода да би од 1901. до 1926. године био управник и један од оснивача Музеја српске земље. Током живота, у неколико махова враћао се истраживању Тимочке крајине, чије је резултате објавио у расправама *Голтска фауна*

⁶⁷ <https://www.sanu.ac.rs/Clanstvo/IstClan.aspx?arg=315>.

⁶⁸ М. Цветинчанин, *нав. дело*, 128–129.

из околине Леновца, Медитерански фосили из атара села Сикола у округу крајинском, и заједно са Светоликом Радовановићем *О терцијеру Тимочке Крајине*.

Бавио се првенствено терцијарном малакологијом. Заслужан је за развитак домаће палеонтологије и познавање неогене историје Србије. Објавио је велики број радова, мањих прилога и саопштења из палеонтологије, геологије и зоологије, 12 превода и 60 приказа у часописима *Геолошки анали Балканског Полуострва*, *Записници Српског геолошког друштва*, *Рад ЈА* и др. Неки од радова стекли су широко признање, као *Доњопонтиски мекушци из околине Београда* са близу 60 нових фосилних врста и два нова рода и *Мекушци Србије*, *И Сувоземни пужев*.⁶⁹

Дописни члан СКА (Академије природних наука) био је од 3. фебруара 1906. а прави члан од 18. фебруара 1922.⁷⁰

Јаша Продановић (Чачак, 23. април 1867–Београд, 1. мај 1948) политичар и књижевни критичар. Гимназију је учио у Чачку и Београду, а природно–математички одсек Велике школе завршио у Београду 1890. године. Као студент ступио је у омладински социјалистички покрет и учествовао у издавању целокупних дела Светозара Марковића. У то време био је следбеник идеја руских револуционарних демократа Бјелинског, Доброљубова и Писарева. Објављивао је чланке у омладинским листовима поставши главни сарадник и уредник часописа *Српска мисао* и *Народна мисао*. Од 1890. године служио је као суплент а затим и професор у гимназијама у Врању, Пироту, Чачку, Зајечару и Београду.

Ангажовао се и у политичком животу Србије, па је због оштрог опозиционог става отпуштан из службе, чак и прогањан 1898. и 1899. године, што се поклопило са периодом његовог службовања у Зајечару где је провео ту школску годину.⁷¹ У то време већ је био признат јавни радник, писац, педагог, књижевни критичар и познавалац етичко–естетичке стране српске народне поезије, па је по доласку у Зајечарску гимназију направио прави пресек у настави српског језика. Са тим у вези записано је: „разлика између раније наставе књижевности и његове скоро иста као што је разлика између наше филолошко–датумске и модерне књижевно естетске критике“. Унео је у предавања нов дух и свежину, без која је настава књижевности мртав материјал. „До доласка његовог за наставника у Зајечару, веле тадашњи ученици, све теме из српског језика биле су код неких наставника везане теме. Први је он почео давати слободне теме и обраћати нарочиту пажњу на народну књижевност. Раније, ђаци неких наставника нису били способни обрадити ваљано ни најобичнији задатак, па ни писмо написати честито. Колико су били у томе погледу заостали зајечарски гимназисти, показали су им ђаци који су дошли у осми разред из Крушевца. По ширини хоризонта и писмености ови су били далеко изнад својих другова, зајечарских осмошколаца. За једну годину Продановић им је не само „отворио“ вољу за читање, већ и оживео љубав за нашу

⁶⁹ Енциклопедија Југославије бр. 6, 446.

⁷⁰ <https://www.sanu.ac.rs/Clanstvo/IstClan.aspx?arg=400>

⁷¹ Енциклопедија Југославије бр. 6, 623–624.

народну културу“. Један од примера је говор о Светом Сави, о духовима и спиритизму, 1899. године, штампан у Годишњем извештају гимназије.⁷²

Недуго по одласку из Зајечара, 1902. године, дао је оставку у државној служби и посветио се уређивању листа *Одјек*, све до 1912. године. У то време интензивно се ангажовао и у политичком животу. Био је водећи опозициони полемичар пред крај владавине династије Обреновића, а поводом фузионисања Радикалне странке са Напредњачком, са неколицином пријатеља одвојио се у Самосталну радикалну странку, 1901. године. Током дугог временског периода, од 1903. до 1920. године, биран је за народног посланика и, од 1909. до 1911. године, био министар привреде у влади Стојана Новаковића. Са тог положаја успео је да кроз Скупштину спроведе Закон о осигурању рада и радника. После Првог светског рата основао је Југословенску републиканску демократску странку, чији се програм залагао за републикански државни облик и федеративно уређење са националном слободом, равноправношћу и државношћу народних група на властитим националним територијама. Иако је странка имала мали број представника у Скупштини, осећало се њено учешће у јавном и политичком животу захваљујући његовој активности. Преко гласила странке листа *Република* и часописа *Буктиња*, чланака по разним часописима и *Писама пријатељима*, водио је борбу против режима, а од објављивања *Обзнане* и против прогањања Комунистичке партије. После Другог светског рата, са политичким пријатељима ступио је у Народни фронт и у првој влади маршала Тита био министар за Србију. Потпредседник владе постао је 1946. године и на том положају остао до смрти.⁷³

Током живота писао је много иако несистематски, студије, критике и чланке о југословенским, руским и француским писцима, расправе о естетским и разноврсним друштвеним и педагошким проблемима. Био је рационалиста са вером у васпитну вредност и социјални значај уметности, противник идеалистичке естетике и романтизма. Објавио је неколико хиљада чланака, данас значајних докумената за разумевање политичке историје Србије и Југославије. Написао је и две обимне књиге: *Уставни развитак и уставне борбе у Србији* и *Историја политичких странака и струја у Србији*. После 1918. године проучавао је и народну усмену књижевност. Поред великог броја чланака и расправа о педагошким и школским проблемима, уредио је *Читанке* за средње школе, антологије народних песама и приповедака и др.⁷⁴

Дописни члан СКА (Академије друштвених наука) постао је 17. фебруара 1936. а редовни од 18. марта 1948. односно САНУ од 22. марта 1948.⁷⁵

Ученик Гимназије доцније члан Бугарске академије наука

Сава Дацов (Зајечар, 7. фебруар 1857–Софија, 21. новембар 1940) земљоделац и стручни писац. Син је Живка Дацовића, пореклом из бугарског Загорја и Петрије–Перке–Пеке који су, по попису становништва из 1863. године, припадали зајечарском средњем слоју. Основну школу и нижу гимназију завршио је у Зајечару, 1873. године уписао је Неготинску гимназију, али био принуђен да прекине школовање и да се запосли као писар у сеоској општини у Лубници. Наредне године постао је практикант у Окружном суду у Неготину одакле је, 1875. године, прешао за деловођу у зајечарској општини. На том послу затекли су га српско–турски ратови, од 1876. до 1878. године, у

⁷² М. Цветинчанин, *нав. дело*, 194–195, 208.

⁷³ Енциклопедија Југославије бр. 6, 623–624.

⁷⁴ *Исто*.

⁷⁵ <https://www.sanu.ac.rs/Clanstvo/IstClan.aspx?arg=460>

којима је учествовао као добровољац. По завршетку рата са целокупном фамилијом и покретном имовином преселио се у Видин, где је уписан у изборни списак 1879. године. Запослио се као надзорник и управник затвора, потом био губернаторски благајник и секретар Царинарнице. Постао је члан Видинског општинског савета, 1881. године, и примљен у бугарско поданство, а следеће године премештен у Русе за управника Царинарнице. Након непуних годину дана добио је посао у Софији, у новооснованој Народној банци Бугарске. До 1884. године био је члан више државних комисија које су устројавале и контролисале рад управе Царине, а током и после српско–бугарског рата, 1885. године, именован је за члана бугарске државне делегације на преговорима у Сливници.⁷⁶

Средином 80–их година XIX века, постао је члан и деловођа Бугарског књижевног удружења, претече Бугарске академије наука (у даљем тексту БАН). У том периоду написао је више чланака и књига, од чега треба споменути превод *Барјактара Бојана*, везан за херцеговачки устанак и студије *Зајечар* и *његово становништво*, *Дудови* и *свилена буба*, *Зимска храна у домаћинству* итд.⁷⁷

Оснивач је Земљоделског друштва и делегат на Конгресу занатства у Врању. Пошто су му радови били углавном везани за земљоделство и земљоделску привреду, 1899. године изабран је за члана земљоделског одељења Трговачке коморе и за саветника у Министарству за земљоделство и трговину. Постао је и почасни члан

Српског земљорадничког друштва, 1896. године. Устројио је велику збирку семена поврћа и других култура. Бавио се и политиком, као члан Демократске странке, од 1902. године, изабран је за посланика Кулског округа у Народној скупштини. Мандат му је трајао до 1907. године, током којег је достојно представљао цео видински крај и важио за једног од „најерудитивнијих“ посланика које је видинска област послала у Софију.⁷⁸

Као ђак зајечарске гиманзије и рођени Зајечарац, написао је чланак објављен у бугарском књижевном часопису *Светлост*, 1923. године, под насловом *Тимок, Зајечар, шуми Марица*, посвећен првом српско–турском рату 1876. године. Десет година касније, 1933. године, позван је на прославу стогодишњице Гимназије, на шта је одговорио: „... дуго ћу бити подболан душе што нисам могао да испуним дужност као негдашњег ђака и силној жељи да будем на прослави (...) Гимназије, која је мени прва отворила врата к науци и животу (...) ако би на прославу дошао неки од живих мојих другова школских, Драгослав Петровић из Бољевца, Ђорђе Генчић, министар Изворац и Ђока Лазаревић из Неготина, загрлите их и пољубите место мене и изручите им мој ђачки поздрав, данас у 83. години живота под седим власима!“ написао је Маринку Станојевићу, тадашњем директору.⁷⁹

⁷⁶ <https://bg.wikipedia.org/wiki/https://www.vesti.bg/bulgaria/obshtestvo/sava-dacov-osnovava-fond-za-hudozhestvena-galeriia-kym-ban-6028289>; <http://daritelite.bg/sava-zh-datsov-i-sin-mu-hudozhnik-goshka-2/>; http://macedonia.kroraia.com/v_mak/1998/s_dacov.html; Н. Јовић, *Зајечарац Сава Ж. Дацов–бугарски академик (Зајечар, 1857–Софија, 1940)*, Архивско наслеђе бр. 3, Зајечар 2005, 53–54.

⁷⁷ Исто.

⁷⁸ Исто.

⁷⁹ Исто.

Дописни члан БАН постао је 1899. а редовни 1902. године. У периоду од 1925. до 1931. године био је секретар природно–математичког одељења а у два маха и председник Академије: од 1934. до 1935. и од 1938. до 1940. године. Такође, био је велики добротвор и дародавац БАН, а приписују му се и заслуге за грађење њене зграде у Софији.⁸⁰

Закључак

На основу података о животу и раду чланова Академије–личностима које су својим радом обележиле научни, уметнички и друштвени живот Србије у XIX и првој половини XX века, добијамо и слику живота у једној малој средини, пре свега у њеној Гимназији. Школска атмосфера иако је, наизглед, често бивала окована застарелим методама, произвела је неке од врхунских научника.

Мада за то време није било неуобичајено да научници раде у просвети, није занемарљива чињеница да су чак седморица професора који су, краће време, предавали у Зајечарској гимназији постали чланови СКА (Стојан Бошковић, Симо Матавуљ, Петар Ј. Живковић, Петар С. Павловић, Драгољуб Дража Павловић, Јаша Продановић и Душан Пантелић). Посебно је значајно да су двојица историчара, Драгољуб Дража Павловић и Душан Пантелић, и математичар Петар Ј. Живковић били њени ученици током друге половине XIX века, а затим краће време и професори. Треба споменути и ученике гимназије, хемичара Симу Лозанића, геодету Стевана Бошковића, геолога Владимира К. Петковића и лекара Косту Тодоровића, све саме великане српске науке прве половине XX века, као и композитора Стевана Мокрањца, који је и данас једна од најпрепознатљивијих личности српске уметности. Својеврсно место у друштву заузимали су Милоје Јовановић, доцније митрополит Михаило и Сава Дацов, члан Бугарске академије наука.

Имајући све ово у виду можемо да тврдимо да Зајечарска гимназија сигурно није била само „обична провинцијска гимназија“. Иако је рад у њој, током дугог временског периода, био условљен општим стањем које је владало у држави, честим ратовима током којих су професори учioniце замењивали рововима а школске године бивале скраћиване, иако се налазила на географској периферији државе, без обзира на све препреке неговала је љубав према знању и науци. Треба такође имати на уму да су појединци све сами створили, да су се борили са, за данашње време, несхватљивим тешкоћама, да су радили не за своју славу и своје име већ да будућим нараштајима обезбеде боље услове и више знања. Знање, које је на први поглед било битно само малом кругу људи, штавише у неким периодима суграђанима деловало непотребно, чувало се и развијало. И мада разулатата понекад као да није било, они су постојали али остајали невидљиви локалној средини. На крају, треба рећи да се појмови, који се сусрећу у литератури, као што су „мрак србијанске паланке“, „Српски Сибир“ и „траље паланачког живота“ само условно могу користити, јер учињено и постигнуто не иде му у прилог. Елита знања постојала је, а верујемо да и данас постоји, без обзира што на први поглед није видљива.

⁸⁰ Исто.

Извори и литература:

- Коста Манојловић, *Живот и дела Стевана Ст. Мокрањца*, Споменица Ст. Мокрањцу, Београд 1923.
- Лазар Томановић, *Из писама умрлих заслужних Срба*, Нови Живот, Београд, 1926.
- Јеремија Живановић, *Дража Павловић као приповедач*, Политика 6 јануара 1930.
- Споменица стогодишњице ослобођења Тимочке крајине 1833–1933*, Београд 1933.
- Милан Цветинчанин, *Државна реална Гимназија у Зајечару 1836–1936*, Зајечар 1937.
- Енциклопедија Југославије бр. 1, Загреб 1955.
- Енциклопедија Југославије бр. 6, Загреб 1965.
- Југословенски савременици, Ко је ко у Југославији*, Београд 1970.
- Милутин Велимировић, *Др Коста Тодоровић*, Развитак 4–5/1975.
- Гимназија и стручне школе у Зајечару 1836/37 – 1986/87*, Зајечар 1987.
- Срећко Николић, *Сто година од рођења Косте Тодоровића*, Развитак бр. 2, Зајечар 1987.
- Снежана Бојовић, *Хемија у Србији у XIX веку*, Београд 1989.
- Снежана Бојовић, *Сима Лозанић у српској науци и култури*, Београд 1993.
- Драган Трифуновић, *Алгебарски владци Петра Ј. Живковића*, Развитак 196–197, Зајечар 1996.
- Предраг Пузовић, *Никола Пашић и митрополит Михаило (1883–1898)*, Никола Пашић–живот и дело, Београд 1997.
- Ђорђе Бубало, *Бошковић Стојан*, Енциклопедија српске историографије, Београд 1997.
- Срећко Николић, *Здравство Зајечара*, Зајечар 2003.
- Владимир Стојанчевић, *Душан Пантелић*, Архивско наслеђе бр. 1, Зајечар 2004.
- Владимир Стојанчевић, *Историчар Драгољуб–Дража М. Павловић 1866–1920*, Архивско наслеђе бр. 2, Зајечар 2004.
- Владимир М. Николић, *Бошковић Стеван*, Српски биографски речник бр. 1, Нови Сад 2004.
- Ана Стојић, *Бошковић Стојан*, Српски биографски речник бр. 1, Нови Сад 2004.
- Миле С. Бјелајац, *Генерали и адмирални Краљевине Југославије 1918–1941*, Београд 2004.
- Ђорђе Перић, *Млади Стеван Мокрањац–жители Неготина*, Развитак бр. 219–220, Зајечар 2005.
- Небојша Јовић, *Зајечарац Сава Ж. Дацов–бугарски академик (Зајечар, 1857–Софија, 1940)*, Архивско наслеђе бр. 3, Зајечар 2005.
- Јеврем Дамњановић, *Завичајна књига Тимочана и Крајинаца*, Београд 2006.
- Александар Николић, *Живковић Петар Ј.*, Српски биографски речник бр. 3, Нови Сад 2007.
- Ранко Јаковљевић, *Крајинска елита почетком XX века*, Архивско наслеђе бр. 7, Зајечар 2011.
- Радослав Ераковић, *Матавуљ Симо*, Српски биографски речник бр. 6, Нови Сад 2014.
- Ивица Трајковић, *Музејска заоставштина Стевана Мокрањца*, Неготин 2016.

Интернет:

- <https://www.sanu.ac.rs/Clanstvo/DSS.aspx>
- <https://www.sanu.ac.rs/Clanstvo/SUD.aspx>
- <https://www.sanu.ac.rs/Clanstvo/SKA.aspx>
- https://www.sanu.ac.rs/Clanstvo/SAN_SANU.aspx
- <https://www.sanu.ac.rs/Clanstvo/IstClan.aspx?arg=45>

[https://www.sanu.ac.rs/Clanstvo/IstClan.aspx?arg=46.](https://www.sanu.ac.rs/Clanstvo/IstClan.aspx?arg=46)
[https://www.sanu.ac.rs/Clanstvo/IstClan.aspx?arg=171.](https://www.sanu.ac.rs/Clanstvo/IstClan.aspx?arg=171)
[https://www.sanu.ac.rs/Clanstvo/IstClan.aspx?arg=222.](https://www.sanu.ac.rs/Clanstvo/IstClan.aspx?arg=222)
[https://www.sanu.ac.rs/Clanstvo/IstClan.aspx?arg=295.](https://www.sanu.ac.rs/Clanstvo/IstClan.aspx?arg=295)
[https://www.sanu.ac.rs/Clanstvo/IstClan.aspx?arg=315.](https://www.sanu.ac.rs/Clanstvo/IstClan.aspx?arg=315)
[https://www.sanu.ac.rs/Clanstvo/IstClan.aspx?arg=351.](https://www.sanu.ac.rs/Clanstvo/IstClan.aspx?arg=351)
[https://www.sanu.ac.rs/Clanstvo/IstClan.aspx?arg=395.](https://www.sanu.ac.rs/Clanstvo/IstClan.aspx?arg=395)
[https://www.sanu.ac.rs/Clanstvo/IstClan.aspx?arg=405.](https://www.sanu.ac.rs/Clanstvo/IstClan.aspx?arg=405)
[https://www.sanu.ac.rs/Clanstvo/IstClan.aspx?arg=418.](https://www.sanu.ac.rs/Clanstvo/IstClan.aspx?arg=418)
[https://www.sanu.ac.rs/Clanstvo/IstClan.aspx?arg=571.](https://www.sanu.ac.rs/Clanstvo/IstClan.aspx?arg=571)
<https://bg.wikipedia.org/wiki>
<https://www.vesti.bg/bulgaria/obshtestvo/sava-dacov-osnovava-fond-za-hudozhestvena-galeriia-kym-ban-6028289>
<http://daritelite.bg/sava-zh-datsov-i-sin-mu-hudozhnik-goshka-2/>
http://macedonia.kroraina.com/v_mak/1998/s_dacov.html

Jelica Ilic, historian, senior custodian,
 National Museum, Zajecar

ACADEMICS - PROFESSORS AND TEACHERS OF GYMNASIUM IN ZAJECAR

Summary: The work represents fourteen academics, and the list contains members of DSS (1842-1864), SUD (1864-1892), SKA (1886-1947) and SAN (from 1947) while one of them, Savo Dacov, was a member of the academy of science of Bulgaria. They came in two orders: chronological and by their relationship with Zajecar Gymnasium. There are three categories of their relationship with Zajecar Gymnasium: first are their students and later their professors in the short period of time; the second are students only and the third are professors that taught over the years. Beside their biography, year and the place of birth interesting facts were given from their period in Zajecar, and then the basic important information for the professional and public life. At last, the dates of the elections and types of memberships in the Societies e.g. Academy are given.

Keywords: Academics, Gymnasium, Zajecar, Scientific work, professors, students

ДР БРАНКО НАДОВЕЗА, научни саветник
Институт за новију историју Србије, Београд
МР НЕБОЈША ЂОКИЋ
Српски научни центар, Београд

НАОРУЖАЊЕ СРПСКЕ ВОЈСКЕ У СРПСКО – БУГАРСКОМ РАТУ 1885. ГОДИНЕ

Апстракт: У раду је представљено наоружање Српске војске у Српско – бугарском рату 1885. године. Дата је и хронологија набавке наоружања употребљеног у том рату и евентуално ток серијске производње у српским фабрикама ако се то оружје производило у Србији. За нека, мање позната, дати су и тактичко технички подаци.

Кључне речи: Српска војска, Српско – бугарски рат 1885. године, пушке, топови, Пибоди, Маузер Кока, Ла Хит, Де Банж, Круп

Модернизација једне армије је врло комплексан процес и састоји се не само од техничке модернизације већ и од модернизације тј. усавршавања тактике, оператике и стратегије. Да би модернизација имала смисла мора се у њу укључити и војно школство као и обука трупа. Ниво и начин модернизације зависи, пре свега, од усвојене ратне доктрине али, истовремено, има и повратни утицај на саму доктрину.

У историји човечанства познато је више периода у којима је проналазак новог оружја мењао војске и целокупно ратоводство и, поред тога, био фактор од пресудног значаја за мењање саме друштвене структуре. Као пример може послужити проналазак барута. Али, ове промене су се раније догађале у току дужег времена. Да се послужимо речима генерала Ајзенхауера: “*У мирној прошлости промене су наступале полако и корак по корак. Армије Наполеона кретале су се по западној Европи као и легиони његовог претходника Цезара 18 векова раније.*”¹ Пре него што би изазвало пресудне последице, ново наоружање је морало претходно да се примени и испроба у рату.

Војна техника је меродавна за ратоводство јер мења облике а често одређује врсту. Одлучно утиче на састав и формацију борбених снага. Случај и намера при томе играју исту улогу.²

У новом веку човечанство је преживело прву индустријску револуцију. У тој индустријској револуцији војни фактори једва да су играли некакву улогу. У току више од једног века, од Француске револуције па до Првог светског рата војни развој није много утицао на развитак индустрије. Шта више, често је било потребно доста времена док би се индустријско технички развој одразио на војно подручје. У периоду, између Француско-пруског (1870/71. г.) и Првог светског рата европско друштво је доживело велике промене док се војна мисао и концепције нису битно измениле. До њихове корените измене је дошло тек у рату 1914-1918. године.³

Све до краја XIX века људи, чија је дужност вођење војски, нису се бавили развојем наоружања, премда су сва достигнућа радо усвајали, већ су то остављали бризи специјалиста, најпре занатлијама а касније војним техничарима и инжињерима.

¹ Ајзенхауеров говор 1915. г. на Вест Поинту. Šternberg, *Vojna i industriska revolucija*, Beograd 1965, 159

² Херман Ферч, *Ратна вештина данас и сутра*, Београд 1939, 43.

³ “У читавом стогодишњем периоду од 1815 до 1914. године, углавном су процеси цивилног мирнодопског техничког развоја утицали на војне процесе а не обротно.” Šternberg, *н. д.*, 156.

Они се нису трудили ни да испоље свој утицај на ратну производњу. Вођење рата на разним попрштима сводило се на маневар оним снагама, које је било могуће регрутовати, наоружати, обучити и издржавати. Може се слободно тврдити да крајем XIX века и почетком XX века питање студије и производње материјала практично није залазило у ратну вештину. Војни писци који пишу о ратној вештини прелазе ћутке преко питања наоружања. Тако је Фон дер Голц, најзначајнији немачки војни теоретичар пред први светски рат а и будући творац савремене турске војске (чувени Голц паша), испитујући услове успеха у рату 1896. г. написао: *“Најбоља гаранција победе биће – поред добре стратегије и тактике – бројна надмоћност.”* Додуше, Голц на једном другом месту говори о значају наоружања (материјала) на морал трупа.⁴ У својој књизи *“Наоружани народ”* Фон дер Голц од 477 страна само једну посвећује наоружању. Интересантно је његово објашњење значаја наоружања: *“Исто тако и наоружање је битан услов за успех. Ни најхрабрији војници наоружани копљем и кратким мачем не помажу према магацинкама и олучним топовима.”*⁵ Слично је писао и Наполеон: *“Циљ ратне вештине је да се упознају услови које треба остварити да би се водила битка под повољним условима. Организацију, наоружање и обуку трупа треба извести још за време мира.”* Као што видимо наоружање за Наполеона не представља део ратне вештине и тако ће остати и код других војних теоретичара (а и трупних команданата) све до Првог светског рата.⁶

У овом раду ћемо се позабавити припремом за рат Српске војске у периоду од почетка шесдесетих година XIX века па до избијања Српско – бугарског рата 1885. године. Када говоримо о припремама за рат овог пута мислимо на технички аспект тих припрема то јест на набавку наоружања а остале аспекте ћемо обрадити у другим радовима.

Наоружавање Народне војске

Број нових пушака је био недовољан, па је Блазнавац задужио Протића, Чолак Антића, Поповића и Надрљанског, још пре њиховог одласка за Лијеж по венсанке, да у тамошњим арсеналима овладају техником конверзије кремењача у каписларе, жљебљења цеви и израде каписли. У складу са тим, Попечитељство внутрени дела је 31. маја/12. јуна 1857. године обновило захтев за набавку машина неопходних за конверзију. Најпре је 11/23. септембра то прихватио Совјет, након чега је 26. септембра/8. октобра 1857. године књаз Александар Карађорђевић одобрио 1700 талира за набавку у Лијежу “2 машине за прављење нишана”, 2 машине за извлачење олука, 20000 пирамида за каписле, матрице за нишане и орозе, калупи за куршуме и матрице за пресовање куршума.”⁷ Премда је Србија имала око 15000 кремењача употребљивих за конвертовање, број машина и квалификованих радника је ограничавао продуктивност на само 1800 конвертованих пушака годишње. На разрешавању овог проблема се 1861. године ангажовао Блазнавац, овог пута као управник Тополивнице. Успело му је да почетком 1863. године набави још 20 машина за жљебљење, а истовремено је за контролора Пушкарнице поставио Михаила Цвејића који је имао велико искуство из Лијежа. Захваљујући овим мерама су крагујевачки

⁴ Ajre, *Ratna veština i tehnika*, Beograd 1958, 14.

⁵ Фон дер Голц, *Наоружани народ*, Београд, 1904, с. 139. Иначе, Фон дер Голц је био творац савремене турске војске са којом је она ушла у ратове почетком XX века.

⁶ Ajre, *н. д.*, 14.

⁷ АС - ПО - Предлог Попечитељства дела од 11. септембра 1857 ВНо 1256, Закључак Совјета од 11. септембра 1857 ВНо 1094, Решење књаза Александра од 26. септембра 1857, ВНо 1355.

погони марта 1863. године имали дневни капацитет од 20.000 куршума и 40.000 каписли, а месечно су могли да ижљебе 300 цеви и конвертују 1000 пушака.⁸

Од почетка је било извесно да Народну војску српска влада не може сама ни да наоружа, ни да исхрани, ни да обуче, ни да плати (како је у пролеће 1862. године закључио искусни енглески конзул Лонгворт), односно, да Србија то не може учинити без потпоре Русије, што је већ при првом помену могућности да се створи “ослободилачка армија” у марту 1859. године оценио његов још искуснији претходник Томас де Греније де Фонбланк.⁹

Након пропалог покушаја куповине оружја на Западу, српска влада се преко конзула А. Влангалија обратила за помоћ Петрограду. Марта 1862. године су из Русије стигла начелна обећања о скорој испоруци знатних количина ратног материјала. Том приликом је Србији одобрен кредит од 300.000 дуката царских за набавку наоружања. Након бомбардовања Београда, Књажевина Србија је упутила апел Петрограду да се убрза извршење овог обећања. У складу са тим, председник владе Илија Гарашанин је 5/17. јуна 1862. године поверио реализацију евентуалног преноса оружја бившем попечитељу унутрашњих дела Атанасију Николићу.¹⁰

Када је, после многих перипетија, Николић 22. августа 1862. године отишао за Русију, надао се да ће добити 60.000 пушака са глатком и 3000 пушака са изолученом цеви. Међутим, у Кијеву му је речено да ће примити само 30.000 глаткоцевних и 3000 изолучених пушака. Додуше, руско Министарство војно је руског пуковника Слуцког, који је преговарао са Николићем, овластило да испоручи нешто више пушака, као и калупе за ливење куршума, резервни материјал, пистоне и каписле, али само ако “купац затражи”. Николић и Слуцки су се споразумели да Руси уместо каписли дају 2-3000 сабљи, да оружје буде испоручено из магацина у Херсону а не из Кијева где се све могло лако открити, и да њихови људи упакују овај велики товар. Накнадно је руско Министарство војно одобрило да Николић може понети 60.000 глаткоцевних пушака, али их у херсонском магацију није толико било. Паковање оружја је почело 5. септембра, пет - шест дана по Николићевом доласку у Кијев, и трајало је до краја октобра 1862. године. Товар од 39200 пушака и 3000 сабљи био је упакован у 1759 сандука тешких 269000 ока.¹¹ Под отежаним условима, из Русије је преко Румуније јануара 1863. године стигло свега 36200 глатких перкусионих пушака М 1845 и 3000 изолучених пушака М 1854 (поред 3000 сабљи).¹² Овај превоз оружја је имао шире импликације, попримајући карактер афере.¹³

Даље испоруке стрељачког наоружања српској војсци су прилично неистражене. А ево и зашто. Познато је да су Блазнавац и Филип Христић, уз Гарашинovu помоћ, крајем 1866. године у Аустрији набавили 27.000 перкусионих жљебљених спредњача система Лоренц (Lorenz) 13,9 мм М 1854 (незнатни део је отпадао на камербихсле 18,1 мм М.1849). Почетком 1867. године, у Хамбургу је купљено 28.000 саксонских перкусионих жљебљених спредњача 14,7 мм М 1850/56 за потребе српске војске и још 5000 истих пушака за Црну Гору (а још 500 истих пушака је Црној Гори поклонио војни лиферант Лазар Трифковић). Све пушке М 1850/56 и све

⁸ Б. Богдановић, *Сто четрдесет пет година Застава оружја Крагујевац*, Крагујевац - Београд 1998, 7-9.

⁹ Ж. Ђорђевић, *Српска народна војска 1861 -1864*, Београд 1984, 84.

¹⁰ Ж. Ђорђевић, *н.д.*, 85.

¹¹ Ж. Ђорђевић, *н.д.*, 88-9.

¹² Спасић потпуно прозвљно наводи 31000 пушку. Ж. Spasić, *Kragujevačka fabrika oružja*, Beograd 1973, 60; детаљније о овом транспорту оружја видети у Р. Петровић, *Дипломатски спор о преносу српског оружја 1862. године преко Румуније*, Годишњица Николе Чупића књ. XLVIII, Београд 1939, 198-200

¹³ В. Поповић, *Политика Француске и Аустрије на Балкану за време Наполеона III*, Београд-Земун, 1925, 119; Ж. Spasić, *н. д.*, 60.

пушке Лоренц биле су предвиђене за конверзију на остраг пунеће пушке, тј неких 55.000 пушака.¹⁴

Због спољно политичких компликација Министарски савет је на Блазнавчев наговор убрзао модернизацију наоружања. Том приликом је Блазнавац повукао и један од својих ретких погрешних потеза у својој каријери одредивши се за колико једноставан и јефтин толико и лош конверзионни затварач Американца Џејмса Грина (James D. Green), базиран на папирном дводелном метку (са сепаратном капислом). Почетком 1867. године крагујевачка пушкарница је била оспособљена за израду неопходних делова затварача и саму конверзију, па је већ фебруара 1867. године започета конверзија Лоренцових пушака на Гринов систем званично означен као Грин М.1867. Радовима у Крагујевцу је руководио Илија Чолак Антић али уз сталну Блазнавчеву контролу и сугестије. Међутим, двојица искусних стручњака су врло брзо увидели све недостатке ове конструкције. Када је први пут практично употребљена за испаливање почасног плотуна на сахрани Узун Мирка Апостоловића, више од половине пушака је слагало. Након овог инцидента, капетан Љубомир Апостоловић - Узунмирковић је предложио реконструкцију Гриновача. Ипак настављена је њихова израда премда није познато колико их је укупно наорављено. Међутим, пошто је на почетку рата 1877. године било 24.573 пушака система Грин вероватно је, већ до 1871. године преправљен највећи део од 27.000 предвиђених Лоренцових пушака ако не и све.¹⁵

Да би се ситуација бар делимично поправила нови министар војни Јован Бели Марковић је 14/26. априла 1869. године затражио кредит од 4 милиона гроша за куповину патента новог затварача и неопходних уређаја и машина за конверзију и израду одговарајуће муниције.¹⁶ Након низа тестова извршених у Доњем граду београдске тврђаве одабрано је решење бостонског конструктора оружја Хенрија Пибодија (Henry A. Peabody, US patent 35947 од 22. јула 1862. и 10. децембра 1867), базиран на једноделној муницији 14,8x35R. Патентна права су откупљена од хамбуршке куће J. R. McDonalds & Co (европски заступник америчке компаније Providence Tool Co. Rhode Island). Затварачи су наручени у Бечу и Берлину кдо Томаса Седерлеа. Контролу и пријем затварача у Немачкој и Аустрији су вршили официри Павле Хорстиг, Коста Протић и Павле Шафарик и контролор крагујевачке Пушкарнице Петар Матић.¹⁷ Намесници су цео посао око преправке пушака препустили познатом фабриканту Томасу Седерлеу који је своју производну линију инсталирао у старом Арсеналу у Доњем граду Београдске тврђаве и пустио је у погон почетком 1871. године. До 1872. године на Пибодијев систем М.1870 адаптиране су све саксонске (француске пушке) - њих 28.000 комада.¹⁸ Следећих година је један мањи број Гриновача преправљен у Пибодаваче при чему је извршено и прекалибрисање на калибар 14,8 мм. До 1876. године није преправљено сигурно више од неких 3 до 4000 Гриновача.

¹⁴ Б. Богдановић, *Наоружање српске и црногорске војске од XVIII до XX века*, Зборник Историјског музеја Србије 31, Београд 2003, 152 -154, ту видети и старију литературу.

¹⁵ *Инцигнитус, Српска народна мисао и М. Пироћанаца*, Београд 1895, 45-47; Ј. М. В. бригадни ђенерал, *Прилог историји развића српске артиљерије*, Ратник XI/1934, Београд 1934, 68-77.

¹⁶ Архив Србије, М. Но. 2717 од 26. априла 1869; Савет бр. 158 од 8. маја 1869; Савет бр. 267.

¹⁷ Dr Reinhold Günther, *Allgemeine geschichte der Handfeuerwaffen*, Leipzig 1909, 66; Б. Шкерковић, н. д, 77, 81, 83.

¹⁸ С. Грујић, *Војна организација Србије*, Крагујевац 1874, 119-120; Д. Динић, *Историјски развој и постанак Тополивнице у Крагујевцу*, Војнотехнички гласник бр. 12/1953, 65.

Ако саберемо све споменуте испоруке, имамо око 15.000 старих кремењача преправљених у каписларе (непознатог типа), 39200 руских спредњача, око 8000 венсанки и 55.000 пушака купљених за преправљање у острагуше.

Међутим, 15.000 старих преправљених кремењача сигурно не треба рачунати у пушке које су се налазиле у наоружању српске војске у ратовима 1876–78. године. Стога би требало да буде око 47200 спредњача (руских и венсанки) и нешто мање од 55.000 острагуша уз мањи број ка камербихсли. Али није тако.

По званичним подацима, на почетку рата 1877. године српска војска је располагала, у јединицама, са 38.526 пушака острагуша система Пибоди, 21.644 пушке острагуше система Грин и 69.021 спред пунећом пушком (руске и венсанке). Треба навести да су овде скупно дате пушке и карабини.¹⁹ Међу пушкама Пибоди је и 9000 пушака Пибоди калибра 13,9 мм и 1000 карабина Пибоди калибра 11 мм, набављених решењем Министра војног од 28. септембра/10. октобра 1878. године код фабриканта Томаса Седерлеа у Бечу.²⁰ Током рата 1877/8. године, у Пушкарници је преправљено 2308 Гриновача у Пибодушу.²¹ Током рата је трупамa издато још 3058 Пибодуша (од којих је 2308 преправљених Гриновача), 621 Гриновача, 2500 руских спредњача и 20 камербихсли.²² Ове последње су почеле да се издају када више није било других спредпунећих пушака за издавање, што значи да је српска војска на почетку рата 1877/8. године располагала са 39.276 Пибодуша, 24.573 пушке система Грин и 71.521 спредпунећом пушком, без камербихсли.

Као што видимо, укупан број пушака острагуша (63.849) се доста добро слаже са напред наведеним набавкама (55.000 и 10.000 – укупно 65.000). Када од 65.000 одузмемо камербихсле и губитке у острагушама током Првог српско-турског рата 1876. године, то је углавном то. Али код спредпунећих пушака постоји велика разлика. У наоружању су биле само венсанке и руске спредпунеће пушке, а њих би требало, по познатим набавкама, да има максимално до 47-48.000 комада. Чак и ако узмемо да је 1849. године руски цар Србији поклатио у то време најновије перкусионе пушке М.1845 а не старе кремењаче М.1808, то је највише 51.000 пушака. Међутим, ако је Русија испоручила свих 63.000 пушака обећаних 1862. године, онда уз венсанке заиста добијамо 71-72.000 пушака. Стога сматрамо да је Русија врло брзо по испоруци 39.200 пушака почетком 1863. године испоручила и остатак до обећаних 63.000 пушака (можда и пар хиљада више) али у тајности. С обзиром да су ове пушке плаћене из већ раније одобреног руског кредита, ова испорука је заиста могла да прође готово незабележена у нашој архивској грађи.

Модернизација Српске војске пред Српско – бугарски рат

Маја 1881. године министар војни М. Лешјанин је образложио Народној скупштини да су пушке које су у употреби у српској војсци потпуно застареле и морају се одмах заменити новим. Поред тога оне су биле у врло лошем стању због употребе у два рата (1876 и 1877-8. год.). Колико је била критична ситуација са пушкама најбоље говори овај податак. Пограничним сељанима округа Врањског и Топличког као и војницима III позива пограничних села округа Књажевачког издато је 7690 комада

¹⁹ Министарство војно, *Извештај о радњи у рату 1877 и 1878 године - III Артиљеријско одељење*, Београд 1878, 13-14.

²⁰ Министарство војно, н. д, 4

²¹ Министарство војно, н. д, 19. Само то нису Гриноваче које су узете из јединица већ које су се налазиле у Пушкарници.

²² Министарство војно, н. д, 22.

спредпунећих пушака с прибором и муницијом а све ради одбране од упада Арнаута.²³ Једине употребљиве пушке маја 1881. године биле су српске Пибоди Мод. 1870 и заплећене турске Хенри Марини Мод. 1871 и Винчестер Мод. 1866. Пушака Пибоди је до Српско-турског рата 1877. године адаптирано преко 29.276 комада, за време рата адаптирано је још 2308 док је у Бечу код Томаса Седелера купљено још 9000 нових пушака и 1000 карабина Пибоди Мод. 1870 калибра 11 мм. Од Турака је заплећено 5937 пушака Хенри Мартини и 88 Винчестерки.

Народна скупштина је на седници од 20. маја/1. јуна 1881. године донела решење којим је овластила владу да може позајмити 6,000.000 динара у циљу куповине 100.000 пушака. Ово решење је потврдио кнез Милан 19. јуна/1. јула 1881. године.²⁴ За српску пешадију наручено је 100.000 пушака 10,15 мм М 1880 код фабриканата браће Маузер и комп. у Оберсдорфу на Некару у Виртембергу. Фирма Маузер и комп. су овај модел пушке поднели на конкурс пошто им је мајор Кока Миловановић уступио своју конструкцију цеви и зрна на извршење и даљу употребу. По уговору фабриканти су били обавезни да предају првих 10.000 пушака за 10 месеци а после тога остатак од 90.000 пушака у партијама од по 5000 пушака месечно.²⁵ Пошто је за државну касу било немогуће да се у потпуности исплате све пушке ако би биле предате по уговореном року до 8/20. новембра 1883. године то је на седници Министарског савета одржаној 5/17. новембра 1883. године решено да се лиферанту пушака продужи рок до 1/13. јануара 1884. године без накнаде са његове стране.²⁶

Још знатно раније, практично када су биле при крају испоруке пушака Мод. 80 Србија је набавила прве брзометне пушке, тачније, у овом случају карабине. Наиме, за потребе коњице набављено је 4000 карабина 10,15 мм Мод. 1884 (без ножева) а за потребе жандармерије и коњице такође 4000 карабина Мод. 1884 (са ножевима).²⁷

Прописом АНо. 1760/ А. Бр. 2746 од 1. јула 1882. године извршено је пренаоружавање српске пешадије, тако да су пушке пибоди убрзано из стајаће војске предаване Народној војсци (II и III позив), док су стајаће трупе опремане трофејним пушкама Хенри Мартини.

Коњица I позива је све до 1885. године задржала у свом наоружању карабине система Пибоди да би исти те године заменила карабином са ножем системом Маузер М.1884 који је добила и артиљерија (али без ножа). Српска влада је у циљу набавке новог наоружања 1882. године код Англо банке закључила зајам на износ 5,600.000 динара “који је требало исплатити у року од 15 година у ком периоду је и држава уступила монопол Англо банци за извоз соли у тој вредности.”²⁸

У контингенту сабљи испоручених 1841. године налазиле су пешадијске сабље М. 1817 и коњичке сабље М. 1809 и М. 1826. Пешадијске сабље су у српској војсци

²³ Народна скупштина је 30. марта/11. априла 1888. године донела решење које је 4/16. априла исте године одобрио краљ Милан а по коме су горе споменуте пушке требале да се расходују из књига и да се сматрају власништвом оних код којих су се налазиле. Решење Краља Милана А/ТНО 1226 од 4. априла 1888. године, СВЛ бр. 15 и 16. од 13. априла 1888. године, 447/448. Значи, још 1888. године налазиле су се у наоружању, макар не и оперативних јединица, већ потпуно застареле спредпунеће пушке.

²⁴ Образложење министра војног Народној скупштини АНо 1234 од 19/31. маја 1881. године и решење кнеза Милана. Службени војни лист бр. 22 од 30. маја 1881. године с. 459/460; Решење кнеза Милана АНо 1503 од 19. јуна/1. јула 1881. године, Службени војни лист бр. 27 од 1. јула 1881. године с. 583/4

²⁵ *Наша нова пушка*, СВЛ бр. 23 од 6. јуна 1881. године, 488-492.

²⁶ Н. Шкерковић, *Државна архива Србије - Грађа књ. II - Записници седница Министарског савета Србије 1862-1898*, Београд, 1952, 419.

²⁷ Службени војни лист од 19. октобра 1885. године

²⁸ Слободан Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, Београд 1934, 388.

добиле назив сабља - тесак М. 1841”С” док су коњичке сабље добиле називе М. 1809/41 и М. 1826/41.²⁹

У контингенту сабљи испоручених 1863. године налазиле су се коњичке сабље М. 1837 и 1841. Ове сабље су у српској војсци добиле ознаку М. 1837/63 и М. 1841/63.³⁰

Већ прописом Е/Но 2109 од 3/15. јула 1870. године у Српској војсци су као стандардне коњичке сабље усвојене сабље аустријске и пруске коњице М. 1845, М. 1850 односно М. 1852 које су испоручене крајем 1864. године у контингенту од 2700 комада. У складу са споменутим прописом започета је постепена замена руских коњичких сабљи новим аустријским и пруским сабљама.³¹ Прописом за одело Српске војске Ф/Но. 5509 од 30. новембра/12. децембра 1882. године и Прописом о оделу активне и спреми целокупне војске српске Ф/Но. 6748 од 20. октобра/1. новембра 1888. године углавном је повучена из наоружања српске пешадије руске пешадијске сабље М. 1817.³² Ова сабља се задржала у наоружању у артиљерији скоро до краја XIX века када је и ту, највећим делом, замењена али са домаћим артиљеријском ножем (тесаком) М. 1897.³³

Међутим, и поред свега напред наведеног, руске сабље су се, премда у знатно мањем броју, задржале у наоружању и почетком XX века. По званичном Прегледу бројног стања оружја, оружаног прибора и муниције целокупне војске Краљевине на дан 31. марта 1904 године³⁴ за потребе пешадијских наредника још увек је било 912 руских сабљи (шашки) поред 1266 новијих наредничких сабљи М. 1882. Наредничким сабљама су били наоружани пешадијски наредници из I и II позива (за то је било потребно 1250 сабљи) а шашкама наредници III позива (180 шашки). Поред тога шашке су држане и у резерви за попуну губитака јер стандардних наредничких сабљи је било само 16 више од формације док је шашки било чак 732 више него што је било потребно по формацији. Интересантно је и да се у исто време у наоружању налазило и 1025 старих руских пешадијских сабљи М. 1817 које су се у Српској војсци водиле као ножеви тесаца.³⁵

У циљу неких техничких грана (израда топова и лафета, барута, рад војне лабораторије као и за школовање професора артиљерије), на предлог министра војног, Министарски савет је на својој седници од 30. августа/11. септембра 1879. године, одлучио да се у Русију пошаље један виши (мајор) и 2 нижа (поручници) и у Беч један нижи (поручник).³⁶

Набавка пушака Крка Мод. 1869

Као куриозитет споменимо да је Србија осамдесетих година XIX века купила и 300 руских пушака острагуша Кркиног Мод. 1869. и поделила их жандармерији.

²⁹ И. Мијић, *Хладно оружје војске Краљевине Србије 1882 – 1918*, Зборник Историјског Музеја Србије 29 – 30, Београд 1998, 190-191.

³⁰ И. Мијић, *н. ч.*, 191.

³¹ И. Мијић, *н. ч.*, 191.

³² И. Мијић, *н. ч.*, 190.

³³ И. Мијић, *н. ч.*, 191.

³⁴ По старом календару, тј. 13. априла 1904. године по новом.

³⁵ Војни архив П. 14, К. 9, фасц. 5, бр. 19, Преглед бројног стања оружја, оружаног прибора и муниције целокупне војске Краљевине на дан 31. марта 1904. године.

³⁶ Н. Шкерковић, *н. д.*, 367.

Спредпунећи изолучени топови система La Hitte

Глаткоцевни топови система Вале (Valée) већ дуже време нису задовољавали нове балистичке стандарде, али у француској армији из неког разлога нису журили са њиховом заменом. Одлука да се и француска артиљерија модернизује уследила је тек након што је на власт ступио Луј Наполеон чијим указом је 1850. године основан Артиљеријски комитет (Le Comité d'Artillerie) који је убрзо, на предлог императора лично, усвојио нови систем изолучених топова – хаубица калибра 12 Модел 1853. Овај систем је по много чему подсећао на старе топове калибра 8 фунти – а како је усвојен на предлог самог владара, сви топови система Модел 1853 су упамћени и као *императорови топови*. Ова оруђа су за кратко време заменила сва старија (глаткоцевна) оруђа пољске артиљерије – топове калибра 8 и 12 фунти, као и два модела хаубица система Вале. Занимљиво је да су оруђа система Модел 1853 испаливала не само разорне гранате, шрапнеле и картече већ и пуне топовске кугле (баш као и стари глаткоцевни топови).

Међутим, француски Артиљеријски комитет којим је председавао генерал Де ла Ит (Jean Ernest Ducos de la Hitte)³⁷ није био задовољан системом који је нетом усвојен, па се позабавио анализом система који је још 1847. године предложио артиљеријски капетан Тамизје (Tamisier) а који не само да је имао изолучену топовску цев већ је користио и дугуласте гранате (за разлику од старијих глаткоцевних система који су користили топовске кугле). Коначно је у марту 1858. године у наоружање уведен изолучени систем – и то под називом „Système La Hitte“ („Систем Ла Ит“), што само по себи представља својеврстан преседан. Наиме, оружје и оруђе је у већини случајева добијало име по свом творцу, конструктору, па се овај назив нових француских топова може, евентуално, објаснити искључиво као резултат упорног и доследног личног залагања генерала Де ла Ита, у својству председника Артиљеријског комитета, да се управо тај и такав систем уведе у француско наоружање. Ова оруђа су имала ефикасан дomet од 3.000 метара и три врсте пројектила – обичну гранату (obus ordinaire), шрапнел (obus à balles) и картеч (boite à mitraille). Били су то, међутим, још увек топови пуњени спреда. Те 1858. године је уведен изолучени пољски топ калибра 4 (Canon de 4, rayé, de campagne) са Тамизјеовом гранатом – а калибар је био изражен у килограмима (уместо у фунтама као што је до тада било уобичајено). Истовремено су старији топови – хаубице калибра 12 и опсадни и тврђавски топови калибра 12, 16 и 24 – конзервирани, пошто су им претходно цеви изолучене. Ускоро су усвојени и нови пољски топови калибра 12 (Canon de 12, rayé, de campagne), опсадни топови калибра 12 (Canon de 12, rayé, de siège) и 24 (Canon de 24, rayé, de siège), тврђавски и обалски топови калибра 12 (Canon de 12, rayé, de place), 24 (Canon de 24, rayé, de place) и 30, као и брдски топови калибра 4 (Canon de 4, rayé, de montagne) који су се нарочито истакли у Италији,³⁸ а постојао је и пољски топ калибра 8 (Canon de 8, rayé, de campagne).³⁹

³⁷ Жан Ернест Дико де ла Ит (1789–1864).

³⁸ Histoire de l'artillerie française, Le Second Empire et le système La Hitte, www.artillerie.info/Histoireartil10.html ; Museum für historische Wehrtechnik – Munition 3, Das französische Artilleriesystem La Hitte, <http://www.wehrtechnikmuseum.de/>

³⁹ Museum für historische Wehrtechnik - Munition 3, Das französische Artilleriesystem La Hitte, <http://www.wehrtechnikmuseum.de/>

Инцидент код Чукур-чесме као повод за убрзану модернизацију српске војске

Некако средином XIX века, у доба Кримског рата, већина европских армија (укључујући ту и османску војску која је у очима Срба и даље била најозбиљнији, најопаснији а и највероватнији потенцијални непријатељ) се преоријентисала на нове моделе артиљеријског оруђа са изолученим цевима. Стога је и српска војска била принуђена да одабере неки нов, савременији модел артиљеријског оруђа, користећи притом сва доступна сазнања о врлинама и манама оруђа које су друге земље већ увеле у своје наоружање. Немили инцидент који се одиграо 1862. године, и до данас упамћен као „догађај код Чукур-чесме“, ⁴⁰ довео је до отвореног и крвавог сукоба између српских војника и турске посаде која је још увек држала београдску тврђаву. Бројне жртве и далекосежне последице сукоба који се из Београда проширио и на остале градове по Србији коначно су показали Србима колико је њихово оружје инфериорно у односу на модерно наоружање које се већ увелико користило у Османком Царству, а књаза Михајла и владу уверили да је време чекања и оклевања истекло и да питање модернизације српске војске више не може да чека.

Након пропалог покушаја куповине оружја на Западу, српска влада се (посредством конзула А. Влангалија) обратила за помоћ Петрограду. У марту 1862. године су из Русије стигла начелна обећања о скорој испоруци знатних количина ратног материјала, а Србији је том приликом одобрен и кредит од 300.000 дуката цесарских за набавку наоружања. Након бомбардовања Београда, Књажевина Србија је упутила апел Петрограду да убрза поступак и испуни обећање, а председник владе Илија Гарашанин је 5/17. јуна 1862. године поверио реализацију евентуалног преноса оружја бившем попечитељу унутрашњих дела Атанасију Николићу. ⁴¹

Када је Николић коначно, након бројних перипетија, 22. августа 1862. године отпутовао у Русију, надао се да ће добити 60.000 пушака са глатким и 3000 пушака са изолученим цевима. Међутим, у Кијеву га је дочекало непријатно изненађење – речено му да ће примити само 30.000 глаткоцевних и 3.000 изолучених пушака. Додуше, руско Министарство војно је пуковника Слуцког који је преговарао са Николићем овластило да, евентуално, испоручи и нешто више пушака (као и калупе за ливење куршума, резервни материјал, пистоне и каписле) – али само ако “купац затражи”. Николић и Слуцки су се споразумели да Руси уместо каписли дају 2–3.000 сабљи, да оружје буде испоручено из магацина у Херсону а не из Кијева (где је цела операција лако могла да буде откривена), као и да овај велики товар упакују њихови људи. Руско Министарство војно је, истини за вољу, накнадно ипак дало сагласност да Николић понесе 60.000 глаткоцевних пушака, али их у херсонском магацију није било толико. Паковање оружја је почело 5. септембра, пет – шест дана по Николићевом доласку у Кијев, а потрајало је све до краја октобра 1862. године. Товар од 39.200 пушака и 3.000 сабљи био је упакован у 1.759 сандука тешких укупно 269.000 ока. ⁴² Под отежаним условима, из Русије је преко Румуније током јануара 1863. године стигло свега 36.200 глатких

⁴⁰ Чукур-чесма (Çukur-çeşme) се налазила у тадашњој турској махали. Турцима је сметало када су Срби узимали воду са те чесме јер су то сматрали узнемиравањем и провокацијом јер су се и иначе осећали угроженим у Београду којим су тако дуго неприкосновено владали, уживајући привилегије којих су се сада тешко и нерадо одрицали. Било је неминовно да, пре или касније, дође до некаквог инцидента мањих или већих размера, а то што је инцидент избио управо у том часу и што је страдало недужно српско дете представља тек пуку случајност и несрећан стицај околности.

⁴¹ Ж. Ђорђевић, *Српска народна војска 1861 – 1864*, Београд 1984, 85.

⁴² Ж. Ђорђевић, *н.д.*, 88-9.

перкусионних пушака М 1845 и 3.000 изолучених пушака М 1854, као и 3.000 сабљи.⁴³ По налогу књаза Михаила, Гарашанин је замолио румунског кнеза Кузу (Alexandru Ioan Cuza) да пропусти транспорт пушака за Србију, уз обећање да, заузврат, може да добије топове из крагујевачке Тополивнице. Овај превоз оружја је, међутим, имао и неке шире импликације, тако да је напослетку попримио карактер афере и међудржавног дипломатског спора.⁴⁴

Премда ова испорука пушака из Русије није у потпуности испунила очекивања Србије (а ни задовољила све потребе српске војске), проблем акутне несташнице стрелачког наоружања је ипак знатно ублажен. Стога је Књажевина Србија могла да се бар за неко време усредсреди на опремање и модернизацију артиљерије која је у то доба већ озбиљно заостајала за већином европских армија и потенцијалним непријатељима. Одлучујућу улогу при избору новог, савременог артиљеријског оруђа за потребе српске војске имао је новоименовани директор крагујевачке Тополивнице Миливоје Петровић – Блазнавац, уз свесрдну и беспоговорну подршку министра војног, Француза Иполита Мондена (Hypolit Mondain). Блазнавац се, пак, углавном ослонио на искуства Аустријанаца који су извршили веома детаљне и опсежне експерименте и бројне пробе са најпознатијом домаћом и страном артиљеријском опремом да би се, напослетку, у априлу 1860. године одлучили за спредпунеће топове француског система Ла Хит од 6 и 12 *фунти* са трапезоидним жљебовима, ситнозрни картеч са куглицама од цинка домаће марке Зигел (Siegel) и упаљаче домаће производње (Fleischhandel). Само три године касније – и ослањајући се на иста та искуства и истраживања, Књажевина Србија се такође одлучила за лако и тешко пољско оруђе, пољске топове и мерзере система Ла Хит М.63 од 4 фунте (85.6).

У сарадњи са италијанским капетаном Ланолинијем (Lanolini), Блазнавац је израдио систем домаћих изолучених топова прилагођених карактеру земљишта у Србији. Заправо, Блазнавац је са Ланолинијем развио аутохтони лафет за све типове оруђа – али и уложио сав свој ауторитет и утицај у циљу усвајања аустријског типа ситнозрног картеча са куглицама од цинка марке Зигел (Siegel) и аустријског упаљача (Fleischhandel). Стога је, истини за вољу, нова српска артиљерија могла само условно да се третира као артиљерија система Ла Хит.

Производња топова Ла Хит у Крагујевцу

Почетком 1863. године су набављене машине алатљике за производњу изолучених топовских и пушчаних цеви, па је крагујевачка фабрика располагала са 20 машина за олучење пушчаних цеви и две машине за резање топовских цеви. Захваљујући набавци ових машина, фабрика је могла дневно да произведе 20000 пушчаних зрна и 40000 каписли а месечно једну батерију од 6 топова и две хаубице са лафетима, 500 нових и 5000 прерађених пушака.⁴⁵ Већ наредне, 1864. године, набављена је и модерна машина за олучење – чиме је убрзан процес производње изолучених топовских цеви.⁴⁶

⁴³ Ж. Спасић потпуно прозволно наводи 31.000 пушака. Ж. Spasić, *Kragujevačka fabrika oružja*, Београд 1973, 60; детаљније о овом транспорту оружја видети у Р. Петровић, *Дипломатски спор о преносу српског оружја 1862. године преко Румуније*, Годишњица Николе Чупића књ. XLVIII, Београд 1939, 198-200.

⁴⁴ Др Васиљ Поповић, *Политика Француске и Аустрије на Балкану за време Наполеона III*, Београд – Земун 1925, 119; Ж. Спасић, *н.д.*, 60.

⁴⁵ Ж. Спасић, *н.д.*, 62.

⁴⁶ Ж. Спасић, *н.д.*, 62.

Тополивница је испоручила војсци 80 тешких, 144 лака пољска оруђа и 16 брдских топова од 4 фунте – што је представљало прави подвиг са завидним психолошким ефектом, али и значајан допринос успешној спољној политици књаза Михаила. Суседне земље су осамдесетих година XIX века почеле да уводе у своје наоружање савремене топове са стражним пуњењем – али Србија којој су руке биле дословно везане више но скромним финансијским могућностима није била у стању да прати тај за њу пребрз развој и напредак војне индустрије. Да би земља могла бар донекле да се супротстави потенцијалним агресорима, крагујевачка Тополивница је преправила три батерије глаткоцевних топова од 24 п старог типа Вале (Valée) М.27/53 на изолучене острагане са жљебовима карактеристичним за систем Ла Хит, и дала их „Књазу Милану на дар“. Нови опсадни (градски) топови од 24 п (15 цм) имали су за тадашње прилике импресиван домет од 4.000 метара.⁴⁷

Од почетка припрема за рат 1877. године па све до краја тог рата, у Тополивници је – поред граната за топове – изливено 26 тешких 4 п топова система Ла Хит док су 3 глатка 24 п топа преправљена у изолучене острагане. У лафетници су, поред мноштва других производа, израђена и 4 комплетна лафета за топове од 24 п, 17 предњака за тешке 4 п топове као и 8 лафета, 8 задњака и 16 предњака за лаке 4 п топове.⁴⁸ Искуство стечено у ратовима 1876–1878. године било је крунски доказ да је модернизација војске нешто што Књажевина Србија, све и да хоће, никако не може да избегне. 6/18. маја 1878. године покренуто је питање новог артиљеријског наоружања, а Артиљеријски комитет је 22. августа/3. септембра 1880. године упутио Министарству војном предлог да сачини процену цене набавки и радова неопходних да се Тополивница преусмери на производњу нових топовских система ливених од бронзе, као и да размотри колико би увођење тог материјала у производњу артиљеријског оруђа заиста коштало. Нажалост, у том тренутку је надлежним институцијама питање набавке пушака било далеко важније, па су топови морали да сачекају нека боља времена. 1/13. маја 1883. године је Артиљеријски комитет изнео свој коначан предлог да се топови за српску артиљерију увезу, а да се Артиљеријско–техничка радионица усредсреди искључиво на производњу одговарајуће муниције. Комисија Артиљеријског комитета се током 1885. године коначно определила за артиљеријско оруђе Де Банж (De Bange) са стражним пуњењем М. 1877/1885 калибра 80 мм које је Књажевина Србија поручила од „Société anonyme des anciens établissements Cail“ („Анонимно удружење старих завода Кај“). Ова одлука је имала далекосежне и веома неповољне последице по Тополивницу која је изгубила свој дотадашњи статус неизбежног и преко потребног домаћег произвођача. Последња батерија топова Ла Хит је изливена 1886. године, а топови овог система су дефинитивно повучени из наоружања српске војске одлуком од 11/24. априла 1909. године.⁴⁹ Од Тополивнице је, након тога, остало још само име...

Де Банжови топови су били врло модерни у време када су набављени. На жалост нису стигли на време да би били употребљени у Српско – бугарском рату па је Српска војска у овм рату користила већ потпуно застареле спред пунеће Ла Хитове топове.

⁴⁷ Војни архив, пописник 14, кут. 9, фасц. 5, бр. 19, Преглед артиљеријског материјала Опсадног Арт. парка у Нишу, Пироту, Зајечару и Кладову – За IV тромесечје 1901. године које показује стање 31. децембра 1901. године.

⁴⁸ Министарство војно, *Извештај о радњи у рату 1877 и 1878 године, III Артиљеријско одељење*, Београд 1878, 18-21.

⁴⁹ Службени војни лист из 1909. г, 346.

Увођење топова „La Hitte“ у наоружање српске војске

У домаћој стручној литератури се уопште не помиње када су, заправо, топови Ла Хит уведени у наоружање српске војске, што представља озбиљан превид. Међутим, оновремена штампа нам пружа одговор и на то питање. Књаз Михаило је, након великих поплава које су задесиле Србију јуна 1864. године кренуо у обилазак погођених крајева. 27. јуна/9. јула је обишао Свилајнац и Ћуприју где је посетио понтоњеријску чету, апсану и део државне ергеле.⁵⁰ Сутрадан је посетио Параћин и Јагодину где је преспавао, да би 29. јуна/11. јула стигао у Крагујевац. „Србске новине“ су забележиле да је Књаз 30. јуна/12. јула обишао Тополивницу и Оружарницу, да би 1/13. јула 1864. године присуствовао *првим гађањима из управо усвојених изолучених топова*.⁵¹ Дакле, овај датум се може узети као тачан датум увођења топова Ла Хит у наоружање српске војске.

На IV састанку Редовне народне скупштине одржаном 21. августа/2. септембра 1864. године у Београду, пуковник Миливоје Петровић – Блазнавац је, у својству заступника Министра војног, изјавио:

- да је установљено лабораторијско одељење топција чији је задатак производња муниције,⁵² као и
- понтоњеријско одељење чији су војници оспособљени да праве ћуприје.

Они су већ довршили и поставили мост на Морави између Ћуприје и Јагодине који је ускоро требало да буде отворен за путнички саобраћај. Друга ћуприја, код Ћуниса, била је још у фази изградње, а у близини се градила и касарна за једно одељење понтонара. У припреми су били и „летећи мостови“⁵³ за постављање на Морави код Драговца, Орашја, Марковца, Багрдана, Глоговца и Варварина. Требало је да сви ови мостови буду готови до Митровдана, а било је предвиђено да се припреме и мостови за још нека друга места и реке у Србији. Заправо, планирано је да се ћуприје у миру користе за саобраћај и трговину, а у случају рата за прелаз војске.⁵⁴

- да је број пољских и брдских батерија стајаће и народне војске био је повећан,⁵⁵ и
- да су на више места зидани нови барутни магацини од којих су неки већ били и довршени.⁵⁶ И, коначно,
- да је фабрика у Крагујевцу после бомбардовања Београда 1862. године знатно увећана, а набављен је и велики број машина.⁵⁷

Како је нови Ла Хитов артиљеријски материјал имао јединствен калибар, то је Министар војни својим решењем (ФН^о 3155) од 22. септембра/4. октобра 1865. године решио да се на њега не стављају никакве „марке“ и да на топу, осим жига која показује његову „тежину“ (масу), не буде никакве друге ознаке.⁵⁸

⁵⁰ Србске новине бр. 76 од 30. јуна 1864, 295.

⁵¹ Србске новине бр. 77 од 2. јула 1864, 297.

⁵² Србске новине бр. 100 од 24. августа 1864, 388.

⁵³ Тзв „летећи мостови“ би донекле одговарали данашњим понтонским мостовима – али не у потпуности јер је то, заправо, далеко шири појам.

⁵⁴ Србске новине бр. 100 од 24. августа 1864, 389.

⁵⁵ Исто.

⁵⁶ Исто.

⁵⁷ Исто.

⁵⁸ Министарско решење ФН^о 3155 од 22. септембра 1865. године, Зборник закона, уредаба, наређења и објашњења војних изданих од 1861. до 1873. год, Београд 1882, 353.

На 87. седници Министарског савета од 10/22. маја 1867. године, „министар војениј“ је саопштио да је Србија, приликом преузимања градова, добила и 294 комада оруђа – што топова а што кумбара, али углавном старе конструкције. Стога је министар војни предложио да се ови топови постепено (“повремено”) прелију и тако добију толико потребна савремена оруђа. Због тога, међутим, више није било потребе за бакром из Мајданпека, па је министар војни предложио да се обустави вађење бакра у Мајданпеку и да се већ добијени бакар у вредности од 7000 # цес. прода као непотребан. Коначно је донета одлука да се преливање топова врши постепено, према потреби и расположивом буџету, као и да се бакар прода – али да се са производњом бакра у Мајданпеку настави бар још неко време, док се коначно не реши шта ће се урадити са рудником у Мајданпеку (јер држава од тога нема никакве штете већ чак и корист).⁵⁹

Како страни тако и српски историчари и истраживачи, говорећи о наоружању српске војске у XIX веку, пречесто истичу надмоћност турских топова острагана марке Круп (Krupp) над српским спредпунећим топовима Ла Хит. Требало би, међутим, имати у виду и то да топови Круп које су Турци употребили 1876. године представљају тек прве и, самим тим, недовољно усавршене моделе. Њихова почетна брзина зрна је била само 305 м/с (отприлике као и код српских топова). Ефикасни домет за гранате је износио 3.000 метара а за шрапнеле 2.200 м, без обзира да ли је реч о топовима од 4 π или од 6 π. Српски тешки топови од 4 π нису имали шрапнеле (који су били наручени али не и испоручени), док им је ефикасни домет гранате био 2.200 м. Крупови топови су били прецизнији и имали су веће перкусионо дејство, али су зато српске гранате имале знатно јаче парчадно дејство. Велики недостатак турских топова су били заиста лоши упаљачи, због чега 15 до 20 % граната уопште није експлодирало (код српских топова се то дешавало само у 2 до 5 % случајева), а при влажној земљи и свих 35 %. У првим борбама је турска артиљерија била изузетно непрецизна, мада се током августа њено дејство знатно побољшало.⁶⁰ Све ове податке треба имати у виду приликом оцене турског и српског наоружања, јер се у литератури као по правилу дају подаци за касније верзије Крупових топова које су Турци користили у рату 1877-1878. године – али и тада у сасвим незнатном броју.⁶¹ Ови топови су имали почетну брзину од око 430 м/с и знатно боље балистичке и друге особине, али свакако треба рећи и то да су у првој фази рата Турци доста користили и спредпунеће бронзане топове белгијског система калибра 4 π и 6 π – што се углавном превиђа, па се сви турски топови воде као острагани. Када је реч о тешкој артиљерији, Турци су је имали у великим количинама – како модерне тако и старије моделе, али изгледа да је, из неког разлога, нису употребили на Јужноморавском војишту (осим три Крупова топа од 15 цм).⁶²

Недостатак оружја и финансијских средстава за модернизацију војске – али и савезничких и пријатељских држава спремних да то оружје продају и испоруче – није мучио само Србију. Већина балканских земаља се у то време великих политичких и дипломатских превирања, националне еманципације и борбе за слободу и независност суочавала са истим или сличним невољама. Управо стога је румунска војска 1862. године упутила мајора Херкта (Herkt) у Белгију где је 14 месеци изучавао израду

⁵⁹ Н. Шкеровић, *Државна архива Србије – Грађа, књ. II – Записници седница Министарског савета Србије 1862-1898*, Београд 1952, 44.

⁶⁰ *Савремено наоружање европских држава артиљеријом*, Ратник, јули 1880. г, 170; Н. Ђокић, *Турска војска у 1876. години*, Од Делиграда до Делиграда 1806 – 1876 (Зборник радова), Београд 1997, 165-166; *Описан-е Русско-Туреџкоя воянџ 1877-1878 г. г.*, 34.

⁶¹ *Описан-е Русско-Туреџкоя воянџ 1877-1878 г. г.*, 34-35.

⁶² Иван С. Павловић, *Грађа за историју Српско-турског рата 1876. г.*, Београд 1910, 35.

артиљеријских оруђа у фабрикама оружја у Лијежу, шаљући у Румунију исцрпне извештаје на основу којих је потом артиљеријски потпуковник Еракле Арион (Eracle Arion) изнео предлог да се у месту Деалул Спири (Dealul Spiri) започне изградња артиљеријског завода.⁶³ Стекавши током боравка у Белгији богато искуство и корисна сазнања о производњи наоружања и новим, модерним артиљеријским оруђима, мајор Херкт се у пролеће 1863. године вратио у Румунију, водећи са собом и неколико искусних белгијских мајстора. Већ у јуну исте године постављени су темељи Фабрике оружја (Manufacturii de arme) у склопу Арсенала у Деалул Спири.⁶⁴

Само месец дана касније, мајор Херкт је допутовао у Београд са задатком да се међу српским официрима распита и детаљно информише о организацији израде топова у Војнотехничком заводу у Крагујевцу. Херкт је том приликом обишао и сам Завод, а приликом пријема код књаза Михаила је српском владару предао коњички карабин и пиштољ, производ нове румунске Фабрике оружја. Оружје је, заправо, било лични поклон кнеза Кузе књазу Михаилу,⁶⁵ а Херкт је одмах након пријема известио свог министра у Букурешту да су на српском двору са занимањем примили поклон и да су и карабин и пиштољ, поред књаза, испробали и неки српски официри – па и сам министар Гарашанин.⁶⁶

Током 1863. године, Румунија је купила од Белгије 24 топа система Вер Лашосе (Veure Lachauser),⁶⁷ од Србије 24 спредпунећа топа Ла Хит,⁶⁸ а извесна количина топова је купљена и у Француској.⁶⁹

Производња наоружања у артиљеријској управи током рата 1877 - 1878. године

Производња наоружања и друге војне опреме у артиљеријској управи је нарочито расла за време ратних сукоба. На жалост немамо тачних података шта је све произведено током рата 1876. године али имамо прецизне податке о производњи током рата 1877-1878. године.

Комплетан “Преглед израђене муниције, оружја, подвоза и т. д. при артиљер. управи од почетка ратне спреме до свршетка рата 1877/8 г.”⁷⁰ дајемо у прилогу овог рада а овде ћемо споменути само оно што је најважније.⁷¹ У лабораторији и чаурници са циндерницом је произвођена муниција за стрељачко и артиљеријско наоружање. У тополивници је поред граната за топове изливено 26 тешких 4 фунташа Ла Хит док су 3 глатка 24 фунтовна топа преправљена на изолучене острагане. У пушкарници је преправљено 2308 Гриновача у Пибодуше. У лафетници поред мноштва других производа израђена 4 комплетна лафета за топове од 24 фунте, 17 предњака за тешке 4

⁶³ *Istoria artileriei Romane*, Editura militara, Bucuresti, 1977, 82-83.

⁶⁴ Исто, 83.

⁶⁵ Исто, 83.

⁶⁶ Исто, 83 и нап. 58.

⁶⁷ P. V. Năsturel, *Contribuții la istoria artileriei române*, București 1907, 145; Dr Dan Berindei, *Le développement de l'armée nationale Roumaine sans le Règne d'Alexandru Ioan Cuza y*: “Pages from the military history of the Romanian people”, Editura militară, București 1980, 128.

⁶⁸ General Radu Rosseti, *Lettres militaires roumaines 1862-1863 y*: “Revue Historique du Sud-Est Européen” VI (1939), 165; Dr Dan Berindei, *н.ч.*, 128.

⁶⁹ Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, II édition, București 1970, 228; Dr Dan Berindei, *н.ч.*, 128.

⁷⁰ Министарство војно, *Извештај о радњи у рату 1877 и 1878 године - III Артиљеријско одељење*, Београд 1878, 18-21.

⁷¹ Преглед о производњи муниције дајемо у посебном тексту о производњи муниције.

фунтовне топове, 8 лафета, 8 задњака и 16 предњака за лаке 4 фунтовне топове као и 8 кола “старе форме” за муницијону колону шумадијске дивизије.⁷²

Израда кола

Као што смо споменули у артиљеријској управи су израђивали и различите врсте кола за потребе војске. За сада нисмо могли да утврдимо када се започело са њиховом израдом у Крагујевцу али је то вероватно било одмах након формирања лафетарнице. Тачан број израђен ових кола тешко да ће бити могуће икада утврдити. Међутим, из једног списка из 1885. године можемо утврдити која су кола у то време израђивана у лафетарници. Наиме расписом министра војног ђенералштбног пуковника Јована Петровића А/ТН^о 1112 од 16/28. априла 1885. године била су предвиђена 6 “категорија” кола на употреби при војсци, и то: 1. лака канцелариска кола и ортљажна кола за коњску запрегу, са постављеним лотрама и са арњевима; 2. лака муницијска кола за коњску запрегу са укоченом рудоми кратким а затупастим главчинама (преправљена) са капцима и постављеним лотрама; 3. лака муницијска кола за воловску запрегу са покретном рудом, са истим оним главчинама као и она под бр. 2 са капцима и постављеним лотрама; 4. тешка муницијска кола за коњску и воловску запрегу са дугачким и врхастим главчинама, са капцима и без њих и с постављеним лотрама; 5. муницијска кола са подилазећим точковима и 6. фуражна кола са дугачким непостављеним лотрама без капака.⁷³

Израда и оправка кола је настављена све до Првог светског рата а током следећих година су усвајани и нови модели, премда су најсофистициранија кола (санитетска, за превоз аероплана и сл.) све време увожена из иностранства.

Српски бронзани остраган калибра 15 цм

Почетком од 1877. године у крагујевачкој Тополивници преправљено је постепено 12 глаткоцевних бронзаних топова од 24 фунте у изолучене острагане калибра 15 цм. Ови топови су се задржали у наоружању све до Првог светског рата премда су већ почетком XX века већ били озбиљно застарели. Почетком XX века налазили су се у наоружању Опсадног артиљеријског парка и то, на пример 1/13. јануара 1902. године било их је 4 у Нишу, 4 у Пироту, 3 у Зајечару и један у Кладову.⁷⁴ И по предлогу модернизације Градског артиљеријског пука од 20. фебруара/5. марта 1907. године било је предвиђено да се ови острагани задрже у наоружању и то по 4 оруђа у Нишу, Пироту и Зајечару.⁷⁵ По комисијском извештају од 26. јануара/8. фебруара 1907. године овај српски остраган је сматран као застарела конструкција, чији затварач после неколико избачених метака тешко функционише. Дрвени лафет је био дотрајао. Топ је имао само гранату прилично слабог дејства. Граната је вођена оловном обливком. Домет са диоптером је био 4000 метара а са квадрантом 5000

⁷² Министарство војно, *Извештај о радњи у рату 1877 и 1878 године* - III Артиљеријско одељење, Београд 1878, 18-21.

⁷³ *Распис министра војног ђенералштбног пуковника Јована Петровића А/ТН^о 1112 од 16. априла 1885. године*, Службени војни лист бр. 17 од 1. маја 1885, 558-9.

⁷⁴ Војни архив, Пописник 14, кут. 9, фасц. 5 бр. 19 Преглед артиљеријског материјала Опсадног Арт. парка у Нишу, Пироту, Зајечару и Кладову - За IV тромесечје 1901. године које показује стање 31. децембра 1901. г.

⁷⁵ Војни архив, Пописник 14, кут. 10, фасц. 4 бр. 19.

метара. Растурање је било велико.⁷⁶ Топ је ипак дочекао и балканске и Први светски рат.

Опсадна и позицијска артиљерија у ратовима 1876 – 1878. године

Премда није било средстава да се приступи пренаоружавању артиљерије модерним топовима остраганима стално се радило на њеној модернизација макар кад је у питању муниција. Тако је министар војни 15. децембра 1875. године решио да на предлог начелника артиљеријске управе, а на основу одлуке сталне артиљеријске комисије од 3. децембра исте године,⁷⁷ да се „убацни метак“ избаци из наоружања пољске и брдске артиљерије.⁷⁸ Убрзо након тога 10. фебруара 1876. године министар војни је на предлог сталне артиљеријске комисије⁷⁹ решио да се уместо дотадашњих упаљача са кајишима, уведу у употребу ново опробани упаљачи са калемима на конопцу.⁸⁰

Припремајући се за рат министар војни је 23. марта 1876. године донео решење да се од расположивих артиљеријских оруђа формира позициска артиљерија и опсадни паркови. При западно – моравској дивизији је био предвиђен опсадни парк који су требало да сачињавају 4 изолучена⁸¹ топа од 12 п, 8 нових изолучених мерзера од 12 п и 6 дужих хаубица од 13 см. За позицијску артиљерију, а по потреби и за образовање једног опсадног парка при јужно – моравској дивизији одређено је 14 изолучених топова од 12 п, 6 нових позадних топова од 4 п,⁸² 6 дугачких хаубица од 16 см, 24 глатких топова од 6 п, 32 нова изолучена мерзера од 12 п, 18 мерзера – хаубица⁸³ од 12 п и 6 глатких мерезера од 25 п. Коначно за позицијску артиљерију при тимочкој дивизији одређена су 4 изолучена топа од 12 п, 10 кратких хаубица од 13 см и 16 глатких топова од 6 п. Дакле укупно 154 артиљеријска оруђа.⁸⁴ Сва ова оруђа су била изливена у Крагујевцу.

Премда се током мобилизације, развоја а поготово током ратних дејстава српско командовање неће у потпуности држати овог министровог решења оно ипак има велики значај. Најпре, омогућава нам да сагледамо шта је српска војска могла да одвоји од артиљерије за опсадну војну и са чиме је од тешке артиљерије располагала бар када је реч о употребљивим оруђима. Одмах пада у очи да је овде реч о пре свега тешкој пољској артиљерији осим 6 глатких мерзера од 25 п. Битан податак је и да је међу оруђима било и 40 потпуно застарелих глатких топова од 6 п (тј нешто више од 1/4). Ови топови су у то време могли да се корисно употребе само при одбрани утврђења где су постављани тако да фланкирним (бочним) дејством картечом штите одбранбени ров.

⁷⁶ Војни архив, Пописник 14, кут. 10, фасц. 4 бр. 19.

⁷⁷ Одлука сталне артиљеријске комисије Но 56 од 3. децембра 1875. године.

⁷⁸ Решење Министра војног АНо 3679 од 15. децембра 1875. године, *Сборник законских измена и допуна, прописа, решења и објашњења изданих из свију одељења војног министарства у 1875. г.*, Београд 1878, 277.

⁷⁹ Предлог сталне артиљеријске комисије Но 53 од 27. новембра 1875. године.

⁸⁰ Решење Министра војног АНо 541 од 10. фебруара 1876. године, *Сборник закона, законских измена и допуна, прописа, решења и објашњења изданих из свију одељења војног министарства у 1876. г.*, Београд 1881, 20.

⁸¹ У то време се обично користио термин олучени а не изолучени топови тј мерзери или хаубице.

⁸² Реч је у ствари о Круповим остраганима и врло је интересно њихово означавање у овом документу као позадни топови од 4 п.

⁸³ Тако пише у документу.

⁸⁴ Решење Министра војног ЂНо 318 од 23. марта 1876. године, *Сборник закона, законских измена и допуна, прописа, решења и објашњења изданих из свију одељења војног министарства у 1876. г.*, Београд 1881, 217.

Наиме дејство картеча испаљеног из глаткоцевног топа је било вишеструко ефикасније од дејства испаљеног из изолученог топа. Али је ефикасан домет картеча био само до 300 метара. Ипак, треба споменути да су се ови стари топови од 6 п одлично показали на Шуматовцу где су Турцима нанели огромне губитке. Наиме, Турци су овде нападали у дубоким колона које су наступале на отвореном и не покушавајући да користе природне заклоне. У овом случају су се топовска ђулад испаљена из старих шест – фунташа одлично показала наносећи турским колонама огромне губитке.

Напред споменута позицијска артиљерија је требало да поседне утврђене положаје пре свега оне у долини Мораве јер се предвиђало да ће се и у предстојећем рату, као и у ранијим ратовима, ту бити пресудни бојеви и битке. Главне стратегијске тачке у тој долини Делиград и Алексинац требало је нарочито добро утврдити, довољно наоружати и јако посести.

Као пример даћемо преглед наоружања алексиначких утврђења и распоред топова извршен по наредби начелника артиљерије Моравске војске мајора Саве Грујића од 17. јуна 1876. године, којом су приликом батерије нумерисане а шанчевима дата имена ради лакшег оријентисања.

Батерија № 1 која се налазила на десном крилу мостобрана добила је 4 топа од 4 п и 2 од 6 п. Батерија на мостобрану № 2 добила је једну возну батерију топова од 12 п. Батерија више карантина № 3 добила је два глатка топа од 6 п. Редут са десне стране нишког друма добио је назив алексиначки редут а добио је батерију № 4 са два топа од 12 п. Пољска батерија с леве стране нишког друма поседнута је са једном дизијском батеријом а означена је са № 5. Према Глоговцу најближи редут назван је смедеревски редут и наоружан је са 2 до 4 топа од 6 п. Ова батерија је изначена са № 6. Лево од овог редута је била пољска батерија № 7 поседнута са једном дивизијском батеријом. Средњи редут који се налазио између смедеревског редута и редута под радујевачким висом је добио батерију № 8 са два топа од 6 п. У средини положаја највећи шанец са редвијем назван је Београдски шанец је добио батерију № 9 са две хаубице од 16 см.⁸⁵ Лево од овог шанца подинута је батерија № 10 која је требало да буде позициска⁸⁶ премда је била наоружана са топовима од 4 п. Одмах поред ње је била батерија № 11 привремено наоружана са челичним топовима требало је да уместо њих добије 4 мерзера од 12 п из батерије № 12. Ова батерија № 12 је била на Рујевичком вису и располагала је са 2 до 4 топа од 12 п и до 6 мерзера од 12 п. Поред ње је била батерија № 13 наоружана са 4 челична топа. Левокрилни редут на путу у манастир Св. Стеван је добио назив редут Св. Стевана и у њему је распоређена батерија № 14 са два челична топа. Нешто даље од редута били су положаји батерије № 15 која се састојала од једне бригадне батерије лаке топова од 4 п. Крајња батерија позициска а № 16 у винограду била је наоружана са 4 хаубице од 12 п и два топа од 6 п. У позадини напред споментих положаја у рејону села Вакуп изграђени су положаји за батерије № 17 и № 18 али у то време нити су били а нити је било предвиђено њихово поседање.⁸⁷ Треба нагласити да је током ратних операција долазило до крупних промена у распореду и саставу ових батерија.

Да погледамо и какав је састав имала артиљерија Ћуниске позиције 28. септембра 1876. године. Командант Ћуниске позиције је био мајор Петерсон који је истовремено био и командант Београдске бригаде I класе. Начелник артиљерије Ћуниске позиције је био мајор Столстов. Артиљерије је била распоређена у I и II линију. Прву линију су чинили Градска смедеревска тешка батерија од 2 топа, Смедеревска тешка

⁸⁵ Није сигурно, али је могуће да је уместо ове две хаубице добио два топа од 12 п.

⁸⁶ У овом случају мисли се да је била без сталне коњске запреге.

⁸⁷ Сава Грујић, *Према за ратну мобилизацију 1876. год.*, II део, Ратник септембар 1897, 283 – 285.

батерија са 3 топа од 12 п и јагодинска бригадна батерија са 4 лака топа од 4 п. У другој линији, на Ћуниском вису, су се налазили III вод београдске тешке батерије од 2 тешка топа од 4 п и I вод београдске тешке батерије од 2 тешка топа од 4 п и батерија са 2 мерзера. Нешто иза I линије у центру I вод батерије са 2 тешка глатка челична топа и батерија N° 3 са 2 тешка топа од 4 п. Укупно је на Ћуниској позицији 28. септембра 1876. године било 19 топова.⁸⁸

Јасно је да је српска тешка артиљерија имала задовољавајућу моћ само за дејство по објектима пољске али не и сталне фортификације. Чак и при дејству против већ врло застарелих објеката сталне фортификације са каквим је располагала нишка тврђава ова артиљерија ће имати проблема, у зиму 1877/8. године, да изврши неопходна рушења или бар демонтажу турске тврђавске артиљерије.

Први тачан и детаљан преглед стања позицијске артиљерије (а и артиљерије уопште) имамо из времена пред почетка Другог српског – турског рата 1877. године. У то време окосницу српске артиљерије је чинило 19 изолучених топова од 12 п (12 у корпусној артиљерији, 6 при артиљеријској управи и само један у позицијској артиљерији), 150 тешких топова од 4 п (138 у корпусној, 8 у бригадној и 4 у позицијској артиљерији) и 128 лаких топова од 4 п (16 у корпусној, 64 у бригадној, 28 у позицијској и 20 при артиљеријској управи). Поред тога у бригадној артиљерији Дринског корпуса налазило се 13 мерзера од 4 п, док се сва остала артиљерија налазила или у позицијској (позиционој) артиљерији, артиљерији градова београдског и кладовског и при артиљеријској управи. Наравно, сва наведена оруђа су била изолучена.⁸⁹

Што се тиче позиције и градске артиљерије стање је било следеће.

Позициона артиљерија Моравског корпуса је имао, од олучених оруђа, један топ од 12 п, 2 тешка и 12 лаких топова од 4 п, једног крупног озадњака од 4 п, 2 швајцарска олучена озадњака од 4 п, 30 мерзера од 12 п, 11 мерзера од 4 п, 18 хаубица од 12 п као и по један већи и мањи митраљез. Од глаткоцевних оруђа располагала је позициона артиљерија Моравског корпуса са 6 топова од 50 п, 4 топа од 24 п, 2 топа од 12 п, 16 топа од 6 п, 4 хаубице од 16 см, 5 хаубице од 13 см и 6 хаубице од 12 см.

Позициона артиљерија Тимочког корпуса је била далеко слабија и имала је у свом саставу од олучених оруђа 2 тешка и 12 лаких топова од 4 п и 4 мерзера од 12 п. Од глаткоцевних оруђа располагала је са 18 топова од 6 п, 2 хаубице од 16 см и 8 хаубица од 13 см.

Артиљерија града београдског је од олучених оруђа имала само 4 лака топа од 4 п и 2 мерзера од 4 п. Од глаткоцевних оруђа располагала је са 3 топа од 24 п, 2 топа калибра 285 мм, 2 калибра 185 мм, 4 калибра 181 мм, 7 калибра 179 мм, један калибра 138 мм, један калибра 135 мм, 7 калибра 117 мм и 2 калибра 107 мм, затим 5 хаубице калибра 225 мм, 5 калибра 168 мм и 2 калибра 144 мм. Артиљерија града кладовског је од олучених оруђа имала само мерзере и то 6 од 12 п и 8 од 4 п. Од глаткоцевних оруђа имала је 4 од 24 п, 3 од 12 п и 3 калибра 285 мм као и 3 хаубице калибра 225 мм.

Решењем министра војног АЋНо 866 од 13. новембра 1877. године установљен је један покретни опсадни парк који се састојао из једне батерије спред пунећих топова од 12 п, једне батерије мерзера од 12 п, једне батерије крупних острагана од 4 п и једне батерије острагана од 24 п. Потребно људство за ове батерије регрутовано је из рејона Шумадијског корпуса а тако исто и потребан број коња и волова а најпре је употребљено људство из градских чета београдске и смедеревске (по пола чете), затим

⁸⁸ Сава Грујић, Битка на Вел. Шиљеговцу пад одбранбеног фронта Кревет – Вукања, Ратник новембар 1898, 255.

⁸⁹ Министарство војено, *Извештај о радњи у рату 1877 и 1878 – III. Артиљеријско одељење*, Београд 1878, 6.

сви ислужени лабораторци, који су били у резерви, а преостало недостајуће људство је регрутовано од староислужених топџија или варошана који су служили у народним топџијама. Муницијска колона је образована као што су биле образоване муницијске колоне за пуковске артиљеријске команде – тј тешка артиљеријска муницијска колона за 4 батерије. Главни штаб опсадног парка је у почетку био у Крагујевцу.⁹⁰ Интересантно је да је по формацији батерија острагана требла да има 8 топова а на располагању су била 5 крупова и 2 швајцарска. Такође и батерија острагана од 24 п је требало да има 4 топа а до краја непријатељство је било на располагању само 3. Што се тиче преостале две батерије оне су биле попуњене по формацији и то она са топовима од 12 п имала их је 6 а она са мерзерима од 12 п имала их је 8.⁹¹ За команданта опсадне артиљерије постављен је артиљеријски мајор Костар Р. Миловановић, за командира батерије са топовима од 24 п артиљеријски капетан II класе Коста Костић и за командира батерије са топовима од 12 п артиљеријски капетан II класе Јован Брдарски.⁹²

Током извођења ратни операција позициска артиљерија Моравског кора је сконцентрисана у две команде ћупријску и алексиначку. Командант Ћупријске позициске артиљерије био је артиљеријски пуковник Велимир Стефановић а Алексиначке артиљеријски мајор Мијајло Кренцер. Позициска артиљерија Тимочког корпуса је била при Зајечарској војсци и била је подељена у Црноречку позициску артиљерију (командант капетан II класе Светислав Воховска) и Краинску позициску артиљерију (командант контрактуални поручник Данило Барковић).⁹³ Током ратних дејстава попуњу је добила само позициска артиљерија Моравског корпуса и то команданту ћупријске позициске артиљерије су издати један топ од 12 п и две хаубице од 13 см и то сва три оруђа комплетно са лафетима. Команданту алексиначке позициске артиљерије су за исто време издата само 6 лафета за брдске топове.⁹⁴

Министар војни је 10. јануара 1878. године решио да пошто су београдска и кладовска градске чете позване на службу у нишки град и пошто су београдски и кладовски град остали без потребне артиљеријске послуге да се за београдски и кладовски град формирају нове градске чете које су назване II београдска односно кладовска чета. Њихов формацијски састав је био исти као и I чета а људство за њих је регрутовано из млађих људи II класе народне војске. За старешине су употребљене они из резерве. Наређење је извршено до 25. јануара 1878. године али је већ 18. фебрура министар војни решио, да се због престанка потребе за њима ове чете распусте али да старешине задрже спискове људства.⁹⁵

Током рата 1877/78. године преправљено је 3 глаткоцевних бронзаних топова од 24 п а касније још 9 истих у изолучене острагане калибра 15 цм. Ови топови су се задржали у наоружању све до Првог светског рата премда су већ почетком XX века већ

⁹⁰ Министарство војено, *Извештај о радњи у рату 1877 и 1878 – III. Артиљеријско одељење*, Београд 1878, 3 – 4; *Решење АБН 866 од 13. новембра 1877. године*, Зборник закона, законских измена и допуна, прописа, решења и објашњења изданих из свију одељења војног министарства у 1877. г, Београд 1881, 241 – 42.

⁹¹ Министарство војено, *Извештај о радњи у рату 1877 и 1878 – III. Артиљеријско одељење*, Београд 1878, 36 – 37.

⁹² Министарство војено, *Формацијски састав Тимочки кор и Зајечарска војска у рату 1877 – 78. г.*, Београд 1878 (рукопис)

⁹³ Министарство војено, *Формацијски састав Тимочки кор и Зајечарска војска у рату 1877 – 78. г.*, Београд 1878 (рукопис)

⁹⁴ Министарство војено, *Извештај о радњи у рату 1877 и 1878 – III. Артиљеријско одељење*, Београд 1878, 30.

⁹⁵ *Решење министра војног ФН 403 од 10. јануара 1878. године и Решење министра војног ФН 1730 од 18. фебруара 1878. године*, Зборник закона, уредаба, наређења и објашњења војних изданих у 1878 години, Београд 1881, 8 и 34.

били озбиљно застарели. Почетком XX века налазили су се у наоружању Опсадног артиљеријског парка⁹⁶ а дочекали су и Балканске и Први светски рат. Употребљени су у борбама око Пирота 1913. и 1915. године и за Зајечар 1915. године.

Српска градска артиљерија је по завршетку Српско – турских ратова била распоређена у градовима и то углавном у Београду, Нишу и Кладову. Због увођења нове формације и стварања градског полубатаљона настала је потреба да се за његове потребе формира парк од градских и опсадних оруђа, лафета, муниције и остале спреме тога рода. Зато је министар војни 1. марта 1883. године наредио да се команданту градског полубатаљона дозволи, да у договору са командантима градова Београд и Ниш, одабере од њихове градске спреме све што му је потребно за састав његовог парка. Све то су му команданти градови предали у инвентар и руковање, а претекли материјал су задржали у својим инвентарима као градску спрему.⁹⁷ Од тог момента је практично нестало градске артиљерије под непосредном командом команданта градова јер све што је иоле могло да се искористи је ушло у наоружање градског полубатаљона.

Српска тешка артиљерија по формацији Српске војске од 12. фебруара 1883. године

Градска артиљерија је почела да дејствује 1. априла 1883. године.⁹⁸

Међутим, проблем је био што су у ратовима 1876. и 1877. године опсадни паркови формирани као ад хок јединице без сталног командног кадра. Србија није могла финансијски да поднесе да има паралелно и позицијску и опсадну артиљерију али је требала да има језгро командног особља за један опсадни парк. Тако је било и у армијама великих сила. У миру би то била позицијска артиљерија а затим у зависности од карактера рата од ње била формирана опсадна артиљерија што би од позицијске артиљерије узимана неопходна артиљеријска оруђа. Због тога је и у српској војсци формирана посебна команда – опсадни парк. Наредбом краља Милана од 29. априла 1887. године опсадни парк је потчињен команданту градског артиљеријског полубатаљона.⁹⁹

Само пар дана касније 1. маја 1887. године указом краља Милана установљена је артиљеријска инспекција непосредно потчињена министру војном. Инспекција ће одиграти важну улогу у даљем развоју српске артиљерије.

Са почетком испорука Шнајдјерове тешке артиљерије градски батаљон је прерастао у Градски артиљеријски пук.

Команда пиротских утврђења је отпочела са дејством 17. априла 1898. године.¹⁰⁰

Српска опсадна и позицијска артиљеријска оруђа око 1885. године

Када говоримо о артиљеријским оруђима у српској опсадној и градској артиљерији, пре увођења у наоружање Шнајдјерових оруђа Мод. 97, морамо нагласити и ово. Готово сви спредпунећи ижљебљени топови, хаубице и мерзери су били Лахитовог система. Истовремено сви острагани су били Круповог старог система то

⁹⁶ Војни архив, Пописник 14, кут. 9, фасц. 5 бр. 19 Преглед артиљеријског материјала Опсадног Арт. парка у Нишу, Пироту, Зајечару и Кладову - За IV тромесечје 1901. године које показује стање 31. децембра 1901. г.

⁹⁷ Наредба министра војног АБр. 648 од 1. марта 1883. године, Службени војни лист бр. 9 од 5. марта 1883, 432.

⁹⁸ Службени војни лист бр. 12 од 18. марта 1901, 251–252.

⁹⁹ Наредба краља Милана од 29. априла 1887. године, Службени војни лист бр. 18 од 8. маја 1887, 453

¹⁰⁰ Службени војни лист бр. 21 од 9. маја 1898, 471–2.

значи да припадају моделима C/61, C/64 и C/67 а не каснијим знатно модернијим C/73. Уопште, у ранијој литератури се обично сматрало да су турски острагани у ратовима од 1875. до 1878. године углавном били модела C/73 међутим нова истраживања су показала да то није тачно већ да су изразито доминантни били старији. Ми у прилогу дајемо Крупове испоруке Турској у периоду од 1861. до 1878. године по годинама и моделима да јасно покаже да је реч о заблуди. Крупови острагани старијег система нису имали неке веће балистичке предности у односу на Лахитове топове а ни практична брзина гађања им није била много већа. Једина значајнија тактичка предност је била драстично мања изложеност пуниоца непријатељској ватри. Тек ће топови новог система C/73 старе Лахитове топове практично послати у старо гвожђе. И док ће Крупови острагани прве генерације већ око 1880. године бити повучени из наоружања острагани друге генерације ће дочекати и Први светски рат.

За Крупове острагане 9 см и 8 см, као и руске топове од 106,6 мм нисмо, до сада, нашли званичне податке у нашим изворима па користимо оригиналне немачке и руске. Треба ипак напоменути да је могуће да се подаци за турске острагане у детаљима разликују од података за топове у Пруском наоружању али те разлике сасвим извесно ако их је и било нису биле значајније.

Од оруђа изливених у Крагујевцу у наоружању су се налазили:

12 см спредпуњећи бронзани жљебљени кратки топ ливен у Крагујевцу. Ижљебљени део има 6 жљебова Ла Хитове конструкције као код пољских Лахитових спредпуњећих топова од 4 п тј 8 см. Увијање иде с лева у десно, корак жљеба 500 мм. Тачан калибар топа је 120 мм, дужина жљебљеног дела цеви 1620 мм а целе цеви 2000 мм. Дужина нишанске линије 892 мм, маса цеви 763 кг. Топ је имао предњи и задњи нишан. Нишанска даљина гађања је била до 3000 м. Лафет је био од храстовог дрвета, окован разним гвозденим везама и оковима. Ширина колотрага 152 см. Маса лафета (без цеви) је била 465 кг, маса предњака 415 кг, маса прибора 55,5 кг, маса целог топа са предњаком 1698,5 кг. Највећи елевациони угао $25^{\circ} 30'$, депресиони угао $- 2^{\circ}$. Маса гранате је била 11,500 до 11,790 кг (експлозивно пуњење 750 гр црног барута), маса картеча 9,400 кг, маса фишека 1,200 кг.

Српски 15 см дугачки остраган ливен у Крагујевцу. Цев је од бронзе са призматичним клинастим затварачем од бронзе. Спој затварача са цеви био је помоћу бакарног Бродвеловог прстена. Цев је имала 24 клинаста жљеба која су се увијала с лева у десно. Тачан калибар је био 150 мм, дужина цеви са затварачем 2822 мм, дужина нишанске линије око 1260 мм, маса цеви 2237 кг, маса затварача 116 кг. Лафет је био израђен од храстовине. Предњак је био без сандука и служио је само за транспорт топа. Лафет је био високи батериски. Маса лафета је била 1250 кг, маса предњака 510 кг, маса комплетног топа са предњаком 4270 кг. Највећи елевациони угао $18^{\circ} 30'$ највећа депресија $- 5^{\circ}$. Фишек је био пуњен са 3000 гр ишњикасног барута. Граната – бомба, масе 27 кг, је била направљена од ливеног гвожђа (дебљина зидова 2 см). За вођење у цеви имала је оловну обливку. Граната је била дугачка 31 см (непто више од два калибра) и имала је експлозивно пуњење од 1900 до 2000 гр црног барута. Перкусиони упаљач. Шрапнел са централном комором је такође био од ливеног гвожђа (дебљина зида 1 см). За вођење у цеви је служила оловна обливка. Експлозивно пуњење се састојало од 50 гр ловачког барута а унутар шрапнела се налазило 374 цинканих куглица заливених сумпором. Дужина шрапнела је била 28 см а маса 31,470 кг. Темпирни затварач. Картеч се састојао од једне цилиндричне кутије од циканог плеха. Картеч је напуњен са 41 цинканом куглицом масе 450 кг.

Спредпуњећа глаткоцевна хаубица од 16 см изливена у Крагујевцу. Цев је била направљена од бронзе. Тачан калибар је био 165,5 мм, дужина цеви 2040 мм, дужина визирне линије 1850 мм. Маса цеви 915 кг. На врху цеви је означена визирна линија

која мења непостојећи предњи нишан. Задњи нишан је у виду врло простог диоптра. Лафет спада у ред ниских пољских лафета и израђен је од дрвета. Маса лафета 465 кг. Предњак нема сандук за превоз муниције већ искључиво за транспорт хаубице. Укупна маса хаубице са лафетом и предњаком је била 1839 кг. Хаубица од муниције располаже округлом гранатом и картечом. Фишек је пуњен са 1500 грама барута. Граната, од ливен гвожђа је сверног облика, има мала је масу од 10,695 кг и била је напуњена са 700 гр обичног барута. Дрвени упаљач. Картеч у виду цинкане кутије масе 13,550 кг је био напуњен са 114 гвоздених зрна. Највећа елевација 21°. Највећи домет гранатом до 1200 м.

Жљебљени спредпуњећи мерзер 12 см, конструисан је и израђиван у ВТЗ Крагујевац. Састоји се из цеви и лафета. Цев је израђена од бронзе и има 6 жљебова Лахитове конструкције. Дужина ижљебљеног дела цеви 600 мм а целе цеви 800 мм. Дужина нишанске линије 715 мм. Маса цеви 192 кг. Лафет је гвоздени. Маса лафета 112 кг. Елевација од 43,5° до 60°. Највећи домет 3000 метара. Маса целог топовског прибора 73 кг. Маса мерзера са лафетом и топовским прибором 377 кг. Користи исту муницију као 12 см спредпуњећи топ осим што нема сталног фишека.

Спредпуњећи глаткоцевни мерзер 22,5 см се састојао од цеви и лафета. Бронзана цев је имала дужину 670 мм. Дужина водишта 325 мм а дужина коморе 220 мм. Маса цеви је била 507 кг. Лафет је био од дрвета ојачаног гвозденим елементима. Маса мерзера са лафетом је била 985 кг. Зрно је бомба сферног изгледа, масе 28,750 кг, напуњена са 1 кг обичног барута. Ради лакшег руковања код уста бомбе налазиле су се две заливане ушице. У уста бомбе се стављао обичан дрвени упаљач чије је време горења било 21 секунда. Маса фишека је одређивана по потреби. Највећи домет је био 1400 метара.

Глатки спредпуњећи мерзер 28 см, сличан је 22,5 см мерзеру, разликује се само по управнику а и већих је димензија. Дужина цеви 950 мм. Маса цеви 927 кг а целог мерзера са лафетом 1630 кг. Муниција је слична муницији споменутог мерзера само што је маса сферне гранате била 58,580 кг и имала је пуњење од 3 кг обичног барута. Највећи домет је био 1500 метара.

Од заплењених турских топова у наоружању су се налазили:

Крупов челични остраган 12 см, заробљен од Турака при заузећу Ниша. Цев је од челика ојачана са 5 Бродвелових прстенова, 2 карике и једним појасом. Заобљени клинасти затварач. Цев има 18 жљебова прогресивних по дужини. Тачан калибар 120,3 м м, дужина цеви 294 см (L/24,5), дужина нишанске линије 1140 мм, маса цеви 1397 кг. Топ је имао 2 предња и задњи нишан (диоптар). Високи опсадни лафет је био од гвожђа (осим дрвених точкова) и састојао се од странке, осовине, точкова, управника и кочнице. Маса лафета је била 1880 кг а целог топа са лафетом 3289 кг. Висина лежишта рамена 1,83 м, највећа елевација 25°, депресија 5°. Маса гранате је била 15,250 кг, пуњење 1,100 кг црног барута, перкусиони упаљач М.85. Шрапнел, масе 16,470 кг, је имао пуњење од 33 грама црног барута и 244 оловних куглица масе око 28 гр, заливених сумопором. За шрапнеле се користио оригинални турски затварач. Фишек је имао барутно пуњење од 2,700 кг.

Челични кратки Крупов остраган 15 см је такође заробљен при ослобођењу Ниша. Цев је од челика, ојачана помоћу Бродвелових прстенова и обруча са простим клинастим затварачем. Има 24 клинаста жлеба која се увијају с лева у десно. Има два предња и задњи нишан (диоптер). Тачан калибар је био 149,1 мм, дужина цеви 205 см, (L/13), маса цеви 1295 кг, дужина нишанске линије. Високи опсадни лафет је био од челика, наравно осим дрвених точкова. Предњак је без сандука за муницију и служи само за превоз топа. Маса лафета је била 2117 кг, маса предњака 350 кг, маса коплетног топа (цев са затварачем, лафет и предњак 3412 кг), висина лежишта рамена

184,5 см. Највећа елевација 31^0 , највећа депресија – 6^0 . Фишек може да има пуњење од 400 до 1500 гр са по 50 гр разлике од пуњења до пуњења (400, 450, 500, 550 ... и све тако до 1500 гр). При пуњењу фишека од 1500 гр почетна брзина гранате је до 253 м/с а максимални домет при елевацији од 31^0 је 4400 м. Граната је дугачка 37 см ($2\frac{1}{2}$ калибра), и имала је масу од 28,5 кг (експлзивно пуњење 1,900 кг). Перкусиони упаљач је био пруског модела. Шрапнел од ливеног гвожђа је имао масу од 31,125 кг пунио се са 50 гр барута. Упаљач је у почетку био турски темпирни али је овај замењен двогубодејствујућим упаљачем М.85 као код Де Банжових топова. Картече је био турског порекла, масе 19,900 кг.

Турски кратки бронзани остраган 15 см израђиван је у Истанбулу а заплењен је при ослобађању Ниша. Цев топа (24 клинаста затварача) је од обичне бронзе са простим челичним призматично клинастим затварачем. Спој цеви са затварачем је био помоћу челичног Бродвеловог затварача. Топ има предњи и задњи нишан (диоптер). Тачан калибар топа је 149,1 мм, дужина цеви 214,5 см (L/14,4), маса цеви 1310 кг, дужина нишанске линије 910 мм. Лафет је био дрвени високи опсадни. Предњак је сличан предњаку за 15 см кратки челични Крупов остраган. Маса лафета је била 2939 кг, маса целог топа са лафетом и предњаком 3249 кг. Највећа елевација $20^0\ 5'$ највећа депресија – 19^0 , висина рамена 1,80 м. Мунција је иста као за Крупов кратки остраган од 15 см.

Цариградски бронзани дугачки топ 15см. Бронзана цев са простим призматичним клинастим затварачем. У водишту се налазе 24 клинаста жљеба, која се увијају с лева у десно. Спој затварача са цеви био је помоћу Бродвеловог прстена. Справе за нишањење се састоје од предњег и задњег нишана (диоптера). Тачан калибар је био 149,1 мм, дужина цеви 3160 мм (L/21), маса цеви 2725 кг, маса затварача 82 кг. Лафет је био дрвени. Предњак је био без сандука и служио је само за превоз топа. Маса лафета 1320 кг, маса целог топа са лафетом 4856 кг, највећа елевација $22^0\ 50'$ највећа депресија 10^0 . Топ је употребљавао исту муницију као српски остраган од 15 см.

Крупов остраган 8 см имао је званичну пруску ознаку 8cm-Stahlkanone C/64 или 4-Pfünder-Feldkanone C/64. Тачан калибар је био 78,5 мм L/25. Дужина цеви 1,935 м. Цев је имала 12 жљебова, корак жљеба 3620 мм. Маса цеви 290 кг, маса клинастог затварача 30 кг, маса металног лафета (турског) је била 460 кг. Маса на ватреном положају турског топа је била 759 кга на маршу са двојицом топџија 1960 кг. Маса топовске каре са предњаком 2375 кг. Маса фишека 0,5 кг црног барута (Grobkörniges Art.-Pulver). Маса гранате 4,342 кг, експлозивно пуњење 170 гр црног барута. Максимални домет гранате 3450 м. Маса шрапнела 4,6 кг, максимални домет 1800 м. Картеч је имао масу 3,5 кг и био је напуњен са 48 зрна од цинка масе по 50 гр. Максимални домет картеча 450 – 500 м. Почетна брзина разорне гранате 341 м/с. Максимална елевација 13^0 а максимална депресија – 8^0 .¹⁰¹ Уз топ је ношен један картеч а у топовском предњаку 48 метака. У карском прењаку 52 метака и у топовској кари 56 метака тј. 157 метака по топу.¹⁰²

Крупов остраган 9 см имао је званичну пруску ознаку 8cm-Stahlkanone C/61 или 6 Pfünder Feldkanone C/61. Тачан калибар је био 91,5 мм L/22,6. Дужина цеви 2,04 м од чега ижљебељеног дела 1819 мм. Цев је имала 16 жљебова, корак жљеба 4530 мм. Маса цеви 425 кг, маса клинастог затварача 32,2 кг, маса металног лафета је била 546 кг.

¹⁰¹ По неким другим подацима максимална елевација је била $13\frac{1}{2}^0$

¹⁰² W. Witte, *Die gezogenen Feldgeschütze C/61, C/64 und C/64/67*. 3. Auflage. Verlag: Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Berlin 1867; Diedrich Baedeker, *Alfred Krupp und die Entwicklung der Gussstahlfabrik zu Essen*. Verlag G.D. Baedeker, Essen 1889; H. Müller, *Die Entwicklung der Feldartillerie von 1815 bis 1870*. 2. Auflage, Berlin 1893.

Маса на ватреном положају топа је била 971 кг а на маршу са пуним предњаком и артиљерца 2293 кг. Маса фишека 0,6 кг црног барута (Grobkörniges Art.-Pulver). Маса гранате 6,875 кг, експлозивно пуњење 217 гр барута. Максимални домет гранате 3450 м. Маса шрапнела 6,91 кг, 170 зрна масе 17 гр, максимални домет 2200 м.¹⁰³ Картеч је имао масу 4,50 кг и био је напуњен са 41 зрном од цинка масе по 83 гр. Максимални домет картеча 450 до 500 м. Почетна брзина разорне гранате 331 м/с. Максимална елевација 15° а максимална депресија – 8°. Уз топ је ношен један картеч а у топовском предњаку 38 метака. У карском прењаку 36 метака и у топовској кари 63 метака тј 138 метака по топу.¹⁰⁴

Острагани 106,6 мм заробљени од Бугара су у ствари руски топови чија је званична ознака била 9-фунтовая стальная пушка обр. 1867 г. Иначе топ је Крупове конструкције и припада првој генерацији Крупових острагана. Тачан калибар је био 106,7 мм L/20. Дужина цеви 2,134 м. Челична цев је имала 16 жљебова. Маса цеви 628,6 кг, маса клинастог затварача 56,1 кг. Лафет је био од гвожђа. Маса на ватреном положају руског топа је била 1095 кг а на маршу 1660 кг. Маса фишека 1,23 кг црног барута пуно пуњење, постојала су и смањена пуњења од 430 г и 280 г за гранату од ливеног гвожђа. Маса гранате од ливеног гвожђа 11,8 кг, експлозивно пуњење 410 гр артиљеријског барута. Дужина гранате 230 мм (2,13 калибра). Почетна брзина при максималном пуњењу је била 320 м/с и у том случају максимални домет је био 4481 м. Максимални домет гранате 3440 м. Маса шрапнела 11,47 кг, 280 до 300 зрна масе 10,6 гр (пречника 12,7 мм), експлозивно пуњење 136 г барута, почетна брзина 317 м/с, максимални домет 2347 м. Картеч је имао масу 10,4 кг и био је напуњен са 108 зрна масе по 74 гр (пречника 24 мм). Максимални домет картеча 533 м. Постојало је и зрно у виду канистера масе 12,76 кг, напуњено са 150 г артиљеријског барута и 213 зрна пречника 12,7 мм. Почетна брзина зрна 298 м/с и домет 3200 м. Максимална елевација 20° а максимална депресија – 7° 30'. У топовском предњаку је превозено 12 метака. У карском прењаку 12 метака и у топовској кари 36 метака тј 60 метака по топу.

Израда муниције у Србији од 1862. године до Српско бугарског рата

У Србији се муниција за стрељачко наоружање и артиљерију израђивала још пре Првог српског устанка као и током устанка. Међутим, та производња се никако није могла назвати као мануфактурна производња већ само као занатска. Тек са развојем завода у Крагујевцу доћи ће и до индустријске производње муниције.

Пре него што пређемо на ту тему споменимо да су се ђулад за српске глаткоцевне топове лила у Мајданпеку, али ћемо о томе нешто више написати неком другом приликом.

Као што смо већ навели, попечитељство внутрени дела је 31. маја/12. јуна 1857. године обновило захтев за набавку не само машина неопходних за конверзију пушака већ и за израду муниције за њих. Најпре је 11/23. септембра то прихватио Совјет након чега је 26. септембра/8. октобра 1857. године књаз Александар Карађорђевић одобрио 1700 талира за набавку у Лијежу: „2 машине за прављење нишана, 2 машине за

¹⁰³ Шрапнели се у пракси због непоузданих упаљача нису ни примењивали.

¹⁰⁴ W. Witte, *Die gezogenen Feldgeschütze C/61, C/64 und C/64/67*. 3. Auflage. Verlag: Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Berlin 1867; Diedrich Baedeker, *Alfred Krupp und die Entwicklung der Gussstahlfabrik zu Essen*. Verlag G.D. Baedeker, Essen 1889; H. Müller, *Die Entwicklung der Feldartillerie von 1815 bis 1870*. 2. Auflage, Berlin 1893.

извлачење олука, 20000 пирамида за каписле, матрице за нишане и орозе, калупи за куршуме и матрице за пресовање куршума.”¹⁰⁵

У складу са тим 1860. године донета је Уредба о државној оружници и Уредба о државном војном арсеналу у Крагујевцу. Према првом правном акту, Државна оружница се састојала од ливнице топова и муниције, радионице (лафетнице) и пушкарнице. Друга уредба је утврдила основе главног војног арсенала у чији су састав улазили: лабораторијум са каписланом и магацини оружја, муниције и барута. То су били први правни акти о војној фабрици у Крагујевцу. Међутим, брзо је уочено да је раздвајање производње и смештаја војног материјала нерационално, па је већ 27. априла/9. маја 1862. године донет Закон о устројству Артиљеријске управе. Тим законом су сви војни објекти у Србији уједињени у једну организациону и технолошку целину, а њихово средиште се налазило у Крагујевцу. Нешто по сукобу 1862. године Тополивница је добила два нова одељења - Инструментарницу и Радилиште за точне израде (нека врста конструкционог бироа). Почетком 1863. године набављене су машине алатлике за производњу изолучених топовских и пушчаних цеви. Тако је крагујевачка фабрика располагала са 20 машина за олужење пушчаних цеви и две машине за резање топовских цеви. Крагујевачки погони су марта 1863. године имали дневни капацитет од 20.000 куршума и 40.000 каписли а месечно су могли да ижљебе 300 цеви и конвертују 1000 пушака.¹⁰⁶

Из Русије је преко Румуније јануара 1863. године стигло је свега 36200 глатких перкусионих пушака m 1845 и 3000 изолучених пушака M1854 (поред 3000 сабљи).¹⁰⁷ Првобитно је било предвиђено да се набаве и калупи за ливење куршума, резервни материјал, пистоне и каписле, али није познато да ли су они и том приликом испоручени.¹⁰⁸ Међутим, пошто ће врло брзо започети са ливењем куршума за ове руске спредњаче врло је вероватно да, ако не тада, а оно да су кратко време након тога, ипак, стигли из Русије калупи за ливење куршума.

За све набављене пушке система Грин и Пибоди произвођила се муниција у артиљеријској управи у Крагујевцу. Такође је произвођена и артиљеријска муниција за топове којима је располага српска војска осим за острагане за које је набављана у иностранству. Производња муниције у артиљеријској управи је нарочито расла за време ратних сукоба. На жалост немамо тачних података шта је од муниције произведено током рата 1876. године али имамо прецизне податке о производњи током рата 1877-1878. године.

Муниција за стрељачко и артиљеријско наоружање произвођена је у лабораторији, чаурници са циндерницом и тополивници. Детаљан „Преглед израђене муниције, оружја, подвоза и т. д. при артиљер. управи од почетка ратне спреме до свршетка рата 1877/8 г.“ је дат као прилог на другом месту у овом зборнику а овде ћемо дати само оно што је најважније у вези са произведеном муницијом.¹⁰⁹ Тако је у лабораторији, између осталог произведено 1,820.742 фишека за Гриноваче, 2,913.000 куршума и 2,855.096 фишека за Пибедоваче, 136.800 фишека и 331.480 куршума за

¹⁰⁵ АС - ПО - Предлог Попечитељства дела од 11. септембра 1857 ВНо 1256, Закључак Совјета од 11. септембра 1857 ВНо 1094, Решење књаза Александра од 26. септембра 1857, ВНо 1355.

¹⁰⁶ *Од топа до аутомобила 1853 - 1973*, Крагујевца 1973, 15: *Ž. Spasić, Kragujevačka fabrika oružja*, Beograd 1973, 62

¹⁰⁷ Спасић потпуно прозволно наводи 31000 пушку. *Ž. Spasić, Kragujevačka fabrika oružja*, Beograd, 1973, 60; детаљније о овом транспорту оружја видети у Р. Петровић, *Дипломатски спор о преносу српског оружја 1862. године преко Румуније*, Годишњица Николе Чупића књ. XLVIII, Београд 1939, 198-200

¹⁰⁸ В. Поповић, *Политика Француске и Аустрије на Балкану за време Наполеона III*, Београд-Земун, 1925, 119; *Ž. Spasić, n. d*, 60

¹⁰⁹ Преглед о производњи муниције дајемо у посебном тексту о производњи муниције.

револвере, 133.200 куршума и 104.950 фишека за кавалериске Пибоди карабиле, 57.000 фишека од 700 gr и 14050 фишека од 300 gr за Ла Хитове топове, 8163 фишека за топове од 12 фунти, 46129 граната за 4 фунтове тешке топове, 4610 граната за 12 фунтове топове, 9711 граната за лаке 4 фунтове топове (све споменуте гранате са конкусним упаљачем), 2146 картеча за 4 фунтове топове, 515 картеча за 12 фунтове топове, 790 фишека и исто толико граната за 15 cm позадне топове, 63100 фриксионих упаљача итд. У исто време у чаурници и циндерници је произведено 3,629.000 чаура за Пибоди фишеке, 100.000 цевчица за фриксионе упаљаче, 100.000 чаура за „кавалериске“ карабине малог калибра, 47861 конкусионих упаљача и 2000 форштекера за 24 фунтове гранате. У тополивници је истовремено произведено 35276 граната за тешке и 1310 граната за лаке 4 фунтове Ла Хитове топове као и 2000 граната за 24 фунтове топове.¹¹⁰

Као што смо веч навели 1881. године за српску пешадију наручено је 100.000 пушака 10,15 mm М 1880 код фабриканата браће Маузер и комп. у Оберсдорфу на Некару у Виртембергу. Када су биле при крају испоруке пушака Мод. 80 Србија је набавила прве брзометне пушке, тачније, у овом случају карабине. Наиме, за потребе коњице набављено је 4000 карабина 10,15 mm Мод. 1884 (без ножева) а за потребе жандармерије и коњице такође 4000 карабина Мод. 1884 (са ножевима).¹¹¹ Муниција за све ове пушке и карабине је, наравно израђивана и у ВТЗ-у у Крагујевцу.

Dr. Branko Nadoveza, scientist counselor
Institution of new history of Serbia, Belgrade
Mr. Nebojsa Djokic
Sebian Scientific Center, Belgrade

THE ARMAMENT OF THE SERBIAN ARMY IN THE SERBIAN-BULGARIAN WAR IN 1885.

Summary: The paper presents the armament of the Serbian army in the Serbian-Bulgarian war of 1885. The chronology of the procurement of weapons used in that war and possibly the course of serial production in Serbian factories, if those weapons were produced in Serbia, is also given. For some, lesser known, tactical technical data are also given.

In May 1881, Minister of War M. Lešjanin explained to the National Assembly that the rifles in use in the Serbian army are completely obsolete and must be replaced with new ones immediately. In addition, they were in very poor condition due to use in two wars (1876 and 1877-8). This data speaks best of how critical the situation with rifles was. 7690 pieces of pre-loaded rifles with accessories and ammunition were issued to the border villagers of the districts of Vranje and Toplica, as well as to the soldiers of the 3rd call of the border villages of the district of Knjaževac, all to defend against the Arnaut incursion. The only usable rifles in May 1881 were the Serbian Peabody Mod. 1870 and the seized Turkish Henry Marini Mod. 1871 and Winchester Mod. In 1866, over 29,276 Pibodi rifles were adapted until the Serbian-Turkish war in 1877, during the war another 2,308 were adapted, while in Vienna

¹¹⁰ Министарство војно, *Извештај о радњи у рату 1877 и 1878 године - III Артиљеријско одељење*, Београд 1878, 18

¹¹¹ СВЛ од 19. октобра 1885. г.

another 9,000 new Pibodi Mod rifles and 1,000 carbines were purchased from Thomas Sederle. 1870 caliber 11 mm. From the Turks, 5937 Henry Martini rifles and 88 Winchester rifles were seized.

The National Assembly is at its session on May 20/1. In June 1881, it passed a decision authorizing the government to be able to borrow 6,000,000 dinars in order to purchase 100,000 rifles. This decision was confirmed by Prince Milan on June 19/1. July, 1881. For the Serbian infantry, 100,000 10.15 mm M 1880 rifles were ordered from the factory of the Mauser brothers and comp. in Obersdorf on the Neckar in Württemberg. Mauser and comp. submitted this model of rifle to the competition after Major Koka Milovanović gave them his construction of barrels and bullets for execution and further use. Under the contract, the manufacturers were required to deliver the first 10,000 rifles in 10 months and then the remaining 90,000 rifles in batches of 5,000 rifles per month. Since it was impossible for the state treasury to pay in full for all rifles if they were handed over by the agreed deadline of 8/20. November 1883, at the session of the Council of Ministers held on 5/17. November 1883, it was decided to extend the term of the rifle supplier to 1/13. January, 1884, without compensation on his part.

Even much earlier, practically when they were nearing the end of the delivery of Mod rifles. 80 Serbia procured the first rapid-fire rifles, more precisely, in this case carbines. Namely, for the needs of the cavalry, 4000 carbines of 10.15 mm Mod. 1884 (without knives) and for the needs of the gendarmerie and cavalry also 4000 carbines Mod. 1884 (with knives).

Keywords: Serbian army, Srebian-Bulgarian war in 1885, rifles, cannons, Pibodi, Mauser Koka, La Hitte, De Bange, Krup

Зајечар, 15.4.2019. - Поводом Дана архива и 71. годишњице рада, у галерији Историјског архива, отворена је изложба „Периодика Историјског архива у Зајечару (1852–2019)“. Аутори изложбе били су Иван Потих, виши дипломирани библиотекар Историјског архива у Зајечару, и Агим Јанузи, архивски саветник. (на фотографији, с лева у десно: Велибор Тодоров, директор Архива у Зајечару, аутори изложбе Иван Потих и Агим Јанузи)

Аутори изложбе са Боривојем Ђорђевићем, вишим дипломираним библиотекаром Матичне библиотеке „Светозар Марковић, који је отворио изложбу.

РАНКО ЈАКОВЉЕВИЋ, самостални истраживач

Републички геодетски завод, служба за катастар непокретности, Неготин

ГОЛО ОСТРВО

Апстракт: У овом раду даје се приказ историјских извора о острву Гол, претежно на основу српске документарне грађе, са освртом на његов значај за живот у окружењу

Кључне речи: Острво, Дунав, пловни пут, рат, пловидба, градња, тврђава, трговина

Дунавско острво Гол /српски: *Голо острво*/, знано у историји и под турским синонимом Чиплак ада, затим *Cezire-i-Zan*, или румунским именима Банулуи, Гура Ваи /*Ждрело*/, Голу(л), латинском Transdiana, или Зан, на 941,3- 939,7 км пловног пута, у близини хидроелектране Ђердап, позиционирано је на 6. километру узводно од Кладова, 231.км низводно од Београда¹. Оно је крајња низводна тачка Ђердапске клисуре. Највећа ширина острва је 250 м, данас има површину од 4 хектара и припада Румунији. Било је већих димензија пре подизања нивоа Дунава услед изградње ХЕПС Ђердап 2. Постоји и употреба румунског назива *Банулуи* за групу речних острва². Отуд можда и забуна код поистовећивања Цецерачког- Давидовачког и острва Гол у спису Илије Пчелара (1857, 194). Било је и покушаја избегавања "замке поистовећивања дела са целином": поједини аутори уместо имена острва наводили су "*острво испод села Сипа-км 942; острво испод села Давидовца- км 940*"³. Феликс Каниц је на карти којом е илустровао позицију "кастел на Караташу" (Diana) графички представио два острвца између десне дунавске обале и Чиплак аде, ову последњу са назнаком постојања утврђења на њеном средишњем делу⁴. Према прецизној лоцманској карти ђердапског пловног пута Дунавске комисије из 1955.г, Каницова Чиплак ада представљена је у форми два одвојена острва, узводни део по имену "Конакул" а низовдни "Голул", док је уместо два острвца у Каницовом виђењу позиције пола столећа пре "лоцманске карте", на карти учртано једно острво "Црквиште", чији је централни део под водом.

У доба римског царства на острву Гол подигнуто је утврђење у функцији контроле границе и пловног пута, скупа са "парњаком" на десној обали- "Дијана" крај данашњег Караташа⁵, на сличан начин као касније острвска тврђава на оближњој Ади Кале и "Форт Елизабет" на десној страни велике реке. Припадало је муниципијуму *Aelium Hadrianum Drobeta*, други век н.е, из времена Септимија Севера са статусом колоније, какву је судбину могла имати и десна дунавска обала⁶, до времена Аурелијана /270-275/ када су Римљани напустили Дакију са супротне стране Дунава. Постоји претпоставка да је острвско утврђење у *Notitia Dignitatum* /почетак 5.века/

¹ Маринко Пауновић, *Ђердап и Тимочка крајина*, Загреб 1970, 560.

² Јелена Ранков Кондић, *Станица Диана у Дунавским катарактама*, Зборник Народног музеја Београд, XIX – 1 археологија, Београд 2009, 368.

³ Михајло Ристић, *Рибарско биолошка студија Аципенсериде југославенског дела доњег Дунава*, "Рибарство" вол 18, но Загреб 1963, 19, 51.

⁴ Феликс Каниц, *Србија земља и становништво*, књига 2, Српска књижевна задруга Београд 1987, 499.

⁵ Исто, Каниц, 1987, 499.

⁶ Александрина Цермановић Кузмановић, *Римско утврђење код Кладова*, "Старинар" књига 28-29, Београд, 1979, 130.

споменуто називом *Siosta*⁷. Обновљено је у време цара Јустинијана/ 6. век/. Половином 9. столећа Бугари су подигли још два утврђења, окупирана од стране Мађара у 13. веку. У време владавине мађарског краља Андрије II (1205-1235), његов син Бела, ожењен Маријом, ћерком никејског цара Теодора I Ласкариса, пошто 1228.г. није успео освојити Видин, створио је бановину са седиштем у Турну Северину, 1233.г. ту основавши и доминиканску мисију црквеног реда браће проповедника⁸. "*Бановина*" је претпостављени корен назива "*Банско острво*".

Могло би се говорити и о Мађарима као градитељима утврђења концем 14. века, у контексту околности да је то било место, до 1393.г. мађарско- бугарске/ византијске, а након тога једно време мађарске границе према областима Османског царства⁹. Почетком 15. века, заменивши турско вазалство угарским након Ангорске битке 1402.г, Деспот Стефан Лазаревић загосподарио је дунавским острвима на Ђердапу- време владавине Жигмунда Луксембуршког¹⁰. Преовлађујућим делом је регија Баната под османском сувереношћу од половине 16.столећа.

Сачуване су аутобиографске забелешке грофа Марсилија у којима је приказано његово учешће у подизању понтонског моста код острва Банул 1689.г. за потребе аустријске војске. Јелена Мргић у раду о Марсилијевој пловидби Ђердапом и средњим Подунваљем о томе пише:

Пут је био веома напоран, трајао је 12 дана, те се Баденски 13. октобра спушта ка Видину и заузима га од Османлија, а затим оставља капетана Продана да га чува. Одлучио је да се не излаже опасности татарских пљачкашких чета с оне стране реке, односно, на левој обали Дунава, па следи његов вијугави ток десном обалом узводно до Кладова (Fetislama), где стиже 25. октобра. Како Марсили наводи у „Аутобиографији”, чим су приспели у Фетислам, принц му је нестрпљиво наредио да се утврђење обнови док чекају да пристигну чамци за понтонски мост (barche de' ponti). Марсили пише како је у међувремену стигао да, уз помоћ више од стотину људи, прионе на проучавање остатака чувеног Трајановог моста, најављујући: „како ће се видети у мом Трактату о Дунаву” (come tutto apparirà nel mio Trattato del Danubio). Будући да је имао задатак да направи мост који више одговара потребама војних одреда, изабрао је друго место, два сата узводно од остатака античког моста, код Велике Аде (Banul Ada), а ниже брзак Гвоздених врата (Porta Ferrea, Veliki Đerdap). Како би обезбедио чамце, Марсили је користио и плетене кошаре испуњене камењем (gabbioni di vimini), јер је водена струја јако ударала на том месту. Упркос неверици влашких становника да је тако нешто могуће, Марсили је с Баденским и са пратећом војском прешао преко моста који је управо направио. (2017, 12).

Мост преко острва Гол спомињан је и у догађајима који су предодредили судбину Ђорђа Бранковића, писца "*Славеносербских хроника*" и јунака Павићевог "*Хазарског речника*". Интерпретирајући Рајићеву "*Историју Срба*", Вук Караџић о томе пише: "1688 пошто Немци узбију Турке из Мађарске и отиду у Србију, дође у Беч /Ђорђе Бранковић/ и Леополд I постави га *графом* тј. *великим жупаном*, и разашаљу прокламације по Србији, да народ устане на Турке...-Бранковић из Беча отиде опет у Влашку, и новопостављени му војвода каже вољу ћесареву; а на прољеће '688 пође к Дунаву, да би се прикучио к своме Смедереву, ђе се надао, да ће се око њега скупити

⁷ Михаил Захариаде THE DACIA RIPENSIS SECTION IN NOTITIA DIGNITATUM (XLII) Thraco-Dacica S. N., Tomul VI-VII (XXIX-XXX), 2014-2015, 122.

⁸ Петар Рокаи и група аутора, *Историја Мађара*, Клио Београд 2002, 67.

⁹ Adrian Andrei Rusu: *Castelarea Carpatică. Cluj-Napoca*. 2005, 532.

¹⁰ Јаковљевић 2012, 22.

војска Српска са свију страна; но видећи, да су Турци око Кладова засјели путове и богазе, не смједне прећи у Србију, него се врати у намастир Тисман, да чека док Нијемци и Срби с оне стране дођу на Дунаво; но војска Њемачка од Бијограда отиде к Нишу и Софији и Никопољу и Видину. Турци по том попале Кладово и Ршаву и приберу се у Видин. И тако Нијемци тога љета освоје готово сву Српску земљу, на јесен врати се фелдмаршал Баденски Лудвиг Вилхелм с војском од Видина у Ердељ на зимовник, и прешавши Тимок дође ка Кладову, и онђе стане с војском док се начини мост преко Дунава (више Кладова на острву). Тада Бранковић устане из Тисмана с људма својим, које је онамо био скупио, и дође према табора Њемачкога, да се састане с Баденским; и ту оставивши своју војску, с неколико своји људи пређе Дунав, и дође у логор Њемачки. Но Баденски се учини болестан, и не прими га к себи, него се заустави у логору, док се мост начини, и кад се мост сврши, пошаље га под стражом у Ршаву, и оданде у Сибињ" (1965, 280).

У старијим турским пописима, попут оног из 1741.г. острво је означено именом Зан – *Cezire-i-Zan* /"парњак" Занеса односно Дијане са десне обале/ имало је осморицу думенција као обвезнике плаћања харача: Михуца Илија, Јанкул Пеја, Флора Радул, Радул Крста, Михаил Јован, Драган Петре, Сава Петре, Агатон Јован.¹¹

Пишући о водама, градовима и варошима Србије, почетком 19. века Вук Караџић бележи: "...У Дунаву су затим острва која Србији припадају: а) код Гроцке; б) код Смедерева; в) више Рама; г) више Градишта; д) више Голупца; ђ) Пореч; е) Остров гол /између Адакале и Кладова; ж) Велико острво ниже Брзе Паланке. Три су последња острва насељена, а остала су сва пуста...Ниже доњег Тврдапа у острву које Турци зову Чиплак Ада, а Власи славенском речи /која то исто значи/ Остров гол, имају велике зидине; а према острва на десној страни Дунава познаје се, да је био велики град, по коме је сад већ шума порасла" (1965, 131; 138).

Аутономни статус Србије под османском влашћу издејствован је Једренским споразумом 1829.г. којим је окончан руско-турски рат, финализованим првим султановим хатишерием из септембра исте године. У време рата интензивни су били трговачки послови српскога кнеза Милоша, делом трговином сољу а делом снабдевањем храном страна у сукобу. По окончању сукоба султановим актом Кључка/кладовска/ нахија, од тада капетанија, укључена је у област кнежевине Србије. 1834.г. имала је 26 насеља укључујући "Острово (Гол)" са 13 кућа, 25 мушких и 30 женских становника¹². Приликом пописа становништва 1834, на острву је евидентирано 5 "плуга ораће земље", "6 коса ливаде" и 100 дрвета шљива¹³.

Не би ли усталио своје трговачке подухвате Милош Обреновић искористио је пријатељство и партнерски однос са велетрговцем Гицом Ђорђевићем Опраном из Оршаве, "немачким подаником" чијим посредством је склопио пословни савез са бароном Стефаном Мејтаном, аустријским подаником стационираним у Букурешту, 21.2.1829.г. Њиховим контрактом предвиђена је испорука 20 милиона ока соли из влашких рудника Велико окно, Тенег, Сланик, са местом преузимања магацини при скелама Черњец и Зимница. Коначни рок испоруке био је 15.новембар исте године а цена 14 гроша за 100 ока.¹⁴ Барон Мејтани уједно се обавезао обуставити сваку другу испоруку соли на шест сати растојања од Дунава. Терет ризика за успех подухвата подељен је тако да је Барон

¹¹ Радмила Тричковић, *Два турска пописа Крајине и Кључа из 1741.г.*, Miscellanea II Историјски институт Београд 1973, 281.

¹² Стојанчевић, 2001, 77.

¹³ Стојанчевић 2001, 85.

¹⁴ Даница Милић, *Букурештанска агенција и српско- влашка трговина сољу*, Историјски часопис вол.18, Историјски институт САНУ 1971, 348-349.

Мејтани имао сносити евентуалне штетне последице изазване у делокругу рада влашке управе, руске и аустријске власти, а Гице Опран у односу на штету која би настала од стране Турака током превоза Дунавом.¹⁵ Испорука је наилазила на многе проблеме, углавном по питању безбедности транспорта.

Милошев компањон Ђорђе Гица Опран /Gheroghe Opran - Ghita/, син феудалца Григора Опрана, трговац и банкар, рођен је 1780. године у месту Ботошешти Паја између Турну Северина и Крајове, округ Долж, на граници са округом Мехединци. Био је велепоседник имања у Ботошешти Паја, Јешалници, Мижарки, Думбравици, четири воденица у Бистрици и две у Брабови Думбравица; имао је куће у Крајови, Оршави, велико складиште соли у Прахову на српској обали, где је 1863.г. пописан као тамошњи житељ Станчу Опра(н), стар 70 година. Као пријатељ и финансијер Тудора Владимиреска познатог румунског револуционара из 1821.г. уложио је огромна новчана средства у успех његовог подухвата /у једном наврату чак 42.000 талира/ а као познаник и мецена писца и издавача Захарија Каскалека потпомагао је његове значајне издавачке подухвате.

Услед потребе претовара соли на мања пловила која су била кадра проћи кроз ђердапске брзаке и стење, у конкуренцији као места за манипулацију робом налазили су се острва Шимијан, Гол и Ада Кале / осам км узводно од острва Гол/ односно Верчерова преко пута овог турског острва, поред њих и складиште код Фетислама. Вук Карацић у раду "Имена села у Србији изван пашалука Бијоградскога" објављеном 1828.г, нотирао је да оквир Кладова, значи српске аутономне области- *Наија Кладовска*- чине и насеља на острву Шимијан, уз стубове Трајановог моста пет км низводно од малог српског града, и Гол- девет километара низводно од Аде Кале (1965, 354). Тачније, Гол се простире од 231. до 232,3 км дистанце од Београда а Шимијан 12 км од острва Гол, преко пута данашњег Турну Северина. У то доба српска граница обухватала је и острва "Чиплак-аду /Острво Голо, један сахат испод Адакала, Шиљанку- аду/ Шимијан, по сата испод Кладова, Корбаву аду- два сахата испод Шиљанске, Вајуг - аду спрам села Брлога, Бурдељску аду спрам села Бурдеља, Грабовичку аду спрам села Грабовице, Пишман- аду спрам Купузишта, доњу страну Велике аде или Великог острва, Малу Чиплак-аду/ Мало Голо острво"¹⁶

Протокол магистрата поречке нахије 1828-1832, из периода српске управе над овом облашћу садржи низ докумената везаних за дешавања на острвцу. У то доба Текија је припадала Поречу, са српском управом, а Кључ са Кладовом био је под управом адакалског паше¹⁷ :

- 3. јун 1829.г, време рата, писмо кнезу Милошу Обреновићу упућено од стране поречког магистрата "У Шимијанско острво свега имаде 150 Турака и толико пандура с 2 топа у Острву Голом"¹⁸

- 28. јула 1829.г. поречки капетан писао је своме службенику ситуираном на острву Гол: *"Између писма ваши које сам из Београда примио получим овог часа једно писмо на Цветка Рајовића од гос./подара/ за које ми налаже да га безбедним начином пошаљем. Ја сам најбезбеднији пут нашао да га по налогу господара кир Кости и пошаљем и вас брате молим поздравите Кир Косту нека добро на такав сматра и најпосле и у Стојка да се не уверава, него како зна нека управља с њима и ако би пак какво одонуд донесе ви му нађите од реиза наши кога паметнога који ће доносити*

¹⁵ Исто, Милић, 349.

¹⁶ Михаило Гавриловић, *Милош Обреновић*, књига 3, задужбина И.М.Коларца, Београд 1912, 242.

¹⁷ Стојанчевић Вл, 2001, 40.

¹⁸ Александра Миловановић и др (прир.) *Протокол магистрата нахије Поречке 1828-1832*, Историјски архив Неготин 2012, 102.

довде само брате препоручите коме за овим писма предате да чува и да крије и да зна узрок казати зашто овамо долази кад који упита".¹⁹

- 30. јула 1289 из Пореча "Димитрију Радовичу у Голоме Острву": "Будући да је Јего Сијатељство господар наш уступило послове солског рачуна гос. Опрану тако оне паре господаре све досад што се је ту давало реизима попиши редом и предај госп.Опрану..."²⁰

- 7. августа 1829. магистрат реферише кнезу Милошу Обреновићу: "С страхопочитајем писмом вашим од 6.августа примио сам и пакет за господ.Опрана које му га и попишиљем овог часа преко Сари Косте у Голом острву..."²¹

- Магистрат поречки 9.августа 1829. извештава кнеза Милоша Обреновића, поред осталог, о заплени кнежеве преписке и о промени службеника на острву: "...Ваше Сијатељство да се не сумња о којем нашем пакету ибо они дана никакви пакет наш није онамо отишао. Из самог љубопитства попишљем нарочито човека до Голог Острва и пишем гос.Опрану да ме што скорије извести о преднапоменутом уфаћеним писмима чија су била и коме су следовала да могу Вашем сијатељству сприобитити. С писмом базерђанбашиним Алексе Симића дошао је овде Ђорђе Радовић којег по изјавленију његовом попишљем у Голо Острво на место Димитрија Радовића и Димитрије да се врати овамо у Београд"²²

- 19. августа 1829. поречки капетан, везано за трансфер соли али и илегални прелаз границе, јавља "Кости у Голоме Острву": "Писмо на Цветка експедирајте одма и јавите ми долази ли со како треба. Знајте да ја нећу ниједне лађе послати тамо док ми во не пишете. Ја сам рад једнога човека одавде послати до краљева /Крајова/ трговине ради. Зато известите ме можете ли ви мојега човека пропустити у Влашку да не опазу Турци. Промислите баи добро и јавите ми што скорије за то"²³

И следећа писма упућена на Голо острво или се доносе на збивања на њему, тичу се трговине сољу:

- 22. августа 1829. обавештен је Сари Коста: "Из писма вашег од 16.о.м. у којему ми пишете да поречке лађе не опремам доле- известио сам се. Међу тим знајте брате да ја по налогу сијатељњешаго господара нашег не само поречке лађе но и момке с лађама под заптом овде држим и у приправности гди реизи трошак свој доста имаду. Ви сте по описанију вашем у и по другим доказивању почели турске адакалске лађе товарити не мислећи да ћемо одговарати господару нашем или приуђени бити овим лађарима трошкове њихове исплатити који под морањем нашим стоју. Од стране моје пријатељски ви кажем да се прођете турски лађа или ако нећете дајте ми на знање да овдашње реизе и момке од лађа распустим да не чине сиромаси трошак а после од мене лађе не тражите"²⁴

- 22. августа 1829. магистрат пише кнезу Милошу Обреновићу "Јего Сијатељству у Пожаревац": "Из Голог Острва јавља ми Сари Коста да сада у 3 и 4 дана једва по једну лађу натоваре но у надежди је да ће со после 10 дана почети боље долазити и већом сумом него ли што је досад долазило... По налогу Вашег Сијатељства у призренију човека Јусуф наше серезлије упитао сам код господина мајора Оршавског на ови начин били би ми љубав учинити изволео мојега једног човека којег трговине ради у Валахију намеравам послати без контумаца и то чрез његови од

¹⁹ Исто, 120.

²⁰ Исто, 121.

²¹ Исто, 123.

²² Исто, 124.

²³ Исто, 126-127.

²⁴ Исто, 127-128.

*страже до страже до русијског метериза... додававши му да ми је сумња поред Дунава слати га хотја и новац носи собом на трговину и да не би почем божје сохрани у руке турскије пандура пао, који непрестано тумарају око Дунава. Одговара ми гос. мајор преко Лазе Фотиног не једног но и 10 наши људи за које би му писали да би пожеленију нашем без контумаца сигурним и без опасним пут оправити ја сам начином и преко Голог Острва то учинити изнашао и ако је само ваша воља...".*²⁵

Суседна Оршава на левој обали била је под аустријским суверенитетом а барон Јовић био је пореклом Србин. Према сведочењу познатог физичара, академика Јована Јовића Попеску /рођен 1.10.1932. у Бурила Маре, лева обала Дунава/ његов предак један је од официра који су стали уз ослободилачки покрет Тудора Владимиреска, "носио је име Јовић а рођен на подручју Баната". Учествовао је у борбама против Турака у Букурешту и Драгашани 1821.²⁶ Забележено је и сећања Нићифора Нинковића, писара и тумача адакалског паше, од 27.4.1832.г. да га је Јовић известио о саставу делегације на челу са принцем Фердинандом "господина и генерала целе Маџарске": "И ту пошаље господин барон Јович вест моме Осман паши вест да је јего величанство принц Фердинанд рад у град доћи /на Ади Кале/"²⁷

- 24. августа 1829. магистрат пише "Сари Кости у Голо Острво": *"Без најмањег задржанија отправите оправите писма ова кир Кости Павловићу и пишите му да их не задржи но час пре да их оправи на своје место. За адакалске лађе брате немојте товарити верујте да ћемо принуђени бити плаћати трошак поречким реизима што су под морање момке ранили до сада на лађе".*²⁸ Три дана касније поречки капетан пише кнезу Милошу у Пожаревац: *"Коста Димитријевић Јусуф паше серезлин човек са својим slugом Јанком прошли су оршавске планине до росијскога метериза богу фала безбедно а и пакет на Цветка како и друго писмо на г.Опрана оправио сам преко Голога Острва био и дошли су безбедно у Черњец у рукама Опрановог човека Павловића за које имам удовлетворитељни одговор од Сари Косте..."*²⁹

- 29. августа поречки капетан јавља "Сари Кости у Голо Острво": *"Ево пошљем реиза господаревог по имену Мита Стојковић са господарском лађом и његовом за које гледајте те их натоварите преко реда тако ми је препорука одозго да вам пишем да би се што скорије овамо повратили".*³⁰

Прва половина 19. stoleћа са пионирским подухватима кнеза Милош Обреновића, Георга Опрана и других велетрговаца сољу донели су пограничним регијама шансу убрзаног развоја кроз упошљавање радне снаге, богаћење појединаца интензивније укључених у послове складиштења, претовара, манипулације, превоза... Билу су то први спољнотрговински послови великог обима у које је Србија била укључена, чиме је консолидована финансијска база за откуп турских имања као услов за њихово напуштање српске територије, али и креиран повољан амбијент за привредни и културни развој земље.

"Даница илирска" објавила је у Загребу 1847. г. путопис у којем се део Србије описује речима: "Овди се пролази с великом опасношћу преко дољњег ђердапа, на коме Дунав јаче зуји, него да сто воденица меље. Мало даље лежи Остров Гол са неким старим развалинама, а испод овога на српској страни село Кладушница"³¹. Према

²⁵ Исто, 128.

²⁶ Ранко Јаковљевић, *Српски изданци румунске стварности*, Пешић и синови, Београд 2015, 274.

²⁷ Нићифор Нинковић, *Жизни описанија моја*, Нолит Београд 1998, 29.

²⁸ Александра Миловановић и др (прир.) *Протокол магистрата нахије Поречке 1828-1832*, Историјски архив Неготин 2012, 129.

²⁹ Исто, 129.

³⁰ Исто, 130.

³¹ Људевит Гај (ур) *Даница Илирска 13-15*, Загреб 1847, 126.

Илији Пчелару, острво Гол половином 19. века припада Влашкој. Чини се занимљивим да су у то доба острва у Ђердапу и нешто низводно/ окружје Крајинско/ била у границама Влашке, Србије, Аустрије и Османског царства: "У Дунаву имаде 11 ада (острова) од којих су најзнатније: Поречка и Адакалска. Поречки остров у два раздјелка принадежи житељима милановачким (из ког су се пре 20 година у равницу милановачку иселили), а Адакалско острво принадежи отоманској порти. Сипски или гардијски седам островчића принадеже Србији, адице код Вајуге, Бурдеља и Грабовице принадеже житељима исти села. Најзнатнији пак и највећи на Дунаву остров поред среза Брзопаланачког лежећи, који је у време блаженопочившег вожда Србског Карађорђа Петровића Србији принадежао, а сада кажевству Влашком принадежи јесте Велико Острова, тако и Џецерацко зовомо Голо острво припада Влашкој. Шимијанско као и Корбавско острво па и мала испод Брзе паланке адица ако су и ближе нашој обали опет су поодавна у Влашко притјажаније прешле. А тако исто адица код Голубиња и друга више Текије цесарији принадеже. Србско- Краински житељи са наведеним адама за сада тима се само ползују, што у истима своје усева и ливаде имају"(Пчелар 1857, 194).

У периоду 1896-1969 на км, 221,4 до 277,4 од Београда налазио се Сипски пловидбени канал, мање од 4 км узводно од острва Гол. Према резултатима истраживања Михаила Петровића Аласа ток речне матице био је следећи: *"Од Верчерове до Сипа / 6 км/. матица иде средином Дунава, уколико код Сипа није постројењем канала веиштакки измењена. Код Сипа прилази нашој обали, додирне је па се одбије право на Гуравај, ка румунској обали. Дужина ове попречне матице износи 2 км. Одатле, па до испод Џецерца (Давидовац), на дужини од 2 км, матица иде румунском страном, остављајући све три аде на српској страни (према матици)"* (1941, 84). Детаљнији приказ речне струје на овом делу реке дао је Михајло Ристић: *"Од краја села Сипа и вира Босне речна матица Дунава, са дубинама од преко 20 метара при средњем водостају одваја се од десне обале скоро под углом од 90 степени и иде попреко преко Дунава према левој обали и Румунији у дужини од око 2 км и тако промењеног смера иде левом обалом Дунава око 2,5 км, све до висине села Давидовца на десној обали, одакле се мењајући правац према средини и десној обали, рачва у два крака, у укупној дужини око 7 км. изнад Кладова а испод острва Дудаш, обе тачке речне струје састају се, одакле са средине реке струја скреће ка левој обали"* (1963, 50-51).

Актом Међународне Дунавске комисије из децембра 1933.г. регулисан је начин пловидбе на ђердапском сектору дунавске интернационалне мреже. Њиме је одређено да уколико брод који улази у сектор не нађе пилота у Турну Северину или Кладову, он може пловити узводно без пилота ка Гура Ваи (име места на левој обали, уз острво Гол). Обавезе спровођења ослобођени су бродови при низводној пловидби између Гура Ваи (942 км) и Турну Северина (км.932) под условом да не употребљавају канале и пут мале воде обележен пловцима. Кретање у сектору дозвољено је у времену 1 час пре изласка завршава 1 сат после заласка сунца, с тим да у звезданим ноћима при месечини, паробродими је дозвољено да плове уз воду реком између Кладова или Турн Северина и Гура Ваи. Везано за простор на путу средње и велике воде који иде изван канала регулисане секције од Водице низводно, између Аде Кале и десне или леве обале реке, узводни пароброди морају пустити два узастопна звука када стигну у висин средине острва Црквиште (км.942,5), које се налази испод стења званог Мали Ђердап, како би о томе обавестили сигналну станицу која се налази близу горњег краја Сипског канала (на десној обали 947 км). За пароброде који пролазе кроз Сипски канал и прибегавају помоћној вучи, установљена је обавеза да при проласку из Гура Ваи, истакну са леве стране на пола катарке макакву правоугаону заставицу уз истовремени

дуги звучни сигал из звиждаљке или сирене. За пловидбу од км 942 до км 940,8- пролазак кроз узани пролаз који води поред леве обале код Гура Ваи прописана је забрана укрштања или престижања других паробродских или реморкерских поворки. Када пароброд или реморкерска поворка која узводно плови а коју њено гажење обавезује да се служи путем мале воде, примети- приближујући се месту за укотвљавање испод ушћа Гуравајске реке (км 940,8)- један или више пароброда или реморкерских поворки који силазе у доњем крају Сипског канала, он мора сачекати испод спруда званог Гураваи (км 941). Он не може наставити своје узводно путовање пре него што и последњи низводни пароброд или реморкерска поворка не изађе из узаног пролаза код Гура Ваи. Када пароброд или реморкерска поворка која плови низ воду а коју њено гажење обавезује да се служи путем мале воде- примети- пошто је изашао из Сипског канала- неки узводни пароброд или реморкерску поворку која је већ ушла у узани пролаз код Гураваи, он мора успорити брзину и удесити своје кретање тако, да се укрштање са последњим узводним паробродом или реморкерском поворком обави у висини километра 942.

У материјалу за обуку пилота Ђердапске речне управе, спровођене у периоду 20.01.-20.3.1959.г, чији је аутор инструктор Светомир Коцић из Текије, у одељку "Пловидба у доњем сектору Водица- Кладово- Турн Северин" садржани су детаљи технике пловидбе и у регији острва Гол: место за окрет- испод Малог Ђердапа па у крајњем случају по норми Оршаве воде, на острву Голул од +200 Оршава вода; од +200 па навише до +350 треба ленгер. У секцији "разно камење и спрудови": Краљева гарда спруд +120, прегер код км.942,300- 0, ниже прегера према румунској обални спруд +180, а ниже -40; код станице Гура Ваи-0; средњи спруд +300 +80 и 0, ниже-50; спруд испод Гура Ваи+58, код осстрва Голул +190 + 150 и ниже три камена +105; доњи крај +180. Као важни километри означени су: 946 Црни спруд, 945 испод Краљеве стене, 943 испод Малог Ђердапа (Црквиште), 942 код ћошка Гура Ваи, 940 острво Гура Ваи - 50, место за чекање, 939- испод доњег ћошка Гура Ваи место за стајање³²

Услед значаја ђердапског пловног пута за допремњање петролеја из Плоештија немачкој војсци, како бележи Стеван Босиљчић, окупација Југославије у Другом светском рату отпочела је упадом немачких десантних јединица са острва Гол: "У прве поноћне сате 6.априла 1941. Специјалне немачке јединице, дотле стациониране на румунском острву Гол, прешле су преко Дунава на југословенско острвце код Караташа. Одатле су избиле на друм Кладово- Текија, пресекле телефонске везе, засуле бомбама куће у којима су спавали тек мобилисани југословенски војници и напали вод који је организовао одбрану Сипског канала. Друга немачка борбена група истовремено је кренула са острва Ада Кале..." (1988, 5).

Са циљем унапређења пловидбених услова и експлоатације водне снаге Дунава за производњу електричне енергије, Југославија и Румунија изградиле су 1964-72.г. Хидроенергетски и пловидбени систем Ђердап са две бродске преводнице и хидроелектраном. Из генералног плана организације градилишта на обе обале³³ приликом преграђивања Дунава острво Гол спојено је са низводним загатом 1Ц на десној обали реке. На њему је подигнута жичара којом је камен са острва транспортован до депоније за агрегате, затим ваздушна линија од 35 кВ за стално узајамно снабдевање градилишта у случају квара на сопственој мрежи, којом је била могућа размена снаге од 6 мегавата. За производњу бетона на левој обали 75%

³² Ранко Јаковљевић, *Знакословље*, Пешић и синови Београд 2012-2, 189-191.

³³ Александар Спасић (ур) *Хидроенергетски и пловидбени систем Ђердап*, Експортпрес Београд 1972, 96-97; Панта Јаковљевић, *Хидроелектране на југословенском сектору Дунава-Ђердап* 1, 2 и 3, Експортпрес Београд 1979, 31.

природног агрегата екстраховано је са острва Гол, а остала потребна количина обезбеђена је багеровањем и депоновањем на истом острву; једна жичара са две траке дужине 500 м превозила је природни агрегат са острва до сепарације на обали у току целе године³⁴. Острвска жичара имала је капацитет трансфера 450 тона за сат. Агрегат за бетон произвођен на десној обали обезбеђиван је из дунавског шљунка и са острва низводно од бране³⁵. Радови извођења загата прве фазе вршени су од 1965 до 1969.г. Око 500.000 м³ камена тим поводом извађено је са острва Гол.

Раних седамдесетих година прошлога века збивало се да група одважних кладовских риболоваца своје умеће ставља на пробу ловом на сома уз зидине средовековног острвског утврђења. Кладовљани још чувају успомене на такве подухвате Димитрија Швајнера, Љубомира Суханека, Јована Манзаловића.

Градњом хидроелектране Ђердап 2 /1977-1984/ подигнут је ниво Дунава низводно од прве ђердапске хидроелектране, услед чега је потопљен део острва Гол. Данас је оно туристичка атракција. На друштвеним мрежама публиковано је, 2015. године, "оснивање микродржаве *Klauserland*, чији представници имају "претензије" према територијама: Оство Гол на Дунаву, Острво Шимијан на Дунаву, Острво Паксимадија крај Крита, Острво Роберт на Антарктику, Острво Планик уз хрватску обалу и планета *Gliese 667 Cc*.

РЕЗИМЕ

Острво Гол од античких времена до наших дана значајан је гранични пункт на Дунаву. У међувремену имало је важну саобраћајну улогу пре изградње хидроенергетског и пловидбеног система Ђердап. У српској историји упамћено је као место битно за трансфер соли у трговини Милоша Обреновића, а почетком Другог светског рата положај са којег су немачке десантне трупе извршиле инвазију на Југославију.

Ranko Jakovljevic, independent researcher,
Republic geodetic authority, Negotin

BARREN ISLAND

Summary: In this work historical facts about Barren Island are given, mostly based on Serbian documentaries, in regards to their importance for the life in the vicinity.

Keywords: Island, Danube, Waterway, War, Sailing, Building, Castle, Trade

³⁴ Александар Спасић (ур) *Хидроенергетски и пловидбени систем Ђердап*, Експортпрес Београд 1972, 101.

³⁵ Исто, 103.

ИЗВОРИ

- Adrian Andrei Rusu: *Castelarea Carpatică*. Cluj-Napoca. 2005
- Стеван Босилчић, *Тимочка крајина*, Архив Тимочка крајина Зајечар 1988
- М. Davidescu: *Cetatea Gradetului; comunicare la a II-a Sesiune stiintifica a muzeelor*. Bucuresti. Децембар 1965
- Михаило Гавриловић, *Милош Обреновић*, књига 3, задужбина И.М.Коларца, Београд 1912
- Људевит Гај (ур) *Даница Илirsка* 13-15, Загреб 1847
- Михаил *Захариаде* THE DACIA RIPENSIS SECTION IN NOTITIA DIGNITATUM (XLII) Thraco-Dacica S. N., Tomul VI-VII (XXIX-XXX), 2014-2015, http://www.tdjournal.ro/pdf/2014_2015/09.%20zahariade.pdf
- Панта Јаковљевић, *Хидроелектране на југословенском сектору Дунава-БерданI, 2 и 3*, Експортпрес Београд 1979
- Ранко Јаковљевић, *Сан-Ада Кале*, Пешић и синови Београд 2012б
- Ранко Јаковљевић, *Знакословље*, Пешић и синови Београд 2012-2
- Ранко Јаковљевић, *Српски изданци румунске стварности*, Пешић и синови, Београд 2015
- Феликс Каниц, *Србија земља и становништво*, књига 2, Српска књижевна задруга Београд 1987
- Вук С Караџић, *Географско-статистическо описаније Србије*, у "Даници за 1827" Сабрана дела, књига 8. Просвета Београд 1965
- Вук С Караџић, *Имена насеља у Србији изван пашалука Бијоградскога*, у "Даници за 1828" Сабрана дела, књига 8. Просвета Београд 1965
- Даница Милић, *Букурештанска агенција и српско-влашка трговина сољу*, Историјски часопис вол.18, Историјски институт САНУ 1971
- Александра Миловановић и др (прир.) *Протокол магистрата нахије Поречке 1828-1832*, Историјски архив Неготин 2012
- Јелена Мргић, *Гроф Марсили и пловидба Бердапом и средњим Подунављем*, Годишњак за друштвену историју 2/2017 Београд http://www.udi.rs/articles/j_mrgic_2017_2.pdf
- Нићифор Нинковић, *Жизни описанија моја*, Нолит Београд 1998
- Маринко Пауновић, *Бердан и Тимочка крајина*, Биноза Загреб 1970
- Михаило Петровић Алас, *Бердански риболови у прошлости и садашњости*, Српски етнографски зборник СКА 57, друго одељење, књига 28, Београд 1941
- Илија Пчелар, *Окружеје Крајинско*, *Гласник Српског ученог друштва 1857*, репринт у "Баштиник" бр.12 Историјски архив Неготин 2009
- Јелена Ранков Кондић, *Станица Диана у Дунавским катарактама*, Зборник Народног музеја Београд XIX-1 археологија, Београд 2009
- Михајло Ристић, *Рибарско биолошка студија Аципенсериде југославенског дела доњег Дунава*, "Рибарство" вол 18, но Загреб 1963
- Петар Рокаи и група аутора, *Историја Мађара*, Клио Београд 2002
- Александар Спасић (ур) *Хидроенергетски и пловидбени систем Бердан*, Експортпрес Београд 1972
- Владимир Стојанчевић, *Историјска прошлост Кључа 1804-1839*, "Баштиник" бр.4, Историјски архив Неготин 2001
- Видосава Стојанчевић, *Етнодемографске карактеристике итрадиционална култура у Кључу у 19.веку*, до Првог светског рата, "Баштиник" бр.4, Историјски архив Неготин 2001

- Радмила Тричковић, *Два турска пописа Крајине и Кључа из 1741.г.*, Miscellanea II Историјски институт Београд 1973
- Александрина Цермановић Кузмановић, *Римско утврђење код Кладова*, "Старинар" књига 28-29, Београд, 1979
- Лоцманска карта реке Дунав од Молдаве Веке (1048 км) до Турн Северина по левој обали и од Винце (10448 км) до Костола (931км) по десној обали- "Железна врата" у размери 1:15000, издање Секретаријата Дунавске комисије 1955.г
- Правилник о полицији пловидбе на Дунаву и његовој интернационалној мрежи, акт Међународне дунавске комисије децембар 193, "Службене новине Краљевине Југославије" 194, бр.-В
- Листа историјских споменика округа Мехединци Lista monumentelor istorice 2010 Judetul Mehedinti, Moniitorul oficial al Romaniei Partea I, nr.670 bis 1.X 2010 са подацима за острво Банулуи, остаци културе Халштат 10-9-век п.н.е, средњовековно утврђење 14-15- век, римско утврђење 4.век... https://patrimoniu.ro/images/LMI/LMI-2010_MH.pdf
- <http://www.arpa.sicilia.it/wp-content/uploads/2014/06/Storia.pdf> подаци о бугарским односно мађарским утврђењима 9-11 век на острву Банулуи
- Биографски подаци Ђорђа Опрана:
http://www.aman.ro/files/digitale/personalitati_doljene/personalitati/O/opran%20gheo
<http://klauserland-ro.weebly.com/despre-noi.html> о микродржави са острвом Гол
- Разговор са г.Димитирјем Швајнером, рођеним 1947.г, Кладово 12.6.2019

Зајечар 16. мај 2019. - У Историјском архиву „Тимочка крајина“ у Зајечару промовисана је књига о Борђу Генчићу („Борђе Генчић (1861-1938) политичар и индустријалац“ - приређивачи Агим Јанузи, архивски саветник и директор Архива Велибор Тодоров. На промоцији, осим приређивача, говорили су рецензенти Миладин Милошевић, историчар из Београда, и Бора Димитријевић, некада директор Архива и Народног музеја у Зајечару.

Прим. др. мед. ГОРАН ЧУКИЋ
Београд, Раковица

О ПЕГАВАЦУ У ЗАЈЕЧАРУ И НЕГОТИНУ У ДНЕВНОМ ЛИСТУ „ПОЛИТИКА“ 1913. ГОДИНЕ

Сажетак: Србија је имала две ратне епидемије пегавца, добро познату 1915. године, али и ону у балканским ратовима 1913., којој није посвећена већа пажња. Обе су се збиле после Николовог отрића 1909. године којим је показао да ваш тела преноси пегави тифус, за које је добио Нобелову награду 1928. године. Пегавом тифусу 1913. године није придаван значај, зато што се сматрало да „код наших војника није опажен“, тј. није био са домаћег терена. Али је и он био ратни, а имали су га они градови Србије у које су упућени заробљени турски војници. Међу становништвом се запатио пегавец, по штампи, у Зајечару и Неготину. О овом ширењу епидемије је писала „Политика“ у неколико наврата. Уредник Владислав Рибникар је у интересу читалаца, за писање чланака о пегавцу, потражио компетентног стручњака др Милана Јовановића-Батута. Овај чланак је заинтересоване могао да упути на Николова истраживања, да га упознају ако оцене да им треба.

Кључне речи: *Typhus exanthematicus* (пегавец), Србија, балкански ратови, Велики рат, „Политика“, Charles Nicolle, Милан Јовановић-Батут, Јован Кујачић, Владислав Рибникар, Лазар Генчић.

Увод

Истраживања француског нобеловца Шарла Никола (Charles Jules Henri Nicolle, 1866-1936.) [1] пресудна су за некадашње исправно ангажовање, и тако по ток догађања епидемија пегавог тифуса и рекуренса 1915. године. Закључци огледа Ш. Никола почивају на експерименталним животињама. Тако да 1909. године уочено нису биле апсолутне истине важеће и за људе, на којима се могао да заснује, нпр. доктринарни став (у војсци спроведен путем наредбе „уништавај ваши“) и сл. Примена Николових истраживања одређују стратегију медицинског деловања у сузбијању пегавца путем депедикулације, па је зато медицинска историографија Западног Балкана усмерена да сазнаје о овом питању. Разважљивањем постигнуто сузбијање епидемије био је доказ исправности Николових закључака примењених на људе. Озваничено је тек 1919. године објављивањем рада Хантера на основу искустава у Србији 1915. године. [2:57]

Закључци Николових огледа како су били проблематични када се примене на људе, то се сматрало, да такву „истину“ „да ваш преноси пегавец“ требало је да саопшти ауторитет. Добри познаваоци сталешке пирамиде у СЛД, као и стручне оспособљености лекара тог доба, очекивали су да то треба да саопшти лекарима Србије ауторитет, уважавани др Милан Јовановић-Батут. Таквог опредељења су били и: Станојевић 1965. [3] и Вукшић 1989. [4] итд. [5]

Недавним истраживањима је дефинитивно доказано да је др Батут, у службеним новинама, „Српским новинама“, дана 28. јануара 1915. објавио рад о пегавцу. [6, 7]

Др Љ. Вукшић 1989. године придаје значај питању од кога је др Батут сазнао да ваш преноси пегавец. Истовремено је оценио да су могли бити од изузетног значаја др

Ј. Кујачића прилози о Николовим истраживањима објављени у „Народном здрављу“ током 1913. године. [4] Потом, крајем јануара 1914., Кујачић је штампао књигу истог наслова и готово истог садржаја. [6, 2] Определило се да је др Батут о Николовим истраживањима сазнао¹ „из прве руке“, тј. од др Консеја, сарадника др Никола. О могућности Консејовог утицаја и доласка Никола пише опширно Б. Димитријевић 2018. [8:282] По нашим испитивањима Консеј није од јануара 1915. био у Србији, већ је дошао са другом групом чланова војне мисије пук. др Жобера (Leopold Jaubert), почетком априла 1915. [5]

Истраживало се од када су српски лекари знали за Николове огледе из 1909. године. Посумњало се да је то савесно испитано зато што се приступило писању: без увида у архивску грађу која је наводно сва била уништена [9:330], па су основ писању била сећања и прибелешке. Емотивни набој је изродио дефетизам и омразу који лако потискују битно „самопознавање“. Потреба „самопознавања“ [2] догађања епидемије пегавца у време балканских ратова и Великог рата тражи савремени историјски приступ коришћењем архивске грађе у држави, као и истраживање и преузимање битне архивске грађе по иностранстраним архивима, где постоји реалан основ да је доспела и да је сачувана (у Енглеској итд.).

Повод наредним истраживањима добио се тиме што др Милан Јовановић-Батут 1920. није навео чланак објављен 1915., као ни датум објављивања свог чланка о пегавцу у „Политици“ 1913. године. [10] Дилема је постојала, ако се радило о грешци, њу је ваљало приписати годинама и сл.; али ако није, то би било ново значајно сазнање, као и пратеће једно ново зашто је тако поступио (нпр. ненаучно).

О пегавом тифусу 1913. године

Појавио се пегавец 1913. године на ратишту, на два краја, источно, код Једрена, и западно у Албанској експедицији. „Здравље“ 1913. објављује др Кујунџићу опис епидемије пегавца. [11, 12] О овој болести се скромно говорило 1925. године, само при набрајању болести које су све биле актуелне у балканским ратовима. Сматрало се: „Пегавец и повратна грозница у балканском рату код наших војника нисмо опазили. Прве случајеве ових болести видели смо код турских заробљеника после пада Битоља“. То је све што је у издању 1925. намењено пегавцу у балканским ратовима [9:247]. То је довољно, тек да се зна да га је било. Сматрало се да је био небитан због тога што „није био наш“ већ турски, као импортован. Таковог је мишљења био и др Герасимовић-Поповић: „Ни једној од тих заразних болести није био извор, легло код нас, већ код наших непријатеља. Пегави тифус и повратна грозница пренета је код нас од оболелих Турака, а колера од оболелих Бугара и њихових заражених крајева.“ [13] По формацији у пољским болницама 1913. је српски санитет имао дезинфекциони апарат. За шта је све он коришћен, да ли само у хирургији или/и у превенији пегавца. Исто тако има и комплет за секцију, битан за дијагностику пегавца. [14] Није указано 1913. да је ова опрема коришћена у дијагностици и сузбијању пегавца.

Пегавец је био научно интересантан. О томе сведочи долазак др Провацека (Prowazek) у Србију 1913. године. Оболелим од пегавог тифуса је узео узорке за своја

¹ У нашој штампи је било написа где је изражена жеља да баш др Никол дође. Потом је указано да је 25. марта 1915. „...Француска влада предусретљива као и вазда до сада упутила је (истакао, ГЧ) у Србију најбољег познаваоца пегавца др Николу (sic.)...“. [Стража, 26.03.1915, 3.; Српске новине, 25.03.1915, 1] Логиком да ако је др Никол кренуо из Француске да ће стићи, неки истраживачи су констатовали, без потребне провере, да је др Никол био у Србији. Французи су упутили др Консеја, за кога је сигурно утврђено да је био у Србији, у Ваљеву.

испитивања узрочника. Како су она на крају, радом Da Rocha-Lima-е, резултовала изоловањем рикетије, узрочника пегавца [15], то је ова појава пегавца у Србији, међу у свету првим етиолошки доказаним. [16]

„Политика“ је уређивачком политиком много пута од 1904. до 1913. указивала на актуелне здравствене проблеме, свесрдно се залажући да се реше. Писано је о бројним темама из медицине у више рубрика „За здравље“, „Из науке“, „Вести из Србије“ итд. Посебно су били свеобухватни чланци из превентиве, лекара: Радоја Вукадиновића, Војислава Кујунџића, Слободана Рибникара, Батута и осталих.

Слика 1. Чланак др Батута о пегавцу, други део, Политика, 5. март 1913., с. 1.

По штампи, оболевање од пегавог тифуса забележено је 1913. године на подручју Неготина и Зајечара. Приватни дневни лист „Политика“², с разлогом, је придао значај овој болести као актуелној теми. Поверен је простор и тема добром познаваоцу др Батуту. Објављиван је прилог у три наставка, увек на првој, ударној страни. (Слика 1) [17] Уредник „Политике“ Владислав Рибникар показао је, и овим избором теме и аутора, да је знао да буде од користи читаоцу коме се обраћа.

Нису истраживани архиви и тим путем оболевање у епидемији пегавца на подручјима Неготина и Зајечара. То може да се уради и касније, по овом саопштењу – од стране заинтересованих, а на основу овде понуђених сазнања. Истраживани материјала из тог времена би требало да се нађе у архивима ових градова, а могуће и у другим.

Пегавец се раширио по Србији посредством ратних заробљеника, што је био непосредни повод писању изванредног чланка др Батута. (Слика 2) У чланку у „Политици“ се каже: “По вестима из наших најновијих гнезда пегави тифа оболело је већ и код нас много болничара од те болести, а било је и међу њима смртних случајева. И неколико наших лекара свалила је у постељу.” [17] „И ми смо пегави тиф добили заробљеницима и војском... Пегави тиф је био страхота само донде, док се није знало, где му је легло и како се преноси. Данас се просвећени свет њега више тако не боји, јер је већ нашао начина да се од њега сачува или да га сузбије. Лекари су сад већ сигурни у успех те борбе против пегави тифа потпуно уверени и с поуздањем веле, да ће пегави тиф постати историјска болест – тј. да ће га сасвим нестати ако се буду власти постарале, да поведу упорну и немилосрдну борбу против – жива гада на човеку. И доиста нема друга начина да се сачувамо и одбранимо од пегави тифа него – чистоћом тела, одела, постеље и целе куће. Ко пази, да нема на себи – на своме оделу, у својој постељи или иначе где у кући жива гада; - а нарочито вашију и гњида; ко је обазрив па се клони места где би их могао запатити: тај неће оболети од пегави тифа.” [17]

Чланак исправно указује да је пегавец „историјска болест“, односно да ће бити у некој будућности, болест прошлости. На западу, који је економски развијенији то се догодило раније у односу на нпр. подручје Западног Балкана, где је у Босни (Југославији) задњи случај забележен 1983. године.

Др Батут је још 1913. године сматрао да путем активности здравствене службе треба сузбијати епидемије пегавца, док друштвена заједница мора да се бори против вашљивости и тако разреши ендемију пегавца. Тако је и елиминисан пегавец, на подручју социјалистичке Југославије наредних деценија, тек седамдесетих година 20. века. [19]

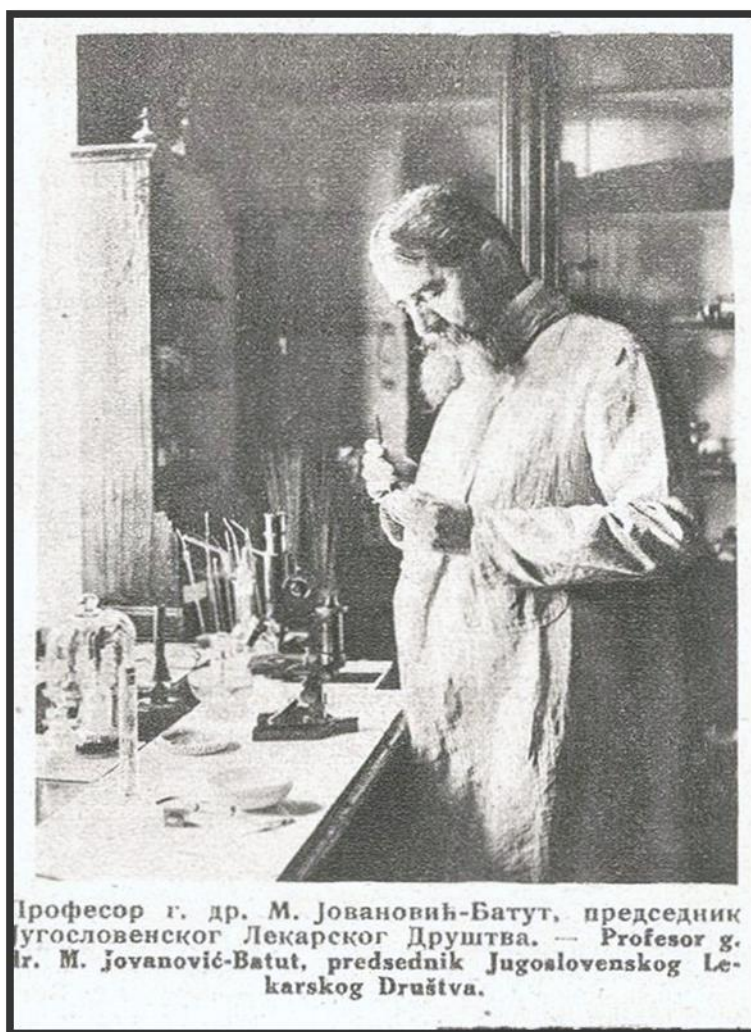
Жеља превентивног лекара да „што више да постигне“, да тако допринесе одједном што бољем здрављу, мора да има меру. Две су могућности, да се лекар приближи крајностима, а. општој превенцији (тако што ће да се уништавају сви кућни напасници: буве, стенице и ваш); или б. специјалној превенцији (усмеравањем све пажње само на нужно развашљивање). Зато је чланак др Батута објављен 28. јануара 1915. [21] био бољи, иако врло сличан овом из марта 1913., зато што елиминише непотребне активности, тј. позивање на уништавање бува и стеница чиме се умањују, бар делимично, активности на депедикулацији. У ову странпутицу се није запутио др Кујачић, па је интересантно да ли је он имао позитивног утицаја на др Батута.

² *Политика* пише о појави и ширењу пегавца на подручју Зајечара и Неготина: „Зараза међу заробљеницима“ (*Политика*, 11.01.1913.,3; 18.01.1913, 2; 19.01.1913, 2); „Против пегавог тифуса“. (*Политика*, 23.01.1913.,2); „Тифус на Тимоку“ (*Политика*, 25.01.1913.,3); „Пегави тифус“ (*Политика*, 06.02.1913.,2); „Пегави тифус“ (*Политика*, 14.02.1913.,3); „Пегави тифус“ (*Политика*, 17.02.1913.,2); „Тифус у Крајини“ (*Политика*, 22.02.1913.,2).

Нажалост у „Народном здрављу“ и „Здрављу“, ради примењене методологије писања чланака којим навођење литературе није обавезно, чини немогућим да се установи оваква повезаност међу писцима.

Значи, у обе епидемије, оној 1913. (Слика 1), као и 1915. је др Батут писао о пегавцу. Као актуелан проблем, пегавцу је придао значај Владислав Рибникар, главни уредник.

Придат је значај чињеници да се у балканским ратовима 1913. запатио у становништву Србије. О том ратном пегавцу је уредно обавештавала своје читаоце „Политика“, нарочито о његовом ширењу на подручјима Зајечара и Неготина. Тако се показало да су лекари Србије знали за Николове огледе још од 1913. године, не само наступањима др Кујачића [18], већ и ангажовањем ауторитета др Батута, објављивањем његовог вредног пажње чланка почетком марта 1913. године у коме указује на радове проф. Никола.

Проф др Милан Јовановић-Батут (1847-1940), [Илустровани лист, 1920 (16):6]

Др Батут објављује у дневним новинама радове о пегавом тифусу

То што је др Батут 28. јануара 1915. године објавио у „Српским новинама“ рад о пегавцу [2, 6, 7] може да се образложи тиме да је држава била у рату, па тада *Српски архив*, *Народно здравље* или *Здравље* нису излазили. *Српске новине* су биле службене новине, и тако имале углед и читаоце.

„Српски архив“ од 1909. до 1914. године у сталним рубрикама „Преглед стране штампе“, „Белешке“ итд. није дао осврт на рад Никола. Реаговао је тако што су у његовом додатку, „Народном здрављу“, који је такође био у власништву Српског лекарског друштва, др Кујачићу објављивани у наставцима од маја до октобра изванредни прилози о Николовим истраживањима. [18] У Кујачићевој обимној библиографији они су међу најбољим.

Др Јован Данић је био истовремено главни уредник Српског архива и Народног здравља (дodatка Српском архиву). Остаје питање да ли је макар мањи прилог о пегавцу требало да објави и Српски архив. Др Кужељ је писао о њему 1903. године. [19:73-6, 90-3]

Ни после 1928. године, када је додељена др Николу Нобелова награда, Српски архив пегавцу не поклања довољно пажњу. Неке државе Запада нису имале проблем пегавца, али не као резултат деловања лекара, већ због утицаја економског и привредног развоја на стандард и тако инфестираност вашима. Ваш код њих није успео да испровоцира ни рат. Виђен је пегавец међу српским лекарима као проблем Ирске, Галиције, Русије, Чешке, Мађарске, Америке (Брилова болест), Турске, Балкана. [20] Српски архив чини се да недовољно пажње поклонио пегавом тифусу после изванредног прилога др Кужеља. Он није подржан, а недвосмислено је изнео вредне пажње најмање две чињенице: да је пегави тифус проблем Србије, те да је обдукција егзактни метод дијагностиковања пегавог тифуса итд. Тако је било све до 1941. године.³

Објављивање чланка др Батуту о пегавцу 1913. у „Политици“ је до сада остало непримећено у нашој историографији. Он је заслужио да се у његовој биографији прикаже писање у штампи о пегавом тифусу, којим је задужио Србију. Њени историчари медицине морају да инсистирају на овој допуни, која га чини још већим и значајнијим.

Чланак у „Политици“ требало је да заинтересује лекаре, као и Српски архив, са циљем да се боље упозна пегави тифус – да се пронађе текст Никола, ако оцене да треба. Тако је могло да се пегавом тифусу супротставе у границама својих могућности.

Могуће да је обраћање јавности др Батута било повод др Кујачићу да да своје прилоге.

Установљено је спроведеним истраживањима да је ауторитет, и то баш тражени др Батут, објавио чланке у дневној штампи, два пута 1913. и 1915. године, у обе ратне епидемије пегавца. Остало је недокучиво зашто др Батут не објављује рад о пегавцу у Српском архиву, али се то наслућује да би могло имати везе са изванредним радом др Кужеља из 1903. године. Са таквим радовима је требало наставити, и не дозволити „затварање очију пред проблемом“. [19]

„Српска страна сузбијања пегавца 1915. године“

Санитет Србије је и на пољу превенције пегавца 1915. године показао да је могао да има успех зато што је знао за Николове огледе већ од почетка марта 1913. године. Упознао је релевантну литературу, која је како се видело 1928. године, вредна доделе Нобелове награде, и која се тако тичала медицине света, па није била локалног значаја, од интереса само за Србију.

³ Страховало се да може пегавец да се поново појави. [Чукић Г. Догађања 1915. Године и Резолуција о пегавом тифусу из 1941. године. У: *Зборник радова 10. Научно-стручног скупа Историја медицине, фармације, ветерине и народна здравствена култура*; 2018. Књ. 9. Зајечар: Архив „Тимочка крајина“: 2018:29-35.]

Уследила је активност српског санитета, српска фаза чије је средство развањљивања било „дезинфекциона централа“. Она је наступила пре доласка мисије пуковника Хантера и тако енглеске фазе сузбијања пегавца са „српским буретом“. [2] Чланцима др Батута лекари су пегавца започели да студирају пегавца, зато што је информација о достигнућима полазни услов. Ако се то установило, то иде у прилог лекарима Србије, показано је да су били обавештени о пегавцу. Боље је наћи се у друштву информисаних, јер и друге земље су имале исти проблем, па и оне развијеније медицине, да им ипак није успело да нађу „остало“. То је пронађено у Србији 1915. године. Што се тиче, нпр. Др Хантера, имао је као првенствени задатак сузбијање пегавца⁴. Он са решењем није дошао у Србију, већ га је понудио по доласку, прилагодивши се затеченој ситуацији са којом је упознат. [22, 2] И таквим поводом, већег упознавања пегавца, лекари земаља савезница и филантропи су били у Србији 1915. године. Догађања 1915. се тако објективизирају, откривају слабости, не како се мислило 1925. у сектору опште превентиве, већ доминантно у: присуству медицини непознатог, битног за специјалну епидемиологију (тзв. научно непознату тактику за исправно изабрану стратегију). [2]

Превелики губици настали помором од пегавца 1915. је условило дефетизам који се одржао читав век. Била је „Србија, земља смрти“ у којој су лекари сматрали себе кривим да је скупо платио незнање да ваш преноси пегавца!? Тражио се кривац уместо да је било битно „самопознавање“ – то је имало за последицу погрешно постављање проблема, „на главу“. Дефетизам који је изродила огромна епидемија 1915. године је праћен омразом, па тако ове није поштеђен начелник санитета. [23, 16] Емоције првенствено нису дале да се сагледа основни узрок катастрофе 1915., а то је било „научно непознато“, тј. немоћ медицине, приписана је недужном. [2]

Постављање „на ноге“ је започело од 1989. [4] Увидом у архивску грађу установљава се низ успеха српског санитета значајних не само за сузбијање епидемије већ и за медицину света. [2] Недавним истраживањем епидемија 1915. је сазнат српски допринос супротстављању епидемији. Српски лекари, првенствено др Генчић, др Батут, др Субботић, ср Сондермајер и као и инг. Вуловић, су се на основу Николовог учења определили за тактику импровизација погодне за масовно развањљивање. Државни одбор за сузбијање заразе пушта у рад „дезинфекциону централу“, која је поред коморе за развањљивање имала купатило са 36 тушева. Имала је пристојан капацитет дневне обраде од око 1200 корисника. [24; 2:87] Уз сагласност др Генчића употребљене су коморе и на војишном делу, за здраве војнике и пољске болнице из нужде претворене у заразне, за лечење болесних од пегавца. [2:72]

Доказано је да се у Србији знало за Николове огледе и да је на основу њих започето организовано сузбијање пре доласка мисије пук. В. Хантера, па је тако постојала и „српска страна сузбијања епидемије пегавца 1915. године“. Дезинфекциони центар је српски допринос медицини света, настао ангажовањем Вуловића, Субботића, Батута, Генчића итд. Све је то подржао др Генчић, начелник, као корисно окружење. Дефинитивно је утврђено да је Батут објавио чланак у *Српским новинама* 28. јануара 1915. године. [2:42; 21; 7]. Формирана су тела, Државни одбор за сузбијање заразе, Комисија за сузбијање заразе при Врховној команди, основана су локална тела за реализацију борбе против заразе итд. [2:36,51,73, 86, 89]. Тако је после једног века

⁴ Марамицу коју је носио др Хантер [9:319] говори да је он дошао без предубеђења у Србију, тако да је требао да провери и резултате Николових истраживања. Требало је потврдити да ли је ваш заиста преносилац пегавца. То је могло да се уради на више начина, а он је то проверио обуставом саобраћаја, тј. пратећим опадањем броја оболелих и хоспитализованих. [22,2] Тек потом је имало смисла одредити се за стратегију – да се депедикулацијом сузбија пегавца.

одлучено да се „подигне споменик прегеоцима медицинске струке за тешку али бескомпромисну борбу са страшном моријом, у којој су изашли као победници, иако са великим губицима.“ [25]

Актери као историчари медицине

Недовољно су актери историчари медицине истражили балканске ратове па су зато остали непознати 1925. године радови о пегавцу: др Батута, др Кујачића и др Кујунџића. Због закаснелог упознавања ових чињеница посебну критику треба упутити актерима писцима 1925. године, па тако и др Владимиру Станојевићу, који се експонирао стављањем на њихово чело.⁵ [23, 2, 16] Овим новим открићем, овде презентованом за 1913. годину, поново се намеће потреба преиспитивања сећања у циљу „самопознавања“. У том циљу треба да помогне изучавање сачуване архивске грађе.

ЗАКЉУЧАК

Николова запажања саопштена 1909. године сама по себи нису била довољна да реше питање епидемије пегавца, али су била предуслов за њено сузбијање. Ова констатација поготово важи за ратну епидемију.

Санитет Србије је и на пољу превенције пегавца показао да је могао да има успех, јер је знао за Николове огледе већ од почетка марта 1913. године. Упознао је релевантну литературу, која је како се видело (1928. године) била вредна доделе Нобелове награде, и која се тако тицала медицине света, а не само локалног значаја, од интереса само за Србију. Уследила је пре доласка мисије пук. Хантера и енглеске фазе сузбијања пегавца са „српским буретом“, српске фазе чије је средство развањљивања било „дезинфекциона централа“.

Др Милан Јовановић-Батут, као лекар са посебним ауторитетом у Србији, Николове огледе приказао је 1913. и 1915. године као што се то од њега то и очекивало. То није познато историографији и недостаје у Батутовим биографијама.

Непосредни повод за наступање др Батута у дневном листу „Политика“ је објављивање прилога о појави пегавог тифуса на ратишту и његовом последичном ширењу путем упућивања „турских заробљеника“ по градовима Србије.

О пегавом тифусу није писано у тада једином стручном медицинском часопису „Српском архиву за целокупно лекарство“, али јесте у његовом додатку „Народном здрављу“, чији је власник такође било Српско лекарско друштво, а био им је исти и главни уредник. „Народно здравље“ је било намењено превенствено онима који нису лекари. Отуда важне информације о пегавцу су требале да нађу место у Српском архиву

Прилоге о пегавом тифусу 1913. писали су: др Батут, др Кујачић, др Кујунџић.

Главни уредник „Политике“ Владислав Рибникар је био са изванредним осећајем за актуелно у медицини и тако се приближило грађанима.

Загонетно је зашто др Батут 1920. није навео датуме објављивања својих радова, а чланак објављен у „Српским новинама“ 28. јануара 1915. није ни приказао!?

⁵ Др Владимир Станојевић (1886-1978) санитетски бригадни генерал, оснивач Секције за историју медицине. [више: Јовановић-Симић Ј, Ћирић Д. Др Владимир Станојевић (1886-1978), живот и дело. Београд: Музеј науке и технике., 2018.] У његовом службеном досијеу стоји да је био на служби у Мин. војном од 1924-29. Био је на служби у тој установи бар две године раније. [Оглас за уџбеник хигијене. Војни службени лист. (40) 24.11.1921, 48:2524.] Тада је министар војни захтевао да се ратна архива региструје (1922.) а потом је достављено саопштено (1924.). [2]

ЛИТЕРАТУРА

1. Nicolle C, Comte C, Conseil E. Transmission experimentale du typhus exanthematique par le pou du corps. *C. R. Acad. Sc.*, 1909, 149, 486-9.
2. Чукић Г. *Српска превенција пегавца 1915. године*. Зајечар: Историјски архив „Тимочка крајина“; 2018.
3. Станојевић В. Рад Српског лекарског друштва и његових чланова на здравственом просвећивању до 1915. У: Српско лекарско друштво. Споменица 1872-1972. Београд; 1972. с. 86-105.
4. Вукшић Јб. Историјски осврт на престанак пегавца (*Typhus exanthematicus*) 1914-1915. године у Србији, *Архив за историју здравствене културе Србије*, Београд, 1989, 1-2, 18:45-57.
5. Чукић Г. Век од објављивања прилога Јована Кујачића. У: *Зборник радова са 5. научно-стручног скупа историје медицине, фармације, ветерине и народна здравствена култура*; 2013. Књ. 4. Зајечар; 2014. с. 111-24.
- Чукић Г. Батут, 1915.: Просвећени синови, поведите смишљену борбу против пегавог тифуса. *Acta medica medianae* (57), 2018(3):145-53.
- Чукић Г. Примена комора на принципу сувог топлог ваздуха у Србији у сузбијању епидемије 1915. године. Ваљево 2015. У: „*Ваљевска болница 1915.*“ (Зборник радова је у штампи)
- Димитријевић Б. *Казивања лекара о Великом рату*. Београд: Лагуна; 2018.
- Станојевић В, уредник. *Историја српског војног санитета. Наше ратно санитетско искуство*. Београд: ВИЦ (прво издање 1925); 1992.
- Др Б. (Батут, ГЧ) Ваш као преносач пегавца (пегавог тифа). *Здравље* 1920; 10 (7):202-7.
- Кујунџић В. Пегави тифус. *Здравље*; 1913, VIII, 3:65-71.
- Кујунџић В.: Пегави тифус у Битољу, *Здравље*, 1913, VIII, 5:136-40.
- Герасимовић-Поповић Д. Заразне болести за време рата. *Народно здравље*. 18, 1913 (8):149-52.
- Кујунџић В. Пољска болница. *Здравље* 1913. 8 (7):208-15.
- Dyk V. Eichler W. In memory of Stanislav Prowazek on his 100th birthday anniversary. *Angew Parasitol.* 1978;19:230-2.
- Чукић Г. Николово истраживање и наши лекари. У: *Токови*, Беране; 2019(2):27-41.
- Јовановић-Батут М. Пегави тиф. *Политика*, 04-06.03.1913., 1.
- Кујачић Ј. Пјегава грозница. У: *Народно здравље, лекарске поуке народу (додатак САЦЛ)*; 1913 (5):100-13; (6):121-5; (7):139-46; (8):159-65; (9):180-7; (10):204-10.
- Чукић Г. *Чему нас учи прошлост пегавог тифуса?* Беране; 2016.
- Чукић Г. Реаговање у Србији у периоду од 1928. до 1941. године На доделу Нобелове награде Николу. У: *Зборник радова 10. Научно-стручног скупа Историја медицине, фармације, ветерине и народна здравствена култура*; 2018. Књ. 9. Зајечар: Архив Тимочке крајине; 2018:37-42.
- Јовановић-Батут М. Пегави тиф. *Српске новине. Дневни лист*. Ниш. 28.01 1915., 2-4.
- Хантер В. *Епидемије пегавог тифуса и повратне грознице у Србији 1915. године* (превод: Милан Грба). Нови Сад: Прометеј; 2016.
- Чукић Г. Дефетизам у епидемији пегавца 1915. године и његово рушење. У: *10. Конгрес историчара медицине „800. година српске медицине“*. Новопазарска Бања, 2019. (зборник у штампи)
- Чукић Г. „Дезинфекциона централа“ 1915. године у Нишу. *Acta medica medianae*; 2016, 55, (4):97-103.

Тодровић В. Усмено саопштење на промоција књиге „Српска превенција пегавог тифуса 1915. године“, *Српско лекарско друштво*, 28.03.2019. године.

Prim. Dr. Med **Goran Cukic**,
Belgrade, Rakovica

ABOUT THE TYPHUS IN ZAJECAR AND NEGOTIN IN THE NEWSPAPER „THE POLITICS“ IN 1913

Summary: Serbia had two war epidemics of typhus, the well known in 1915 and the one in the Balkan Wars in 1913 that was not paid so much attention to. Both happened after Nicolle's breakthrough in 1909 that discovered the body louse that transfers typhus, for which he won the nobel prize in 1928. Nobody paid much attention to the Typhus in 1913 because it was not seen in "our soldiers" and it wasn't coming from "our grounds". But this was a war typhus too, and those towns in Serbia had it where Turkish soldiers were sent to. According to the press in Zajecar and Negotin it spread among the citizens too. Newspaper "The Politics" wrote about this on many occasions. The editor Vladislav Ribnikar brought an expert on typhus Dr. Milan Jovanovic-Batut. This article could direct whoever was interested to the research of Nicolle. To get to know him if they feel the need to do so.

Keywords: Typhus exanthematicus (typhus), Serbia, Balkan Wars, The Great War "The Politics", Charles Nicolle, Milan Jovanovic-Batut, Jovan Kujacic, Vladislav Ribnikar, Lazar Gencic

Прим. др мед. ГОРАН ЧУКИЋ,
Београд, Раковица

РОТАЦИЈА У СРПСКОМ САНИТЕТУ 1916. ГОДИНЕ

(Прихватање омразе ради највиших циљева)

Када се појаве недаће и ради тога дефетизам у масама, за очекивање је руководиоцу да ће бити омражен и непопуларан. То се догађа свима. (Тукидид) [1]

Сажетак: Наша историографија још није потпуно расветлила догађања која су пратила повлачење Српске војске преко Албаније. Потребна су додатна истраживања и медицински значајних момената. Она су део битнијих парамедицинских, војних, политичких и других питања. Поузданао је утврђено да је „ротација у санитету“ реализована 31. јануара 1916./13. фебруара 1916. Нови моменат у истраживању овог питања је да постоји књига ген. д'Мондезира: „Албанска голгота“. Др Димитријевић је разматрао промене у војном санитету на основу прибелешки др М. Петровића, а да није имао на увид књигу актера тог догађаја генерала д'Мондезира. Установљено је да је указом престолонаследника 21. децембра 1915./03. јануара 1916. уместо војводе Путника за новог начелника Врховне команде постављен генерал Бојовић. О овом војвода Путник није обавештен и отуда је поступком био незадовољан. Већина историчара сматра да је смена војводе Путника и већег броја чланова Врховне команде политичке природе, тј. да је за неуспех „требало наћи кривца“. Том приликом је и др Генчић смењен али је то објашњено друкчије, неуспехом сузбијања пегавца 1915., као и сусретом и при том вођеном разговору са ген. д'Мондезиром. Пошто се прибелешке, које су случајно нађене, користе у објашњењу смене, то је врло битан увид у књигу генерала д'Мондезира и шта он као актер сматра. Др Генчић је инспектор санитета од 12. маја 1916. године. Повод преиспитивању је недовољно проучен рад др Генчића од стране историчара медицине, актера, који су писали по сећању, без коришћења архивираних документације која је делом сачувана. Проучавањем архивске грађе установљено је супротно од оцена изречених 1925. године. Дефетистичке оцене требало је заменити новим, да је српски санитет имао успеха, да је постојала „српска страна спречавања епидемије 1915. године“, па је тако „подигнут споменик прегаоцима медицинске струке за тешку али бескомпромисну борбу са страшном моријом“. И тим поводом анализираће се колико је основана „смена“ заснована по коришћеним прибелешкама?

Кључне речи: српски санитет, др Генчић, др Сондермајер, смена врховне команде, Piarron de Mondesir, реорганизација санитета, самопознавање

УВОД

Чини се прихватљивом оцена из 2018. да историографија још није расветлила догађања која су пратила повлачење Српске војске преко Албаније: „Наши историографи већ цео један век покушавају да проникну у ратну 1915. и 1916. годину, у сторију о голготи и васкрсу Србије.“ [2] Њен медицински аспект проучавао је др Недок.

Поузданао је утврђено да је ротација у санитету реализована 31. јануара 1916./13. фебруара 1916. [3:189] уручењем овог указа др Генчићу¹ и др Сондермајеру².

У првом историјском делу које има одлике научног, у Тукидидовом „Пелопонеском рату“, у беседама он, између осталог, каже за оног ко руководи када се појаве недаће (тј. дефетизам у масама као пратећа појава) да је за очекивање бити „омражен и непопуларан“; да се „то догађа свима“. „Међутим, онај који ради највиших циљева прихвати и омразу, изабрао је прави пут. Јер мржња не траје дуго, али тренутни сјај и слава, који затим следи, остају у вечном сећању. Ви ћете, међутим, одлучити се за част у будућности, а за избегавање срамоте у садашњости, сагледајући унапред будуће догађаје (...)“ [1:16], обратио се стратег скупштине.³

Тукидид је посветио значајну пажњу особинама стратега и скупштине, коју у демократији тадашње Атине чине 500 изабраних грађана. Деловање стратега је било оцењивано. Грешили су стратеги и то је исправљала скупштина. Има када су стратеги били у праву, а грешила је скупштина, па је после она сама себе исправљала. [1] Значи стратег је имао као битно окружење скупштину, која је у име грађана оцењивала његов рад.⁴

Самооценом „опредељене већине — која се супротставила др Генчићу [6:405-13], опонирало се не само њему већ и Државном одбору за сузбијање заразе, Хантеру и додељеној награди Николу (Нобеловој за 1928. годину). Наше поткрепљено аргументима неслагање са оценама 1925. године, раније и сада, је понуђено јавности. [4:126] Њу је исказао и др Рувидић. [5]

Генералном оценом сузбијања епидемија пегавца и повратнице, било Хантера („друга, енглеска фаза“) или Вукшића, остало је неразматрано сузбијање у „првој фази“: српска страна сузбијања. Тако су остале делимично недемантоване оцено, и то оне, негативне, које су исказали опоненти начелника. [4] Димитријевић сматра да је то имало својих политичких последица у каснијим догађајима реорганизације санитета 1916. године. [7]

Циљ рада је да размотри разлоге ротације у врху санитета као последице

а) политичке одлуке и

б) спорења са ген. д'Мондезиром.

Нови моменат у истраживању је да постоји књига ген. д'Мондезира: Албанска голгота. [8] Наиме, Димитријевић је разматрао промене у војном санитету у оквиру реорганизације српске војске 1916. године на основу прибелешки др М. Петровића [16], а да није имао на увид књигу актера тог догађаја ген. д'Мондезира, која је објављена 1933., а потом код нас преведене већ 1936. године.

¹ Др Генчић (1868-1942.) је стављен 31.01.1916. на располагање Врховној команди. „Ротација“ је окончава његовим постављењем за инспектора 12.05.1916. године. Више, биографија, књига Српска превенција... [4:139-48] Схватајући привременост високе функције др Генчић је био сувласник Санаторијума Врачар, који је био у згради која и данас постоји у улици Ресавској бр. 17., тј. на углу Ресавске и Крунске улице, Београд.

² Указ је донет 31.01.1916., којим је дотадашњи инспектор пуковник др Роман Сондермајер, хирург (1861-1923.), постављен за начелника санитета Врхвне команде.

³ Тукидидова опаска би могло дословно да се примени на ген. Ж. Мишића. Ситуација пре Колубарске битке је тражила стрпљење. Уследило је дуготрајно повлачење и одлагање одсудне битке, које је изнуравала и изазивала револт. Потом се кренуло у напад. Извојевана је сјајна победа у Колубарској битки и потом звање војводе, слава која траје и данас. Битка се изучава на војним академијама...

⁴ Генерални дефетизам је погодан као сценарио списатељске самоафирмације, куд се «на тамном небу (дефетизма)» боље виде светле звезде (а. лични успех, прави или лажни; или б. лична жртва) који нису заборављани, већ „неким циљем“, неизоставно, наглашавани. (Ваљало је: вишем чину, одликовању, каријери...)

Омраза која прати дефетизам могла би да буде, уколико се грешило, реална па тако заслужена критика; али она би била незаслужена, уколико је упућена без основе.

РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

Разматрање оцена тражи додатно обимније истраживање, не само медицински значајних момената, него и парамедицинских: војних, политичких итд., чији су део.

У војсци непосредни старешина даје оцену, јер он знао за свога сарадника („потчињог“) које задатке имао и како их је извршио. Значи, рад начелника санитета пук. др Генчића оцењује као најмеродавнији начелик Врховне команде војв. Путник.

Др Генчића су могли да оцењују и имају мишљење о његовом раду:
Начелник Врховне команде, војвода Радомир Путник⁵,
Престолонаследник Александар,
нови начелник, ген. Петар Бојовић,
Војно-санитетски комитет,
Пиарон де Мондезир, дивизијски генерал, који је имао 1916. године у тренутку
смене „сва овлашћења“ [8:19,50,55], и
историчари медицине.

Смена пређашње Врховне команде, а са њом и начелника санитета, као последица политичке одлуке има много више основа, а то су:

1. По С. Скоку, „Да није био заваран савезничким обећањима, Путник би, у то не треба сумњати, благовремено груписао довољно снага за успешан пробој ка Скопљу и Солуну, или би предузео одговарајуће мере за уређено повлачење преко Црне Горе и Албаније на Јадранско приморје. И у једном и у другом случају била би избегнута трагедија која је задесила српску војску крајем 1915. године. Пошто нису биле извршене никакве претходне припреме, српска војска је била принуђена да се на брзину преформира на брдску формацију, уништи возећу артиљерију и комору, као и другу ратну опрему која се није могла носити, и да под изузетно тешким зимским условима предузме марш-маневар преко Црне Горе и Албаније ка Јадранском приморју, кога су српски војници с разлогом назвали 'албанском Голготом'.“ [10:283]

Оваква стварност имала је за последицу да: „Чим су војска, двор и Влада пристигли у Скадар, почела су међусобна оптуживања и трагања за кривцима што је земља напуштена и што је, током повлачења, страдало толико војника и народа. У овим расправама учествовали су сви – представници политичких партија, војне старешине, власт.“ [2]

Први правац повлачења, из Призрена преко Љум Куле ка Скадру био је најкраћи (115 км), али најтежи јер је водио преко преко тешко проходних албанских планина. Регент Александар је кренуо 11. и био у Скадру 15. новембра. Врховна команда је пошла 13. и стигла у Скадар 23. новембра 1915. године. [7:314]

За врховну команду кривци су били команданти Прве, Друге и Треће армије и командант одбране Београда [2], каже се у расправи у новинском чланку.

„Наиме, одлуку о повлачењу са Косова, Врховна команда је донела 24. новембра 1915. године. У наредби командантима оперативних јединица је саопштено да би

⁵ Уредба о инспекцији... инспектор санитета ради по Уредби о трупним инспекцијама. [Привремено правило о инспекцији санитета. Службене војне новине. 20.06.1915., 1.] Старешине у Врховној команди оцењује њен начелник В.К. [Службене војне новине. 09.03.1915., 3.]

капитулација била најгоре решење и да, докле год постоје владалац, влада и војска, ма колика њена јачина била, држава није изгубила своје биће и с њом ће савезници морати да рачунају као са реалном чињеницом.“ Команданти армија нису одмах извршили ову наредбу. „То њихово оклевање довело је до опште пометње, масовног дезертирања, дезорганизације и деморализације највишег степена“. [2]

У Пећи је војв. Мишић оценио, на седници команданата армија, да српска Врховна команда више не постоји. Предложио је да се сукобе са непријатељом. Како се војни пораз да поправити а капитулација не да, то се одустало од овог предлога. [11:152]

Тек 2. децембра 1915. године команданти оперативне војске су се сложили да треба поступити по наредби Врховне команде. Овој одлуци претходило је бурно саветовање у Пећи. Мишић је рекао да војска већ десет дана не зна ни где су влада и Врховна команда, и да се више не може „остати у стању у коме ће сваки од нас радити на своју руку“. Тражио је да се са Косова крене у контраофанзиву уместо у повлачење према Скадру. Ово је прихваћено од свих команданата армија и команде одбране Београда и Мишић је одмах израдио план контраофанзиве и издао у вези са њом потребна наређења.“ [2]

„Дошло је до промене расположења појединих команданата и до веома жестоке дискусије – за и против контраофанзиве. „Крупне су речи почеле да падају и дошло је до потезања револвера ... На крају, војвода Мишић је остао усамљен.“ [2]

„Помоћник начелника штаба Врховне команде, генерал и војни историчар, академик Живко Павловић, забележиће у књизи „Рат Србије“: „Да се није залудничило у Пећи, хране би било и до Скадра и не би наступила формална глад, те ни одступање не би било у оној мери трагично“. [2]

И. Петровић наводи „напомене“ војв. Степе сачуване у Војном архиву, у личном фонду. Тражено је Врховној команди да она нареди шта даље да се ради. Војвода Мишић је затражио војв. Степи да „прими општу команду као најстарији“, што је он одбио. На допуну да „назначим њега да је он прими“, војв. Степа је и то одбио као ненадлежан. Значи, сматрало се да Врховне команде нема, да је војска остављена како нема „бар који њен представник“. [11:152-4] Питање је, да ли је Престолонаследник требао да буде са командантима.

Црнорукци су настојали да докажу да до повлачења није требало ни доћи, само да је Пашић допустио да се Бугарска нападне у октобру 1915. године, пре него што је извршила мобилизацију.“ [2] Да ли би се при том водило рачуна шта поручују савезници, нпр. Русија.

Како наводи И. Петровић, Престолонаследник се постарао за исхрану српске војске, да буде довољно хране у Андријевици: „(...) Већ је (три дана раније) послато за Андријевицу 20.000 хлебова, а данас 20.000.“ Потом се оптимистички наставља: „Да је црногорска интендантура од Велике до Скадра и од Плава до Скадра осигурала исхрану наших трупа. Хлеб је стигао у Скадар у великој количини.“ [11:155-6]

„Војвода Степа је послао депешу црногорској Врховној команди (ОБр. 10621) и замолио да Престолонаследника обавесте 'да овде нема хлеба нити хране за стоку. Од 40.000 хлебова, за које је јавио да ће бити у Андријевици, овде није стигао ни један (...)'“ [11:156]

Интересантна је и судбина војводе Р. Путника.

“Војвода Путник је са штабом Врховне команде стигао у Скадар тек 6. децембра. Иако се за време пута његово здравствено стање још више погоршало, већ сутрадан 7. децембра, посетио га је председник владе Никола Пашић и тражио обавештење о стању и борбеној способности војске, као и мишљење где би требало извршити њену реорганизацију. Путник му је одговорио да би, уколико се мора ићи из

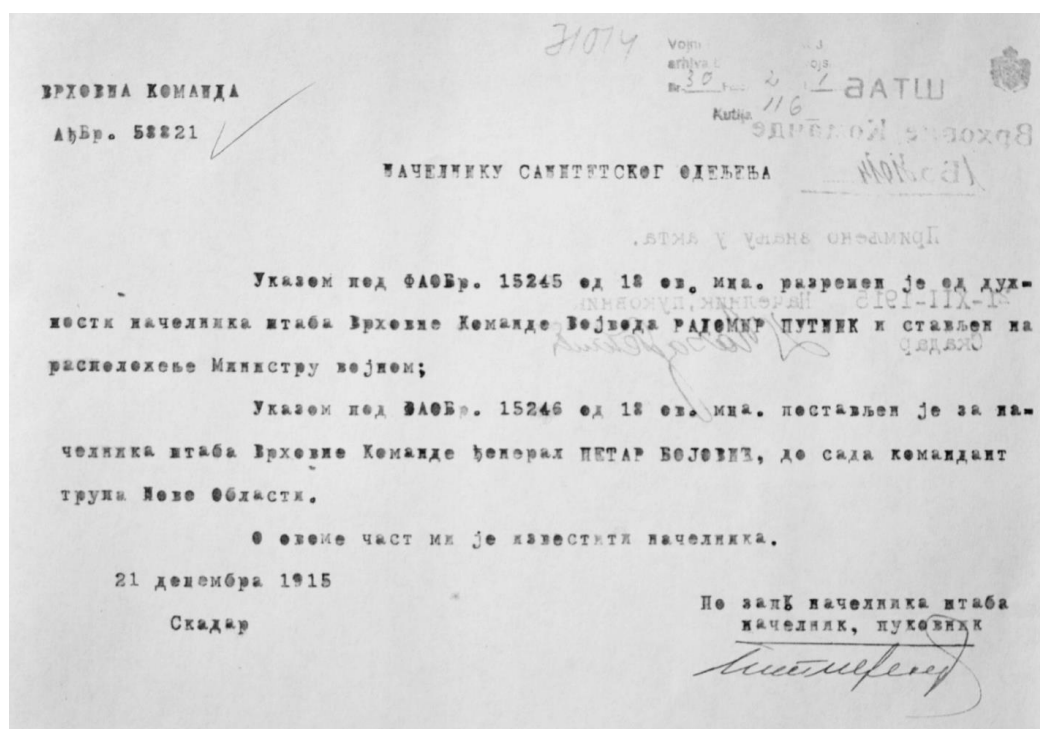
Албаније, најбоље било отићи у Солун и тамо се сјединити са савезницима, а на крају додао да је болестан и да му је потребно дуже одсуство ради лечења и опоравка. Пошто се Пашић с тим сложио, Путник се већ сутрадан, 8. децембра, обратио личним писмом регенту Александру, у коме је тражио петомесечно одсуство...” [10:258]

“Путник је при томе очевидно рачунао да ће реорганизација српске војске трајати пет месеци, управо колико и његово одсуство, тако да ће на време поново моћи да преузме своју дужност. Одсуство му је истог дана одобрено личним писмом регента Александра., које гласи: Драги војводо, Примео сам ваше данашње писмо у коме ме молите за дозволу да ради поправке здравља проведете зиму на Крфу. Увиђајући и сам да вам ваше нарушено здравље не допушта отправљати послове, одобравам вам тражено петомесечно одсуство...” (Обраћање војводе Путника писано руком Регенту, датовано је 25. новембар/8. децембар 1915.) [10:258]

“Мада је и после тога још неко време потписивао наређења упућена трупам, Путник је de facto разрешен дужности начелника штаба Врховне команде 8. децембра, када му је одобрено петомесечно одсуство; ту дужност је привремено вршио пуковник Живко Павловић.” Боп, француски посланик, је у свом извештају већ сутрадан 9. децембра констатовао да је “повлачење начелника штаба Врховне команде дефинитивно.” [10:263]

“Све му је постало много јасније кад му је у фебруару 1916. благајник доставио две непримљене плате. Тада је приметио да није добио додатак који му је припадао као начелнику врховне команде, и кроз шалу је од благајника затражио да му их исплати. Благајник му је саопштио да је смењен са места начелника Врховне команде, и да је на његово место постављен генерал Петар Бојовић.” [10; 13]

Указом престолонаследника 21. децембра 1915./03. јануара 1916. уместо војв. Путника за новог начелника Врховне команде постављен је ген. Бојовић. [14] (Слика 1) Значи, указ није донет 12. јануара 1916. године, како налази С. Скоко, већ девет дана раније.

Начелнику Санитетског одељења, извештава се краљевским указом да је разрешен дужности начелика штаба Врховне команде војв. Р. Путник и постављен ген. П. Бојовић. Врх. Команда бр. 31014/21.12.1915. [14]

“Регент Александар је 12. јануара 1916., уз сагласност владе, званично сменио Путника са дужности начелника штаба Врховне команде, а на његово место поставио генерала Петра Бојовића.” По мишљењу С. Скока то је било “иза леђа” [10:265; 2]

Начелник Врховне команде, војвода Путник – иако компетентан, није оценио да је био незадовољан радом свог начелника санитета. [4:118,120]

Војв. Путник није поднео оставку, већ затражио петомесечно одсуство. Убрзо је био бољег здравственог стања.

На смену из политичких побуда указује и реаговање увређеног војв. Путника. Није рачунао да ће бити смењен, а поготово не на начин на који је то урађено. То се желело од стране Регента и политичких странака да се подведе под неку погрешку, па је утолико политиком упливисано.

2. Ген. П. Бојовић као нови начелник Врховне команде је могао да има удео 1916. код избора нових чланова, као и новоизабрани војни министар Б. Терзић. (Слика 1) Уобичајено је било да на њихов предлог регент Александар потписује указе. Међутим политика се умешала у струку – двор, политичке партије, војне старешине, власт...

“Тачно је да је Путник, у моменту када је разрешен дужности, био физички неспособан за рад, али цитирани одговор Стојана Протића не оставља никакву сумњу у то да су разлози његовог смењивања не само здравствене већ и политичке природе. На такав закључак упућује начин смењивања војводе Путника и готово целог његово штаба. Уосталом, Путник је био озбиљно болестан и крајем другог балканског рата и током целе 1914. и 1915. године, па је ипак, на срећу српског народа, остао на својој дужности и бриљантно је обављао.” [10:266] Оцењује се циничном опаска Протића “да војска носи на леђима свог војсковођу уместо да је он води” а да се “на одлуке 'не ретко чекало по недељу дана' недвосмислено потврђују да се збиља ради о покушају сваљивања све одговорности за несрећу која је снашла Србију крајем 1915. године на војводу Путника и његове најближе сараднике”. [10:266]

“А мене, тек мене су уклонили као последњег, јер је требало неко да плати цех”, ракао је војвода Путник увређен, јер је учинио све да до несреће и повлачења не дође. [10:266]

Повода су дала и догађања која су била у Пећи. Већ је издата наредба, коју да је требала да се преиначи, то није могло због повлачења различитим правцима јединица и Врховне команде.

„Потом, за Аписа и „Црну руку“ главни кривци за егзодус били су регент Александар и Никола Пашић. За регента и Пашића – Врховна команда. А за будућег краља Југославије, Врховна команда, односно војвода Путник и Никола Пашић.“ [2]

3. У санитету, указом престолонаследника Александра, постављен је 31. јануара./13. фебруара 1916. за новог начелника санитета Врховне команде др Р. Сондермајер, а стављен је на располагање Врховној команди пук. др Л. Генчић. Доказ о указу је понудио др Недок [4:188,121], од кога је преузет документ и податак.

Политички интереси су упливисали на кадровске промене које су уследиле, већи утицај је био 1916. политичких партија и Регента, него ген. Бојовића и министра војног.

4. Деловање Војно-санитетског комитета није проучено, сматра др Недок. [15:54] Могуће је да он није ни сазиван, а његови чланови су тако били поштеђени од врло важних одлука. Несазивањем историчари медицине су ускраћени за њихове ставове и податка о важним догађањима. Није документовано да ли је у рату сазиван, па и нпр. по питању пегавца итд.

5. Интересантно је да ли је описао овај сусрет ген. д'Мондесир (Piatton de Mondesir) са др Генчићем. Др Недок је користио књигу ген. д'Мондесира, али не

разматра Димитријевићев став⁶ по питању смене др Генчића. [9:13-42] Ген. д'Мондезир је био „претпостављени“, тј. са широким овлашћењима [8:50,55,73], имао је одређена задужења Француске битна по српску војску, која су га чинила привилегованим. Наводно...

5.1. Др Генчић је имао „сусрет“ са пешадијским генералом де Мондезиром за који шири јавност сазнаје у случајно нађеним прибелешкама М. Петровића. [16:126] У њему се образложе смена: „(...) Генерал де Мондезир, метафорично, доћи ће главе др Генчићу. Јер, у Скадру (вели писац дневника) где је требало све да нас чека, није било ничега; а хлеба понајмање. Стока је цркавала; а војници су умирали с парчетом коњског печеног меса у руци или устима. У то најгоре време дошао је генерал Мондезир који је најпре рекао да људи добро изгледају, а затим пребацио Генчићу да се не стара за хигијену. 'Донесите ви хлеба и на'раните овај народ, па неће умирати. Јер, ово није тифус већ глад која сатире нашег војника; а, оставите се Ви хигијене, господине Генерале, коју не разумете.' Одговорио је Генчић, што га је, потом, коштало начелничког положаја.“⁷ [16:16]

„Конфликт“, ако је постојао, могао је да се догоди од кретања ген. д'Мондезира за Скадар.

Б. Димитријевић (1939-2015.) у посмртно издатој књизи каталогизираној 2018., а публикованој марта 2019. године, указује на нови политички утицај: „политички утицај епидемије...“, услед неповерења у српске лекаре насталог оценама о неуспешном решавању епидемије пегавца. [7:210,377] Он је основан јер...

„Фурније, француски војни аташе, извештава да је морал војске изврстан, али влада 'велика оскудица у кадру и материјалним средствима'. Здравствено стање је забрињавајуће, недостатак лекара. Слабо поштовање основних санитарних захтева...“ [4:47] Ако је „слабо поштовање основних санитарних захтева“ приметио онај ко није лекар, то код оних којима се шаљу његови извештаји добија додатну димензију неуспешности. У објективизирању неуспешности заустављања епидемије је требало узети у обзир и: „тотални рат“, неблаговремене: издвајање новца, добавку потрепштина итд.

Димитријевић је у праву када је запазио да: све је то сваљено на санитет, а додали би, и на његовог начелника, „за све санитетске пропусте и неуспехе били су оптужени само лекари“ [7:54], као „дежурни кривци“, а не они прави.⁸ Ако је ово била „стварност“, зар њу не треба „самоузнати“, тј. установити и приказати. Дефетизам наших лекара је, такође, допринео негативној оцени. Више тога урађеног није препознато од наших лекара – тако да су превладале виšekратно упућене неповољне оцене еквивалентне „омрази“. Наши лекари ни један век после догађања нису се ослободили дефетизма, у чему им нису помогли ни историчари медицине, јер им је за анализу требала адекватна стручна припрема. Зато, задуго се чекају оцене стварног стања: „Српска ратна хирургија је избила на сам светски врх“ (М. Игњатовић, 2013), или „'Дезинфекциона централа' је допринос медицини света“ (Г. Чукић, 2018). [4:128] У својој кући опхрвани дефетизмом, није се успех приказивао, као да се определило за „стране оцене“ итд. Од домаћих историчара медицине се очекује компетентна оцена,

⁶ Б. Димитријевић није разматрао издање књиге на француском успомена и ратних слика генерала д'Мондезира „Албанска голгота“ из 1933., нити њен превод из 1936. године.

⁷ Б. Димитријевић доказује својим истраживањем ауторство, да су прибелешке др М. Петровића, хирурга.

⁸ Извештава се у чланку о успелом предавању др Генчића о војном санитету и санитетским приликама у војсци. Навео је начелник негативан пример у војној болници у Крушевцу. Мимо правила, на два кревета су смештена три заразна болесника, један поред другог, болесни од: шарлаха, малих богиња и тифуса. [Наш војни санитет, Политика, 10.03.1911, 2.]

значи од сопственог окружења. Оцена не сме да буде безразложно самохвалисава, чему би се познаваоци проблема насмејали.

Димитријевић, ни у својој другој књизи, се не позива на књигу ген. д'Мондезира.

Да је образложен допринос још 1915., као што је то урађено касније, не би били српски лекари омаловажени у реорганизацији санитета 1916., већ напротив.⁹ Касно је констатовано да замена др Генчића „није настала из разлога који су навели његови опоненти – због грешака у сузбијању епидемија 1915.” [4:125], већ да је примарнија, политичка одлука.

5.2. Мора да се зна дан сретања др Генчића са ген. д'Мондезиром. Такво датовање не постоји у прибелешкама др Петровића. Али се каже „пре тога ће поменути генерал Мондезир, метафорично, доћи главе др Генчићу...” [16], па се „немио догађај“ збио пре 06. јануара 1916. године.

Шта се збивало од поласка ген. д'Мондезира за Скадар и приспећа 01/14. јануара до 06/19. јануара 1916. године, у тих недељу дана?

Др Петровић је забележио: „Наследник престола одбио да иде у Француску све док не види последњег српског војника спасеног, тек када је 06. јануара 1916. године прочитао ђенералу Мондезиру буквицу и изнео му на увид све депеше од савезника са обраћањима, тек тада су се гордом Французу отвориле очи те је наредио најживљу евакуацију српске војске. Овај Регентов поступак и прави старешински чин учинио је да свако с највећим одушевљењем помиње име краља Александра...” То се слаже са Бојовићевим извештајем да је регент, „мада болестан, чекао и чекао, док последњи српски војник не беше укрцан“, додаје др Петровић. [16:16-7]

5.3. Описује у књизи д'Мондезир свој долазак у луку Св. Јована Медовског 01. јануара 1916. Имао је потешкоће при искрцавању: чамац нас искрца, након што се торпиљер којим смо допловили укотвио даље од обале. Обала је била неприступачна, стеновита. Крену смо даље рђавом стазом пут пристаништа Св. Јована Медовског. Ту су нас очекивали наши мајори који су раније дошли из Скадра. „На обали и стеновитим литицама сретосмо бедне људе, жену и децу, старце, војнике рањене и осакаћене, чак и самртнике „без заклона, у ритама, гладне, вапајући за помоћ. Колико беше тешко гледати беду ових несрећника!“ [8:30-1]

Првог јануара 1916. „стигосмо у Скадар, доцкан увече, не видевши ни варош ни жалосне призоре који нас очекиваху сутра.“ [8:32] „Могли смо да констатујемо, као и при доласку, страшну беду већине јадних људи које сусретосмо, како војника тако и грађана.“ [8:33,30]

Пре доласка у Скадар ген. д'Мондезир је имао распоређене официре који су били задужени да прате догађања са пристизањем српских војника у Скадар. [8:8, 32] То су били мајори д'Алозије и Кудан, који су била у Скадру од 21. децембра 1915. [8:12]

Циљ је био да: „Мора се спасти најмање 50.000 бораца да би још постојала српска војска“ [8:7], а потом изврши реорганизација.

5.3.1. Интересовала је д'Мондезира тачна „ситуација Срба у овом крају, где су их могли напасти Бугари.“ [8:23] Ваљало је реализовати основно стављено у задатак, а то су испитати: стварни положај српске војске (њен број, материјална опремљеност и морално стање) и да се изврши њена реорганизација. [8:10]

⁹ Потребом постојања и квалитетног окружења настала је књига аутора „Чему нас учи прошлост пегавог тифуса?“, 2016., а великим делом и овај рад. То је замерка интелектуалцима највишег ранга, они морају да виде основаност квалитета и да га признају, како нацији тако и појединцу...

Д'Мондезир указује да је 01. јануара 1916. у луци Св. Јована Медовског имао сусрет са енглеским адмиралом Трубрицом, заповедником пристаништа. [8:30] Потом је у Љешу истог дана имао сусрет са тешко болесним војв. Путником. [8:31]

Других сусрета није имао, а за неверовање је да сусрет са др Генчићем не би био споменут.

За анализу текста др Петровића битна је и садржина вођених разговора са члановима владарске куће.

5.3.2. Сусрет са Регентом ген. д'Мондезир је описао у посебном поглављу своје књиге.

Као непосредни судионик догађаја ген. д'Мондезир види догађај на следећи начин. Састанак са престолонаследником Александром се збио у Љешу 19. јануара при повратку ген. д'Мондезира из посете Ц. Гори. [8:47] Престолонаследник је сматрао да би приспели војници у Св. Јована Медовског могли транспортовани савезничким бродовима. Међутим, тражен је ради сигурности додатни напор приспелим изнемоглим војницима у Св. Јована Медовског за који се знало да је огромна додатна жртва. Тражио је генерал д'Мондезир да се ове трупе безбедније укрцају у Драчу и Валони, где је све спремно. Могао је принц Александар (после мањег хирушког захвата) да иде за Драч торпиљером којим је дошао ген. д'Мондезир, јер му је то он понудио. Регент је то одбио не желећи да остави своје војнике, па је тим избором „ишао сувим“ са својом војском, тј. путем, иако је био рековалесцент. [8]

Његов протест генералу д'Мондезиру се састојао, како је сматрао, у сувишности да преуморна војска прелази додатни пут од Св. Јована Медовског до Драча и Валоне.¹⁰ Престолонаследник је после консултације са ген. Бојовићем, прихватио овај предлог ген. д'Мондезира. А генерал д'Мондезир је, пак, пре овог захтева обавио разговоре са адмиралима о предности предложених лука у Драчу и Валони и безбодносним недостацима луке у Св. Јовану Медовском. [8:49]

Истоветан је датум 06/19. јануара 1916. сусрета регента Александра и ген. д'Мондезира, по прибелешкама др Петровића и књизи Генерала.

5.3.3. Разговор ген. д'Мондезира са краљом Петром је био 22. децембра 1915. у Валони, пре него са Престолонаследником. Описан је и он у посебном поглављу књиге. [8:13] То је био ген. д'Мондезиру први задатак по добијању нове дужности.

Краљу Петру је ген. д'Мондезир уручио Ратни крст у име председника Француске Р. Поенкареа. [8:15] Управо ген. д'Мондезир је био онај којем се обратио Краљ и том приликом рекао, како је записао Генерал: „Савезници су требали да се труде да нас извлаче из шкрипца пре него што смо дошли доведе. Сад смо ту, и у каквим тешким приликама!... Како сам ја протестовао, говорећи да моје Исламство неуморно ради за његове војнике, он продужи: 'То ми је мање познато него Вама...'“ У току тог разговора Краљ је поводом страдања поведених регрута емотивно изјавио: „Ако још постоји Србија, бојим се да више неће бити Срба“. Оценио је да је била грешка што су поведени преко Албаније младићи од 17-19 година. [8:16]

Др М. Петровић је записао у дневнику и о, могуће, њему битнијем: „Санитет... није добио никакву позадинску установу, на коју наши ђенералштаблери нису мислили када су били на конференцији у Паризу. Нико није ни једног лекара питао за савет када је решано о санитетским установама... Стога ни једну болницу нисмо добили“. Остало

¹⁰ Др Станојевић као историчар [18:324] је заступао непотребност одласка приспелих из Скадара за Драч и Валону. У ту клопку мешања у војне одлуке није запао Регент посаветовавши се са ген. Бојовићем. Више година по догађању др Станојевић није променио став и упознао догађање исчитавањем књиге ген. д'Мондезира.

се у овом периоду без сопствених позадинских санитарских установа. [9:18] Ова реорганизација Српске војске се догодила тек почетком априла 1916. године. [8]

Нису нађени било какви докази о сусрету др Генчића и ген. д'Мондезира, па тако не може да се потврди да је цитирани дијалог пресудан за губитак функције начелника. Постављен је др Генчић за инспектора санитета 12. маја 1916. (по рангу другу функцију). [4, 17] Не би се рекло ни да је та „смена“ била баш толико драматична по санитет Србије, па чак ни за самог др Генчића, кога се тицала. [4:144]

Поред битног политичког утицаја на смену др Генчића, и други је врло извештајан „политички утицај епидемије“ као последица неповерења исказаног у оценама о неуспешном решавању епидемије [7], на који указује Димитријевић. Кривицу за неповољне оцене сносе и оцењивачи, тј. самооцена српских лекара (показана не само у рату, као и забележена 1925. године [6, 12]). Није била афирмативна – па тако није ставила српске лекаре у равноправни положај са другим санитарским официрима код расподеле формацијских места у реорганизацији 1916. године.

У борби против пегавца, као недовољно познате карантинске болести, српски санитет је имао успехе које је требало благовремено приказати, јер су постојали и то због сопственог самопоштовања, коме није на руку ишао пратећи дефетизам, рекло би се, као такође, „залудничавање“. Требало је благовремено имати реалну оцену свог рада, у сопственим редовима у свом окружењу, тј. самооцену актера. Без своје оцене, уз дефетизам, препуштен је био санитет туђој оцени. Проблем је и то што оцењује војни аташе, а да он не мора бити довољно компетентан за медицинска питања. Фурнијеу је ваљало назначити друге могућности од оних које се чине очигледним, неспорних губитака и организационих проблема! Војни аташе из домаћих лекарских кругова није добио оваквог повода, већ напротив, дефетистички ставови су подржавали његово убеђење.

Сопствено окружење је касно препознало право стање. Оцена је код нас делимично измењена, прва, тек 1989. године, радом др Вукшића. Потом, показано је после века да је било основа за сопствену афирмацију [4], чиме би се придао већи значај жртвама пегавца, како оних у становништву тако и домаћих лекара.

Димитријевићев „политички утицај“ је тзв. вербална опаска, зато што је требало обелоданити аргументе битне војном аташеу. Њих Димитријевић не даје зато што му је ослонац књига из 1925. године, где аргументи остају неистражени, доминира самооптуживање санитета поводом губитака у епидемији. Установљена је тек недавно тадашња активност против епидемија: постојање „дезинфекционе централе“, рад Државног одбора за сузбијање заразе итд. [4], па без тога и сл. не може да се утиче на неповодљивог аташеа. Такве успехе је ваљало препознати, придати им значај, и потом саопштити их у непосредном контакту аташеу, или посредно наметнути путем штампе, билтена и сл. Такво самопознавање, убудуће тражи опрез, да се не би поновило!

Како исте догађаје види генерал д'Мондезир, други учесник разговора са др Генчићем?

У својим сећањима ген. д'Мондезир не износи да се уопште срео са др Генчићем.

Ген. д'Мондезир је био у Скадру 01. јануара 1916. дошавши ноћу. При самом доласку у луку Св. Јована Медовског видео је изнемогле избегле цивиле и војнике, као и сутрадан ујутру у Скадру. Већ тада је тако лично видео призоре који су указивали на драматичност положаја војника (и цивила, о којима службено није требало да брине).

Ген. д'Мондезир не указује да га је сачекао пук. др Генчић у Св. Јовану Медовском или да га је службено или случајно срео. Тако да је могуће да је ово измишљен догађај.

Призори које је видео д'Мондезир не би учинили да сусрет са др Генчићем буде споредан. Сусрео се ген. д'Мондезир са адмиралом Трубрицом и вој. Путником, и то је изнео у књизи. Уосталом, о ситуацији са војском (и избеглим цивилима) већ је ген. д'Мондезир био упознат од својих мајора д'Алозијеа и Кудана, којима је био ово задатак, тако да је виђено била потврда и лични емотивни доживљај.

О самом догађају нема података ни са стране др Генчића. Можда би се „овој причи“ правдољубиви и часни др Генчић само насмејао и одмахнуо руком.

Ова прибелешка је чакела да аутор др Петровић премине (и тако за живота записаном не прида значај да је за јавност). Потом је случано доспело у архив, како је нађен дневник у контејнеру.¹¹ Тако су изостали коментари и сећања савременика.

Доводи се у сумњу да се догађај уопште збио, пре је записан као „чувен“, тј. препричаван, па лако могуће измишљен. На такву могућност би указивала и (не)тачност других пратећих догађаја у прибелешкама др Петровића. Зато је разматран сусрет ген. д'Мондезира са Престолонаследником и његово „читање буквице“. Посумњало се да је био и он баш такав каквим се приказује зато што није постојао погодан тренутак да се тако саопшти савезницима. Садржај разговора Престолонаследника са ген. д'Мондезиром је био друге тематике, док разговор ген. д'Мондезира са краљом Петром се у прибелешкама др Петровића и не спомиње. Оно што је он делом сугерисао у цитираном тексту ген. д'Мондезиру приписује се Престолонаследнику.

Значи, преиспитивањем установљено је више нетачности и као најважније неспомињање разговора од стране актера. Тако се сусрет ова два учесника без битних доказа – само наводно догодио, тј. па је пре производ маштовитости људи тог времена, њиховој „бајковитости“, народне маште и нарације.

И ген. д'Мондезир говори у својој књизи о постављењу ген. Бојовића. [8:43] Али у време када је видео војв. Путника 01. јануара 1916. у Љешу, он није био бивши начелник Врховне команде, како се каже у тексту, јер је то било пре него што је настао декрет Престолонаследника. [8:31]

Ген. д'Мондезир је оцењен успешним јер је спасено више од 50.000 српских војника који су требали да чине окосницу реорганизоване српске војске. Захвалност и честитке је упутио и руски цар Николај други.¹²

6. Више историчара медицине се бавило сменом др Генчића.

6.1. Др Димитријевић је сигурно утврдио да ова сећања припадају др Петровићу (1863-1934).

Важним се сматра напоменути да др Петровић своје записе и виђења (сећање) није предао својом вољом Архиву САНУ, већ је његов спис тамо доспео случајно (из контејнера). Значи, да би ова сећања требало врло обазриво користити са максималном опрезношћу која не би смела да штети: др Петровићу „као аутору“ (јер је записано могуће лична прибелешка); као и другим актерима догађаја, др Генчићу и ген. д'Мондезиру. Др Петровић није видео сусрет др Генчића и ген. д'Мондезира, па је врло извесно, да га је забележио онако како је препричаван.

¹¹Код ћерке бриг. ген. др М. Петровића долазио сам, када као средњошколац нисам ни слутио да ћу спомињати њеног оца. Постојала је биста др Петровића у дворишту породичне куће у ул. Шекспировој, Београд.

¹² Српска војска је имала приспелих већ 06.02.1916. близу 70.000 војника и 3.000 официра. [8:65] На спасењу српске војске напорима француске владе је руски цар Николај II захвалио председнику Француске Поенкареу. Овим је била могућа реорганизација Српске војске и то као јединственог тела. [8:66] У Скадар и Драч је приспело око 145.000 војника. [2]

Ни др Генчић као други судионик разговора наводног дијалога, такође, нигде није записао да се сусрео са ген. д'Мондезиром. Сусрет није регистровано још неко осим др Петровића.

Др М. Петровић, када је учествовао у расправи о смени др Генчића у СЛД, која је записана у Додатку 1925., није спомену ген. д'Мондезира, а тренутак је био повољан јер је саопштио тада о др Генчићевом искуству из тих дана после донетог указа 1916. године [6:406], када је формално био без задужења „стављањем на располагање Врховној команди“, тј. пре 12. маја 1916. године када се окончава ротација.

Др Петровић ипак „смену др Генчића“ доводи у везу, чини се са њему лично ближим и битнијим проблемом по санитет, који је настао по приспећу у Скадар, а односи се на потоњу реорганизацију војске а са њоме и санитета. За њега је смена др Генчића била: „Српско предсказање, да ће српски санитет доћи у неуобичајено подређен положај у односу на Французе. Српски војник се превезао до Крфа, до Бизерте, а болестан и рањен у Француску...“ [16:16-7] Значи, др Петровићу је, рекло би се, важнија реорганизација санитета од питања смене др Генчића. Реорганизацијом санитета је био незадовољан др Петровић, са осталим српским вишим санитетским официрима. Како је знатно умањен број војника Војске Србије, новим распоредима многи са вишим чиновима немају одговарајућа формацијска места, па им је ускраћена привилегија свог чина и положај, а поготово напредовање. То су реорганизацијом задобили француски војни лекари, што је засметало већем броју српских активних старешина.

Др Димитријевић није користио књигу ген. д'Мондезира и њен превод, те тако за њу није знао.

Што се тиче чињеничног стања које је проверавано у цитираном тексту, Престолонаследник је имао друкчији став од ген. д'Мондезира по питању транспорта приспелих у Св. Јован Медовски. Првобитно је упознао ген. д'Мондезира да је против њиховог настављања пута за Драч и Валону, тј. да могу да се укрцају у бродове у овој луци. После консултација са ген. Бојовићем, Регент је усвојио предлог ген. д'Мондезира. За „читање буквице“ нема повода. Није се радило о Престолонаследниковом одласку (тог трена) за Француску, већ је актуелан његов одлазак за Драч и Валону. Генерал је позитивно оценио хтење Престолонаследника да се солидарише са својим војницима. Тај моменат је потврђен у књизи д'Мондезира. Значи, и поред истинитих момената, ипак више елемената указује на „присуство маште“ (бајковитости) у понуђеном тексту.

По записаном од Др Петровића, није се знало за сусрет ген. д'Мондезира са краљем Петром. Тада је он приговорио савезницима, али исто тако у примедбама застао, макар из куртузије, прихвативши протест ген. д'Мондезира који је уследио. Све је и то далеко од „читања буквице“, поготово што се у даљем разговору Краљ пожалио на страдање младића, регрута. Краља је оваква њихова судбина погађала, а о њима су савезници већ повели бригу, чиме је морао да буде задовољан и захвалан.

Значи, ни у овом сусрету није било бајковитог „читања буквице“. Део садржаја разговора Краља приписан је Престолонаследнику, али уз народну „дораду“. Све ово говори да навод који се приписује др Петровићу – да је проблематичне истинитости, и да не може да служи намени и закључку који следи о судбини др Генчића, а поготово да је смењен ради неуспеха у сузбијању епидемије пегавца.

Постоји могућност да је др Петровић упознао, већ 1933., садржај књиге ген. д'Мондезира и зато своје списе држао необјављене. Димитријевић до овог није дошао не знајући да постоји књига.

Много је ближи истини став оних аутора који су се определили да политички разлози су они који су довели до смене војв. Путника и већег дела његових сарадника, међу којима је био и др Генчић.

И др Сонденмајер је морао у Скадру да се прилагоди ситуацији. Отуда је његова измена и допринос у томе да је превентивне лекаре придодао армијама (од тога су два „хигијеничара“, др Протић и др Пешић, активни официри оспособљени школовањем у време док је начелник би др Генчић). Што се тиче организационих помака др Генчић формира тело Комисију за сузбијање заразе при Врховној команди. Др Сондермајер користи реорганизацију да побољша превентивну делатност придодајући свакој армији по „хигијеничара“, поред хирурга консултанта. [4:110] Значи, нужно је било прилагођавање могућностима тог трена, а то је и др Генчић испољио попут др Сондермајера.

6.2. У материјалу који је предао др Станојевић САНУ, а који се чува у Архиву ове установе, мора прво да се обрати пажња на закључак.

У претходним страницама текста у односу на закључак негативно је оцењен др Генчић.

Износи Станојевић у закључку своје необјављене књиге предате Архиву САНУ, да су санитетски официри (па и др Генчић) производ неприпремљености санитетске службе за „војну организацију“, што је пре стоји као замерка упућена војном врху, војном министру итд.

Закључком који изводи др Станојевић је контрадикторан. Истим аргументом је категорички оценио др Генчића: да он на одговорном положају „шефа нашег војног санитета, на којем није имао успеха“, а потом у закључку то исто приказао као немар војног врха према свом санитету. Зато се намеће питање шта чини др Станојевић када амбивалентно наступа, да ли он замера др Генчићу, или га брани?

Група од првих десет војних стипендиста завршила је цивилне медицинске факултете. Неприпремљеност за одговарајућу дужност на вишем положају је одговорност других. Онај ко је у генералштабу, и ван овог, у Министарству војном, и размишљао је о специјалистичким стручним знањима о војном санитету, морао је да размишља и о оспособљености лекара у области војне организације. Како у припреми није понуђен материјал да ово научи, то је војни лекар требао да надомести својом „способношћу“. У том се не би разликовали лекари санитета Србије. Потврду за ово налазимо и код Димитријевића „чак и активни официри нису много више о свему томе (војној администрацији, Г.Ч.) знали“ [7:56], или „била је стално запостављена, министар војни или команданти у прошлости нису показивали довољну пажњу овој струци. Војни лекари су давали своје савете, чинили предлоге својим претпостављенима, а извршење њихово било је искључиво у рукама старешина (ван санитета, ГЧ)...“ [7:39,40]

Др Станојевић наводи да су неки прописи били из 1907., па је зато била боља као савременија опрема санитета француске војске. [18:402] Са оваквим ставом се не слажу Зорић и Станковић 2015. године. [20:94-8]

Уредник Станојевић не види „немоћ медицине“¹³, тј. научно непознато, за њега (и актере, сараднике у писању 1925.) као да није постојало научно непознато¹⁴, а

¹³Нису аутори имала довољно стручних сазнања (субспецијалистичких и научних звања и сазнања магистара и доктора медицинских наука). Тако би оцењивач морао да зађе дубље у научну проблематику пегавца. Фалио им је и прилог др Хантера из 1919. године, а чудно је зато што се тичао Србије...

¹⁴Да сузбијањем ваши може да се заустави већа епидемија није било познато. Био је непознат узрочник пегавца, па је 1915. доказиван Плоцов бацил као узрочник пегавца. Нису биле откривене рикетије, а још мање она вашљивог пегавца итд.

организациска војна поставка као да је била савршена, па за такву као да није постојала потреба њеног мењања или прилагођавања, већ само примене. Значи, таквим приступом све је решено, канонизовано и „доктринарно“, чиме се запада у – догматизам, шематизам и сл. Тако се идеализује, повезују наводно свемоћна наука и пожељна војна пракса.

Управо формирање до тада непостојећег органа у санитету Србије, „Комисије за сузбијање заразе при Врховној команди“, те лично ангажовање др Генчића на решавању научно непознатог, када је вашима придао значај као епидемиолошки значајним, када захтева депедикулацију аутоклавима у болницама и здравих у јединицама – чине др Генчића успешним 1915. године. Потом је подржао примену импровизација. [4:35,61,81] Интересантно је да то домаћа медицинска историографија не види читав век од догађања. Тако се потврђује запажање др Zinsser-а о постојању на ширем простору догматизма код изучавања пегавца, парафразирамо га: *Следбеници, као вечити интелектуални ученици, су опаснији од пегавца*. [23]. Значи, актери историчари медицине западају све дубље у лавиринт догме – за разлику од начелника који је покушавао, данас се види, да успешно изађе из овог, да формира пожељну доктрину засновану на научној истини.

Уосталом, у Србији 1915. ни др Хантер није решавао доктрином проблем пегавог тифуса (што је непознато писцима 1925. због касног прибављања Хантеровог рада из 1919., и немања његовог превода). Њему је, при поласку из Енглеске чак сугерисано, да треба да решава недоктринарно¹⁵, односно да приђе решавању сузбијања као научном проблему – да би се тек успоставила доктрина, која би се потом применила у евентуалним наредним војним догађањима на подручју Балкана. Из оцена др Хантера које су дали његови претпостављени, види се да је он успешно обавио задатак. [4:83] Др Генчић је оцењен неуспешним, у континуитету од 1925. више деценија, све до 2009. и 2018. [4] Успех актера мора да види њихово окружење, што тражи одговарајућу стручну припрему: да се „подигне споменик прегаоцима медицинске струке за тешку али бескомпромисну борбу са страшном моријом, у којој су изашли као победници, иако са великим губицима.“ [24]

Др Станојевић спомиње „Државну комисију за борбу против заразе“, којој је почасни председник је био принц Александар. [18:402] Из назива и приказаног њеног састава се види да није упознао постојање првоформираниог Државног одбора за сузбијање заразе. Приказани персонални састав указује на Међународну комисију, која је настала више месеци после Државног одбора, такорећи пред крај епидемије. Државни одбор је био другог персоналног састава, предводио га је инг. Велисав Вуловић. Такође, не указује др Станојевић на постојање и значај Комисије за сузбијање заразе при Врховној команди.¹⁶ Поред ових непрецизности, постоје и друге, везане за биографију др Генчића нпр. око његовог ратног и послератног кретања у служби и пензионисања. [4:144]

¹⁵ Др Хантер се понашао недоктринарно. С тога је погрешно тумачено нпр. његово стављање марамице (Д. Антић [12:319]) Зашто? Он није дошао да потврди теорију Никола, па је ваши је после догађања у Србији доказао да преноси пегавца. Значи, он је узео у обзир и капљични пут, уз образложење које је дао: виђења хиљаду новооболелих у једном дану, док му је било искуство познато да толико боли за једну годину... Све што је до тада знао требало је проверити, и при том себе сачувати (то није непрофесионално, ненаучно и нељудски).

¹⁶ Непознавање постојања Комисије за сузбијање заразе при Врховној команди чини се готово невероватно за актера санитетског официра, због њених брошура које су штампане у више десетина хиљада примерака, које су морале бити познате старешинама. Као данас раритетне све су приказане у књизи 2018. [12:194-259]

Станојевић се исправно определио 1941. када је Српско лекарско друштво донело резолуцију о пегавцу [4:115], али се потом упорно приклонио опортунистичким ставовима ближим садржају књиге из 1925. године. Вероватно је томе разлог: „природа др Станојевића“ [25], упорно примењивани метод сећања, његове године итд.

Колики је проблем био пегавец др Станојевић је могао да види и као савременик две акције у борби против пегавог тифуса у новој Југославији, првој кампањској 1945. године која није решила проблем ендемског пегавца, а потом седамдесетих година 20. века и у систематској са циљем ерадикације пегавца у СФРЈ. Иако се у знањима и искуству о пегавцу напредовало у односу на 1915., ипак се дуго задржао пегавец и решавао на ендемским подручјима, баш зато што није био „лако решив проблем“, већ супротно...

Онај ко је размишљао у генералштабу о специјалистичким стручним знањима виших официра разних родова војске, па и о војном санитету, морао је да размишља и о оспособљености лекара у области војне организације. Зашто и у том правцу нису искоришћени др Сондермајер, др Печић или ко други остаје загонетка. Потребна знања су могла да се стекну у припреми за полагање мајорског испита и сл.

Др Генчић је тако као припадник прве групе војних питомаца за санитетску струку био производ свог времена, начина образовања санитетских официра на цивилним мед. факултетима, што је и сам осликао „ми немамо санитетске официре већ групу лекара који раде у војсци“. За очекивање је, види се по закључку др Станојевића, да би и други на месту начелника показали слабост која се приписује др Генчићу. Свестан тога др Генчић се прилагођавао новонасталим ситуацијама које су тражиле решавање организационих проблема, или још више „немоћи медицине“, у решавању научно непознатог у чему му је помогла његова виспреност и недогматичност.

Др Станојевић тако не превазилази амбивалентност, јер истим аргументом замера др Генчићу, и истим аргументом „брани“ санитет чији је образовни производ сваки санитетски официр, па и др Генчић. При томе не види закорак које чини др Генчића, како на пољу оснивања превентивног тела Комисије за сузбијање заразе, као и на превазилажењу „немоћи медицине“ код решавања научно непознатог.

Доктринарни став је негативан када се прида значај недовољно истинитом ставу – питање је да ли је све могуће канонизовати превођењем у доктринарни војни став, као када је већ достигнута нужна истина. Др Генчић као начелник је морао да испољи бројне квалитете, један од њих је да он решавањем проблема лично или упућеном адекватном подршком другима (као окружење страних лекара или домаћих предлагача) је доприносио решавању показује своју виспреност и способност успешног војног старешине који је на врху санитета Србије.

Тадашња подела рада у медицини Србије, па тиме и у војном санитету, битно је заостајала у односу на развијеније земље, на које је ваљало да се угледа. Али, ако се прида значај неким запажањима војних стручњака која се односе на војску Србије (чији је део војни санитет) – види се да су постојали елементи на које би требало други да се угледају на војску Србије [26], и то је у тим чак противничким круговима прихваћено сасвим трезвено и смирено, да би касније било коришћено (нпр. проф. Палтуф)¹⁷.

Други „политички утицај на формацијску расподелу 1916.“ запазио је др Димитријевић и он има везе са др Станојевићем као уредником 1926. године зато што полази од тадашњих ставова и не доноси у суштини ништа ново битно за друкчије гледање на догађања око епидемије пегавца.

¹⁷ др Рихард Палтуф. Пегави тифус. Правда, 15.02.1915., 1. [4:59]

У току сузбијању епидемија пегавца и повратнице, такође, је било одличних корака које је чинио санитет Србије, који су могли да се прихвате санитети других развијенијих држава учесница рата. Нажалост, ови успеси су били потиснути задуго претежно због дефетистичких оцена српских лекара актера, тј. њихове самооцене, а касније и услед неадекватне примене историјске методологије „којом се није улазило у архиве“. Сматрало се, наводно, да архива није сачувана, што је био пропуст у обавештености. Службени војни лист је озваничио податке о сачуваној ратној документацији 1912-18. године. [4:180, 22]

Како је решавао појаву епидемије пегавца санитет Аустро-Мађара није проучавано, као ни то како су прихватили у Италији предате им заробљенике који су им предати после повлачења српска војска. [4:48]

Како Димитријевић не види успехе српског санитета, па тако не превазилази актере знатно касније, то он вербално очекује измену става, нпр. војног аташеа, а то је код неповодљивог немогуће (без аргумената). Домаће историјско-медицинске оцене су настале сувише касно, и тако показале реално постојање у времену када су могле боље да се искористе, што је искуство са самооценом које не сме да се понови. У самопознавању, поред битне стране оцене, врло је важно приказати објективно свој рад и тако имати и сопствену оцену о свом раду. То је био допринос медицини света у области пегавог тифуса: „дезинфекциона централа“ итд. То, или слично томе, Димитријевић није истражио, и није понудио у недавно објављеној књизи.

Дакле, посматрано из данашњег угла, сасвим је прихватљиво – да је потреба новог устројства војске 1916. искоришћена за одлуку која има политичку конотацију, јер после егзодуса државе и војске “већ се постављало питање кривице за слом одбране и неспособност. (...) После војног слома Србије 1915. године, почетком 1916. у Врховној команди извршена је велика смена почев од војводе Путника па наниже, по одлуци Владе и уз сагласност регента Александра, чиме је покушано да се тињајуће незадовољство у војсци скрене на ранију Врховну команду.“ [9:19]

Рад др Генчића је оцењен да „није имао успеха“ [18:390], па је овим поводом назван „сменом“. Скорашњим преиспитивањем, на основу архивске грађе, сматрало се да неуспех око сузбијања епидемија 1915. је требало преиспитати и објективизирати. [4:126] Тек је далеко да је последица наводне смене неуспех у сузбијању епидемије, па је то нови неуспех старијих истраживача тих догађаја.

„Смена“ као последица „сусрета“ др Генчића са пешадијским генералом де Мондезиром [16:126] је неоснована, због тога што није доказано ни да су се срели.

Историчари медицине актери нису манифестовали „непристрасност“ коју показује узорни историчар Тукидид, прво као стручно оспособљени стратег, а потом и историчар. Као стратег је био изузетно доброг личног образовања, посебно професионалног, војног (па и као опробани војник). Потом је истицано, да је догађаје које је описивао детаљно проучио. Када се узме у обзир претходно, историчарима медицине 1925. је показано да су починили низ пропуста. [5, 25, 4, 20] Прихватање омразе, те пороци људи (сујета, славољубље, каријеризам, лични интерес, амбиција итд.), су мање више краткотрајни, али пример начелника санитета указује да дефетизам може да потрају цели век, и да је добро ако се превазиђе.

Ослобађање од омразе и дефетизма ипак резултује сјајом и славом, и тако треба да остане у сећању потомству. За то је имало основа, па су заслуживали Вуловић, Генчић, Субботић, Батут итд. су „да им се подигне споменик за тешку али бескомпромисну борбу са страшном моријом“. [24] Пример начелника санитета је користан и за „самопознавање“ [4], посебно у догађајима врло значајним, као што су ратови 1912-18. године [5].

Како схватити др Станојевића¹⁸ када износи тривијално: „Сваки научни радник полази од метода и резултата, које су други стварали. Сви се ми пењемо једни на раменима других.“ [18:увод] Ако се то тумачи, као допринос или као корекција претходних истраживања, допуњавање, исправљање непрецизности, нетачности и сл., то би се подржало, јер се тако научна мисао унапређује и долазак до истине. Тада није ова мисао догматска. Али проблем је...

Увек је актуелна дилема, противуречност: научног и војног „доктринарног става“ као командне заповести. [19] То се на примеру из медицине да лако уочити баш код научно непознатог, нпр. за пегавца. Проблем је, од када наређење може да има одлику доктрине. Разликују се две супротности, ваш је молестант (када досађује војнику, а није епидемиолошки значајна) и ваш је преносилац опасне болести (када онеспобљава војника, па је епидемиолошки је значајна). Доктрина има смисла само онда када је наређење научно засновано, на провереној истини. Тек када је доказан значај ваши у сузбијању пегавца, има смисла наредити обавезно развањљивање, наметнути то као доктрину.¹⁹ Зато је требало Никола што пре проверити...

Из Станојевићеве „Историје српске медицине, грађанске и војне“ дознаје се за др Генчића: „После доласка генерала Степе Степановића, дотадашњег команданта Шумадијске дивизијске области за министра војног 1909. године постављен је за начелника санитетског одељења у Министарству војном, и на том положају је остао до балканских ратова, када је по ратном распореду заузео положај начелника санитетског одељења Врховне команде(...“ [18:390] „Др Генчић је по свом стручном образовању хирург и у том својству стекао заслугу као оснивач нашег трећег по реду болничког хирушког одељења. Задржавши се на том раду кратко време и на (sic., Г.Ч.) давши пуну меру своје спреме и способности, он је уочи ратова и за време њихово заузео одговоран положај шефа нашег војног санитета на којем није имао успеха. Тај његов неуспех настао је делом зато што је постављени задатак превазилазио снаге нашег војног санитета и наше земље, а делом и зато што он није имао организаторских и административних способности за таква тежак подухват. Свестан тог свог недостатка и одговарајући на многобројне прекоре, он је искрено признавао, да се 'није спремао за администрацију' и да га је 'министрство школовало за хирургију'.“ [18:390-1] Потом, по др Станојевићу Др Генчић је напустио војску на следећи начин: „После повлачења наше војске преко Албаније 1915. године, стављен је почетком 1916. године поново на расположење (sic.). У том стању остао је до краја рата, па је по завршетку рата пензионисан, после чега се посветио приватном раду (...“ [18]

Зорић и Станковић сматрају да организација и рад санитетске службе пред балканске ратове је био уређен по Привременом упуту за ратну санитетску службу из 1908. На јединствен начин су организоване све санитетске команде, јединице и војне болнице у рату и миру. Концепт организације је био модеран концепт, на нивоу савремених армија у Европи тог времена. Аутори сматрају даље: „Друго је питање колико су биле кадровске и материјалне могућности српске војске и њеног санитета да се усвојена војно-медицинска доктрина успешно реализује у рату у који је Србија ступила 1912. године.“ По овом упутству трупна санитетска служба је обезбеђивала у миру лечење и превентивно-медицински рад у јединицама. Поред овога, у рату је регулисан рад војних (сталних и привремених) и резрвних болница које отвара врховна

¹⁸ Др Владимир Станојевић (1886-1978) санитетски бригадни генерал, оснивач Секције за историју медицине. [више: Јовановић-Симић Ј, Ћирић Д. Др Владимир Станојевић (1886-1978), живот и дело. Београд: Музеј науке и технике., 2018.]

¹⁹ До овог сазнања се дошло анализом др Хантера, на основу искуства у Србији, објављеног 1919. године.

команда од грађанских болница (државних, обласних, окружних) Биле су предвиђене етапне болнице. Организовање и руковођење су били јединствени. [20:94-8]

Био је на нижој организационој лествици целокупни санитет Србије (не само војни, већ и цивилни) јер је у медицинској струци тадашње Србије била заступљена фалична подела рада у односу на савремену, а поготово данашњу. Санитету су били потребни од факултетски образованих: лекари опште медицине и апотекари; а од средњег кадра бабице.²⁰ [21] Отуда се великим корацима челника сматра њихов допринос којим су настојали да: војска добије своје питомце, да образовање лекара опште медицине унапреде у специјалисте разних струка.^{21,22} Фалили су и „лекарски помоћници“.²³ Ваљало је порадити по питању еманципације жена.²⁴ Више тога је ваљало унапређивати, на чему је порађено одмах после рата (формирањем средње медицинске школе (школе за нудиље) итд.)...

²⁰ По Санитетском закону из 1881. образовање лекара и апотекара се спроводи слањем државних питомаца на стране универзитете, а школа за лекарске помоћнике и бабице у земљи. Школа за бабице је основана 1899. Изостало је тада отварање школе за лекарске помоћнике. [20:88] Кујунџић је мишљења да је за нудиљски позив, као засебно занимање сазнала Србија тек од ратова. До тада су ове послове обављали болничари, стари испуштени војници болничарске чете и болничарке махом регрутоване из сумњивих и доњих делова друштва. (Кујунџић В. Нудиљска школа. с. 3), Рат нам је показао потребу за школованим и практично изученим помагачима у болници и ван ње. Тада је била потреба за лекарима и образованим болничаркама, названим сестре (по своме сестринском удружењу) и нудиље, по своме нудиљском, болничарском занимању. Спонтано се развио покрет за оснивање школе која спрема нудиље и сестара, спремне и своме позиву одане жене, где треба болног прихватити и неговати, где треба први савет дати и прву најважнију лекарску помоћ пружити. (Кујунџић В. Нудиљска школа. с. 4) Школу је водила, тј. била директорка г-ђа Њутн. Живеле су будуће сестре интернатски. Школовање је трајало две године. Из предњих редова се види да је нудиљски сталеж био сасвим нов за наше прилике, те стога у законским одредбама нигде није ни био споменут. Добиле су стално намештење дипломиране нудиље, а плату у рангу учитељице. (Кујунџић Војислав. Нудиљска школа. с. 14.) Брошура је штампана о трошку америчке мисије др Ридера. [Кујунџић Војислав. Нудиљска школа. Београд; 1922.]

²¹ Димитријевић примећује да др Станојевић чудно закључује када критикује др М. Марковића да није придао значај превентиви. „Усмерио га је тамо где су му дозвољавали да га усмери“. [7:40] Да ли је боља ситуација била у време др Генчића? Не. Док су били министар војни ген. Степа Степановић и др Лазар Генчић начелник санитета, послати су др Протић и др Пешић [Службени војни лист. (31) бр. 12 од 21.05.1911. с. 305-6.] на специјализацију микробиологије и хигијене (на усавршавање превентивне медицине) 1911. године. Истог става су и Зорић и Станковић: „Посматрано из касније перспективе, тешко је просудити да ли је у питању био само његов (др Михаила Марковића, пук.) 'лични пропуст' због 'неразумевања војне превентиве', како је истицао генерал др Владимир Станојевић, или је то бар делимично био и одраз ондашњег стања у Србији, пре свега недостатак опште културе и хигијенских навика, као и преовлађујућег схватања међу официрима о месту и улози војно-санитетске службе у војсци.“ [20:79]

²² Др М. Марковића је одвраћао од специјализације министар унутрашњих дела: „Какво специјално изучавање хитургије, нама су потребни лекари опште медицине“. [7:39] За све санитетске пропусте и неуспехе били су оптужени само лекари. [7:54] Кадровским проблемима су се бавили Борисављевић, сматрајући да су потребне „професионалне болничарке“ [7:56], Батут, пишући о надрилекарству приучених војних болничара [7:56], Димитријевић, обучене болничарке су непознате у Србији [7:198, 207, 281,440]. Др Марковић је први начелник санитета који је издејствовао да војни санитет добије путем стипендирања војне лекаре. Међу првих 10 питомаца био је и др Генчић. [Поповић В. Др Михаило Марковић. Здравље. 6, 1911(4):97-101.]

²³ Лекарским помоћницима су тада сматрани само несвршени студенти медицине. Др Кужељ описује рад на санацији епидемије (па и оних који су помагали у сузбијању епидемије) и при том разлог „разбољевања једног сељака који је био „са још четири сељана одређен да изврши дезинфекцију куће, дворишта и ствари (...)“. Примењене мере су биле: „Кућа је окречена (...) сав поздер и сва нечистоћа око куће би изгорена. Рубље, хаљине, креветски простирачи и покривачи бежу искувани и карболом посипани.“ Дезинфекција кућа, дворишта итд. спречава даље ширење заразе, закључује Кужељ. [Чукић Г. Чему нас учи прошлост пегавог тифуса?; 2016 с. 75.]“

²⁴ Политика на првој страни 1904, 1905. итд. има рубрику „Женски свет“. Радило се на отварању женске гимназије. [Политика, 20.08.1905. с. 1., или 05.09.1905. с. 1.]

Потребно је размотрити „Историју српске медицине, грађанске и војне“, да се види како др Станојевић долази до својих оцена.

У закључку В. Станојевић у „Историја српске медицине, грађанске и војне“ указује се да је војни санитет учинио знатан напредак, али да „није одговорио постављеном ратном задатку. Узрок тог укорењеног стања лежао је како у самом војном санитету, тако и у узроцима изван њега.

Унутарњи узроци почивали су на слабој организацији војно-санитетске струке и војно-санитетске службе. Војно-санитетска струка, иако је заснована на целисходном начелу стварања домородачног кадра активних санитетских официра путем избора и школовања државних питомаца – медицинара, није тиме у потпуности постизала циљ, пошто је заостајала бројно иза потреба, и пошто је исто тако заостајала и по стручној војно-санитетској спреми санитетских официра, који после добијања медицинског образовања на грађанским медицинским факултетима нису допуњавали своје образовање на допунским курсевима и вежбама за стицање знања и искуства у погледу војно-санитетске службе. Немајући ту допунску спрему и посвећујући се искључиво терапији, санитетски официри су испадали добри лекари, али слаби познаваоци и руководиоци сложене и самоникле војно-санитетске службе у миру и рату. Из тог основног недостатка проистицала је организацијска немоћ војног санитета у рату, која се огледала како у једностраној припремљености за хирушки рад и у занемаривању хигијенско-профилактичке и епидемиолошке службе²⁵, тако и у недовољној спреми разноврсног санитетског особља и људства, као и у исто тако и у недовољној спреми ратних санитетских јединица и установа.

Спољни узроци, отежавајући задатак војног санитета, проистицали су из слабих културних снага народа, из оскудних финансијских средстава и из превеликог постављеног циља и напора. Сви ти спољни неповољни чиниоци скупа погоршавали су услове за рад ратног санитета, па се зато он под њиховим притиском развијао стихијски и изван организационе колотечине.“ [18:423]

Др Станојевић разматра рад „Државне комисије за борбу против заразе“ [18:402] Њен персонални састав наводно чине набројани, који су стварно били чланови Међународне комисије за сузбијање зараза. Не указује на постојање, а још мање значај Комисије за сузбијање заразе при Врховној команди или Државног одбора за сузбијање заразе. И то указује на непроученост, као и...

Приказује Станојевић, исто тако, биографске податке за др Генчића. Недовољно је одређен када констатује да је др Генчић: остао у стању „расположења до краја рата“, па Станојевић не узима у обзир да је био инспектор санитета. [18:390; 4:144] Исто се понавља када констатује да „по завршетку рата је пензионисан“, зато што др Генчић није пензионисан 1918., већ је био по рату члан Војно-санитетског комитета. Одлази у пензију 1921. године. [18:390; 4:144]

Др Станојевић не примећује др Генчићеву способност да уочи проблем и мења стање. Рекло би се да је то, ако се добронамерно прихвати, због непроучености архивске грађе, тј. па тако не сагледавања укупног деловања др Генчића на месту начелника санитета. Непозната су му као историчару и актеру тада постојећа државна и војна: тела, одбори и комисије, који су функционисала у време епидемије, а то је нужан основ да се упозна њихов рад.

²⁵ Чини се да је недовољно узето у обзир да већ од 1881. године: окружни физикус је углавном хигијеничар. Предлаже да се уклони што је штетно по здравље било породице или целог окружног становништва... [Организација санитета у Југославији. У: Министарство соц. политике и народног здравља. Медицински годишњак Краљевине Југославије. Београд; 1933:1, 2]

Показује се да су историчари медицине имали недовољну припрему за бављење предметним проблемима. Као да се имало 1925. недовољно искуства у писању. [5] Уз то и сами нису били едуковани у „војној организацији“, а посебно нису довољно проучили догађаје, базирајући расправе на сећањима, која су проблематична. Санитетска ратна архива је сачувана, како је то објављено у Службеном војном листу 1922-24., тј. пре објављивања књиге, па је уредник овај податак морао да зна (на радном месту на коме је био формацијски постављен, одсеку за статистику санитетског одељења Генералштаба). [4:180; 22] Зато је требало ова чињеница о постојању архиве да истакне у уводу књиге, као и да се нађе као напомена у бар некој од уфуснота објављених прилога.

Др Генчић је решавао проблеме који су непознати историчарима медицине. Ради вишеструкости и дуготрајности, па тиме систематичности, чини се умесним питање да ли то све било случајно. [4, 5] Историчари медицине који су оцењивали др Генчића требали су да имају особине које се истичу Тукидиду, који је био као стратег актер, а потом историчар. Тукидиду се истиче објективност и стручност. Ако је нешто недовољно проучено из неког разлога, он није на висини способности узора Тукидида.

6.3. Но и рад ових историчара медицине је анализиран. Бавећи се питањем смене неког официра мора да се започне питањем о компетентности оцењивача. Касније могу да се баве овим историчари. У сваком случају ове две врсте оцена не могу да се поистовете, о чему није довољно вођено рачуна давањем привилегованог значаја ставу историчара. [4:118, 28]

Др Ж. Рувидић²⁶ истиче да се сматрало „за њега (др Симу Карановића, ГЧ) је један виђени грађански лекар и критичар војног санитета једном рекао 'да важи као најбољи познавалац војне, а нарочито војно-санитетске администрације'“. [5]^{27,28} Ако се сматрало су др Пецић, др Сондермајер, или ко други били боље припремљени од других српских војних лекара „у организацији“, то је могло да се искористи.²⁹

Има се утисак, да се одговорним у санитету неоправдано много тога ставило на терет 1925. године, дајући себи право на оцене на коју се нема право по војној хијерархији, што се види из наредног текста др Рувидића: „...Писац је понегде убацио и неку своју мисао о стварању 'Главне војносанитетске управе', која би била потпуно самостална, са изузетним положајем (а ла Главни ђенералштаб) и од које се очекује да би препородила наш војни санитет. У својој оцени о појединим нашим начелницима санитета (др Владану Ђорђевићу, др Мих. Марковићу, др Генчићу и др.), којима

²⁶ Др Жарко Рувидић (1880-1947.), санитетског генерала у пензији (чин је у рангу дивизијског генерала у пешадији, то је био највиши чин у санитету Србије, ГЧ)

²⁷ Видети Распоред санитетских официра и лекара. [Станојевић В, уредник. *Историја српског војног санитета. Наше ратно санитетско искуство*. Београд: ВИЦ (прво издање 1925); 1992. с. 274]

²⁸ Тек у недавно објављеној аутобиографији др М. Пецића, види се да је тај бољи познавалац војне организације био др Пецић, својим боравком у Војно медицинској академији у Берлину. Др Михаило Марковић је упутио др Милана Пецића на Царску војно-медицинску академију „изучавани су сви предмети који су потребни војним лекарима, тако да су они били доиста способни војни лекари када обуку униформу.“ „Трупна санитетска служба“, том књигом сам се кандидовао за начелника, „нисам успео, дошао је на тај положај зет“ (др С. Карановић, В.К и Н.С.), износи др М. Пецић. [Кривошејев В, Станојловић Н. Др Милан Пецић, Аутобиографија. . Београд: Српско лекарско друштво. Београд; 2020. с. 173-5, 84, 201].

²⁹ Комисију су чинили др М. Марковић, др Р. Сондермајер, др С. Ковачевић. Касније и др С. Карановић. [Кривошејев В, Станојловић Н. Др Милан Пецић, Аутобиографија с. 192]

замера..." [5] Народ задуго није имао довољно лекара, а окружни су се бавили превентивним, јавним здрављем.³⁰

Новија истраживања Великог рата су запазили недовољну прецизност у текстовима објављеним 1925. године. Главна мана им је примењени метод сећања и потенцирање да је уништена (целокупна) ратна архива. Истом методологијом је настао рукопис др Станојевића из 1950. године „Историја српске медицине, грађанске и војне“ потхрањен његовом вољом у Архив САНУ. Међутим, Службени војни лист 1924. године објавио је табеларни приказ сачуване ратне документације. Овај податак је требало да нађе места у уводу књиге и напоменама објављених радова.

ЗАКЉУЧАК

Смена Врховне команде је настала из политичких побуда и започела је 21. децембра 1915. године указом, постављењем за новог начелника ген. П. Бојовића и стављањем војводе Р. Путника на располагање министру војном. Ротација у санитету је извршена од 31. јануара 1916. постављењем др Р. Сондермајера за начелника санитета, а довршена тако што је дотадашњи начелник др Генчић постављен за инспектора санитета 12. маја 1916. године.

Др Генчић је имао војно образовање санитетског официра примерено том времену, нити боље нити горе од осталих санитетских официра који су завршили студије на цивилним медицинским факултетима. Зато је др Станојевић у својој оцени амбивалентан. Др Генчић је успешно превазишао овај систематски недостатак уже војног образовања, личним особинама и својим ангажовањем. Дао је организациони допринос усмеравањем санитета према превентивним гранама медицине образовањем Комисије за сузбијање заразе при Врховној команди. Он у томе иде даље јер отклања „научену немоћ“, тј. научно непознато, придавањем значаја вашљивости тела као преносиоцу пегавца и зато депедикулацији као медицинској мери намењеној здравим и болесним. То је његов лични допринос решавању епидемија 1915., као начелник је лично усмерио санитет, а уз то је, по његовој оцени, давао подршку онима који су доприносе решавању конкретног проблема, па тако напредне идеје није спутавао што је одлика доброг окружења.

Научна, историјско медицинска измена оцене о неуспешности др Генчића је потрајала читав век, што захтева испитивање особина окружења које је требало да донесе исправан суд, што би припадало „самопознавању“ (искуству) ради будућих догађања.

Војвода Путник није оцењивао рад др Генчића. Нема доказа да је на промену утицао ни новопостављени начелник Врховне команде ген. Бојовић или министар војни Терзић.

Белешке др Петровића су случајно нађене и његова приватна запажања, и као таква доспела у Архив САНУ (значи без воље др Петровића). Није доказано да је ген. д'Мондезир имао сусрет и дијалог са др Генчићем, па тако имао било каквог удела у замени начелника санитета.

³⁰ Генерална оцена из 1933. године о раду окружних физикуса је: становници села су чинили 95% живља Србије. Јавни санитет је требало да постоји за село и сељака, а физикуси су били далеко од народних насеља. Лекара су могла да добију насеља са 10.000 и више становника, а таквих сеоских општина није било ни једно, били су ретки и градови са тим бројем становника. *Окружни физикус је углавном хигијеничар. Предлаже да се уклони што је штетно по здравље било породице или целог окружног становништва...* [Организација санитета у Југославији. У: Министарство соц. политике и народног здравља. Медицински годишњак Краљевине Југославије. Београд; 1933:1, 2]

Није доказано да је Војно-санитетски комитет разматрао рад др Генчића.

Актери, историчари медицине, дали су дефетистичке оцене код сузбијања епидемија 1915. године. Истраживањем архивске грађе њихова сећања се доводе у сумњу и траже нова додатна прецизнија истраживања. Недовољна истраженост деловања условила је непоузданост 1925. године написаних биографија и оцена судионика ратних догађања, па тако и поларизованост с урађеним од стране начелника пук. др Генчића.

Лекари актери 1925. су закључили да је санитет под руководством др Генчића, у условима који су постојали, чинио неуспешне кораке. Објективизацијом неуспеха они су били такви због: вођења тоталног рата, немаштине, немоћи медицине, слабе поделе рада унутар медицинске струке, недогољног војног образовања санитетских официра итд. Негативне оцене историчара медицине, актера, су тако понајвише производ већ запажених лоших односа међу лекарима, такође, битним за самопознавање. Против заступаног 1925. године је да: српски санитет је допринео медицини света, било самосталним деловањем или сарађујући са пук. др Хантером, чије су активности свесрдно подржане. Тако су ове оцене резултат површног рада историчара медицине, актера, њиховог занемаривања архивске и друге грађе итд. Исто тако, не слагање са основама на којима је додељена Нобелова награда, испоњен је превелик неопрез, јер то је тражило преиспитивање својих ставова већ од 1928. године, само три године након објављивања књиге посвећене историји српског санитета.

ЛИТЕРАТУРА

Тукидид. *Пелопонески рат* (Душанка Обрадовић, преводилац са енглеског). Београд: Admiral Books; 2010.

Миладиновић И. Ко су прави кривци за албанску голготу. Интервју са др Милошем Ковићем. *Вечерње новости*, 26.11.2018.

Недок А. *Повлачење српске војске ка албанском приморју и њена евакуација на Крф 1915/1916*. Рад војно-санитетске службе. Београд: "АМД систем"; 2006. с. 158.

Чукић Г. *Српска превенција пегавца 1915. године*. Зајечар: Историјски архив „Тимочка крајина“; 2018.

Жарко Рувидић. Војно-санитетска статистика и њено преуређивање. 01.12.1946, Београд, *Архив Сн Сл*, Р 422/17

Додатак. У. Станојевић В, уредник. *Историја српског војног санитета. Наше ратно санитетско искуство*. Београд: ВИЦ (прво издање 1925); 1992.:405-13.

Димитријевић Б. *Казивања лекара о Великом рату*. Београд: Лагуна; 2018.

Мондесир де П. *Албанска голгота*. (Љубиша Миловановић, преводилац) Београд: Просвета; 1936.

Недок А. Реорганизација војног санитета 1916. године. У: Недок А, Димитријевић Б, уредници. *Српски војни санитет у 1916. години*. Београд: Академија медицинских наука СЛД; Серија Б, Вол. 1, бр. 2, 2007: 13-42.

Скоко С. Војвода Радомир Путник. Београд: БИГЗ; 1984.

Петровић И. *Извори црногорстујећег антисрбизма 1914-1919*. Нови Сад; 2018.

Станојевић В, уредник. *Историја српског војног санитета. Наше ратно санитетско искуство*. Београд: ВИЦ (прво издање 1925); 1992.

Богојевић М. Сто година од смрти Радомира Путника: Како је Србија два пута заборавила великог војводу "Недељник", 17.05.2017.

Разређење вој. Путника и постављење ген. Бојовића, ВА 3а,к116,ф2,д30, 21.12.1915.

Недок А. *Ваљево, у епицентру велике епидемије*. Ваљево; 2017.

Димитријевић Б. *У контејнеру: записи српског војног хирурга 1916-1918*. Београд: Водич за родитеље; 2004.

др Лазар Генчић. Врховна команда, Књига лекара и медицинара 1916-18., ВА п3а,к95,ф1,д4

Станојевић В. Историја српске медицине, грађанске и војне. Београд, 1950., *Архив САНУ*, 13339,

Чукић М. Критика и војна мисао. Војно дело. 5;1953(8):20-31.

Зорић М, Станковић Н. Историја српског санитета. Београд: Одбрана; 2015.

Поповић Љ. Фонд санитетског одељења Министарства унутрашњих дела Краљевине Србије (1839-1918. У: *Acta historica medicinae, pharmaciae, veterine*. VI, 1966, 1-2:79-90.)

Чукић Г. „Српска, прва фаза“ сузбијања епидемија 1914. и 1915. године. *Војносанит Прегл* 2018; 75 (11):1143–1148.

Чукић Г. Дефетизам у епидемији пегавца 1915. године и његово рушење. У: 10. *Конгрес историчара медицине „800. година српске медицине“*. Новопазарска Бања, 2019. (зборник у штампи)

Тодровић В. Усмено саопштење на промоција књиге „Српска превенција пегавог тифуса 1915. године“, Српско лекарско друштво, 28.03.2019. године.

Јовановић-Симић Ј., Ћирић Д. *Др Владимир Станојевић (1886-1978)*. Београд: Музеј науке и технике; 2018.

Краус А. *Узроци нашег пораза*. Нови Сад: Прометеј; 2017.

Недок А. *Повлачење српске војске ка албанском приморју и њена евакуација на Крф 1915/1916*. Рад војно-санитетске службе. (друго допуњено издање) Београд: Одбрана; 2014.

Чукић Г. Николова истраживања и наши лекари. Беране: *Токови*, 2019/2:27-41.

Prim.Dr. Med **Goran Cukic**,
Belgrade, Rakovica

THE ROTATION IN THE SERBIAN SANITARY SERVICE IN 1916 (THE ACCEPTANCE OF HATRED FOR THE GREATER GOOD)

When troubles come and hence defeatism among people, it is to be expected for the leader to be hated and unpopular. It happens to everyone (TUKIDID)

Summary: Our historiography still hasn't put the light on the events following the retreat of the Serbian army across Albania. There is a need for more thorough research of important medical moments as well. They are part of more important "paramedical" military and political questions. It is determined that the "rotation in the sanitary service" was realized on the 31st of January 1916-13th of February 1916. New fact in the research on this issue was that there was a book of general d'Mondesir called "The Albanian Golgotha". Dr. Dimitrijevic considered the changes in the military sanitary service based on the notes of Dr. M. Petrovic without being aware of the book of the active participant of this event general d'Mondesir. It

was determined that with the Decree of The Crown Prince on the 21st of December 1915-3rd of January 1916 instead of Voivode Putnik the new Chief of Supreme Command was general Bojovic. Voivode Putnik wasn't informed about this and therefore he wasn't very happy about this decision. a) Most of historians think that the replacement of Voivode Putnik and most of the members of the Supreme Command was off political nature, e.g that someone needed to be blamed for the failure. Dr.Gencic was replaced then as well and that was explained in a different way, b) By the failure to suppress the typhus in 1915 as well as c) With the encounter and conversation with general d'Monte sir. Since the accidentally found notes were used to explain the replacement, they were an important insight on the book of general d'Montesir and what he thought about it as a participant of the events. It will also be discussed on this occasion, how justified was the replacement by the notes.

Keywords: Serbian Sanitary Service, Dr.Gencic, Dr.Sondermeijer, Replacement of the Supreme Command, Piarron de Mondesir, Reorganization of the Sanitary Service, Self-Acknowledgement.

Зајечар, 28.5.2019. – У галерији Историјског архива „Тимочка крајина“ отворена је изложба радова „Мој град“, чији су аутори предшколци из припремне групе зајечарског вртића „Љиљан“, генерације 2012/13. Изложба је приређена у оквиру пројекта током чије реализације су малишани посећивали државне институције, локалне установе културе, образовне установе и спомен-обележја у Зајечару.

УДК 341.322 (497.11 Мањинац) "1917"

РАДИША ДРАГИЋЕВИЋ, књижевник
Бор.

ДВЕ ВЕРЗИЈЕ ЗЛОЧИНА У МАЊИНЦУ 1917. ГОДИНЕ

Апстракт: У овом раду анализира се страдање српских цивила од бугарских војника у Мањинцу, селу општине Књажевац, 19. и 20. марта 1917. године и описују две верзије овог злочина, у коме је пола села завијено у црно.

Кључне речи: Мањинац, бугарски војници, Први светски рат, записи, злочин 1917, учитељ Стеван Ђорђевић.

Иако је, у поређењу са Другим великим (светском) ратом, вођен на мањем простору, краћим интензитетом и далеко слабијим средствима разарања – Велики рат (касније назван Први светски) је на овом простору остао забележен као велико страдање, права људска кланица, у којој је изгубљен велики део популације, нарочито мушког становништва које је било у највишем репродуктивном добу. Тако су, за векове унапред, заувек покидани многи породични ланци, и уништена у великој мери будућност једне нације.

Оно што, такође, раздваја Први од Другог великог рата јесте чињеница да је однос жртава у примерице наведеној општини Књажевац био у великој несразмерности – и у броју страдалих, и у статусу, и у начину страдања, и у полној и старосној структури: у Првом је страдао 5.071 војник у борби са непријатељима, а у Другом су страдале 1.682 жртве, од чега су 830 биле припадници разних војних формација, 642 су биле цивилног статуса, а за 203 у свом истраживању овај аутор није имао тачно утврђени статус; с тим што треба нагласити да је у борбама против Немаца страдало 58 лица (углавном војника), четири од усташа, и четири умрли у заробљеничким логорима. Све остале жртве, и војне и цивилне, биле су последица међусобног ратовања свих идеолошки разнородних војних формација или последица убијања цивилног становништва, које је подржавало неку од других војски или, једноставно, није хтело да се сврста уз њих.

Дакле, убијања цивила, што у виду стрељања талаца, што казних експедиција, или групних и појединачних стрељања, од којих су добар проценат учинили припадници српских формација над сопственим народом, било је у неупоредиво мањем броју у Великом рату, но две деценије касније.

Најдрастичнији случај, најтежи злочин окупатора не само у општини Књажевац, него у читавом источном делу Србије, десио се у селу Мањинцу, и њега су починили бугарски окупатори. Бугари су најтежи ратни злочин над цивилима поновили у знатно већем облику, октобра 1943. године, када су у одмазди убили 161 цивил у селима јужно од Књажевца, погубивши цивилна лица од дечијег узраста (Милојковић Станојла Милорад, узраста три године, из Алдине Реке), до најстаријих (Николић Трифуна Савета, старости 90 година, из Габровнице).

И док су пописи војних жртава и данас доступни знатижељницима (којих је све мање) у невеликом броју споменица и књига локалних аутора (Никола Мицић, примерице) и монографијама насеља – знатно је теже доћи до записа о цивилним жртвама.

Једно од таквих сведочанства, као сведочанство непосредног сведока, налазимо у записима учитеља Стевана Ђорђевића (1908 – 1978) из Минићева, страница 21 и 22, које, дословце, гласи:

„Године 1917. Бугари настоје да масовним стрељањем Срба овековече своју владавину над Србијом. Те године избио је у Топлици устанак против бугарске власти. Бугари су га у крви угушили, убијено је 20.000 Срба. Устанак у Топлици осетио се и на нашем Тимоку, чије су шуме биле пуне Срба одбеглих из бугарског заробљеништва. Бугари су страховали, па су предузимали и мере да ове заробљенике врате у Бугарску. Самим репресалијама (паљењем њихових кућа и одвођењем неких њихових породица и интернацију) није се могао постићи циљ, пошто је тих заробљеника било тако много. Зато Бугари издају један проглас у коме позивају све одбегле затворенике да се пријаве бугарским властима обећавајући им опроштај кривице с тим што ће бити враћени у Бугарску одакле су побегли. Проглас је одређивао рок пријављивања, односно дан и час до кога траје амнестија. И једнога дана у наше мало среско место окупи се много људи, тако много да је оно изгледало као у данима вашара. Бегунце постројише у дугачку колону и под стражом отераше у Бугарску. Али тога дана једна група бегунаца (осамнаест њих) из удаљеног села Мањинца није стигла да се пријави до 12 h, како је то у прогласу речено, већ пристиже око 13 h. Њих су стрпали у среску апсану, а онда истог дана повезали једног за другог и повели на стрељање. Ми (деца, старци и жене) стојимо на улици, неми и уплашени, гледамо ове повезане људе како испред бајонета и бугарских старешина одлазе на губилиште. А оно је удаљено од насеља само стотину метара, те смо могли да видимо и сам чин стрељања. Најпре угледасмо дим из пушака, онда чусмо плотун, па онда видесмо како се ред везаних људи сруши на земљу.“

Мањинац - село на источној падини планине Тупијнице, под самим висом Магленом.

нак у Платици осветио се и у та нашим Ђилову, где су турке биле пуне Гиде одбелних из Бугарског заробљеништва. Бугари су страховали, па су предузимали мере да ове одбелне заробљенике врате у Бугарску Савити репресалијама (какав свет њихових оука и одбелних неких њихових породица у интервјуу) није се могао посетити чим, пошто је тих заробљеника било тако много. Зато Бугари издају један проглас у коме позивају све одбелне заробљенике да се пријаве Бугарским властима објављујући им ограничај кривиче с тим што ће бити враћени у Бугарску одакле су побегли. Проглас је одређивао рок пријављивања, односно дан и час до кога траје опшестеја. У једнога дана у нама било срећко место окупило се много људи, тако много да је оно изгледало као у даљина вашица. Бегунице постранике у дукању колону и под стравом батерале у Бугарску. Али тога дана једна група бегуница (око двадесетих) из удаљеног села Мањинца није стигла да се пријави до 12^ч, како је то у прогласу рекло, већ пријавише око 13^ч. Њих су стигли у средству атакану, а онда истог дана по подне копољима повезали једног за другог и повели на састрелак. Ми (деца, старији и жене) стојимо на путу, неки и уламени, гледамо ове повезане људе како испред бајонета и бугарске старешине одлазе на састрелак. А оно је удаљено од нашега само стотину метара, те смо могли да видимо и сам гин састрелак. Најпре уследомо гин из шумака, онда густо пушкани. Пошто смо та онда видели како се повезани људи срути на земљу.

Из записа учитеља Стевана Ђорђевића (1908 – 1978) из Минићева

Суочавајући са овим текстом, морамо имати у виду и чињеницу да је ово сведочење – иако записано касније – догађај виђен очима (и сазнањем) деветогодишњег детета. Можда у томе и лежи нетачност податка о даљини места стрељања „само стотину метара“, а удаљеност од речног корита (садашњег моста на улазу у Минићево) до места стрељања је бар три пута дужа, што смањује видљивост. И, коначно, том приликом је стрељано 14 цивила (а не 18, како записује учитељ Ђорђевић), од којих су 12 из Мањинца и два брата из Јаковца.

Од почетка рада на прикупљању података за Хронику Мањинца (Мањинац у времену и простору, издање Културно-просветне заједнице Србије и Културно-просветне заједнице Зајечар, у едицији Хронике села, коју је покренула САНУ,

Београд, 2002. и друго допуњено CD издање Библиотеке „Његош“ Књажевац), а везано за овај догађај, разговарао сам са сведоцима овог страдања (сведоцима хапшења младића), међу којима су Љубица Милановић (1898-1991) и Голуб Драгићевић (1911 – 1999), и са потомцима стрељаних, међу којима су: Радомир Алексић (1914 – 2003), Јеленко Ђорђевић (1926 – 2006) и Томислав Урошевић (1931-2001).

Трагични догађаји у Мањинцу одиграли су се током 19. и 20. марта, и временски се поклапају са Топличким устанком (трајао је од 26. фебруара до 25. марта 1917. године), али мало чињеница има које овај догађај повезују директније са Топличким устанком. Исто тако, овај се догађај десио пре бугарске акције сакупљања младих и радно способних мушкараца незахваћених мобилизацијом или избеглих заробљавању за изградњу пруге код Софије. У Мањинцу, поред оних који су избегли неким случајем мобилизацију, било је доста оних који су стасали у ратним годинама, на које бугарске власти нису гледале са симпатијама јер су били растућа опасност. Тако је један наоко мало значајан повод довео до најкрвавијег чина који се у Мањинцу памти. У потесу Караманци, одмах изнад села, на западу, а у подножју јужног тупијжничког врха Маглена (оног који са пута Зајечар – Књажевац личи на Ртањ), било је место испаше бројних стада. Једно од њих су чувале младе кћери Миљка Цоића (1878-1954), Косара (касније су удала у Велевцу) и Наталија (касније се удала у Бучју). Не може се са сигурношћу навести од када – да ли од 1916. или почетком 1917, од почетка марта и прве зелене траве, када су због потрошених зимских залиха стада већ морала на испашу – почињу њихови састанци са момцима, а потом су почеле и посете неких који су већ били ожењени (већина њих су били из њиховог непосредног комшилука), али још у раним двадесетим годинама. Глас о томе је допро и до њиховог оца Миљка Цоића, који је то примио са дубоком забринутостју и срамотом, и пожалио се Добросаву Првановићу (1882-1968), а Добросав је то пријавио бугарским властима. По том наводу (који није поименице провераван, сем да су девојке навеле имена), током 19. марта Бугари су ухватили 11 младих људи и ставили их у подрум под стражом, а Виденовић Најдана ухватили су тек следеће вечери у његовој кући. При хватању је помогао и сам пријављивач Добросав, који је, мотрећи кроз прозор, видео како је Најдан сишао из куће у шталу, са намером да опет умакне Бугарима, али је пријављивач дотрчао и споља намакао резу. Током хапшења, памти се случај незнаног бугарског војника који је, дошавши кући Динчић Ристе по његовог сина Јеленка, и запитао има ли вина, а на Јеленков потврдан одговор послао га је из собе напоље, стављајући му тако посредно до знања да бежи, али се Јеленко са пуним бокалом вратио у собу, на шта је Бугарин само са уздахом устао и повео га, не окусивши вино. Такође, постоји сведочење да је војник који је спроводио 11 везаних младића правцем изнад села, преко Овчибабе и Брда, још на поласку, Ракић Божидару, праунуку чувеног мањиначког кнеза Радосава Јовановића је рекао: “Братко, ватај шуму!”, али је Божидар остао у колони. Касније ухваћени Најдан Виденовић је ујутру, везан, спроведен низ село (Голуб Драгићевић, деда аутора овог текста, који је тада био у 8. години, казивао је како су га провели поред њега док је стајао на капији, и да је Најдан био гологлав – а тада се без капе нигде није ишло – и да му се Најдан чак осмехнуо у пролазу) . Тог дана, 20. марта, по заповести бугарског начелника у Краљевом селу, близу пута за село Трновац, заједно са још два брата из села Јаковца (Сава и Ђорђе) стрељани су од Бугара:

1. Виденовић Драгића Најдан (старости 20 година; 1897-1917), ожењен Љубицом из Бучја, без деце; Љубица се вратила у Бучје и преудала.
2. Давидовић Милосава Љубисав (?-1917), неожењен.
3. Динчић Ристе Јеленко (24; 1893-1917), ожењен Маленом из Трновца, без деце; Малена се преудала у Бучју.

4. Илијић Стамена Здравко (?-1917), ожењен Љубицом из Мањинца, без деце; Љубица се преудала у Трновцу.
5. Милијић Милоша Лука (20; 1897-1917), неожењен.
6. Михајловић Миливоја Живојин (?-1917), ожењен Марином из Мањинца, без деце, Марина се преудала.
7. Радовановић Стојана Чедомир (20; 1897-1917), ожењен Костадинком из Зубетинца, једна кћи (Олга, 1917-1987); Костадинка се вратила у Зубетинац и преудала, а Олгу су подигли Чедомирови родитељи, Ђорђевић Стојан и Неда.
8. Ракић Алексе Божидар (? – 1917), ожењен Ружицом из Мањинца, син Радомир (1914-2003); Радомира је усвојио Божидаров старији брат Здравко, који је био ожењен Костадинком из Лепене, и није имао свог рода, а друга жена му је дошла из Бугарске; звала се Марија, и занимљиво – била је кћи народног посланика Дине Милијића из Кожеља, коју је добио са једном Бугарком у време док се после Тимочке буне са Николом Пашићем и другим радикалима крио од краља Милана.
9. Стаменковић Василија Светозар (?-1917), неожењен.
10. Станојевић Станоја Голуб (?-1917), неожењен.
11. Стојковић Илије Лука (34; 1883-1917), ожењен Видом (1898-1975) из Кожеља, кћи (Душанка, 1917-1974); Душанку су подигли Лукини родитељи Илија и Крстана, а супруга Вида се преудала за 26 година старијег Живка Жикића (1872-1954) у Мањинцу, и са њим родила сина Душана (1920-1993).
12. Тасић Гаврила Петар (?-1917), неожењен.

Тако је, највећим злочином окупатора над цивилним становништвом у овом крају, у Мањинцу затрто потомство у много кућа, а пола села завијено у црно. Иако је по броју жртава био на 29. месту од 87 насеља (укупно страдао 5.071 војник), по проценту страдања село је међу највећим страдалницима: по последњем предратном попису, Мањинац је имао 630 становника, а у рату су страдала 76, што чини 12,06 % укупног живља, и то страдање га сврстава на високо 4. место (иза Потркања, где су од 326 становника страдали 89 = 27,30%, Кандалице, где су од 288 становника страдали 70 = 24,31% и Бучја, где су од 1.738 становника страдали 223 = 16,18%). Већ на првом поратном попису, 1920. године, Мањинац је имао 523 становника, и постао једно од првих села на простору општине Књажевац које је исказало пад становништва, који се у деценијама које су следиле (читао један век до данас) претворио у замирање, а вероватно и потпуно умирање села. И не само Мањинца.

Radisa Dragicevic, writer,
Bor

TWO VERSIONS OF THE CRIME IN MANJINAC IN 1917

Summary: This work analyzes the suffering of the Serbian civilians from Bulgarian soldiers in Manjinac, a village in the municipality of Knjazevac on the 19th and the 20th of March 1917 and it describes two versions of this crime in which half of the village was devastated.

Keywords: Manjinac, Bulgarian soldiers, World War I, records, crime in 1917, teacher Stevan Djodjevic

Београд, 11. јун 2019. - У сали Удружења књижевника Србије представљена је књига у издању Историјског архива „Тимочка крајина“ у Зајечару, под називом: **„Ђорђе Генчић (1861-1938), политичар и индустријалац“**, чији су приређивачи Агим Ј. Јанузи, архивски саветник и Велибор Тодоров, директор Архива. На промоцији су осим приређивача, говорили рецензенти Миладин Милошевић, и Бора Димитријевић. Уредник и водитељ био је Миљурко Вукадиновић. Промоцију су својим присуством увеличале бројне званице, чланови удружења, и познате личности из културног живота града: Петар Поповић, дугогодишњи дописник „Политике“ из Лондона и Москве, професор Филолошког факултета Миодраг Сибиновић, спортски новинар Владимир Станковић, редитељ Ивана Стивенс, ликовни уметник Нина Тодоровић, новинар Миломир Марић и унук Николе Пашића господин Ђорђе Пашић.

ДР МИОДРАГ ВЕЛОЈИЋ, географ,
Зајечар

РАЗВОЈ ПИСМЕНОСТИ У НАСЕЉУ ВРТОВАЦ

Апстракт: Старопланинско насеље Вртовац је насеље старопланинске области Буцак. Налази се на територији општине Књажевац. Удаљено од главних комуникација, за разлику од других околних насеља, доста касно је за своје ученике отворило школу у свом месту. Иако је у својој средини имало писмене људе још у другој половини 19. века, прва школа у овом насељу почела је да ради школске 1929/30. године. На велику жалост својих ученика, она никада није била самостална, нити је прерасла у осмогодишњу школу. У другој половини 20. века била је само подручно одељење основне школе „Властимир Николић Мирко Мали“ у Кални. Трансформације, кроз које је након Другог светског рата ово насеље пролазило, утицале су на то да оно непрестано губи своје писмене становнике. Средином осамдесетих година 20. века остао је и без своје школе и без својих ђака. У насељу се данас налази само школска зграда, која је у међувремену претворена у кафану.

Кључне речи : Вртовац, насеље, писменост, школа, кафана

Вртовац је планинско сеоско насеље збијеног типа, смештено на Трговишком Тимоку, испод Старе планине. Од центра истоимене општине, Књажевца, удаљено је 36 км. Граничи се атарима следећих насеља: Балта Бериловац, Јања, Алдина река, Татрасница, Габровница, Иново и Стањинац. Само насеље збијеног је типа и дели се на неколико крајева: Црни луг, Калават, Ћиринци, Гојков трап, Крженица, Сред село и Гарчинци. Основано је у *Селиштини*, на месту званом Калават, где се и данас налази стара црква (посвећена Светом Ћорђу). Становништво у насељу је српско, староседелачко.¹

Прве писане помене о становницима овог насеља налазимо почетком 15. века (1405. г.) у делима Константина Филозофа и Стефана Лазаревића. Када говоре о хајдуцима са Старе планине, осим што помињу хајдук Новака Дебељака и хајдук Стојана из Ореовице, они помињу и хајдуке из насеља Вртовац и то Милосава Ристића, Стевана Јовановића и Гојка Петровића.

Под називом *Селешнице* забележено је и у Скраћеном регистру пиротског кадилука за 1530. годину.²

Вртовац се помиње и у турским пописима 1624. године под називом *Въртовци* у Знепољском вилаету (с. Пиротско) са 8 немуслиманских домаћинстава.³

Новије насеље формирано је дуж *турског друма* који је у другој половини 19. века, од Ниша преко Беле Планке, Мирановачке Куле, Калне, Вртовца, Балта

¹ Миодраг Велојић, Др Предраг Ђуровић (2001): Насеље Вртовац, Географска енциклопедија насеља Србије, књига II, Географски факултет Београд, стр. 189

² Осим овог насеља у овом регистру забележена су и данашња насеља: Кална, Инова, Бериловац и Јања. – Татјана Катић, Драгана Амедоски (2010): Сјкратен регистър на пиротски кадилък; Известия на държавните архиви, бр. 99, Държавна агенција “Архиви” Софија (Бугарска), стр. 168

³ Елена Грозданова (1989): Българската народност през XVII век, Софија, стр.146

Бериловца Јање и превоја Свети Никола, водио за Белоградчик и Видин у данашњој Бугарској (такозвани *каравански друм*).⁴

Вртовац је ослобођен од Турака и припојен Србији након Берлинског конгреса 1878. године.

Подаци о писмености становника овог и осталих насеља, крајем 19. века и на самом почетку 20. века, могу се пратити из статистичких прегледа Нишавског среза. Из тих прегледа се, поред података о броју становника, броју мушких и женских становника (све до 1918. године) могу наћи и подаци о броју мушких становника који су знали читати и писати.⁵

Први облици писмености у овом насељу јављају се непосредно пре ослобођења од Турака, јер је од 1860. године у његовој близини, у насељу Балта Бериловац, постојала и радила основна школа. Осим ученика из више суседних насеља, ову школу су похађали и ученици из насеља Вртовац.⁶

По првом попису Нишавског среза 1879. године Вртовац је имао 69 кућа, 380 становника (197 мушких и 183 женских), 92 пореске главе и укупно 2 (мушка) становника који су знали читати и писати.⁷

Пописне 1884. године, насеље је имало 402 становника (221 муког и 181 женског становника), од којих су 3 (мушка) становника знала читати и писати, По подацима из хронике овог насеља први ђаци из Вртовца били су: Марко Милојковић, Антоније Ђорђевић и Марко Поповић.⁸

По Статистичком прегледу из 1887. године Вртовац је имао укупно 297 становника (152 мушка и 145 женских) 5 воденица и укупно 6 (воловских) кола.⁹

По попису 1895. године у Вртовцу је у 63 домаћинства живело укупно 385 становника, од чега је било писмено 16 мушкараца и 1 жена. Број писмених је тада чинио 4,42% укупног становништва које је у то време живело у насељу.¹⁰

Како је од самог оснивања Нишавског среза, па све до Првог светског рата, насеље Вртовац припадало општини Балта Бериловац, тако су и ученици из овог насеља похађали школу у овом насељу. У њој су ноћивали и хранили се храном коју су носили од куће. Осим ученика из Вртовца, у Балтабериловачкој школи су ноћивали и ученици из насеља Ћуштица, Јања, Алдина Река, Равно Бучје и Црни Врх. Остао је забележен податак да је 1890. године у Балтабериловачкој основној школи било укупно

⁴ Др Миодраг Велојић (2016): Сто педесет година писмености у насељу Јаловик Извор, Архивско наслеђе бр. 11, Историјски архив Зајечар, стр. 99

⁵ Праћењем података из првог званичног пописа урађеног у тим крајевима након ослобођења од Турака (1879. г) поставља се питање пописне методологије. За више већих насеља (на пр. Јаловик Извор и Шести Габар), која су у то време имала и више од 1.000 становника и где су школе радиле више од једне деценије, пописан је само по 1 становник који је знао читати и писати. На основу тога се може закључити да највероватније нису пописани сви они који су знали читати и писати, већ само писмена лица која су обављала неку врсту делатности у насељима (свештеници, кметови, општински одборници или трговци). Стога се за укупан број становника који су знали читати и писати у том времену може рећи да је реално био знатно већи.

⁶ Др Миодраг Велојић (2019): Развој писмености у насељу Балта Бериловац, Архивско наслеђе, бр. 13-14, Историјски архив Зајечар, стр. 159

⁷ Статистички преглед Нишавског среза из 1879. г. Пирот и срез Нишавски 1801-1918 (грађа), књига прва 1801-1883, сабрао и приредио Илија Николић, Пирот (1981. г), стр. 391

⁸ Боривоје Стеановић (1957): Хроника села Вртовци, рукопис, Историјски архив Зајечар, стр. 8

⁹ Статистички преглед територије Тимочке дивизије 1887. године

¹⁰ Миодраг Велојић, Олица Радовановић (2003): Становништво Старе планине –Буцак, КПЗ Зајечар, стр. 32

43 ученика и то: из насеља Балта Бериловац, Ћуштица, Вртовац и Црни Врх по 8, из Равног Бучја 5, Алдине Реке 3, Јање 2 и Шугрина 1.¹¹

Прва задруга у Вртовцу отворена је 1890. године и радила је до 1912. године. Њен први магационер био је уједно и власник зграде Ђорђе Поповић, касније ревизор. Број домаћинста учлањених у ту задругу у току целокупног њеног рада није премашивао број 30. Све до 1928. године није било друге задруге у овом насељу. Те године задруга је обновила свој рад и радила (све до 1941. године) у кући Михајла Живковића. У време Другог светског рата није радила. Рад је обновила 1944. године, али своју делатност није развила.¹²

Прва школа у Вртовцу отворена је 1930. године у кући Митић Зарија. Када је у насељу направљена зграда само за основну школу, школа је у њу пресељена и ту радила више од пола века. Иако више нема своју основну функцију, зграда основне школе и данас постоји.

У периоду између два светска рата школа у Вртовцу променила је три своја учитеља. Школске 1929/30. године први учитељ у школи био је Божа Ђорђевић (касније наставник историје у Основној школи у Пироту). Ђорђевић је у њој остао до 1934. године. Учио је сва четири разреда. Поред рада у школи Ђорђевић је држао и вечерњу школу за одрасле, коју је за четири године њеног рада завршило укупно 46 становника овог насеља. Школске 1934/35. године у Вртовац је дошао учитељ Мија Мандић и у њој остао до 1937. године. Марта 1938. године у вртовачку школу долази учитељица Ђорђевић Христина из пиротске учитељске школе. У њој је радила све до Другог светског рата.¹³

Између два светска рата из Вртовца су се школовали: Момир Костић у гимназији у Књажевцу (дипломирао 1941. г), Боровоје Стефановић (завршио два разреда школе у Пироту) и Радмила Милојковић (завршила један разред школе у Пироту).

У вртовачкој основној школи радило је и Соколско друштво које је 1930. године имало и свог представника (Богдана Жикића) на соколском слету у Прагу. У истој години у насељу су успешно радиле и позоришна група, стрељачка дружина и сеоска читаоница која је продавала часопис *Сеоски буквар* и имала за њега око 600 претплатника у околним насељима. Штампу су тих година у Вртовцу примали: бакалин Алекса Милојковић, школски учитељ Божа Ђорђевић, деловођа Богдан Жикић, Ратко Цветковић, Драга Ђорђевић, Петар Петковић и Божидар Лукић. Једино су они могли нешто да прочитају и кажу о догађајима који су се у то време дешавали у земљи и свету.¹⁴

У току зиме 1945. године школа је радила у кући Александра Станковића, а затим и у кући Алексе Матића. Учитељица је била Јелена Ананић. Под њеним руководством направљена је и прва послератна приредба са позоришним комадом „Поп Ћира и поп Спира“. Позоришни комад је у то време имао три своја јавна приказивања: у Балта Бериловцу, Кални и Вртовцу, а његово јавно приказивање и саме приредбе у поменутих насељима пратило је преко 200 становника ових насеља.¹⁵

Све до Другог светског рата у пописима се могао пратити број писмених, али је након њега много лакше било пратити број неписмених становника по насељима.

¹¹ Др Миодраг Велојић (2019): Развој писмености у насељу Балта Бериловац, Архивско наслеђе, бр. 13-14, Историјски архив Зајечар, стр. 159-160

¹² Боровоје Стеановић (1957): Хроника села Вртовци, рукопис, Историјски архив Зајечар, стр. 19-20

¹³ Боровоје Стеановић (1957): Хроника села Вртовци, рукопис, Историјски архив Зајечар, стр. 18

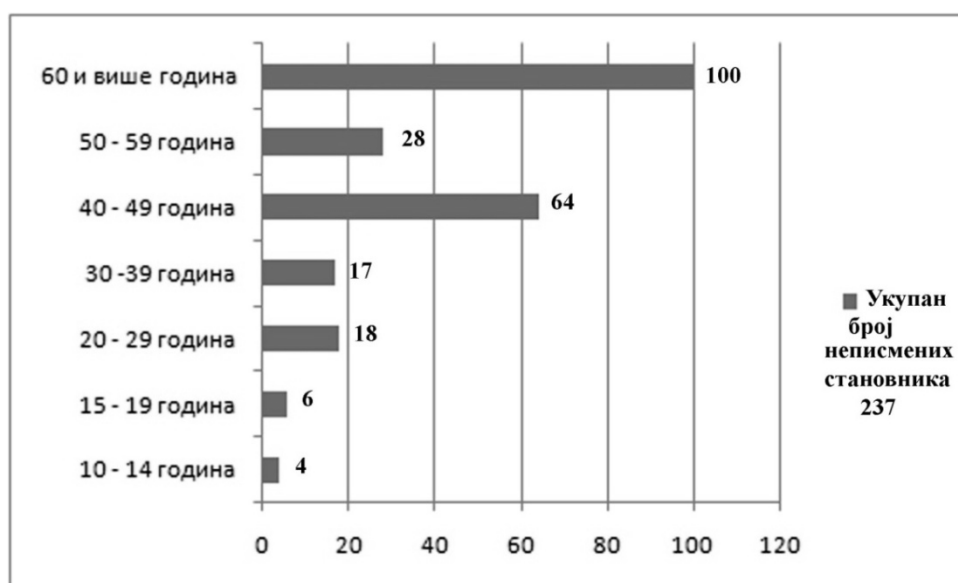
¹⁴ Боровоје Стеановић (1957): Хроника села Вртовци, рукопис, Историјски архив Зајечар, стр. 18

¹⁵ Боровоје Стеановић (1957): Хроника села Вртовци, рукопис, Историјски архив Зајечар, стр. 50

Након Другог светског рата број писменог становништва у Вртовцу нагло се повећао, тако да је почетком друге половине 20. века нешто више од половине његових становника било писмено. У првим послератним годинама започело се и са едукацијом комплетног становништва. И у Вртовцу се организовала настава у две смене, али податке о укупном броју становника који су тим описмењавањем били обухваћени нико није сачувао.

Свој демографски максимум Вртовац је имао 1948. године, када је у 155 домова имао укупно 780 становника.¹⁶ У то време је скоро трећина његових становника била неписмена. Од укупно 237 неписмених становника, највише њих било је старосне доби од 40 до 60 и више година (Графикон 1).

Графикон 1. Приказ броја неписмених становника насеља Вртовац разврстаних по годинама старости 1948. године

(Извор: Попис становништва 1948. године)

По попису становника 1953. године од укупно 767 становника Вртовца, скоро сваки други становник је знао да чита и пише. Увођењем обавезног образовања и младих и старих, у другој половини 20. века смањивао се и удео становника који су били неписмени.

У периоду од 1955. до 1965. године насеље Вртовац је припадало општини Кална, а од 1965. године и надаље и његова основна школа је радила као подручно одељење Основне школе „Властимир Николић Мирко Мали“ у Кални. На подручју општине Кална у то време постојале су само 3 осморазредне основне школе и то у насељима: Кална, Ћуштица и Црни Врх. Осморазредне школе у Црном Врху и Кални имале су и своја истурена одељења. Школа у Црном Врху имала је истурено одељење у насељу Равно Бучје, а школа у Кални истурена четвороразредна одељења у насељима:

¹⁶ Миодраг Велојић, Олица Радовановић (2003): Вртовац, Становништво Старе планине – Будац, КПЗ Зајечар, стр. 32

Вртовац, Балта Бериловац, Јања, Алдина Река, Габровница, Шести Габар (Село и Стрезавица), Јаловик Извор и Стањинац.¹⁷

Велики је број учитеља који су након Другог светског рата радили на образовању деце у насељу Вртовац. Ученицима су предавали: Момир Ћирић, Слободан Б. Првуловић, Чедомир Т. Миленковић, Милена и Бранислав Денчић, Ранко Николић, Надица Живковић, Словенка Ранђеловић, Роса Милановић, Бранислав Пејчић и Душанка Ранчић, као последња учитељица у школи. Помоћни радници у школи били су Светомир Стефановић и његова супруга Љубинка Стефановић.

Попис становништва урађен у Србији 1953. године забележио је у Вртовцу 162 домаћинства и 767 становника. Од укупног броја пописаних житеља, попис је указао и на чињеницу да је 381 становник овог насеља, старији од 10 година, није знао *читати и писати*. У процентима изражено то је чинило скоро 50 % укупног броја становника.

17. јун 1957.год. Вртовац

Ученици школе у Вртовцу 17. јуна 1957.године

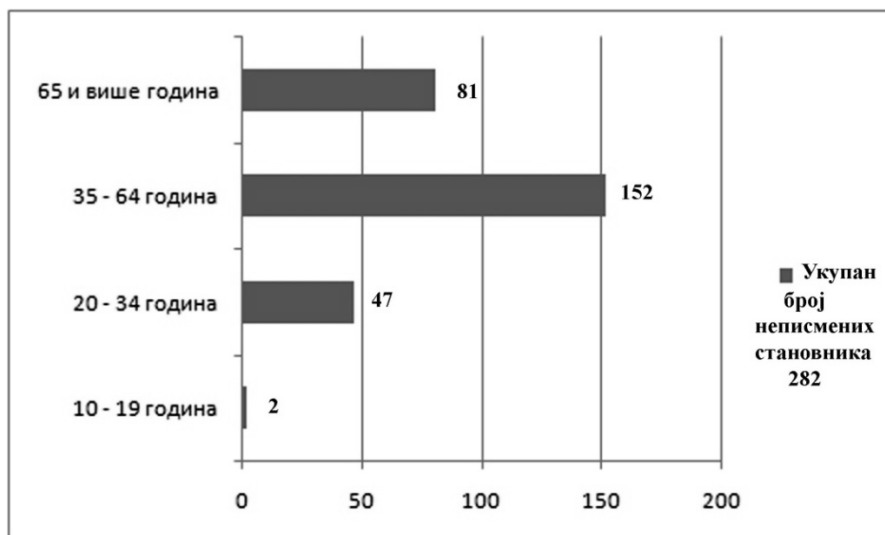

Ученици I и IV разреда школе из Вртовца са учитељем Браниславом Денчићем
школске 1958/59.године

¹⁷ Основна школа у Кални: Анализа стања и проблема у школству на територији Скупштине општине Кална са стањем на дан 1. јануара 1965. године, рукопис, Историјски архив Зајечар.

По попису 1961. године 39 % становника овог насеља није знало да чита и пише (730 становника – 282 неписмених). Највише њих било је старосне доби од 35 до 64 година (Графикон 2).

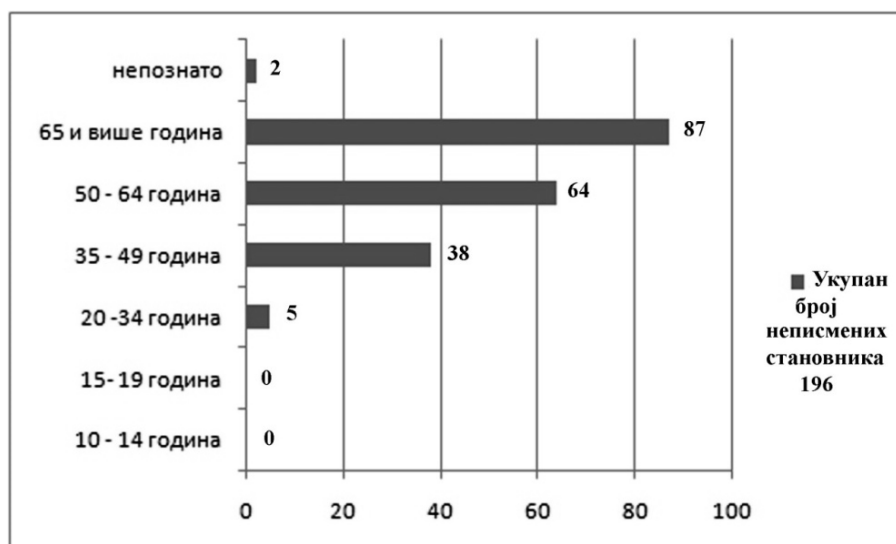
Графикон 2. Приказ броја неписмених становника насеља Вртовац разврстаних по годинама старости 1961. године

(Извор: Попис становништва 1961. године)

Попис 1971. године забележио је у овом насељу 140 домаћинства и укупно 555 становника. Неписмено је било 196 становника (35 %). Највише њих имало је 65 и више година (Графикон 3).

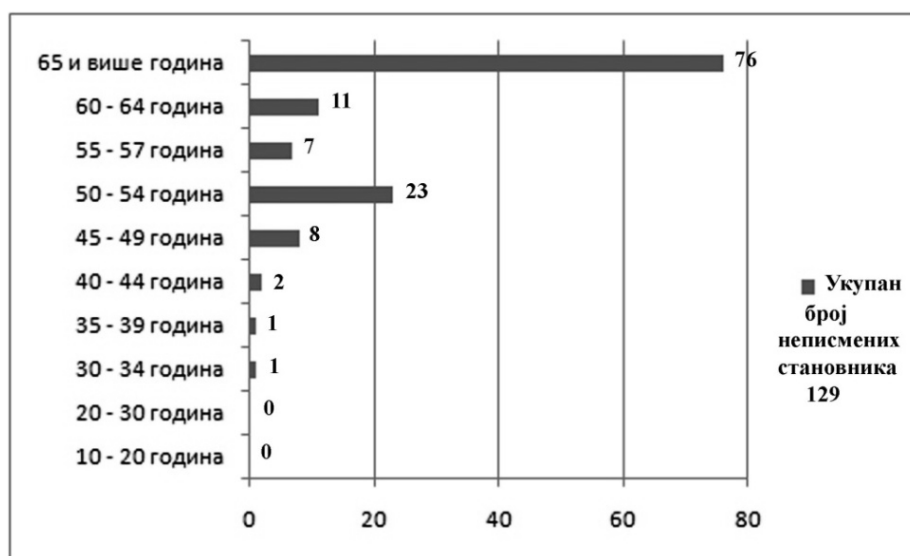
Графикон 3. Приказ броја неписмених становника насеља Вртовац разврстаних по годинама старости 1971. године

(Извор: Попис становништва 1971. године)

По попису 1981. године у Вртовцу је у 134 домаћинстава живело укупно 447 становника. Укупан број неписмених становника био је 129, што је тада чинило 29 % укупног броја становника (Графикон 4).

Графикон 4. Приказ броја неписмених становника насеља Вртовац разврстаних по годинама старости 1981. године

(Извор: Попис становништва 1981. године)

Школска 1986/87. година била је последња школска година у насељу Вртовац. Учитељица се звала Душанка Ранчић.¹⁸

Ученици школе у Вртовцу 1982. године са учитељицом Душанком Ранчић

По престанку рада школе, ученици из овог насеља наставили су своје школовање у основној школи „Властимир Николић Мирко Мали“ у Кални. Све док се и последњи млади становници нису иселили из овог насеља.

¹⁸ За уступљене фотографије ученика захваљујем члановима породице Ранђеловић из Вртовца.

Ученици из Вртова са учитељицом Душанком Ранчић и помоћном радницом Љубинком Стефановић испред основне школе у Кални 1986. године

На почетку 21. века, приликом званичних пописа становништва (2002. и 2011. г) нису прикупљани подаци о броју неписмених становника по насељима, већ су они приказани само на општинском нивоу. Због тога се у многим мањим насељима (па ни у Вртовцу) не може рећи да ли има неписмених становника. Чињеница је да данас скоро сви становници Србије знају читати и писати, или се бар потписати.

У насељу Вртовац је по попису 2011. године у 66 домаћинстава живело укупно 143 становника.

У просторијама некадашње школе у овом насељу отворена је Етно кућа под називом „Анђела“. У адаптираним учионицама некадашње школе направљена је кафана са преноћиштем.

Данашњи изглед некадашње учионице основне школе у Вртовцу

И док су у почетком 20. века мештани насеља Јаловик Извор откупили зграду своје кафане да би у њој направили школу, стотину година касније мештани насеља Вртовац учинили су супротно - од своје школске зграде направили су кафану.

Руководећи се народном изреком како је свака кафана једна велика *школа живота*, мештани овог насеља учинили су све да се у њиховој кафани нађу људи који се не могу срести ни у једним школским књигама. Понекад су то људи из њихове близине, али је у последње време све више њих и из других удаљенијих насеља. Без обзира одакле сви они долазе, различитих су занимања и другачијих погледа на свет. На тај начин сама ова кафана поново постаје једна велика школа, али и извор све већег богатства и различитог знања и сазнања.

Изглед основне школе и школског дворишта у Вртовцу 2019. године

Dr. Miodrag Velojic, geographer,
Zajecar

THE DEVELOPMENT OF LITERACY IN VRTOVAC IN SETTLEMENT

Summary: The settlement Vrtovac of the Mountain Stara Planina is a settlement of Stara Planina, area Budzak. It is situated on the territory of Knjazevac Municipality. Being far away from the main communication unlike other settlements in the vicinity, it opened its school for students pretty late. Although many people were literate even back in the second half of the 19th century, the first school started with its work in the school year 1929-1930. Unfortunately for its students it was never an independent school nor has it become an elementary school. In the 2nd half of the twentieth century it was only a areal section of the elementary school "Vladimir Nikolic Mirko Mali" in Kalna. All the transformations after the World War I that this settlement went through, influenced the fact that it was constantly losing its literate population. In the middle of the 1980's it lost its school and its students. There is only a school building left in the settlement today and in the meantime it turned into a local pub.

Keywords: Vrtovac, Settlement, Literacy, School, Pub

Зајечар, 13. јун 2019. - У Историјском архиву „Тимочка крајина“ у Зајечару промовисана је књига у издању Архива под називом „**Попис становништва окружеја црноречког и крајинског из 1863. године**“. Приређивачи публикације су Зоран Јанковић, Драган Живковић и Агим Ј. Јанузи, запослени у зајечарском архиву. Књига је објављена уз подршку Министарства културе и информисања Републике Србије. На промоцији, публици су се обратили Велибор Тодоров, директор Архива, др Миодраг Велојић, рецензент књиге, као и приређивачи Зоран Јанковић и Агим Јанузи.

Велики Извор, 17.6.2019. – У сали Дома културе у Великом Извору, родном месту Ђорђа Генчића, публици је представљена књига „**Ђорђе Генчић (1861-1938), политичар и индустријалац**“, коју су приредили Агим Јанузи, архивски саветник Архива у зајечару и Велибор Тодоров, директор Архива (На фотографији, с лева у десно: Раде Стојчић, председник Удружења „Великоизворски корени“, Агим Јанузи, Велибор Тодоров и Бора Димитријевић.. Књига је објављена уз финансијску подршку Министарства културе и информисања Републике Србије.

СРЂАН М. ТОМИЋ, земљоделац и публициста
Зајечар/Велики Извор

СЈАЈ И ТАМА ЗАЈЕЧАРСКЕ „ПОБЕДЕ“

Зајечарски фудбалски клуб „Победа“ 1932–1942. године

Апстракт: Фудбалски клуб „Победа“, настао је 1932. године, на иницијативу ситних трговаца и занатлија из „Влашке мале“ и „Уругваја“, из делова Зајечара који нису били довољно заступљени кроз клубове „Тимок“, „Јединство“ и „Железничар“. Овај спортски колектив, такмичио се у Тимочкој жупи до 1939. године, када се због оскудности осипао и одустао од даљег играња, да би у лето 1942. године, био званично брисан са листе клубова при Југословенском ногометном савезу.

Кључне речи: „Победа“, Зајечар, фудбал, Влашка мала, Краљевица, занатлије, трговци

Фудбалски клуб „Победа“, егзистирао је у Зајечару у периоду од 1932. до 1939. године. Упркос настојањима да сазнам више детаља о играчима Победе, на самом почетку својих истраживања о влашко-малом и зајечарском клубу „Победа“, успео сам да прикупим свега неколико имена играча или надимака: Ненад Стојановић Рне, који је дуже време играо у „Тимоку“, и мало у „Железничару“¹, Аустријанац Пепи Варунти, који је био голман², Чеда Карамеда, столар, Милосав Миле Јовић, гимназијалац и фабрикант, Драги „Кики“ и Манга, голман који је по занимању био столар-тишлер. Међутим, фотографија из породичне збирке пок. Радомира Цоковића (1915.-1965.) осим што илуструје тешку материјално-финансијску ситуацију клуба „Победа“, јер су играчи у две разнородне опреме, објашњава и чињеницу да су се Зајечарци тог доба, углавном познавали по надимцима.

Фотографија бр.1. СК „Победа“ после утакмице са ЖСК Железничаром (1:3 - 13.8.1933.г)
на игралишту код болнице.

¹ Казивања Уроша Јоцића из Зајечара, дипл. правника у пензији, рођеног 1923. год.

² Казивања Милосава Милета Јовића (1923–2014) дипл. економисте из Зајечара, некадашњег фудбалера „Победе“

(стоје: с лева на десно: Бошко Спенчић „Аџија“, кафеџија, Ненад Стојановић „Рне“, ковач, Војислав Јеремић „Војкан“, лимар, Мирољуб Милосављевић „Џуки“, Чедомир Николић Чеда „Карамеда“, столар, Драгомир Панајотовић „Кики“, воскар, Алекса Вучковић, типограф - штампарски радник, Сергије Јотовић „Серџа“, стаклорезац; чуче: Ђорђе Првуловић „Гилер“, молер, Милан Јовановић Миланче „Барбул“ (бравар) и Велибор Јовановић „Кина“, запослен на железници)³

Зајечарски тим Спортског клуба „Победа“, био је тридесетих година прошлог века, тим који је представљао расадник талената.

С. к. „Победа“ — Зајечар

Фотографија бр. 2. Спорт клуб „Победа“ из 1933. године (у горњем реду: други с леве стране Станисав Миковић Миша „Дрндар“, дванаести – скроз горе Бане звани „Патареско“, шеснаести, трећи у дресу, Чедомир Николић Чеда „Карамеда“, до њега, двадесети, Ђорђе Н. Првуловић „Гилер“, до њега Радомир П. Цоковић, до њега Мирољуб Милосављевић „Џуки“, до њега, двадесетосми, Алекса В. Вучковић, тридесетдруги, са шеширом, Димитрије Мита Н. Пејовић.; чуче: Светозар Тоза Ратковић „Лала“, трговац, Божидар Спенчић „Аџија“, Миливоје Ф. Радуловић „Манга“, дечак Јован Р. Предић, касније голман борског „Рудара“ и зајечарског „Тимока“ и Нокола Иваковић „Станкић“, председник и потпредседник клуба. Из листа „Правда“ од 8.9. 1933.г. Претраживе дигитализоване историјске новине <http://www.unilib.rs/istorijske-novine/pretraga>).

„Фудбалери Победе, били су карактеристични по томе што су били велики спортисти...“⁴, напомињао нам је у једном разговору Радивоје Стојановић Цине (1914.-2004.). Милосав Миле Јовић, који се такође убрајао у интелектуалну зајечарску елиту, овако се присетио својих контаката са „Победом“, ... одлазио сам тамо једном недељно на тренинг, преко пруге, на месту данашњег стадиона, јер ту је било једино равно место на доњем платоу Краљевице. „Победа“ је најчешће играла против екипа које су састављане из делова Зајечара, из „крајева“ попут Брестака, Горњег краја, Порте, Кантара, Влашке мале....“⁵

Оскудна опрема, недовољна средства за такмичења и мали број играча, били су својствени за „Победу“, али и клубове сличног типа у осталим деловима југословенске Краљевине и Нишког лоптачког подсавеза. „Победа“ је припадала оној групи

³ Из збирке породичних фотографија пок. Радомира П. Цоковића (1915–1965.г.) фудбалера „Победе“ у „Јединства“

⁴ Казивања Радивоја Стојановића Цинета (1914–2004).

⁵ Казивање Милосава Милета Јовића (1923–2014).

удружења грађана, где је ентузијазам био главна водила постојања и а самопрегор, превладавао неповољну материјално-финансијску ситуацију. Наредна фотографија показује да су играчи у две разнородне опреме, а потписи испод фотографије објашњавају чињеницу да су се Зајечарци тог доба, углавном познавали по надимцима. Зајечарски тим Спортског клуба „Победа“, био је тридесетих година прошлог века, тим који је представљао расадник талената. У њеним редовима наступали су, махом играчи из „Влашке мале“ (део Зајечара од улице „Зорана Радмиловића“, до Сремске, десне стране Которске, Ивана Милутиновића и омеђен насељем Муљак и десном обалом Црног Тимока до десне стране улице Генерала Гамбете) уз неколико играча из крајева, који су се звали код „Вањине пиваре“ и „Уругвај“ (ковач и голубар из Призренске улице Ненад Стојановић „Рне“(1913.-1947.г.⁶), столар Милан Јотовић „Мрња“ и његов колега Чедомир Николић Чеда „Карамеда“), али је истовремено реч о занатлијама (столари, стаклоресци, лимари, воскари...) који су имали огромну енергију да опстану и на послу и неколико година на фудбалском терену.

Фотографија бр.3. СК „Победа“ (у горњем реду: Чедомир Николић Чеда „Карамеда“, Божидар Спенчић „Аџија“, Миролуб М. Милосављевић „Џуки“, Милан Јотовић Миле „Мрња“, Алекса В. Вучковић „Типограф“, Радомир Раде П. Цоковић. чучи: Живорад Петковић).⁷

НАСТАНАК И РАЗВОЈ КЛУБА

Свој спортски живот „Победа“ почиње 1932. године, када је примљена у чланство код Нишког лоптачког подсавеза и Југословенског ногометног савеза⁸ а пре тога, због заузетости остала три игралишта у Зајечару, („Тимоково“ код болнице, игралиште „Јединства“ и

⁶ Податке доставио Душан Н. Стојановић Дуле „рибар“(1937–2017)

⁷ Из збирке породичних фотографија пок. Радомира П. Цоковића (1915–1965)некадашњег фудбалера „Победе“ и „Јединства“

⁸ Лист „Гласник“ информативни, социјално-културни и привредни лист, Ниш четвртак 8.12.1932. год, стр. 16, може се наћи у Историјском архиву у Нишу

„Железничара која су ила једно поред другог на простору између данашњег насеља „Краљевица“, улица Обилићев венац, Тимочке буне и железничке пруге Прахово пристаниште – Ниш), свој кутак за тренирање пронашла је на простору у близини садашњег градског стадиона.⁹ „Био је то простор оивичен железничком пругом и једном малом општинском зградом (¹⁰ касније прелази у руке железнице) такозване Трошарине код пружног прелаза код улица Призренска и Седми септембар, где су биле пободене дрвене стативе, али то игралиште није било регистровано за утакмице, него је „Победа“ користила игралиште код болнице.“

Оснивачи „Победе“ су представници трговачке омладине:¹¹ Никола С. Ивковић „Станкић“ (1906.-1972.), Божидар Марковић (1906.-1961.), Станисав Миковић Миша „Дрндар“ (¹² 1911.- ?), Јован Ђ. Пејовић (1907.-1976.г.) Светозар Лала Ратковић, књижар¹³ (1908.-1969.г.), уз њих и ¹⁴ Сава Милосављевић, Савче Звезданац (1907.-1963.г.) као и тројица занатлија, који су умећа столарске и тишљерске бранше, изучавали код Војислава Генчића, чија је радња била у Битољској улици: ¹⁵ Миливоје Ф. Радловић „Манга“ (1911.-1995.г.), Стеван Николић „Паница“ (1912.-1984.г.) и Чедомир Николић Чедо „Карамеда“ (¹⁶ 1912.-1981.г.) Убрзо им се прикључују и други виђенији људи из Хајдук Вељкове улице и тог дела града, као и житељи поменутог насеља „Уругвај“. Од спортских радника из 1934. и 35. године треба поменути Јована Тодоровића „Вацета“ (1903.-1983.г.) обућара из улице Проте Матеје, његовог суседа Стојана Димитријевића Столета „Глувог“ (¹⁷ 1910.-1974.г.) благајник биоскопа „Тимок“, касније кафеџија, из исте улице, Мирослава Пешића (рођ. 1915.г. - ?), кројача из улице Хајдук Вељкове, дописника листова „Време“, „Правда“ и „Заглавак“ Драгољуба Б. Џонића (1915.-1995.г.), ¹⁸ архивског чиновника поглаварства града Зајечара у време немачке окупације, који је после Миковића обављао дужност секретара. Не смемо изоставити ни Љубомира Бошковића, казанџију, Владимира Богдановића, апотекара Грацијана Љубибратића из улице Генерала Гамбете¹⁹ и ²⁰ трговца електроматеријалом Александра Роженпруга, Зајечарац немачког порекла, са радњом у Пашићевој улици, који је обављао дужност председника у лето 1936. године²¹ и

⁹ Казивања Константина Живковића Косте (1927–2017) „Влашкомалца“ који је пратио фудбалска дешавања у Зајечару уочи и у току немачке окупације и касније

¹⁰ Казивања Алексе Леке Тараскијан, електричара у пензији и бившег фудбалера другог тима „Тимока“ из 1943./44. године, рођеног 1924. године у Зајечару

¹¹ Трговац Никола Ивковић „Станкић“, живео је на почетку Поцерске улице (сада улица Ђорђа Симеоновића)

¹² Подаци добијени од Драгане Бешир, рођене Миковић, ћерке пок. Станисава Миковића Мише, бакалина из Хајдук Вељкове улице

¹³ Књижара Светозара-Тозе Ратковића, била је у Пашићевој улици код садашње зграде ПИО фонда, а касније у истој улици ближе садашњем хотелу „Србија-Тис“, а кућа у Панчићевој улици, сада кућа Рајевића, а нова кућа у Кумановској улици- казивања његове унукe Иване Нине М. Митровић, рођене Ратковић

¹⁴ Сава Милосављевић је према казивању његовог сина Милана (рођ. 1932.г.) имао продавницу мешовите робе у улици Хајдук Вељковој бр 28. (данас број 32)

¹⁵ Књига рођених Р II Парохије од 7.1.1905. до 4.12.1926.г. Књига III под бр. 338.- Историјски архив „Тимочка крајина“ у Зајечару

¹⁶ Подаци добијени од његове снахе Смиље Николић из Немањине улице у Зајечару

¹⁷ Податке доставила Сибилa Влајковић (рођ. 1944.г.) из Зајечара, кћи Стојана Димитријевића

¹⁸ Фонд: Градско поглаварство Зајечар 1939–1944.г. – Историјски архив „Тимочка крајина“ у Зајечару

¹⁹ Казивања пок. Богољуба Живановића Шмаре (1928-2018.г.) тренера и фудбалера „Тимока“

²⁰ Казивања Алексе Леке Тараскијан, електричара у пензији и бившег фудбалера другог тима „Тимока“ из 1943./44. године, рођеног 1924. године у Зајечару

²¹ Лист „Нишки спортиста“ из августа 1936. године добијен од Небојше Јаковљевића из Суботице, истраживача историје фудбала

²²новинара Оскара Пливелића, зета зајечарског трговца Јована Јоце Баљевића²³. Ове податке пронашли смо у централним београдским листовима „Правда“ (од 2.10.1934.г. и 16.1.1935.г.) са годишњих седница скупштине овог клуба. Треба поменути Димитрија Н. Пејовића Миту из улице Ђорђа Симеоновића (²⁴1894.-1963.г.) који је био економ и возач Градског поглаварства у Зајечару и ²⁵Бранислава П. Бранка Панића, трговца, коме је била поверена улога секретара клуба 1933. године²⁶, али не треба прескочити ни браћу Вучковиће из Пашићеве улице (локација садашње банке “Интеза”) Радомира, трговца, узгајивача коња и фијакеристу и Станимира, такође трговца. Временом је „Победа“ стекла своју публику. Поред житеља „Влашке мале“ било је и оних људи из непосредног суседства терену, који су фудбалери овог клуба користили за своје тренинге: ²⁷Бошко и Никола Цоловић²⁸, звани „Ђока Мајор“. Овај други био је по занимању, калдрмџија. У њиховом су дворишту, на самом крају са леве стране Призренске улице одржавани поједини тренинзи, када је терен преко пруге био блатњав или под снегом, а део куће је коришћен као економат клуба. Ово нам је казао један од најстаријих суграђана Алекса Г. Тараскијан, који је и као електричар посећивао поменуто домаћинство породице Цоловић. Један од љубитеља „Победе“ био је и ²⁹Данило Николић, родом из Прлите, који је као железнички службеник живео са породицом у кући Андрејевића у Вардарској улици (сада 23. Дивизије). Такође и ³⁰Чедомир Чеда Стојановић „Черганац“ (1913.-1994.г.³¹) из улице Цара Душана.

КАКО ЈЕ „ПОБЕДА“ ИГРАЛА И КО ЈЕ БРАНИО ЊЕНЕ БОЈЕ

Детаљ са једне утакмице, коју је као дечак посматрао „Влашкомалац“ Љубомир Митић Боби (1930.-2017.г.), некадашњи фудбалер „Тимока“ од пионирских дана у окупацији до сениора, лепа је илустрација срчаности и пожртвованости „Побединих“ фудбалера: ³²„Као дете, са шест година, посматрао сам једну утакмицу на старом „Тимоковом“ игралишту између „Тимока“ и „Победе“. Било је чак 11:0 за „Тимок“. Био је један интересантан детаљ. Изводи се слободан ударац за „Тимок“ искоса са леве стране, од пруге ка болници. Играч „Тимока“ шутира, Чеда „Карамеда“ је практично направио став на шаке, да ногама избије лопту, поред њега су стајали још неки фудбалери „Победе“ у „живом зиду“. Упућује се ударац а голман Миливоје Радуловић

²² Оскар Пливелић је стрељан у јесен 1945. године у Зајечару због сарадње са немачким окупатором у току Другог светског рата

²³ Лист “Време” од 1.11.1940.г. Историјске претраживе дигитализоване новине <http://www.unilib.rs/istorijske-povine> - приступљено у јуну 2019.г.

²⁴ Казивања Мирославе Мире Вељковић (1950.г.), рођене Пејовић из улице Ђорђа Симеоновића

²⁵ Бранислав П. Панић, рођен 20.3.1908.године, био је члан школског одбора Зајечарске трговачке омладине 1935.г. – видети у Фонду Трговачке омладине у Зајечару 1894.-1943.г. – Историјски архив „Тимочка крајина“ у Зајечару

²⁶ Лист „Правда“ од 19.7.1933.г. стр.10 <http://www.unilib.rs/istorijske-povine> - приступљено у мају 2019.г.

²⁷ Казивања Алексе Леке Тараскијан, електричара у пензији и бившег фудбалера другог тима „Тимока“ из 1943./44. године, рођеног 1924. године у Зајечару

²⁸ Књига рођених Р II Парохије од 7.1.1905. до 4.12.1926.г. Књига III под бр. 319/65 Никола (Ђорђе Ж.) Цоловић, рођен 3.12.1910.г.- преминуо 25.6.1988.г. - Историјски архив „Тимочка крајина“ у Зајечару

²⁹ Казивања пок. Милоша Д. Никола Мишка (1935.-2019.) наставника, бившег спортског радника, новинара и фудбалера из Зајечара

³⁰ Казивања пок. Константина Живковића Косте (1927–2017) познаваоца фудбалских прилика у Зајечару пред Други светски рат у време окупације

³¹ Податак доставио Слободан Дојчиновић, унук Чедомира Стојановића Черганаца

³² Срђан М. Томић “Три зајечарска фудбалска срца“ Матична библиотека „Светозар Марковић“ 2017.г., стр. 97.

„Манга“, хвата лопту иза леђа. Међутим, лопта му некако исклизава и то је нови погодак за Тимок.“ (према ³³„Књизи реферата лоптачке секције СК „Тимок“ од 1935. до 1941. г., утакмица је из 1937. године).

Поред фудбалера које смо видели на фотографијама из раних тридесетих година прошлог века, било је још неких имена вредних пажње. Према казивањима Ивана В. Генчића (рођ. 1928. године) некадашњег фудбалера „Тимока“, Драгомир Јаначковић Драги, кројач чија се радња налазила у ³⁴„ближе горњем делу улице у локалу покојног Жике Цоковића...“ био је голман „Победе“, а касније је прешао у „Тимок“ и штампарски радник-типограф ³⁵Јован Цоловић, звани Миша из улице Цара Душана, који се касније отиснуо у „Јединство“ и „Тимок“. Био је ту и Војислав Недељковић, звани Војче „Каракуда“ (1914.-1944.г.), ³⁶бравар на железници и хармоникаш из улице Поп Лукине улице („Каракуданска мала“) који се из „Победе“ селио у „Железничар“ и враћао „Победи“, као и ³⁷Драгољуб Сиљевић Сиља, административни радник из улице Седмог септембра (раније Мостарска). Не треба заборавити ни капетана Драгољуба Драгија Радојковића, ³⁸који се после заробљеништва у Немачкој није вратио у Зајечар, Михаила К. Смичковића, железничког службеника (1911.-1943.г.), Милутина Јоновича, бравара (1920.-1944.г.) адвоката Ђорђа С. Стојановића (рођ. 1909.г.), Миодрага А. Марковића из Рготине, матуранта зајечарске гимназије из 1939. године, који је 1937. године из „Победе“ прешао у Тимок, Саву Живковића „Мачка“ (1915.-1990.г.) који је играо у „Железничару“ и „Тимоку“ ни инжењера Ханса-Петера Флајсика (1919.-1987.г.) матуранта зајечарске гимназије из 1938. године³⁹. Члан „Победе“, био је и Марин Петровић из Гојкове улице (сада Саве Ковачевића) (1915.-1997.г.) ⁴⁰порески службеник, а потом високи официр Краљевске југословенске војске, а затим у ЈНА. Њен фудбалер био је и Војислав Доновић звани Војче „Шмелинг“, збоге неодољиве сличности са немачким боксером Максом Шмелингом, који је жарио и палио европским ринговима у међуратном периоду. ⁴¹Доновић је најпре живео у улици Цара Душана, а из „Победе“, преласком у Истарску улицу заиграо је за „Железничар“ да би фудбалску каријеру, после Другог светског рата, завршио у „Тимоку“. Био је познати фудбалски судија. Играли су у овом клубу и извесни Гајић и Ж. Васић, 1932. и 33. године, али није потврђено да ли је реч о матурантима зајечарске гимназије који су се само школовали у нашем граду а долазили су из Алексинца и Књажевца. Као један од ретких представника берберског заната у Победи је играо, касније члан Никола Коле Рашић (1912.-1987.г.) из Хајдук Вељкове улице. Према писањима „Нишког спортисте“ из 1936. и 37. године, победи су приступили и : Драгутин Газдек, војно лице, Бранко Остојић, Тадија М. Трифуновић (1920.-2012.г.), Драгутин Церовски из Загреба, док се Лазар Светислава Стојановић из зајечарске „Победе“ отиснуо у нишки

³³ „Књига реферата лоптачке секције СК „Тимок“ од 1935. до 1941. г., “ може се наћи у Историјском архиву у Зајечару

³⁴ Миодраг Ц. Канчевић, Стеван М. Вељковић „Улица Хајдук Вељкова у прошлости и данас“ Народни музеи Зајечар, стр. 49

³⁵ Казивања Надежде Нинић из Битољске улице (рођ. 1931.г.) и Славољуба Јовановића из улице Проте Матеје (рођ. 1934.г.)

³⁶ Казивања Персиде Сибиновић (рођ. 1938.г.) ћерке покојног Војислава Р. Недељковића „Каракуде“

³⁷ Казивања пок. Богољуба Живановића Шмаге (1928–2018) тренера и фудбалера „Тимока“

³⁸ Казивања Алеке Леке Тараскијана и Богољуба Живановића Шмаге

³⁹ Подаци у вези са школовањем „Побединих“ фудбалера пронађени су у годишњем извештају зајечарске гимназије за школску 1937./38.г. – Историјски архив „Тимочка крајина“ у Зајечару

⁴⁰ Казивања Ненада М. Петровића, дипл. правника у пензији, Мариновог сина

⁴¹ Казивања Александра В. Доновића (рођеног 1939.г.) сина Војчета „Шмелинга“ и пок. Константина Косте Живковића (1927–2017).

„Железничар“. У Победи су играли и Јован Мијовић „Ласи“ из Љубљанске улице (данас улица Мије Станимировића) и Божидар М. Омеровић „Грза“ (1910.-1942.г.), фудбалер који је променио клубове од „Јединства“ до „Тимока, укључујући и „Победу“.

У најкраћем, на табелама Тимочке жупе од 1933. до 1939. године, а то је период од шест такмичарских сезона, пласман „Победе“ варирао је од другог до последњег, четвртог места у групи. Учествовао је овај тим у утакмицама за пехар јувелира и часовничара Драгољуба Драгија Димитријевића из Пашићеве улице у Зајечару, такође са променљивим успехом. Никада није освојила првенство Жупе, ни поменути Димитријевићев пехар, али је у памћењу и причама ретких „Влашконалаца“, и осталих житеља Зајечара сведока тог времена, остала забележена велика борбеност и одрицање играћа овог малог клуба великог срца.

Фотографија бр.4 Радомир П. Цоковић⁴²
(1915.-1965.г.) 1934.г.

фотографија бр. 5 Алекса В.Вучковић, типограф⁴³

Пре него закључимо додаћемо и ово. „Победини“ фудбалери и чланови управе окупљали су се у два локала.⁴⁴ Кафана „Америка“ Ђорђа Вељковића – Ђоке „Америке“ у улици Седмог септембра, недалеко од терена који је „Победа“ користила за тренирање, а Вељковић је био велики симпатизер „Победе“. Други угоститељски објект је „Топ“ кафана Мирка Жикића, чији је купац у једном моменту био⁴⁵ Велимир Веља Петковић.⁴⁶ Она је имала свој „првени кут“, део кафане у коме су се окупљали чланови „Победе“ који су припадали комунистичком покрету.

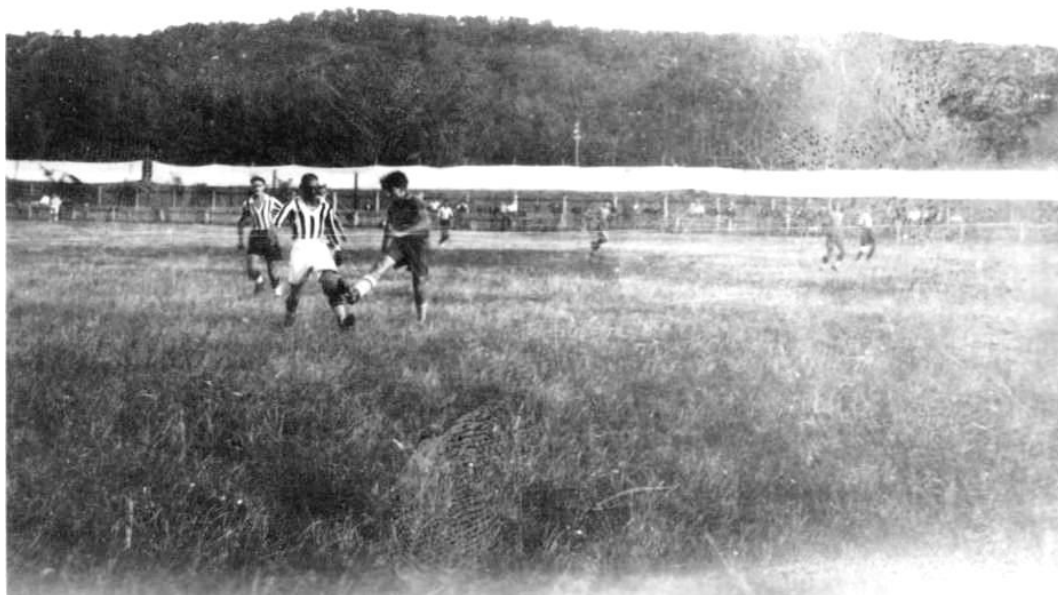
⁴² Из збирке породичних фотографија пок. Радомира П. Цоковића (1915.-1965.г.) фудбалера „Победе“ и „Јединства“

⁴³ Са интернет странице Историја екс ју фудбала @istorijaexyufudbala приступљено у марту 2017. године

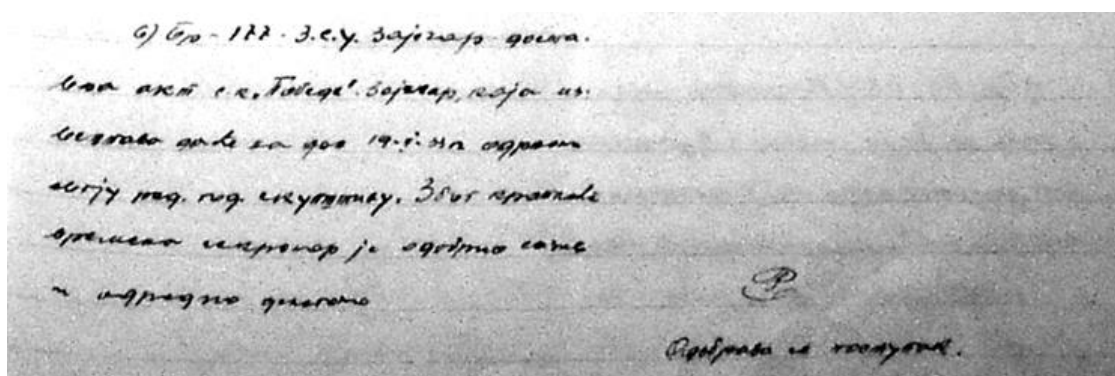
⁴⁴ Казивања пок. Богољуба Живановића Шмаге (1928.-2018.г.) тренера и фудбалера „Тимока“

⁴⁵ Љубомир Љубиновић Павле „Зајечарски зборник“ Зајечар 1979.г. Преглед развоја занатства, трговине, угоститељства и туризма – може се наћи у Историјском архиву „Тимочка крајина“ у Зајечару

⁴⁶ Казивања Ивана В. Генчића, рођ. 1928.г. фудбалера „Тимока“

Фотографија 6. Детаљ са утакмице „Јединство“ – „Победа“, на игралишту „Јединства“ (простор између данашњег насеља „Краљевица“, железничке пруге Прахово пристаниште – Ниш и улица Обилићев венац и Истарске).⁴⁷

Документ бр. 1. Из књиге записника Нишког лоптачког подсавеза из 1933. године, стр. 15⁴⁸

Фотографијама и документом на последње две стране овог текста, затвара се⁴⁹ „једна страница фудбалске историје у граду на два Тимока. Ко зна, можда ће естетика духа коју је са собом носила Победа као клуб, стил живота који су пропагирани и култура живљења коју су преносили на своје суграђане, једном поново заживети у посвећености неким новим победама.“

⁴⁷ Из збирке породичних фотографија пок. Радомира Ђ. Стефановића, (1912–1981) трговца из Зајечара

⁴⁸ Књига записника Нишког лоптачког подсавеза из 1933. године - може се наћи у Историјском архиву у Нишу

⁴⁹ Срђан М. Томић „Спортски клуб Победа VII део - „Из историје спорта“ рубрика у билтену „Глас спорта“ бр.10/17 од 10.5. 2017.г. стр. 10 www.zajecarsport.rs

Фотографија бр. 7 СК. „Победа“ у горњем реду: трећи с леве стране Милан Јовановић „Барбул“, бравар из Дубљанске улице, пети с леве стране Војислав Војкан Јеремић, лимар, касније професор, шести Живорад Петковић, седми (у кошуљи) Стеван Николић „Паница“, столар из Панчићеве улице, осми Радомир П. Цоковић, писар из Црноречке улице, девети Никола Ивковић „Станкић“, трговац – председник клуба, једанаести Јован Ђ. Пејовић, трговац-члан управе, тринаести Милутин Јонович, бравар из Панчићеве улице. Чуче: Чедомир Николић Чеда „Карамеда“, столар из Немањине улице, голман Миливоје Ф. Радуловић „Манга“, столар из Катанићеве/угао са Поп Лукином улицом, два непозната а затим Марин Петровић, порески службеник, касније официр. Леже: први с леве стране Милољуб Милосављевић „Цуки“ и скроз десно Михаило К. Смичковић, железничар из Хајдук Вељкове улице.⁵⁰

Увидом у лист „Ново време“, који је излазио у Недићевој Србији, у броју од 6. августа 1942. године, сазнајемо да је зајечарски Спорт клуб „Победа“, члан Нишког лоптачког подсавеза, крајем јула, брисан из чланства Српског лоптачког савеза, чиме се коначно завршава његово постојање.

**На седници управног одбора СЛС-а
од 28 јула о. г. решено је:**

Према Спортској наредби број 1 ови клубови СЛС-а били су дужни да се до 17 априла 1942 године пријаве Министарству просвете ради продужења рада. Уколико клубови не поступе према горњој наредби одређено је да се сматрају укинутим.

По акту Министарства VII бр. 623 од 16 јуна о. г., нису се пријавили следећи клубови, чланови СЛС-а, и то:

Новински чланак бр. 1, лист „Ново Време“ од 6.8.1942.г.стр. 5⁵¹

Резиме

Зајечарски фудбалски клуб „Победа“ настао је 1932. године, као израз спортских потреба житеља насеља „Влашка мала“ и „Уругвај“ (део Зајечара северно од Краљевице између Призренске, Југовићеве и Америчке улице) који нису имали своје место у „Тимоку“, „Јединству“ и „Железничару“. „Победа“ је настала као плод љубави према фудбалу ситних

⁵⁰ Из збирки породичних фотографија Јована Ђ. Пејовића и Николе С. Ивковића из Зајечара

⁵¹ Комплет листа „Ново време“ за 1942.г. – може се наћи у Народној библиотеци „Стеван Сремац“ у Нишу и Историјском архиву у Нишу

трговаца и занатлија из поменутих делова старе зајечарске вароши, чиме су употпуњени фудбалски амбијент и естетика друштвеног духа тридесетих година прошлог века. С обзиром на то, да није имала велику финасијску снагу, „Победа“ није могла да има значајније резултате, али је њен тим красила срчаност и борбеност против свих ривала.

Захвалност свим људима добре воље у Зајечару и Нишу који су помогли у настанку овог текста, а посебно покојном Богољубу Живановићу „Шмаги“ (1928–2018) фудбалеру свих селекција „Тимока“ и фудбалском тренеру.

Srdjan M. Tomic, farmer and publicist,
Zajecar/Veliki Izvor

GLOW AND DARKNESS OF “THE VICTORY” FROM ZAJECAR FOOTBALL CLUB „THE VICTORY“ FROM ZAJECAR 1932–1942

Summary: Football club “The Victory” from Zajecar was founded in 1952 as a result of the initiative of small tradesmen and craftsmen from “Vlaska Mala” and “Urugvaj” from the parts of Zajecar that were not represented enough through clubs such as “Timok”, “Jedinstvo” and “Zeleznicar”. This sports club has competed in Timok region until 1939 when, due to the lack of members it fell apart and gave up playing completely and in the summer of 1942 it was officially erased from all the club lists of Jugoslavian Football Association.

Keywords: “Victory”, Zajecar, Football, Vlaska Mala, Kraljevica, Tradesmen, Craftsmen

Зајечар, 03. 10. 2019. године - У галерији Историјског архива „Тимочка крајина“ у Зајечару представљен је двоброј (13-14) часописа за архивистику и историографију „Архивско наслеђе“. На промоцији часописа „Архивско наслеђе“ бр.13-14 говорили су чланови редакције из Архива: Велибор Тодоров, главни уредник, и Агим Ј. Јанузи, технички уредник архивског гласила зајечарског Архива. Одабране цитате читала је Драгана Народовић.

УДК 908(497 Ошљане)
94(497.11.Ошљане)"1941/1945"

МИОДРАГ НИКОДИЈЕВИЋ, наставник
приредио **др Дејан Крстић**, етнолог и антрополог
Народни музеј, Зајечар

ХРОНИКА СЕЛА ОШЉАНА О ЗБИВАЊИМА ТОКОМ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Анстракт: Овом приликом приређује се рукопис, који приказује збивања у току Другог светског рата у старопланинском селу Ошљану (општина Књажевац). Рукопис је у периоду између 1955. и 1961. године написао учитељ и наставник Основне школе у Ошљану Миодраг Никодијевић. Без обзира на нескривену наклоност према комунистима и партизанима, аутор износи низ чињеница, углавном сакупљених разговорима са мештанима (међу којима је и неколико оригиналних сведочанстава очевидаца), на основу којих видимо како су се ратна збивања одразила на једну сеоску микро-средину. Вредност рукописа повећавају три приложена списка мушких становника овог села: 1. оних који су као заробљеници депортовани у Немачку, 2. оних који су били учесници рата као борци партизанских јединица, 3. оних који су погинули као борци партизанских јединица. Сви подаци из рукописа потврђују да се у овом периоду на овом подручју, у условима немачке окупације, углавном одвијао грађански рат, у којем су међусобно ратовали екстремни левичари (комунисти) и неколико фракција екстремних десничара (монархиста).

Кључне речи: село Ошљане, Други светски рат, партизани, четници, недићевци

Реч приређивача

Такозване хронике села, настале у време социјалистичке Југославије, од 50-их до 80-их година 20. века, један су од значајних извора за познавање прошлости источне Србије. Оне су један од резултата опште акције сакупљања података о периоду Другог светског рата, коју је убрзо после његовог завршетка иницирао Централни комитет Комунистичке партије Југославије (ЦК КПЈ) и спроводио преко регионалних и локалних друштвено-политичких организација и стручних установа. За писање хроника углавном су били ангажовани просветни радници којима су поједина села била места порекла или места службовања (то јест, која су, сматрало се, познавали боље него други).¹ Хронике села можемо сврстати у две групе. У прву групу спадају оне чији садржај углавном чине описи дешавања у појединим селима у време Другог светског рата (што је био и основни циљ њиховог писања, због којег су и наручиване). У другу групу можемо сврстати оне хронике чији су се аутори, без обзира на поменути основни циљ, потрудили да прилежно обраде и периоде пре и после Другог светског рата, од настанка села до тренутка писања, тако да њихови садржаји фактички

¹ О хроникама села источне Србије детаљније се може видети у: Раде Панајотовић, „Предговор“, у: Љубиша Рајковић Кожељац, „Укорак с временом (хроника села Кожеља)“, Историјски архив Зајечар, 1969, стр. 5-6, и у: Дејан Крстић, „Реч приређивача“, у: Драгослав Првуловић, „Хроника села Дрвник“, приредио Дејан Крстић, „Архивско наслеђе“, бр. 12, Историјски архив „Тимочка крајина“ Зајечар, 2017, стр. 127-128.

представљају мале монографије појединих села (с тим да су, ипак, делови везани за Други светски рат и социјалистичку револуцију детаљенији и већи у односу на друге делове). Квалитет и садржај сваке хронике, разуме се, варира од аутора до аутора, у зависности од њихових истраживачких способности, заинтересованости, прилежности и одговорности. Но, било како било, за поједине теме, укључујући и период Другог светског рата, са ове временске дистанце до појединих података не би смо могли да дођемо, јер су подаци у хроникама добијани углавном на основу казивања мештана, којих данас у животу више нема. То значи да би смо, да није хроника, за многе податке били ускраћени.

Највећи број рукописа хроника села данас се чува у Историјском архиву „Тимочка крајина“ у Зајечару, који је својевремено био носећа установа за њихово реализовање, а поседују их и друге културне установе (Библиотеке и Музеји), и то примерке који се односе за села са територија за које су надлежни. Међутим, иако представљају значајне изворе за познавање локалне прошлости, до сада је, на жалост, објављен веома мали број хроника, те њихови садржаји углавном нису доступни широј јавности (мада је Народна библиотека „Његош“ из Књажевца олакшала приступ хроникама које поседује – 70 примерака, тиме што их је дигитализовала). Од укупно око двеста хроника (можда и више), до сада је, колико ми је познато, објављено свега једанаест. Поред девет раније објављених², последњих година за штампу сам приредио и у часопису „Архивско наслеђе“ објавио још две хронике – села Дејановци (из два дела) и Дрвник, оба у старопланинској области Заглавак, у општини Књажевац, чији је аутор учитељ Драгослав Првуловић³. Иако вођен свешћу о општој потреби за објављивањем хроника села као значајних извора о локалној прошлости, приоритет објављивању хроника поменута два села дао сам, такође, из личних разлога – реч је о селима мог порекла. О прошлостима ових села већ низ година сакупљам грађу с намером да објавим њихове монографије, а њихове хронике су веома значајни извори за познавање њихове прошлости. Осим поменута два села, треће село мог порекла је и Ошљане, за које такође дуги низ година сакупљам грађу са циљем да објавим његову монографију. Зато овом приликом за штампу приређујем хронику овог села.

Хроника Ошљана чува се у Историјском архиву „Тимочка крајина“ у Зајечару и у Народној библиотеци „Његош“ у Књажевцу. Она спада у ред оних, горе поменутих, чији се садржај углавном (безмало) односи само на период Другог светског рата. На првој, насловној, страни читамо њен наслов: „Хроника Народноослободилачке борбе села Ошљана“. Њен аутор је Миодраг Никодијевић, некадашњи учитељ, наставник и управитељ Основне школе у Ошљану (у десном заглављу насловне стране пише: „Писац Никодијевић Миодраг / наставник из Ошљана“). Година писања није дата, али, с обзиром на то да је Миодраг Никодијевић у школи у Ошљану радио од школске 1950-51. до школске 1961-62. године, а да се у тексту као актуелна помиње општина Минићево, која је постојала од 1955. до 1965. године, рукопис је највероватније

² Раније су објављене хронике Добрујевца, Горњег Зунича, Рајца, Бољевца, Рготине, Врбице, Кожеља, Велева и Минићева (Раде Панајотовић, „Предговор“, у: Љубиша Рајковић Кожељац, „Укорак с временом (хроника села Кожеља)“, Историјски архив Зајечар, 1969, стр. 6; Владана Стојадиновић, Слађана Јеремић, „Вековима таложено знање : 150 година од оснивања читалишта у Књажевцу (1860–2010)“, Народна библиотека „Његош“ Књажевац, 2010, стр. 52).

³ Драгослав Првуловић, „Основна школа у селу Дејановцу“, приредио Дејан Крстић, „Архивско наслеђе“, часопис за архивистику и историографију, бр. 3, Историјски архив „Тимочка крајина“ Зајечар 2005, стр. 93-112; Драгослав Првуловић, „Хроника села Дејановац“, приредио Дејан Крстић, „Архивско наслеђе“, бр. 13-14, Историјски архив „Тимочка крајина“ Зајечар, 2019, стр. 181-214; Драгослав Првуловић, „Хроника села Дрвник“, приредио Дејан Крстић, „Архивско наслеђе“, бр. 12, Историјски архив „Тимочка крајина“ Зајечар, 2017, стр. 127-156.

написан у периоду између 1955. и 1961. године. Не рачунајући насловну, он укупно има 22 стране куцане на ћириличној писаној машини, с тим што је на 16 страна сам текст хронике, а на преосталих шест су три списка имена, дата као прилози. У уводном делу, насловљеном „Географске карактеристике села“ (стр. 1), кратко се дају географски положај села и његових заселака и махала, као и предања о развоју Ошљана као насеља, затим следи одељак „Политичка ситуација у селу пре Другог светског рата“ (стр. 2-3), да би сав преостали део текста био дат под насловом „Ратни период од 1941. до 1945. године“ (стр. 3-16). У оквиру овог главног одељка у првом делу (стр. 3-6) дају се подаци о Априлском рату, о одласку војних обвезника у Немачку у заробљеништво и о ратним збивањима 1941. и почетком 1942. године, затим следе пододељци „Први долазак партизана у село“, који садржи податке о активностима партизана од октобра 1941. до јануара 1942. године (стр. 6), „Рад скојевске оранизације у селу“ (у првој половини 1942. године) (стр. 6-7), „Погибија Милуна Минића“ (20. новембра 1942. године) (стр. 7-9), који садржи и кратку биографију Милуна Минића и податке о хапшењу Ђорђа Милутиновића, „Погибија Александра Илића Шандора“ (17. фебруара 1943. године) (стр. 9-12), који садржи и податке о ратним збивањима у другој половини 1943. године, „Борба у кући Боринке Ристић“ (18. децембра 1943. године) (стр. 12-13) и „Борба на месту званом Селачка мртвина“ (19. децембра 1943. године) (стр. 13-16), који садржи и податке о ратним збивањима током 1944. године и о оснивању Народноослободилачког одбора у Ошљану 1. октобра 1944. године и његовом даљем раду до краја рата, као и раду других формираних организација – Народног фронта, Народне омладине, Антифашистичког фронта жена и Црвеног крста, с тим што се на крају укратко помињу и оснивање прве организације Комунистичке партије у селу 1. априла 1945. године и хватање четника Мирка Вучића и његове пратиље Лепе Миладиновић 1951. године. Потом су, као што је већ речено, као прилози дати спискови, и то: „Списак ратних заробљеника са подручја села Ошљана“ (који су за време Другог светског рата били у заробљеништву у Немачкој, 186 лица) (стр. 17-19), „Списак учесника НОБ-а [Народноослободилачке борбе] са подручја села Ошљана“ (103 лица) (стр. 20-21) и „Списак погинулих бораца у Народноослободилачком рату са подручја села Ошљана од 1941. до 1945. године“ (13 лица) (стр. 22)⁴. Спискови уз свако наведено лично име и презиме имају и додатне, пратеће, податке.

Хроника села Ошљана Миодрага Никодијевића има документарну вредност. Реч је о истраживачком доприносу, јер је аутор податке сакупио углавном разговором са мештанима-сведоцима. Његови, вероватно у директном контакту са казивачима добијени, конкретни подаци о политичком животу између два светска рата, о Априлском рату и о одвођењу војних обвезника у заробљеништво у Немачку (са списком имена заробљеника) лепо су прилози темата које за подручје источне Србије још нису интегрално обрађене. Он даје и оригинална сведочења мештана учесника појединих догађаја – сведочење Милоша Милутиновића о нападу на жандармеријску станицу и погибији Милуна Минића, о сопственом хапшењу и о погибији његовог брата Александра Илића Шандора, као и сведочења Радета Јевтића и Миленка Ристића о борби у кући Боринке Ристић. Посебну вредност представљају спискови на крају хронике. Сви спискови заједно могу се схватити и као делимични попис становништва, тачније мушких глава у селу. Хроника Ошљана лепо илуструје како је на микро-нивоу,

⁴ У овом списку су само лица која су погинула на страни партизана. Иначе, у време Другог светског рата, услед ратних збивања, страдало је 38 Ошљанаца (Радиша Драгићевић, „Поменик жртава Другог светског рата подручја општине Књажевац“, приредио Радиша Драгићевић, Историјски архив „Тимочка крајина“, Зајечар, 2017, стр. 260-265).

у једном селу источне Србије, изгледало политичко стање између два светска рата и ратно стање у време Другог светског рата. Подаци потврђују да се у току овог светског рата, на овом подручју, у условима стране, немачке, окупације, углавном одвијао грађански рат, у којем су међусобно ратовали екстремни левичари (комунисти) и екстремни десничари (монархисти, неколико фракција – четници Косте Пећанца, четници Драже Михаиловића и Српска државна стража /такозвана Пољска стража или недићевци/). Иако се види идеолошка обојност аутора хронике, нескривена наклоност комунистима и партизанима (чак на једном месту за четнике Драже Михаиловића користи термин „четнички бандити“, а на другом за њихове формације термин „четничке банде“), испод формалног, вербалног, исказивања те наклоности налазе се конкретни, веродостојни и корисни подаци. Иако се чини да је аутор тенденциозан, он, на пример, доста реално приказује период између два светска рата, чак каже и да су људи били привржени Земљорадничкој странци (а не комунистима!) и хвали представника, тада опозиционе, Земљорадничке странке у селу.

Иначе, текст хронике је, може се рећи, веома читљив – реченице су кратке и јасне, тако да није било потребе за већим приређивачким интервенцијама. Речи које су погрешно употребљене, на пример, у погрешном броју, роду или падежу, нису исправљане да се не би нарушила аутентичност рукописа. Ипак, да би читалац што лакше примио информацију, извршене су мање лекторске и друге интервенције: у складу са правописом додавани су или уклањани знакови интерпункције (цртице, размаци, зарези, две тачке, знакови навода), стављана су или уклањана велика и мала слова (често и због разлике у правопису у време писања хронике и данас), бројеви до десет у тексту пребачени су у речи, на местима где је понављање речи означено знаком „дето“ дате су пуне речи, тамо где је написано презиме па име, пребачено је, ради доследности, у име па презиме. Наслов првог одељка је у рукопису на почетку текста, па је са осталим насловима и поднасловима усаглашен тако што је стављен изнад текста на средини. У угластим заградама дате су допуне, дојашњења и коментари. У фуснотама се, ради што потпуније информисаности читалаца о теми хронике, на неколико места упућује на податке о истим догађајима из других извора или се, пак, дају додатне информације. Такође, ради што потпуније информисаности коју текст пружа, додато је, у својству илустрација, седам фотографија, и то: четири фотографије Ошљанаца у заробљеништву у Немачкој и фотографије Милуна Минића Шумадинца, Александра Илића Шандора и Мирка Вучића – три маркантне личности у вези са ратним збивањима на подручју Ошљана, које су у грађанском рату учествовале на различитим странама, које су због учешћа у њему изгубиле своје животе од руку својих сународника и чији ликови симболично илуструју сву трагику тог рата на овом подручју.

*

ХРОНИКА НАРОДНО-ОСЛОБОДИЛАЧКЕ БОРБЕ СЕЛА ОШЉАНА

ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ СЕЛА

На крајњем истоку Југославије, недалеко од реке Белог Тимока, на огранцима Старе планине, дуж југословенско-бугарске границе, простире се село Ошљане. Село је разбијеног типа са 340 дома. Куће су претежно од слабог материјала (кованице), а у последњим годинама све више се подижу куће од цигле. Куће су распоређене поред реке Клисуре, у дужини до 7 километара, а многе куће се налазе на брежуљцима и падинама у мањим групицама између њива, ливада и шума. Постоји и веће насеље у

селу, од 120 кућа, које се зове Старо Село. Оно се налази на северозападној страни. Остали делови села такође имају своја посебна имена. Село поред Клисуре носи назив Доња и Горња Клисура. Један део села на североисточној страни, до саме југословенско-бугарске границе, назива се Белобрадић [то јест, у народу се зове Белбрадич]. На северу од Белобрадића [то јест, Белбрадича] према Старом Селу налазе се кућице, које су разбијене у мањим групицама, на врховима и гребенима брда, и овај део села зове се Коњски Део [то јест, у народу се зове Коњски Дел].

Зашто је дошло до овакве изградње села? Према предању које и данас живи, прво насеље данашњег села Ошљана било је на месту где је данас заселак Белобрадић [то јест, Белбрадич]. Касније, пред навалом Турака, становништво овог насеља склонило се на северозападну страну од Белобрадића [то јест, Белбрадича], на месту које се данас зове Селиште, где је до скоро било знакова насеља. Поред тога, када су Турци поново навалили пљачкајући и уништавајући све пред собом, преостало становништво повукло се јужније од Селишта на сакривенијем месту званом Свињиште. Касније, при крају XVIII века, пошто то место није било погодно за насеље, становништво се наново повлачи на север и ствара насеље Старо Село, које и данас постоји као крупно насеље. Све до почетка XIX века село Ошљане постојало је као групно насеље. Било је састављено од неколико десетина кућа. Услед турске најезде, пљачкања и клања, становништво је бежало у збегове и долазили су чак до Мораве. Када се становништво после једног таквог бежања вратило кућама, затекло је спаљено село. Онда се становништво настанило по преосталим појатама, воденицама и другим склоништима и ту су постепено ницале куће, а већина је обновила стара огњишта. Од тих времена породице су се множиле, засеоци су се развијали и тако је село постало разбијеног типа. Као главни узрок оваквом развоју села јесу природни услови, конфигурација земљишта и поседовање зиратног земљишта. Да би људи били што ближе до свог имања, они су насељавали она места, која су била најближа њиховом имању.

ПОЛИТИЧКА СИТУАЦИЈА У СЕЛУ ПРЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Природни услови за довољан економски развој села не постоје. Зато село Ошљане спада у сиромашнија села на подручју општине Минићево. Нарочито, село је било економски неразвијено пре Другог светског рата. Такво стање је било не само у овом селу него у читавој нашој земљи. Економска беда и сиромаштво осећало се пре рата и у природно развијенијим подручјима наше земље. Ондашња власт није се бринула нити је штогод предузимала да се привредно наша села уздижу и јачају, како би народ у њима лепше живео. Међутим, о развоју села и побољшању животних услова на селу за време бивше Југославије говорило се само у очи посланичких избора. По завршетку избора о селу и животу нашег сељаштва нико није говорио нити се ко интересовао. Таква ситуација била је у читавој нашој земљи, а поготову у удаљеним и забаченим селима као што је село Ошљане. Али, да би се ондашња владајућа класа одржала на власти и да би сељаци обманула да се о селу и развоју села мисли од стране владајућих кругова, обично пре избора, говорили су многи посланици у селу Ошљану и давали разна обећања. Међутим, по завршетку избора, када су ти исти људи дошли на власт, онда више у село нису ни завирили. Међу таквима био је: Крста Милетић, министар, Милан Лазаревић Деветка, Аца Мијовић, поп Милан Стефановић, посланик, и др.[уги]. Сви ови људи говорили су на предизборним зборовима у Ошљану, али народ није био много заинтересован за овакве зборове, јер су унапред знали да се ради о голим причама, које не доприносе ублажењу беде и сиромаштва нити побољшању

економске и политичке ситуације у земљи. Обично, после збора људи су се разилазили без икаквих убеђења, са мало наде у оно што су чули, а понеки су изражавали и незадовољство, јер се врло тешко и лоше живело. Једном, када је говорио Милан Лазаревић Деветка за време Стојадиновићеве владе на збору код општине и давао којекакава обећања, противу његовог излагања јавно и недвосмислено је наступио Чеда Јоцић, који је касније као студент у Београду учествовао у демонстрацијама студената. Поред оваквих говорника, који су грчевито бранили ондашњи друштвени поредак, монархију и краља, било је таквих говорника који се нису у потпуности слагали са програмом Радикалне партије, која је имала власт у својим рукама. Ти и такви говорници на предизборним зборовима припадали су Земљорадничкој странци. Они су у својим говорима бранили интересе земљорадника, те су људи у већини случајева осећали приврженост овој политичкој странци, али нису смели да испоље та своја осећања, јер су радикали, срески начелник, претседник и кметови претњом застрашивали људе, тако да су људи хтели не хтели гласали за владајуће пре[д]ставнике Радикалне партије. Отуда је остала изрека у народу: „Куд је власт, тамо је и глас“. Од припадника Земљорадничке странке, на збору у Ошљану говорио је Ђорђе Жикић, родом из Вратарнице. Збор је одржан код куће Видена Виденовића. Нарочито јака активност опозиције за време бивше Југославије у Ошљану се осетила 1927. године, пре посланичких избора. Тада је на збору у Ошљану говорио Ђорђе Генчић, који је 1903. године био министар, а 1927. године кандидат на демократској листи за народног посланика. Ђорђе Генчић је одржао збор код куће Милоша Илића, који је у то време био отворени опозиционер. У исто време, т[о][ј][е]с[т]. 1927. године, у Старом Селу је одржао збор као демократски кандидат Тика Ђорђевић, економ.

Милош Илић не само да је био противу Радикалне странке већ је он кроз свој рад у Земљорадничкој странци испољио тежњу да треба нешто мењати у друштву како би сељак лепше живео. Нарочито је био противу корупције и крађе коју су чинили министри Радикалне странке. Због тога и таквог става Милош Илић је неколико пута кажњаван, отпуштан из службе, па чак и хапшен. У опозици[ји] су онда били и многи други људи, [а] међу њима су се истицали: Богосав Милкић, Стојадин Милкић, Мијајло Милојковић и др.[уги]. Наравно, сви ови људи од стране владајућих кругова у селу и ондашњем срезу били су презрени и узети у виду, тако да су тешко долазили до запослења уколико су хтели. До запослења су онда најлакше долазили присталице Радикалне странке. Из тих разлога, и из многих других, нису били усамљени случајеви незадовољства у селу, а нарочито када се ради о неком криминалу, крађи или проневери од стране руководећих личности.

За политичка збивања код нас и у свету за време бивше Југославије није постојало довољно интересовање, јер су људи онда тако и навикавани, новине су слабо читали, али пре почетка Другог светског рата интерес за спољнополитичке догађаје код наших људи у селу је нарастао, нарочито после окупације Аустрије од стране Немаца. Народ у селу је том приликом увидео да је на помолу Други светски рат. Код гро становништва у селу онда се рађа зебња и страх од рата. Нарочито јако незадовољство и мржња према нацизму јавља се код људи у моменту када су немачки фашисти напали Чехословачку, касније Пољску и друге земље.

РАТНИ ПЕРИОД ОД 1941. ДО 1945. ГОДИНЕ

Врло јако незадовољство и најјачи домет револта се осетио оног дана када су владајући кругови бивше Југославије потписали Тројни пакт са Немачком. У то време у селу су се чуле паролe: „Наша земља је продата непријатељу“, „На власти се налазе издајнице, Немци нам никад нису били пријатељи“, и горки уздисаји, који су праћени

питањима: „Зашто су потписали пакт са Немачком?“ У селу се код многих људи осетила спремност за борбу противу таквих издајница који су предали Југославију немачким фашистима. 27. марта 1941. године, када је пакт са Немачком био поништен, осетило се извесно олакшање и многи људи у селу су знали да је тај чин у нашој историји врло значајан, јер смо на тај начин сачували углед нашој земљи, пошто се зна да смо одувек били на страни савезника који се боре да сачувају своју самосталност и независност. Одмах после 27. марта 1941. године многи људи, око 350-400 из села, били су мобилисани у бившу југословенску војску. У селу су кружиле приче да је рат на прагу, али узнемиреност од таквих прича није била велика. Људи су одобравали рат, само када је избрисана [то јест, по цену рата било је важно то што је избрисана] са лица историје срамна издаја приступањем Југославије Тројном пакту. 6. април 1941. године [то јест, бомбардовање Београда од стране Немаца] није много изненадио људе у селу, нити је, пак, много улио страх, јер се знало да немачки фашизам нема милости према ниједном народу, а понајмање према нашем народу, који је Немачкој задао смртоносни ударац са отказивањем Тројног пакта. У очи 6. априла 1941. године у село је дошао један пук војске и запосео стратеги[ј]ска места ради одбране наше земље од стране непријатеља. Том приликом запоседнута је од стране бивше југословенске војске целокупна североисточна територија атара села, све до југословенско-бугарске границе. Међутим, на том подручју до борбе није дошло, јер су Немци извршили продор на нашу територију преко Бугарске [уствари, преко Румуније] на неколико комуникационих места и без отпора брзо напредовали у правцу нашег главног града Београда. Из тих разлога 9. априла 1941. године бивша југословенска војска, без борбе, не испаливши ни једну пушку, отступила је [из Ошљана] у правцу Соко Бање по киши и снегу, увидевши свој слом. Ускоро је дошло до слома и распадања целокупне бивше југословенске војске. Тај моменат у селу се одразио са извесном дозом нелагодности. Људи су предочили себи да наилазе тешки дани, јер фашизам ни једној покореној земљи није донео срећу и благостање, већ убиства, пљачку, ропство. 15, 16. и 17. априла 1941. године војници бивше југословенске војске са фронта враћали су се својим кућама, јер официри нису знали шта даље да раде, тако [да] се војска обезглављена, без команде, незнајући шта да ради, разишла својим кућама, препустивши земљу непријатељу.

24. априла 1941. године издато је наређење од стране немачке команде, преко Петра Јовановића, ондашњег претседника општине, да се сви војници, подофицири и официри јаве и дођу код општине ради спровођења у ропство. У ропство су отишли многи људи (око 214 [руком преправљено на 194])

У селу је онда било тешко, осећале су се велике празнине међу људима, јер су многи били отсутни, а нарочито је било тешко породицама чији је члан домаћинства заробљен. Том приликом у селу се чула парола да Немци, иако су победили Југославију, да се ипак њихов крај ближи и да треба оружје сачувати. Зарије Пироћанац говорио је неким људима у селу да треба оружје да сачувају. Некако људи су дубоко били убеђени, иако су Немци на бојном пољу добијали, да ће ипак савезници победити и да ће Немачка доживети свој крах-слом. Такво осећање провејавало је и прожимало скоро све људе у селу баш у данима када је Југославија на бојном пољу доживела слом. На почетку маја 1941. године у село долазе Немци са борним колима, с намером да би застрашили становништво и извидели терен. Они су дошли из Андрејевца – данашњег Минићева, прешли су преко Старог Села, Коњског Дела, Белобрадића [то јест, Белбрадича], Иванске реке, Горње Клисуре и Доње Клисуре, направивши круг кроз село и око села. Међутим, људе нису много застрашили, нити је ико презао пред претњама и застрашивањима.

22. јуна 1941. године, када је Немачка напала Совјетски савез, ова вест се брзо пренела кроз село, с мотивацијом да ће судбина Немачке у Русији, односно на руском фронту, бити решена. Људи су говорили да „ниједна сила на свету није могла да победи Русију, мислимо да и Хитлер неће лако проћи“. Напад Немачке на Совјетски Савез унео је наду код сељака да ће слобода пре доћи. Људи су имали позитивну представу о Совјетском Савезу, о величини Русије и храбрости руског народа и правили закључке да Немачка неће моћи да победи Русију, јер је то велика земља, са великом територијом и великим народом. Александар Илић Шандор је уверавао људе у снагу СССР-а. У то време осетила се љубав наших људи у селу, коју гаје према Совјетском Савезу. Онда су се могли да чују разговори у којима се повезује историјска прошлост руског и југословенског народа. Онда су људи говорили како смо „ми Југославени и Руси једне крви (словенске) и њихова борба за слободу и независност је у исто време и наша борба, јер се ради о заједничком непријатељу, који сеје смрт и у нашој и у њиховој земљи“. Овом приликом код наших људи у селу јачао је борбени хероизам и спремност да се са Немцима на неки начин треба обрачунати. Повезивање Милана Недића и осталих издајника са Немцима, у својству спасиоца наших народа, изазавало је гнушање код наших сељака. Потом стварање одреда који ће служити окупатору такође је наишло на велико неразумевање код људи. Међутим, било је и таквих који су ступили у непријатељске редове, не водећи рачуна колико наносе штету и угледу свога села. Стварањем одреда Косте Пећанца, у одред су ступили неколико људи из села и то: Јован Ђорђевић, Миленко Пешић, Љубомир Жикић, Марјан Живановић, Стојадин Милкић и Михајло Илић. Јован Ђорђевић, четник Косте Пећанца, је погинуо од стране партизана 1942. године у Јелашници.

Први долазак партизана у село

Први долазак партизана био је октобра месеца 1941. године. У првој половини новембра месеца Милун Минић [у Ошљану] сам изводи сјајну акцију и крупну победу над непријатељем, разоружавши 10 четника Косте Пећанца и финансије. Сличне подвиге Милун Минић је постигао и у другим селима. Новембра месеца 1941. године у село долази Јанко Симеоновић и Владимир Живковић Вита из Витковца. Они су свраћали код куће Милоша Милутиновића, Димитрија Соколовића у Белбрадићу [то јест, Белбрадичу] и Крсте Пујића у Коњском Делу. У другој половини децембра месеца 1941. године код колибе Милоша Милутиновића, у званом месту Вардиште, долазили су: Милун Минић, народни херој, и Владимир Живковић Вита и још неколико непознатих другова. Они су се код Милоша Милутиновића интересовали за четнике Косте Пећанца, [с] обзиром [на то] да је неколико другова из села ступило у одред Косте Пећанца. Поред тога, Милун Минић интересовао се и за неке другове, за Чеду Јоцића, који је као студент учествовао у демонстрацијама студената у Београду. Јануара месеца 1942. године, по великом снегу и вејавици, код Милоша Милутиновића на вечеру били су Јанко Симеоновић и Владимир Живковић Вита. Пре сванућа они су се пребацили у једну колибу у званом месту Вардиште. Тамо су остали два до три дана.

Рад Скојевске организације⁵ у селу

У првој половини 1942. године врло често у село је долазио Александар Илић Шандор, саобраћајни службеник из Зајечара, иначе родом из Ошљана, са циљем да у

⁵ СКОЈ – Савез комунистичке омладине Југославије.

Ошљану, па и у Новом Кориту, оформи Скојевску организацију. На тај начин организација СКОЈ-а почиње да живи и да окупља у своје редове најсвесније родољубе и патриоте нашега села. Чланови СКОЈ-а из села Ошљана, према исказима неких другова, више су дејствовали ван села Ошљана, повезујући се са друговима. Рад Скојевске организације ускоро се видно осетио у селу. Разна обавештења, састанци, припреме за напад на жандармеријску станицу и т[ако] д[аље], све те радње одвијале су се преко чланова СКОЈ-а. Као први чланови СКОЈ-а из села Ошљана, који су били пионири и носиоци нових идеја и стремљења у селу, за остварење потпуне слободе и новог поретка у земљи јесу: Александар Илић Шандор, Борисав Михајловић, Миодраг Стојановић и Петар Ибрић. Александар Илић Шандор примљен је за члана СКОЈ-а месеца маја 1940. године од стране Секретара Скојевске организације Вите Раденковића у Књажевцу. Борисав Михајловић примљен је у чланство СКОЈ-а такође у Књажевцу, само месец дана касније од Александра Илића Шандора. Миодраг Стојановић и Петар Ибрић примљени су марта месеца 1942. године. Миодраг Стојановић био је у то време учитељ основне школе у селу. Као учитељ он је био у сталном контакту са народом, те је зато примао као члан СКОЈ-а многобројна задужења у вези организовања: акција, обавештења, откривања непријатеља, партизанских напада на жандармеријску станицу и т[ако] д[аље]. Из тих разлога Мија Стојановић је неколико пута хапшен од стране непријатеља.

Јуна месеца 1942. године Александар Илић Шандор одлази у партизане. Александар Илић Шандор рођен је 12. јануара 1922. године у Ошљану. Још као ђак гимназије у Књажевцу био је запојен напредним идејама и схватањима. Као ђак илегално је читао књиге са напредном филозофијом. Међу друговима у Књажевачкој гимназији његов рад на пропагирању напредних идеја се осетио, зато је као ђак VII разреда искључен из школе. Касније је он отишао у саобраћајну школу у Београду. По завршетку саобраћајне школе запослио се у Зајечару. Из Зајечара одлази у партизане.

Погибија Милуна Минића

Највећи губитак у редовима партизана био је 20. IX 1942. године са погибијом Милуна Минића, народног хероја. О погибији Милуна Минића и о борби која се тога дана одиграла између партизана са једне стране и жандарма и финанси са друге стране Милош Милутиновић, учесник у тој борби, прича:

„На један дан раније пре него што је изведена акција и напад на жандармеријску станицу, у којој су се налазили жандарми и финанси, од стране партизана је код мене дошао мој брат Александар Илић и рекао ми је да морам да идем на састанак са Милуном Минићем у званом месту Рашине падине. Ја сам тамо отишао и они су ми испричали за шта су дошли и који циљ имају. А радило се о нападу на жандармеријску станицу у којој су били жандарми и финанси. Потом смо направили план за напад, који се састојао у следећем: напад на зграду треба да се изврши са југозападне стране, идући из реке према главном путу који води од Андрејевца, данашњег Минићева, према [Новом] Кориту. У нападу, поред десетак партизана, учествовали су [и Ошљанци]: Петар Ибрић, Сибин Сибиновић и ја. Вођа десетине био је Милун Минић и Александар Илић, као познаваоц терена. Напад је извршен 20. IX 1942. године, у први сумрак, када су се чобани враћали кући са овцама и људи са посла. Напад је извршен по утврђеном плану. Напред су ишли Милун Минић, Александар Илић и Стева са пушкомитраљезом. Али, у непосредној близини до жандармеријске станице у својој кући налазио се један четник Косте Пећанца, који је приметио партизане у реци и брзо обавестио жандарме и финанси. Жандарми и финанси су онда извршили припереме за одбрану. Када су Милун Минић, Александар

Илић и Стева митраљезац дошли из реке до саме жандармери[j]ске станице са циљем да уђу у зграду и разоружају их, поред саме зграде чуо се глас: „Стој! Ко иде?!“ Милун Минић је на то одговорио: „Сеоска милиција!“ Али пошто је њихов долазак осујећен и жандарми су знали да то сеоска милиција није, жандарм је моментално опалио из пушке и погодио метком Милуна Минића у стомак. Пушкомитраљезац Стева, када је то видео, одмах је распалио пушкомитраљезом и убио њиховог командира Игњата. Милун Минић том приликом наредио је партизанима да се повуку са положаја. Милун Минић, увидевши да неће моћи даље да се бори, јер је задобио тежу рану у стомаку, он је пре зоре недалеко од места рањавања извршио самоубиство пиштољем, да не би жив пао непријатељу у руке.⁶

Домаћи издајник који је гађао и ранио Милуна Минића добио је од издајничке владе Милана Недића 50.000 динара награде.

Циљ овог напада био је да се разоружају издајници наше домовине који су чували пшеницу опљачкану од народа за рачун окупатора. Међутим, план напада је био откривен, партизани су морали да се повуку, остављајући за собом тежак губитак. На месту где је погинуо Милун Минић организација Савеза бораца села Ошљана 1948. године подигла је спомен-пирамиду са натписом: „Овде је погинуо Милун Минић 20. IX 1942. године, неустрашиви борац и организатор народних маса против фашизма.“⁷ Са оне стране реке погинуо је Александар Илић.“

⁶ Према сазнању Борислава Боре Станојевића из Зајечара, рођеног у Ошљану, хроничара овог села, Милун Минић је самоубиство извршио у подруму куће Александра Илића Шандора и Милоша Милутиновића, који су били рођена браћа.

У биографији Милуна Минића Шумадинца, коју је написао Раде Панајотовић („Народни херој Милун Минић Шумадинац“, „Развитак“, бр. 6, Зајечар 1965, стр. 38-39; „Међу првима“, књ. II, Новинска установа „Тимок“ Зајечар, 1967, стр. 126-127), уз извесна скраћења и сажимања преузет је овај запис сведочења Милоша Милутиновића. Раде Панајотовић у сам догађај уводи на следећи начин:

„Акцију Недићевог министра унутрашњих послова Аћимовића Бољевачка и Тимочка чета сачекале су више села Радичевца на огранцима Старе Планине. Затим је Бољевачка чета кренула преко Тупижнице у бољевачки крај, док је Тимочка чета боравила око масива Расовати камен. Одатле су вршили разне акције (спаљивање општинских архива и ликвидирање петоколониша). Чета је била донела одлуку да нападне станицу Недићеве пољске страже у Ошљану. Ноћу између 19. и 20. септембра 1942. године Тимочка чета је стигла у село. Направљен је план напада зграде у којој су били смештени припадници Пољске страже.“

После описа самог догађаја, он додаје:

„Како непријатељи нису били сигурни да је то Минић, дотерали су његово мртво тело у Андрејевац и изложили га у дворишту среске амбуланте. Непријатељ је становницима Андрејевца наредио да дођу у двориште амбуланте и да утврде да ли је то Минић. Сви су са тешком тугом посматрали тело вољеног судије Минићева, али ни један није хтео да потврди да је то он. Предвече је сахрањен на гробљу.“

У телеграму, који је поводом овог догађаја истог дана командант Српске државне страже, мајор Јовановић, послао командантима у Београду и Нишу, стоји:

„Приликом напада комуниста на станицу СДС [Српске државне страже] у селу Ошљане, срез Тимочки, убијен је комунистички вођа и командант Тимочког комунистичког одреда, злогласни судија Милун Минић, звани „Шумадинац“.

Истом приликом погинуо је и командир станице, четник, резервни поручник, г. Игњат Јовановић.“

(„Извештаји и наредбе комесарске уредбе и Недићеве владе за Округ зајечарски : 1941-1942. година“, приредио Божидар Благојевић, Историјски архив Неготин, Историјски архив „Тимочка крајина“ Зајечар, 2006, стр. 291)

⁷ И ове податке је Раде Панајотовић из хронике преузео за биографију Милуна Минића. („Народни херој Милун Минић Шумадинац“, „Развитак“, бр. 6, Зајечар 1965, стр. 39; „Међу првима“, књ. II, Новинска установа „Тимок“ Зајечар, 1967, стр. 128).

Милун Минић рођен је 6. VI 1910. године у Круш[ч]ици код Вршца [ови подаци о датуму и месту рођења нису тачни⁸], Народна република Србија. По занимању је био судија. Члан КПЈ [Комунистичке партије Југославије] био је од почетка 1941. године. Пре Другог светског рата, 1939. године, дошао је за судију у Андрејевац, сада Минићево. За две године рада стекао је велики углед и популарност у самом месту Андрејевцу и у околним селима. Уочи фашистичког напада на Југославију постао је комуниста. Одмах после капитулације Југославије Милун Минић је био ухапшен. Из затвора је ускоро побегао и прешао у илегалност, повезавши се са Среским комитетом Партије у Књажевцу. Активно је радио на припремању народа за устанак. Учествовао је у многим акцијама Тимочког партизанског одреда и својом храброшћу и пожртвованошћу учинио је неколико херојских подвига.

Сл. 1 Милун Минић Шумадинац

Поред тога што је сам у Ошљану разоружао десетак недићевских жандарма, такође је успео да разоружа неколико жандарма у Новом Кориту. У Радичевцу, са Ацом Ђорђевићем, учеником учитељске школе, Милун Минић је успео да разоружа 25 жандарма, претходно је разоружао патролу, па онда све остале. У току ноћи он их је све купио, одржао им ватрени патриотски говор, па онда их пустио да иду својим кућама. О овим Милуновим подвизима писало је у билтену Главног штаба Народноослободилачких и партизанских одреда Југославије. Све до погибије Милун је радио на терену Тимочког и Заглавског среза, и то дуже времена у својству члана штаба одреда.

После погибије Милуна Минића, новембра месеца 1942. године, ухапшен је Милош Милутиновић од стране Немаца и домаћих издајника у Зајечару. До хапшења је дошло из разлога што је Милош Милутиновић откривен као месни партизан и као учесник у борби противу жандарма. По исказу Милоша Милутиновића, њега је открио Љуба Крња, који је напустио партизанске редове и предао се Немцима. У затвору Милоша Милутиновића су тукли, малтретирали и захтевали да призна да је учествовао у акцију заједно са партизанима ради разоружање недићевих жандарма и финансиа. Међутим, Милош Милутиновић није признао, изговарајући се да то њему није познато.

Погибија Александра Илића Шандора

17. II 1943. године погинуо је Александар Илић Шандор код своје куће у Ошљану. О овом немилем догађају његов [рођени] брат Милош Милутиновић прича:

После једне борбе партизана са издајничким формацијама и непријатељским бандама код Бучја, Александар Илић са једним рањеником пошли су преко Дебелице у

⁸ Милун Минић рођен је 31. марта 1906. године у селу Прељина код Чачка („Народни херој Милун Минић Шумадинац“, „Развитак“, бр. 6, Зајечар 1965, стр. 33; „Међу првима“, књ. II, Новинска установа „Тимок“ Зајечар, 1967, стр. 112; Слободан Босиљчић, „Тимочка крајина : Србија у рату и револуцији 1941-1946“, Историјски архив „Тимочка крајина“ Зајечар, 1988, стр. 289).

правцу Ошљана, са намером да га Александар Илић превије код своје куће, јер је код куће имао санитарски материјал, али до Ошљана рањеник није могао да дође, већ је остао у Петруши, сакривен у једној кући. Александар Илић је пошао сам у своје село преко брда, шума и потока. Када се приближио својој кући, пре него што је [за]корачио у авлију, на улазу га [је] приметио Љубомир Илић, припадник пољске страже, родом из Ошљана, који се такође налазио код своје куће. Александар Илић, као и Милош Милутиновић, његов брат, у почетку нису мислили да ће Љубомир Илић да исприча и да јави пољској стражи о његовом доласку, али за сваку сигурност опоменули су Љубомира Илића да то не учини. Љубомир Илић је, и поред њихове опомене, отишао у Старо Село, код пољске страже, и пријавио долазак Александра Илића код своје куће. Пољска стража из Старог Села овај случај је пријавила станици у Андрејевцу, сада Минићево, и из Минићева одмах су пошли 30 жандарма, а исто тако из Старог Села 8-10 жандарма са пушкама и митраљезима. Одмах по доласку у Ошљане, жандарми су опколили кућу Александра Илића. Александар Илић је био у кући, када је приметио припаднике пољске страже хтео је да се склони у направљену земуницу близу куће, али на врата није могао да изађе јер су испред саме куће били жандарми. Онда је он хитро скочио кроз прозор и бежао је преко ливаде у правцу потока и шуме. На самој ивици потока он је пао под хитцима непријатељског рафала, не могавши да се пребаци преко ивице брда у поток.⁹ Према причању Милоша Милутиновића, мада то није тачно утврђено, он мисли да је Александра Илића убио неки Миле, родом из Витковца. У ову неутврђену чињеницу њега је уверавао Миле Јовановић, који је као припадник пољске страже сарађивао са партизанима. Од Милета Јовановића Милош Милутиновић је набавио један револвер и предао га Александру Илићу. То је један аргумент који повезује да је Миле Јовановић, родом из Босне, донекле помагао партизанима иако се налазио у редовима пољске страже. Из ових разлога он није хтео да пуца митраљезом у Александра Илића када је Александар Илић бежао из своје куће, већ изнад његове главе. Када је то приметио командир одреда пољске страже по имену Живковић, брзо је одгурнуо од митраљеза Миле[та] Јовановића и поред митраљеза поставио Милета из Витковца, мада то није утврђено, иако су тај случај посматрали многи други људи из Ошљана, који су били на збору. Људи који су посматрали овај догађај исто тако тврде да је командир Живковић одгурнуо жандарма који није гађао тачно у циљ, већ изнад главе Александра Илића у брдо, и поставио другог жандарма, кога људи са збора нису познавали. Он је одмах са првим хитцима из митраљеза убио Александра Илића Шандора.

На месту погибије Александра Илића Шандора ученици Шестогодишње [основне] школе у Ошљану, у заједници са Милошем Милутиновићем, подигли су спомен-бисту [уствари, не спомен-бисту већ спомен-пирамиду са натписом]. Дан рођења Александра Илића школа слави као школски празник и школа носи име „Александар Илић Шандор“. На спомен-плочи су укресане [то јест, уклесане] ове речи:

⁹ Ово сведочење Милоша Милутиновића, уз извесна скраћења и сажимања, преузео је и Раде Панајотовић у биографији Александра Илића Шандора („Александар Илић Шандор“, „Развитак“, бр. 4-5, Зајечар, 1970, стр. 43).

У телеграму, који је поводом овог догађаја следећег дана, 18. фебруара 1943. године, командант Српске државне страже, мајор Здравковић, послао команданту у Београду, стоји:

„17. фебруара г.[куће] г.[одине] око 12 h у селу Ошљану (6 km источно од Андрејевца), срез Тимочки, од стране оделења пољског одреда Андрејевац убијен је код своје куће комуниста Александар Илић (партизанско име „Шандор“).

(„Извештаји Недићеве администрације и Српске државне страже за Округ зајечарски : 1943-1944. година“, II, приредио Божидар Благојевић, Историјски архив Неготин, Историјски архив „Тимочка крајина“ Зајечар, 2007, стр. 54)

„Овде је погинуо 17. II 1943. године Александар Илић Шандор, борац за слободу, 12. I 1960. Ученици Шестогодишње школе.“

Сл. 2 Александар Илић Шандор
(власник фотографије: Мирјана Јовановић из Мариновца,
заселак Стубал, рођена у Ошљану)

После оваквих трагичних момената који су се одиграли у Ошљану и који су изазвали гнев и гнушање људи према домаћим издајницима и окупатору, партизани су ређе навраћали у Ошљане у периоду од марта па све до средине лета 1943. године.

Јуна месеца 1943. године у селу је дошла прва већа група партизана од 30 до 50 људи, међу њима 12 жена. Не зна се тачно одакле су дошли, али су прошли кроз Старо Село, Коњски Дел и Белобрадић [то јест, Белбрадич] и отишли у правцу Ново Корито.

У другој половини месеца септембра четници Д[раже] М[ихаиловића] су мобилисали прву групу људи у редове четника. Људи су нерадо ишли, али под претњом смртне казне и застрашивање ступали су у редове четника Д[раже] М[ихаиловића]. Од месеца септембра 1943. године па све до лета 1944. године одреди четника Драже Михајловића су мобилисали многе људе у селу који су нерадо учествовали у одредима, избегавали су сукобе и борбе са партизанима, изузев неколико другова који [су] се осећали обавезним да сарађују и помажу покрет Д[раже] М[ихаиловића]. Кроз одреде Д[раже] М[ихаиловића] прошло је око 50 до 60 људи.

После борбе на Чутурилу 16. новембра 1943. године, недалеко од села Јаковца, партизани су се повукли у правцу Ошљана и преко Старог Села дошли су 17. новембра 1943. године, пре сванућа, у Коњски Дел. У Коњском Делу партизани су се задржали око 48 сати. За време свог боравка у Коњском делу партизани су се одмарали после крваве и тешке борбе на Чутурилу. Поред одмора, многи су се окупали, пресвукли и очистили своја одела. Купање је обављено у шуми са виноградарском прскалицом.

Овом приликом ликвидирани су три четника Д[раже] М[ихаиловића], који су заробљени у борби на Чутурилу. После релативно дужег задржавања у Коњском Делу, партизани су добили наређење за покрет, према извештају који је стигао партизанима, а у коме је речено да се врше припреме за напад од стране четника Д[раже] М[ихаиловића]. Партизани су одмах кренули у правцу Шарбановца и Радичевца и зашли на косу између Радичевца и Шарбановца. На том месту задржали су се три часова. После су кренули у правцу Локве и Жлна, а затим се повукли преко Мораве у планину Јастребац. У одреду су овом приликом били, поред многобројних бораца, истакнути борци, као што су: Божић из Зуничја, Момчило Сибиновић из Бучја, Воја Јеленковић из Боровца, Раша Драгутиновић из Зуничја, Обрен Маринковић из Јелашнице, Милорад Бисић из Штрпца, Слободанка Васиљевић, Зорка Маринковић из Јелашнице и још нека Зорка Зајечарка.

После борбе на Чутурилу партизани се за једно краће време нису појављивали нити су долазили у Ошљане. Око 10. до 15. децембра 1943. године партизани су опет дошли у Коњски Дел. Као и раније, партизани су се добро одморили, очистили своја одела од спољних паразита, окупали се и пресвукли. Многи борци су добили чарапе и пуловере од стране становника Коњског Дела. Партизани су били задовољни на овакву помоћ. Народ из овог дела села Ошљана је свесрдно, са великим оптимизмом и вером у победу партизана, помагали су [то јест, помагао] партизане материјално и морално. Партизани су увек најсрдачније дочекани и распоређени по кућама ради одмора. Стража је била истакнута на неколико маркантних брежуљака, путева и падина. Као главно место за осматрање било је место звано Игриште. Игриште је врх брда, на њему се и данас налазе шанчеви који су служили партизанима за осматрање. Са овог места партизани су имали врло простран видик, односно сви засеоци села се виде, иако је терен земљишта врло нераван. На овом месту становници села Ошљана, у знак сећања на партизане и њихову истрајну борбу за слободу, сваке године 1. маја излазе на уранак и том приликом се евоцирају успомене из доба Народноослободилачке борбе.

Борба у кући Боринке Ристић

18. децембра 1943. године дошло је до сукоба између четника Драже Михајловића и партизана у кући Боринке Ристић [рођене сестре Милоша Милутиновића и Александра Илића Шандора] у засеоку Старо Село [тачније у махали Река испред Старог Села]. О овом догађају Раде Јевтић [комшија и кум Боринке Ристић] и Миленко Ристић [син Боринке Ристић] причају:

Било је то у зиму, време је било необично топло када су партизани дошли у Ошљане, преморени после дугог пешачења и тешких борби. У село су дошли увече 18. децембра 1943. године. Одмах по доласку партизани су се сместили по кућама у засеоку Старо Село и Коњски Дел. Сељаци су радо прихватили партизане и они су се осећали као код своје куће. У кући Боринке Ристић, која се налази на једној раскрсници на улазу у Старом Селу, у тој кући налазио се један партизан са пушкомитраљезом на вечеру, домаћица куће и још једна жена из села која је донела чарапе за партизане. Четници Д[раже] М[ихаиловића], који су такође били у селу, сазнали су да се у тој кући налази партизан, опколили су кућу и отворили ватру из пушкомитраљеза на кућу, с намером да би партизана застрашили. Међутим, партизан се није уплашио већ је легао на под, а то су учинили и остали укућани. После краћег митраљирања куће, четници Д[раже] М[ихаиловића] су позвали укућане да изађу напоље. У том моменту партизан је отворио прозор, испалио један рафал из пушкомитраљеза, скочио кроз прозор и побегао сломивши једну ногу. Четници Д[раже] М[ихаиловића], мислећи да у кући има доста партизана, убацили су кроз прозор једну бомбу, [а] затим су

помишљали да кућу упале ватром да би уништили партизана. На њихово изненађење, у кући нису нашли ни једног партизана. Они су онда били љути и, да би искалили свој гнев због неуспеха, почели су да вичу и да малтретирају Боринку Ристић и њеног сина и спровели их у четнички штаб. Тамо су их саслушавали и под претњом захтевали од њих да причају о партизанима, иако ништа нису знали осим оно што се претходно дана у њиховој кући догодило. Они су од стране четника добили батине, а затим су пуштени кући. Исте вечери у кући Ранка Лазаревића били су на вечеру три партизана. За време вечере партизани су причали Ранку Лазаревићу о источном фронту и успесима Црвене армије, о партизанским борбама и, док су партизани вечерали [и] причали, на врата је неко закуцао. Ранко Ла[за]ревић је брзо изашао напоље и испред куће је угледао неколико четника Драже Михајловића, који су моментално уперили оружје у груди Ранка Лазаревића. На питање четника: „Који су унутра?“, Ранко Лазаревић је одговорио: „Ваши су!“ Четници су знали да се у кући налазе партизани и брзо су похитали да обавесте свога командира. За то време партизани су изашли из куће и побегли. Ускоро су дошли десет четника, везали су Ранка Лазаревића и одвели га у четнички штаб, који се налазио у кући Милоша Пауновића. Онда је отпочело саслушавање, малтретирање и омаловажавање, па су га на крају осудили на смрт с[т]рељањем. Неки четници су требали да иду до пре[д]се[д]ника, неког попа Миладина. Пут и кућу пре[д]седника нису познавали, зато су послали Ранка Лазаревића да их до куће одведе. Успутно су били нападнути од стране партизана и Ранко Лазаревић је успео да побегне.

Борба на месту званом Селачка мртвина

После сукоба између партизана и четника Д[раже] М[ихаиловића] у кући Боринке Ристић, дошло је до огорчане [то јест, огорчене] борбе у [то јест, на] зв.[аном] месту Селачка мртвина и Равни дел, идући од Старог Села према манастиру Суводол. Борба је била 19. децембра 1943. године. У овој борби учествовало је око 80 партизана, док у четничким одредима око 700 четника. Борба је отпочела око један сат после подне и трајала до први сумрак. Иако су четници Д[раже] М[ихаиловића] бројчано били надмоћнији, ипак су партизани успели да зададу оштре ударце четницима и да им нанесу велике губитке. Борба се одвијала на следећи начин. Партизани су заузели положај у [то јест, на] званом месту Селачка мртвина, Равни дел и Крава река. Четници Д[раже] М[ихаиловића] су дошли и извршили напад на партизана са две стране. Једна група четника дошла је из Малог Извора преко Селачке. Командант овог четничког одреда, који је бројио око 500 четника, био је четник по имену Кента. С друге стране, из Старог Села, на партизана извршили су напад око 200 четника под командом Боже Миладиновића. Партизанске снаге у поређењу са четничким снагама биле су малобројније, али су ипак, иако су са три стране били нападнути, задали су оштре ударце и нанели велике губитке четничким бандитима. Партизани су такође претрпели знатне губитке. После ове борбе, која је трајала два до три сата, партизани су се повукли преко огранака Старе планине, прешавши југословенско-бугарску границу недалеко од карауле Три кладенца.

У првој половини 1944. године у селу није било никаквих акција од стране партизана. Тимочки партизани су се у то време налазили на слободној територији око Топлице и Пусте реке. Једино [то јест, само] су онда у селу крстарили четници Д[раже] М[ихаиловића]. Четници Д[раже] М[ихаиловића] неометано су вршили терор над симпатизерима партизана. Саслушавали су: Марију Спасић, Драгољуба Пујића, Мирка Пујића, Дамњана Стојановића, Михајла Ђорђевића и др.[уге]. Михајла Ђорђевића Божа Миладиновић, четнички командант, после борбе код Селачке мртвине осудио га

на казну стрељањем због неке волујске коже. Поред наведених лица, маса људи из Коњског Дела је саслушавана, хапшена и батињана, наводно да су сви комунисти.

Јула месеца 1944. године, после једне борбе између четника и партизана код Соко Бање, из четнике у партизана су прешли: Крста Анђелковић, Буда Анђелковић и Миливоје Томић. Они су у четнике Д[раже] М[ихаиловића] мобилисани и нерадо су се борили, гледајући на сваки начин да побегну у партизана. Касније су и многи други, присилно заведени у четнике Д[раже] М[ихаиловића], пришли партизанском покрету.

Августа месеца 1944. године партизани из Тимока, који су се привремено повукли на слободну територију око реке Топлице и Пусте реке, вратили су се у долини реке Тимока, а тај догађај имао је велики одјек и глас о томе брзо се пронео кроз сва села тимочког краја. Партизани су онда успели да разбију четничке банде које су крстариле долином Тимока, доносећи смрт многим невиним људима и симпатизерима партизана. Партизани су ускоро успели да у свим селима која гравитирају око реке Тимока, узму сву иницијативу у своје руке, тако да су се читаве бригаде четника предавале партизанима, увиђајући свој слом. Долазак партизана није изостао ни у селу Ошљану и другим селима која се налазе дуж југословенско-бугарске границе. Народ у селу, а у првом реду симпатизери партизана, овом догађају су се много обрадовали, јер су коначно увидели да је ослобођење наше отаџбине на прагу, а то је била жеља целокупног становништва села, које је довољно осетило страхоте фашистичког терора.

Још већи и далекосежнији одјек у срцима наших људи у селу Ошљану учинила је Совјетска армија својим доласком у Вратарницу, а касније у Андрејевац, садашње Минићево. Доласком Совјетске армије на територију наше земље били су уморани осећаји љубави према руском народу код становништва нашег села. И када је вест о доласку Руса у Андрејевац допрла до последњег човека у селу, народ, а у првом реду омладина из свих засеока је похрлила да изрази добродошлицу братској Совјетској армији.¹⁰

Још у првим данима ослобођења у Ошљану је успостављена народна власт, формиран је 1. октобра 1944. године Народноослободилачки одбор. Чланове Народноослободилачког одбора изабрао је народ на збору који је масовно био посећен. Збору је присуствовао Драги Матејић, припадник Народноослободилачке војске. Драги Матејић, припадник Народноослободилачке војске, говорио је на збору о задацима и дужности[ма] Народноослободилачког одбора, као и о људима које треба изабрати на збору за чланове Народноослободилачког одбора. Људи су пажљиво саслушали излагање друга Матејића, па су затим једногласно изабрали за чланове Народноослободилачког одбора следеће другове: Драгомира Савића, Милоша Илића, Драгомира Јовановића, Јована Јоцића, Мирка Пујића, Тодора Јовановића и Гаврила Суботића.

Прва седница Народноослободилачког одбора одржана је одмах другог [то јест, следећег] дана, т[о] ј[е]с. [т] 2. октобра 1944. године. На првој седници извршено је конституисање изабраног одбора и за претседника одбора изабран је Драгомир Савић, [а] за секретара Гаврило Суботић. Народноослободилачки одбор од првог дана свога

¹⁰ Чуди то што аутор хронике Миодраг Никодијевић није знао да су јединице Црвене армије из Бугарске, осим преко Вратарнице, ушле и преко превоја Кадибогаз и да су, преко Новог Корита, дошле и у Ошљане, где их је народ дочекао 26. септембра 1944. године. О томе се може видети у текстовима: Душан Павковић, Миодраг Џојић, „Делегација 23. српске ударне бригаде у штабу III украјинског фронта СССР“, „Торлак“ : Лист Завичајног друштва Тимочана-Торлака Минићево, бр. 20, 1. новембар 2009, стр. 7; Бранислав Симоновић, „Руси стижу у Ново Корито“, „Торлак“ : Лист Завичајног друштва Тимочана-Торлака Минићево, бр. 20, 1. новембар 2009, стр. 8.

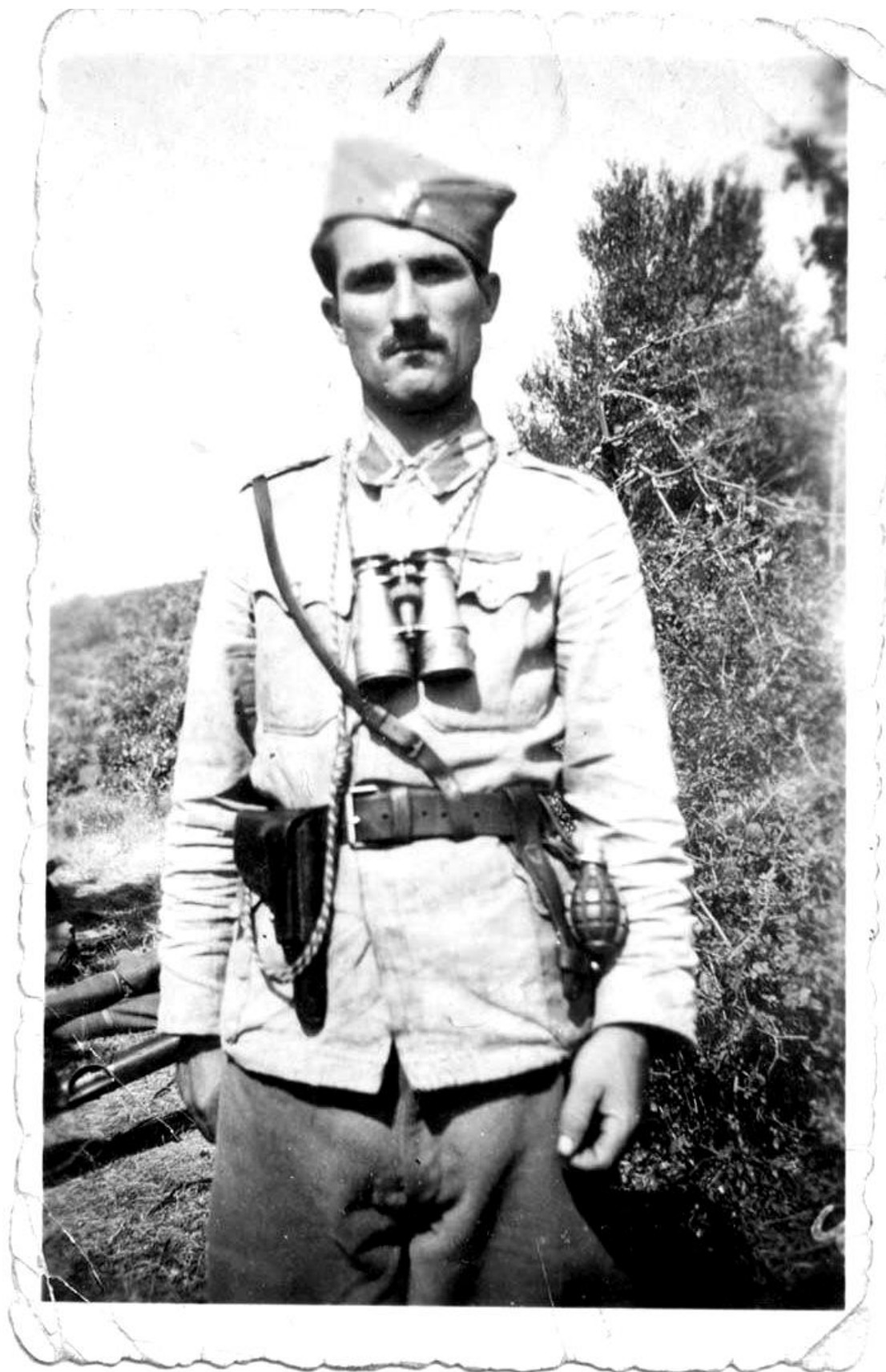
постојања почео је врло активно да ради. Седнице су врло често одржаване (само четири седнице [то јест, четири седнице само] у октобру месецу 1944. године).

На седницама су разматрани скоро сви проблеми села. Одбор је онда био иницијатор целокупног рада на свим пољима друштвене делатности: на пољу обнове, на унапређењу пољопривреде, саобраћаја, просвете, здравља и т[ако] д[аље]. Народноослободилачки одбор је још у првим данима свога рада хтео да покрене све животне и друштвене функције у селу, како би друштво што пре залечило ране задобијене у доба рата. Један од главних задатака Народноослободилачког одбора био је снабдевати фронт са потребним животним намирницама, одећом и обућом. Овај задатак Народноослободилачки одбор је спроводио преко организације Народног фронта. Организација Народног фронта формирана је у исто време кад и Народноослободилачки одбор. Остале организације такође су постале [то јест, настале], и почеле да живе у ово време, и то: Организација народне омладине, А[нтифашистички] ф[ронт] ж[ена] и Црвени крст. Рад Организације народне омладине и А[нтифашистичког] ф[ронта] ж[ена] у то време се умногоме осетио. Народна омладина у том периоду својим активним залагањем много је учинила на обнови путева, оправци мостова, чишћењу канала, а нарочито у прикупљању одеће и обуће за наше борце на фронту. Поред тога, Народна омладина је интензивно радила на културном и идејном уздицању свога чланства. Резултати у погледу датих приредби у тој години нису изостали. Организација А[нтифашистичког] ф[ронта] ж[ена] у ово време узима живог учешћа у припреми, плетењу: џемпера, чарапа, рукавица за наше борце на фронту. Жене села Ошљана су и раније, док није била фронтална борба, док се водио герилски рат, помагале и давале нашим борцима одећу: чарапе, пуловере, рукавице. У доба герилског ратовања нарочито су се истакле у пружању материјалне помоћи партизанима, и то: Јелена Милутиновић, Марија Спасић, Боринка Ристић, Петројка Илић, Нада Јоцић, Деса Лазаревић, Даринка Јоцић, Марија Пујић, Милена Пујић, Томанија Костадиновић и многе друге жене.

Организација комуниста настала је 1. априла 1945. године. Први чланови парти[ј]ске организације били су: Драги Савић, Милош Илић, Сиба Милутиновић и Петар Ибрић.

После шест година од свршетка рата откривени су у једном бункеру у званом месту Свињиште два четника [Драже] М[ихаиловића] по имену Мирко Вучић [Чедомир Вучић, звани Мирко] и Лепа Миладиновић. Они су у бункеру живели од 1945. године до 1951. године, када су их открили ловци са керовима. После тога они су се предали народним властима.¹¹

¹¹ Убрзо после предаје Чедомир Вучић Мирко је стрељан, највероватније без суђења.

*Сл. 3 Чедомир Вучић Мирко
(фотографија из фонда Историјског одељења
Народног музеја Зајечар)*

*Списак ратних заробљеника
са подручја села Ошљана*

1. Добривоје Цветковић	вратио се
2. Стојадин Јоцић	вратио се
3. Милоје К. Спасић	вратио се
4. Милош М. Милошевић	вратио се
5. Лазар М. Јовановић	вратио се
6. Милија М. Виденовић	вратио се
7. Чедомир М. Илијић	вратио се
8. Милан Н. Ибрић	вратио се
9. Дамњан Ј. Станојевић	вратио се
10. Добросав М. Николић	вратио се
11. Крста Љ. Живановић	вратио се
12. Душан М. Стевановић	вратио се
13. Божин М. Марјановић	вратио се
14. Жарко М. Јеленковић	вратио се
15. Мирко М. Максимовић	вратио се
16. Светозар И. Ж[ив]ковић	вратио се
17. Јован П. Видојевић	вратио се
18. Петар М. Марјановић	вратио се
19. Димитрије Г. Николић	вратио се
20. Илија Јев. Јоцић	вратио се
21. Станко Г. Митић	вратио се
22. Стојан В. Јеленковић	вратио се
23. Радисав М. Тодоровић	вратио се
24. Драгољуб Ђорђевић	вратио се
25. Драгомир Н. Тодоровић	вратио се
26. Тодор М. Јовановић	вратио се
27. Жарко Ј. Милошевић	вратио се
28. Љубомир Н. Василијевић	вратио се
29. Богосав С. Јоцић	вратио се
30. Прван В. Јеленковић	вратио се
31. Гаврило Т. Михајловић	вратио се
32. Никола Т. Јеленковић	вратио се
33. Миленко М. Јеленковић	вратио се
34. Петар П. Пујић	вратио се
35. Јеленко М. Николић	вратио се
36. Витомир М. Цветковић	вратио се
37. Трифун С. Тасић	вратио се
38. Трифун С. Спа[с]ић	вратио се
39. Василије Г. Савић	вратио се
40. Огњан Живковић	вратио се
41. Светозар В. Живковић	вратио се
42. Богосав В. Живковић	вратио се
43. Милоје Ј. Живановић	вратио се
44. Мирко Ж. Суботић	вратио се
45. Драгутин М. Мијајловић	вратио се

46. Јован М. Спасић	вратио се
47. Илија М. Пујић	вратио се
48. Јован Ж. Ђорђевић	вратио се
49. Милутин А. Суботић	вратио се
50. Борисав И. Пујић	није се вратио, умро
51. Сава М. Цветковић	вратио се
52. Милош И. Јоцић	вратио се
53. Александар М. Рашић	вратио се
54. Павле Ф. Павловић	вратио се
55. Јевта Т. Савић	вратио се
56. Милорад Т. Савић	вратио се
57. Милош Симоновић	вратио се
58. Никола К. Николић	вратио се
59. Владимир К. Миленковић	није се вратио, умро
60. Никодије Ј. Милошевић	вратио се
61. Светозар Ђ. Суботић	вратио се
62. Светислав П. Пујић	вратио се
63. Илија Н. Јовановић	вратио се
64. Никола Ј. Пешић	вратио се
65. Жарко М. Костадиновић	вратио се
66. Милош Ј. Милетић	није се вратио
67. Илија Јов. Јоцић	вратио се
68. Никола Ј. Милошевић	вратио се
69. Војислав Ђ. Суботић	вратио се
70. Божин Д. Милошевић	вратио се
71. Милић С. Томић	вратио се
72. Љубисав К. Јоцић	вратио се
73. Марјан Ј. Савић	вратио се
74. Радомир С. Пујић	вратио се
75. Миодраг С. Станојевић	вратио се
76. Живко Ј. Станојевић	вратио се
77. Светислав Ј. Станојевић	вратио се
78. Драгомир Ђ. Ђорђевић	није се вратио
79. Трифун М. Виденовић	вратио се
80. Добривоје Ј. Николић	вратио се
81. Илија И. Павловић	вратио се
82. Игњат Д. Павловић	вратио се
83. Миливоје Д. Виденовић	вратио се
84. Милоје М. Тодоровић	вратио се
85. Чедомир М. Станојевић	вратио се
86. Ивко Н. Миладиновић	вратио се
87. Љубомир Ј. Сибиновић	вратио се
88. Никола Ј. Цветковић	вратио се
89. Петар Стевановић	вратио се
90. Мирко М. Николић	вратио се
91. Гаврило Ј. Тодоровић	вратио се
92. Тодор Т. Павловић	вратио се
93. Велимир Соколовић	вратио се
94. Чедомир С. Ристић	вратио се
95. Стојан М. Ристић	вратио се

96. Милош Н. Пауновић	вратио се
97. Владимир А. Суботић	вратио се
98. Мирко С. Ђорђевић	вратио се
99. Светозар М. Пујић	вратио се
100. Владимир Марковић	вратио се
101. Ђорђе Василијевић	вратио се
102. Милош Пујић	вратио се
103. Радоје М. Пујић	вратио се
104. Милојко Николић	вратио се
105. Гаврило Николић	вратио се
106. Миливоје Благојевић	вратио се
107. Павле Здравковић	вратио се
108. Миливоје Сибиновић	вратио се
109. Сибин Сибиновић	вратио се
110. Ивко Никодијевић	вратио се
111. Светислав Цветковић	вратио се
112. Љубисав Анђелковић	вратио се
113. Богдан Ивковић	вратио се
114. Илија Ивковић	вратио се
115. Јеленко Милоје Николић	вратио се
116. Мирко Миладиновић	вратио се
117. Трифун Николић	вратио се
118. Михајло Костадиновић	није се вратио
119. Радисав М. Николић	вратио се
120. Гаврило Дамњановић	вратио се
121. Стојан Атанасковић	вратио се
122. Борисав Ранђеловић	вратио се
123. Игњат Стојановић	вратио се
124. Љубомир Јеленковић	вратио се
125. Радисав Рашић	вратио се
126. Никола Стевановић	вратио се
127. Ђорђе Павловић	вратио се
128. Јевта Илић	вратио се
129. Лазар Ристић	вратио се
130. Марјан Тодоровић	вратио се
131. Жарко Тодоровић	вратио се
132. Крста Ђорђевић	вратио се
133. Милан Томић	вратио се
134. Иван Гојковић	вратио се
135. Марко Суботић	вратио се
136. Марјан Живковић	вратио се
137. Милоје Станојевић	вратио се
138. Милош Петровић	вратио се
139. Тодосије Маринковић	вратио се
140. Бранко Живановић	вратио се
141. Марко Марјановић	вратио се
142. Михајло Марјановић	вратио се
143. Владимир Соколовић	вратио се
144. Радован Јоцић	вратио се
145. Илија М. Рашић	вратио се

146. Ранко Павловић	вратио се
147. Пантелије Тане Илић	вратио се
148. Владимир Живановић	вратио се
149. Стојан Ристић	вратио се
150. Милован Илић	вратио се
151. Илија Николић	вратио се
152. Виден Виденовић	вратио се
153. Светозар Османовић	вратио се
154. Милош Ј. Илијић	вратио се
155. Чедомир Раденковић	вратио се
156. Станко Рашић	умро у зароб.[љеништву]
157. Јован Живковић	вратио се
158. Мирко Радојевић	вратио се
159. Јеленко Марјановић	вратио се
160. Јован Јоцић	вратио се
161. Миливоје Жикић	вратио се
162. Ђорђе Станојевић	вратио се
163. Михајло Живановић	вратио се
164. Ивко Пујић	вратио се
165. Борисав Здравковић	вратио се
166. Милутин Ристић	вратио се
167. Милета Ж. Милетић	вратио се
168. Љубомир Божиновић	вратио се
169. Стојадин Милосављевић	вратио се
170. Милисав Николић	вратио се
171. Милан Миленковић	вратио се
172. Димитрије Милутиновић	вратио се
173. Владимир Пешић	вратио се
174. Јован Илић	вратио се
175. Илија Б. Илић	вратио се
176. Михајло Јанковић	вратио се
177. Бранко Пујић	вратио се
178. Ђорђе Миленовић	умро у зар.[обљеништву]
179. Гаврило Пујић	вратио се
180. Цветко Милојковић	вратио се
181. Љубомир Милановић	вратио се
182. Светислав Савић	вратио се
183. Крста Илић	вратио се
184. Богдан Божиновић	вратио се
185. Бошко Пешић	вратио се
186. Крста Живановић	вратио се

Наведе[на] лица су била у заробљеништву за време Другог светског рата у Немачкој од 1941. до 1945. године.

Сл. 4 Ошљанчани у заробљеништву у Немачкој, у околини Дрездена: (с лева на десно: 1. Жарко Ј. Милошевић /1905-1985/, прадеда приређивача, 2. Владимир Живановић /1914-1988/, 3. Милојко Николић /1906-1981/, 4. Ошљанчанин из заселка Клисуре којем није утврђено име; власник фотографије: приређивач).

Сл. 5 Ошљанчани у заробљеништву у Немачкој, у логору Stalag IV F у околини Дрездена, 1942-43. године (с лева на десно стоје: 1. Јова из села Мариновац /једини на фотографији који није из Ошљана/, 2. Милојко Николић /1906-1981/, 3. Ошљанчанин из заселка Клисуре којем није утврђено име, 4. Никола Јеленковић /1906-1953/; с лева на десно седе: 1. Стојан Јеленковић /1908-1990/, 2. Гаврило Т. Михајловић /1909-2000/, прадеда приређивача, 3. Жарко Ј. Милошевић /1905-1985/, такође прадеда приређивача; власник фотографије: приређивач).

Сл. 6 Ошљанчани у заробљеништву у Немачкој, у логору Stalag IV F у околини Дрездена, 1942-43. године (с лева на десно стоје: 1. Јова из села Мариновац /једини на фотографији који није из Ошљана/, 2. Стојан Јеленковић /1908-1990/, 3. Ошљанчанин чије име није утврђено, 4. Жарко Ј. Милошевић /1905-1985/, прадеда приређивача, 5. Никола Јеленковић /1906-1953/, 6. Гаврило Т. Михајловић /1909-2000/, такође прадеда приређивача; власник фотографије: приређивач)

Сл. 7 Ошљанчани у заробљеништву у Немачкој логору Stalag XVIII C (с лева на десно стоје: 1. Миодраг М. Станојевић /1914-2002/, 2. неидентификована особа, 3. Чедомир М. Станојевић /1913-1988/, 4. Мирко М. Николић /1914-1984/, 5. неидентификована особа; с лева на десно седе: Велимир М. Соколовић /1918-1969/, 2. неидентификована особа, 3. Илија И. Павловић /1919-1990/; власник фотографије: Борислав Станојевић из Зајечара, рођен у Ошљану).

*Списак учесника
Н[ародно] О[слободилачке] Б[орбе]
са подручја села Ошљана*

1. Будимир Анђелковић	ступио 1944. [године]
2. Крста Анђелковић	ступио 1944. [године]
3. Александар Аранђеловић	моби́сан 1944. [године]
4. Атанасковић Ивко	моби́сан 1944. [године]
5. Атанасковић Милорад	моби́сан 1944. [године]
6. Велимир Божиновић	моби́сан 1944. [године]
7. Ранко Божиновић	моби́сан 1944. [године]
8. Бранко Божић	моби́сан 1944. [године]
9. Милорад Василијевић	моби́сан 1944. [године]
10. Александар Василијевић	моби́сан 1944. [године]
11. Петар Гојковић	моби́сан 1944. [године]
12. Љубомир Марјановић	моби́сан 1944. [године]
13. Јеленко Ђорђевић	моби́сан 1944. [године]
14. Риста Ђорђевић	моби́сан 1944. [године]
15. Александар Живковић	моби́сан 1944. [године]
16. Тимотије Живковић	моби́сан 1944. [године]
17. Тихомир Живковић	моби́сан 1944. [године], погинуо
18. Будимир Здравковић	моби́сан 1944. [године]
19. Драгиша Илић	моби́сан 1944. [године]
20. Радомир Јевтић	моби́сан 1944. [године]
21. Бошко Јеленковић	моби́сан 1944. [године]
22. Тихомир Јеленковић	моби́сан 1944. [године]
23. Добривоје Миладиновић	моби́сан 1944. [године]
24. Миодраг Јовановић	моби́сан 1944. [године]
25. Ђорђе Јовановић	моби́сан 1944. [године], погинуо
26. Гаврило Јовановић	моби́сан 1944. [године]
27. Милоје Јовановић	моби́сан 1944. [године]
28. Владимир Јоцић	моби́сан 1944. [године]
29. Јоца Јоцић	моби́сан 1944. [године]
30. Светислав Јоцић	моби́сан 1944. [године]
31. Миливоје Марковић	моби́сан 1944. [године]
32. Стојадин Миладиновић	моби́сан 1944. [године]
33. Сава Миленковић	моби́сан 1944. [године]
34. Стојан Миладиновић	моби́сан 1944. [године]
35. Адам Милошевић	моби́сан 1944. [године]
36. Бранко Милошевић	моби́сан 1944. [године]
37. Жарко Михајловић	моби́сан 1944. [године]
38. Витомир Никлић	моби́сан 1944. [године]
39. Десимир Николић	моби́сан 1944. [године], погинуо
40. Милоје Ј. Николић	моби́сан 1944. [године]
41. Недељко Пујић	моби́сан 1944. [године]
42. Чедомир Пешић	ступио 1944. [године]
43. Чедомир Ристић	моби́сан 1944. [године]
44. Милорад Сибиновић	моби́сан 1944. [године]

45. Милош Сибиновић	моби́лисан 1944. [године]
46. Милоје Томић	моби́лисан 1944. [године]
47. Мирко Томић	моби́лисан 1944. [године]
48. Миливоје Томић	ступио 1944. [године]
49. Милорад Тодоровић	моби́лисан 1944. [године]
50. Живко Јеремић	моби́лисан 1944. [године]
51. Љутоммир Пујић	моби́лисан 1944. [године]
52. Никола Виденовић	моби́лисан 1944. [године]
53. Тихомир Никодијевић	моби́лисан 1944. [године]
54. Велимир Никодијевић	моби́лисан 1944. [године]
55. Бошко Тодоровић	моби́лисан 1944. [године]
56. Виден Томић	моби́лисан 1944. [године]
57. Светозар Милошевић	моби́лисан 1944. [године]
58. Никодије Митић	моби́лисан 1944. [године]
59. Бранко Илић	моби́лисан 1944. [године]
60. Адам Николић	моби́лисан 1944. [године]
61. Сава Јоцић	моби́лисан 1944. [године]
62. Десимир Божиновић	моби́лисан 1944. [године]
63. Душан Соколовић	моби́лисан 1944. [године]
64. Мирко Јовановић	моби́лисан 1944. [године], умро
65. Милорад Павловић	моби́лисан 1944. [године], умро
66. Павле Максимовић	моби́лисан 1944. [године], умро
67. Никола Миладиновић	моби́лисан 1944. [године]
68. Милован Павловић	моби́лисан 1944. [године]
69. Љутомир Николић	моби́лисан 1944. [године]
70. Душан Благојевић	моби́лисан 1944. [године]
71. Дргомир Павловић	моби́лисан 1944. [године]
72. Велимир Станојевић	моби́лисан 1944. [године]
73. Драгиша Илић	моби́лисан 1944. [године]
74. Јелен Здравковић	моби́лисан 1944. [године]
75. Стојадин Марјановић	моби́лисан 1944. [године]
76. Бранислав Јеленковић	моби́лисан 1944. [године]
77. Милорад Жикић	моби́лисан 1944. [године]
78. Јеленко Јеленковић	моби́лисан 1944. [године]
79. Борислав Костадиновић	моби́лисан 1944. [године]
80. Будимир Василијевић	моби́лисан 1944. [године]
81. Божидар Милетић	моби́лисан 1944. [године]
82. Александар Михајловић	моби́лисан 1944. [године]
83. Филип Костадиновић	моби́лисан 1944. [године]
84. Милорад Милосављевић	моби́лисан 1944. [године]
85. Драгољуб Пујић	моби́лисан 1944. [године]
86. Драгољуб Милошевић	моби́лисан 1944. [године]
87. Божидар Соколовић	моби́лисан 1944. [године]
88. Вељко Марјановић	моби́лисан 1944. [године]
89. Бранко Ј. Јовановић	моби́лисан 1944. [године]
90. Светислав Ј. Милијић	моби́лисан 1944. [године]
91. Велимир Цветковић	моби́лисан 1944. [године]
92. Светислав Ђорђевић	моби́лисан 1944. [године]
93. Михајло Марковић	моби́лисан 1944. [године]
94. Илија Јеленковић	моби́лисан 1944. [године]

95. Милан Јовановић	моби́лисан 1944. [године]
96. Јеленко Гојковић	моби́лисан 1944. [године]
97. Илија Милошевић	моби́лисан 1944. [године]
98. Чедомир Виденовић	моби́лисан 1944. [године]
99. Милета Јоцић	моби́лисан 1944. [године]
100. Радомир Јовановић	моби́лисан 1944. [године]
101. Петар Видојевић	моби́лисан 1944. [године]
102. Гаврило Ј. Николић	моби́лисан 1944. [године]
103. Станко Живановић	моби́лисан 1944. [године]

*Списак погинулих бораца
у Народној ослободилачкој рату са подручја села Ошљана
од 1941. до 1945. године*

1. Александар Марка Илић Шандор	погинуо фебруара 1943. године
2. Миодраг Божина Боцић	погинуо јануара 1945. год.[ине]
3. Велимир Драгутина Тодоровић	погинуо фебруара 1945. године
4. Драгомри Трифуна Илић	погинуо јануара 1945. год.[ине]
5. Тихомир Светозара Живковић	погинуо фебруара 1945. године
6. Александар Љубисава Анђелковић	погинуо фебруара 1945. године
7. Ранко Милутина Стевановић	погинуо јануара 1945. године
8. Богдан Илије Илијић	погинуо марта 1945. године
9. Ђорђе Петра Јовановић	погинуо марта 1945. године
10. Божин Марка Сибиновић	погинуо фебруара 1945. године
11. Драгутин Маринка Ђорђевић	погинуо новембра 1944. године
12. Бранко Саве Савић	погинуо фебруара 1945. године
13. Војислав Миленка Јеленковић	умро децембра 1944. године

Miodrag Nikodijevic, teacher

Edited by Dr. **Dejan Krstic**, ethnologist and anthropologist,
National Museum, Zajecar

CHRONICLE OF THE VILLAGE OSLJANE ABOUT THE EVENTS DURING THE WORLD WAR II

Summary: On this occasion a manuscript is being edited, which portrays events during World War II in the village Osljane of Stara Planina area, in Knjazevac Municipality. The manuscript is written in the period between 1955-1961 by an elementary teacher in Osljane, Miodrag Nikodijevic. Regardless of his open sympathy for the communist and the Partisans, the author states a line of facts, mostly gathered by talking to the villagers (among which there were some genuine testimonies of eyewitnesses) based in which we can see how war events reflected on this village micro environment. There are three lists of male residents of this village enclosed that make this manuscript more valuable: 1. List-Those who were deported to Germany as prisoners; 2. Those who were war participants in the Partisan units 3. Those who died as Partisan soldiers.

All the data from the manuscript confirms the fact that in this period, on this territory, in conditions during the German occupation, the Civil War was going on in which extreme left wing (The Communist) and a few fractions of extreme right wing (The Monarchist) were at war.

Keywords: The village Osljane, World War II, Partisans, Chetniks, Nedic supporters.

Зајечар, 21.10.2019. – У галерији Историјског архива „Тимочка крајина“ у Зајечару отворена је изложба слика Милоша Шобајића „У част Зорану Радмиловићу“.

Зајечар, 31.10. 2019. – Учесници одржаног XI Научно-стручног скупа „Историја медицине, фармације, ветерине и народна здравствена култура“ у Историјском архиву “Тимочка крајина“

УДК 341.34(=163.41)"1941/1945

БОРИСЛАВ Г. СОКОЛОВИЋ, самостални истраживач
Зајечар

РАТНО ЗАРОБЉЕНИШТВО И ПОСЛЕДИЦЕ ЗАРОБЉЕНИШТВА КРСТЕ ЖИВАНОВИЋА ИЗ СЕЛА ОШЉАНЕ У НЕМАЧКОЈ 1941–1945. ГОДИНЕ

Апстракт: У овом тексту испричана је прича о Крсти Живановићу (1908-1984) из села Ошљане (данас општина Књажевац), учеснику Априлског рата 1941. године и ратном заробљенику у Немачкој од 1941. до 1945. године. Његова сећања и каснија дешавања забележио је његов унук Борислав Г. Соколовић, аутор овог текста.

Кључне речи: Крста Живановић, Ошљане, заробљеништво, Stalag IV, Пољска.

ЧИН ПРВИ

Крста Живановић, мој деда по оцу (Гостимиру Кости Соколовићу¹), рођен је 4. августа 1908. године у селу Ошљане (данас општина Књажевац), а умро је 25. новембра 1984. године у Зајечару. Између осталог, он је био учесник Априлског рата 1941. године и ратни заробљеник у Немачкој од 1941. до 1945. године. О овим својим искуствима причао је често мени и целој породици. Још се сећам тих његових казивања.

Према његовим казивањима, у Априлском рату био је војни обвезник другог позива, припадник 46. пешадијског пука Југословенске војске. У истом пуку налазила су се и његова рођена браћа, старији, Владимир Соколовић, и млађи, Бранко Живановић, први као војни обвезник, такође, другог позива, а други првог позива. Мој деда заробљен је 24. априла 1941. године у околини Сокобање, тачније у Бованском теснацу. Говорио је и о издаји у Југословенској војсци – на фронтовску линију су стигли сандуци, наводно са муницијом, а у њима су, уместо муниције, били ексери и потковице. Према његовој причи, високи официр – Хрват, из команде, хтео је јединицу да преда без борбе, али је неки млади поручник, нижи командир, рекао да прво побегну у шуму и униште оружје, па да се тек онда предају. Много година касније, негде пред његову смрт, касних 70-их година, са дедом сам обишао Бовански теснац. Том приликом ми је показао место на којем су још биле противтенковске препреке и правац којим су побегли у шуму, у којој је он своју пушку онеспособио тако што је затварач „врљио у ровину“, а тело пушке „скутал у шупљар“. После предаје, сакупљени у гомилу, заробљеници су пешке „поведени у робство“. Затим су их железницом возили у Немачку. Вожени су преко Бугарске, где су им бугарски агитатори нудили да се изјасне као Бугари и да се врате кућама. Такође, ишли су и преко Румуније, преко насељеног места, које ми је у сећању остало због специфичности назива – деда га је запамтио као Турну Магаре, што је највероватније био град Турну Магуреле. Ту им је, такође, нуђено да се изјасне као Румуни и да буду враћени назад у родно место. Даље су их за Немачку возили преко Мађарске.

¹ Разлика у презименима код мушких сродника по непосредној линији деда-отац-унук, настају због тога што је у целом тимочко-торлачком крају, па и у Ошљану, било уобичајено, све до између два светска рата, да се презимена добијају по оцу, деди или прадеди.

Пријемни логор је био Stalag IV-B Mühlberg у којем су извршени пријем и тријажа ратних заробљеника. Пријем је подразумевао уписивање у заробљеничке картоне, претрес личних ствари и распоређивање у бараке. По причи Крсте Живановића, он и његов старији брат Владимир гледали су „да сачувају најмлађег брата“ Бранка тако што су ишли увек један за другим заједно и увек гледали да он буде између њих, па су тако и добили узастопне логорске заробљеничке бројеве и места у баракама за смештај.

Приликом пријема вршен је претрес и предаване су све личне ствари. Тумач је објашњавао поступак, али било је и оних који су се понашали супротно поступку. Један мештанин Ошљана (имена се не сећам, иако га је можда деда и поменуо у својим казивањима) сакрио је у шињел сребрни југословенски новац, па је приликом претреса откривен, добио је батине и одвојен је од групе. Стражари су за тај поступак сазнали тако што су на тавану били надзирачи који су посматрали шта се у пријемној соби догађа и о томе извештавали оне који су вршили упис на пријему. Заробљеници, наравно, за то нису знали.

После неког времена, међу заробљеницима је завладала глад. Хране је било недовољно, и по квалитету је била веома веома лоша (уобичајено кутлача куване репе, бареног кромпира или неке „чорбице“). Као последица тога, „логораши“ (овај термин стављам под под знакове навода јер се њиме, уобичајено, означавају они који су били затворени у концентрационим а не у радним логорима) су „оскубали траву“ ван бодљикаве оgrade око логора *Stalag IV-B*, све докле је рука могла да дохвати. Упркос томе што су стражари имали наређење да пуцају. „Ал’ глад не знаје за стра“ – како је говорио деда Крста („па кво буде – че буде!“). Немачким стражарима је било смешно понашање заробљеника, па су се повремено забављали пуцајући испред њихових руку.

У логору *Stalag IV-B*, ратни заробљеник Крста Живановић добио је логорски број 85283. Тај логорски број ће понети, као и сви ратни заробљеници своје бројеве после „тријаже“, и у следећи логор – *Stalag IV-C* у месту Brüh, на немачком, или данас Most, на чешком. Налази се у Судетској области, у тадашњој немачкој покрајини Бохемија. Данас је на територији Чешке републике.

У логор *Stalag IV-C* прешла су сва три брата. У овом логору су их били „сачекали“ Французи, Пољаци, Руси... Неко време, радио је у фабрици авио бомби „Хертина“, и то на паковању малих и великих бомби. С обзиром на то да је био неписмен, а и да је приликом уношења података у лични картон заробљеника као његово занимање уписано ратар, касније је пребачен на рад у приватно пољопривредно домаћинство. Из логора су, по причи, ишли на рад на пољопривредну економију, под вођством стражара и уз „толмача“ (преводиоца). Јутром су излазили на рад, а увече се враћали у бараке.

Био је распоређен на рад на фарму у селу Kosel – на немачком, данас Kozly – на чешком. По његовом казивању, фарма се налазила у центру села, а власник је била удовица госпођа Флек (*Frau Fleck*) са сином. На фарми су још, као ратни заробљеници, радили и један Пољак и један Талијан, а такође и једна Пољакиња. Газдарица је имала велико имање и разну стоку. Посебно ми је остало у сећању, како је говорила да је имала „големи волови“, за мање орање и превоз, и парну машину, за велике парцеле.

Ево и неких детаља из живота на фарми, које ми је говорио, а које сам запамтио. С обзиром на то да је било забрањено да се хране ван онога што им је следовало по дневном оброку, Крста се сналазио тако што је на њиви узимао репу и кромпир (у време када их је било), сакривао их у гаће између ногу, и јео их сирове. На фарми, када кокошка снесе јаје, она почиње да кокодаче, а то је знак да тајно јаје узме и попије. Љуске јаја је крио у балези.

Причао је: „Газдарица ока по немачкѝ нешто, а ја и што разбирам – не разбирам. На крај она каже: „Криста, ко-ко-да, ко-ко-да?“, а ја на тој само слегнем с рамена и кажем онако како су ме другари научили, по „немачкѝ“: „никсваштен““. Касније, када је порасло поверење у њега и остале, газдарица им је, мада и сама није имала довољно, давала део свога следовања.

Говорио је деда: „Газдарица се затвори у магазу и целу ноћ врти млин за каву [тајно меље жито] и јутрам омеси и даде ни лебац“. Захваљујући њој, ратни заробљеници који су радили код ње прошчили су нешто боље него други који су радили код других газда.

Запамтио сам и нека дедина казивања о завршетку рата. Завршетак рата се ближио, то се осећало: бомбардован су 1944/45. године Дрезден („горело и небо и земља“) и нафтни цевоводи, а такође и логори, када је доста ратних заробљеника погинуло. Смањене су порције хране.

Крај рата је дочекао на фарми. Олободили су их совјетски војници. Дубоко ми се урезало у сећање његово казивање о догађају који се десио када су дошли. Син госпође Флек био је војник, минористраживач, на Источном фронту. Крајем рата, када су Руси упали, затекао се ту, на фарми. Рус пита младог газду где је ратовао, а овај, који је иначе одлично говорио Руски, одговара му да је био на Источном фронту. На то Рус потеже аутоматску пушку да га убије и пита га зашто је ратовао. Немац му одговара питајући га зашто је он ту где јесте. Рус му збуњено одговара да је ту по команди, а Немац му онда каже да је и он, тамо где је био, био по команди. Тако је прича ипак имала срећан исход.

Повратак у Југославију је, према дедином причању, био у железничким вагонима. На граници су их сачекали комесари и уписивали су их у евиденцију. У Ошљане се вратио 1945. године крајем (24. ?) маја месеца. По доласку у село сачекало га је решење да иде, као и много њих, у колонизацију у Банат, што је и учинио. Да ли су били у Банатском Брастовцу или у селу Плочица, не знам, али убрзо су се вратили због здравствених проблема које је имала моја баба Добрила, деда Крстина супруга (много касније, око половине 70-их година 20. века, ишли су њих двоје „у посету код наши који су останули там“). Међутим, из истих разлога због којих су отишли у Банат (сиромаштво и недовољна површина плодне земље), нису се вратили у Ошљане, већ су се доселили у село Велики Извор код Зајечара, да буду слуге код Данила Калчића, тадашњег судије.

Поред свих ових прича, ту су биле и материјалне потврде дединог заробљеништва. Он је сачувао свој дрвени војнички сандук и много пута сам као дете имао обичај да тај сандук отварам и да прегледам његов садржај. Међу папирима, било је ту и пет фотографија, четири на којима је он, сам или са другим људима, и једна неке непознате госпође. Чуо сам од деде да су то „слиће из ропство“, али о томе где су настале и ко је на њима, није се говорило. Но, памтим да је једном, на моје питање: „Ко је дотична госпођа?“, моја баба Добрила одговорила: „Тој ти је дедина фрајла из ропство, па си њег питуј, нек ти каже која је и каква је“. На томе се прича завршила.

Када сам се, крајем 1982. године, оженио, моја супруга Драгица је, једном приликом, упитала деду какве су то слике, на шта је он оћутао, као да питање није ни чуо. Касније, после смрти баба Добриле, он се некако отворио и понекад мојој супрузи причао о неким догађајима мојој супрузи. Тада смо, у вези са госпођом са фотографије, по први пут сазнали да је он „живел с њу“, али име и ко је она по националној припадности нисмо сазнали.

*Слика 1: Ратни заробљеници—Французи и Срби—у логору Stalag IV C
(Крста Живановић је први с десна стоји).*

Слика 2: Крста Живановић у логору Stalag IV C.

Слика 3: Крста Живановић – на слици лево и Талијан - на слици десно на фарми у селу Kosel.

Слика 4: Срби на путу за фарме на којима раде, на пружном прелазу за село Bělišice–чешки, Bieloschitz–немачки (у позадини на слици село Kosel–немачки, Kozly–чешки).

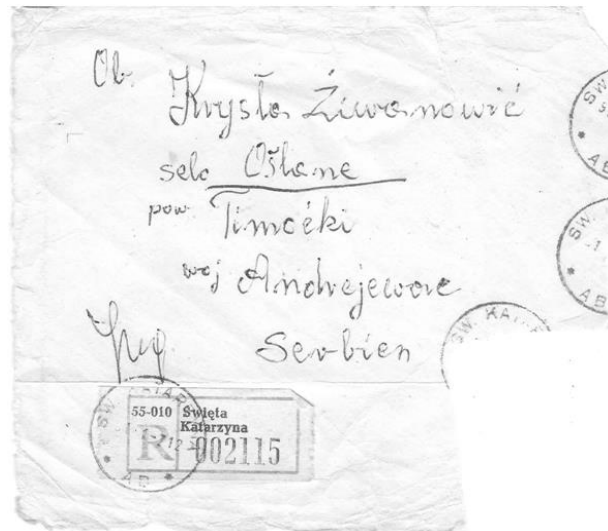

Слика 5: Фотографија непознате госпође из времена када је радила на фарми на којој је радио и Крста Живановић.

ЧИН ДРУГИ

Негде у касну јесен 1990. године у село Ошљане пристигло је писмо из Пољске са адресом од пре Другог светског рата: Ob. Krysta Żiwanowić, село Oślane, pow. Timoški, woj. Andejewac, Serbien. Дуго времена је писмо стајало у сеоској месној канцеларији, чак су хтели да га врате, јер женске особе по имену Криста, са презименом Живановић, у Ошљану нема (Криста је уобичајено женско име у овом селу и крају, од Кристина).

Међутим, дедин рођени брат Бранко Живановић је у једном тренутку „напрасно схватио“ да је реч о његовом брату. Тако је писмо дошло у моје руке. У писму, госпођа по имену Bronisława (посрбљено: Бранислава) моли да јој Крста помогне сведочењем да је она радила на фарми у селу Kosel – на немачком, односно Kozly – на чешком, зарад остваривања неких њених права у Пољској. После повише пирипетија око превода, успео сам да урадим то што је госпођа тражила и да јој обезбедим сведочење дединог брата Бранка Живановића, који је био упознат са свим што се у вези са његовим братом у време заробљеништва дешавало.

Слика 6: Коверта писма које је дошло у Ошљане (Ошљане), адресована на Krysta Żiwanowić (Криста Живановић).

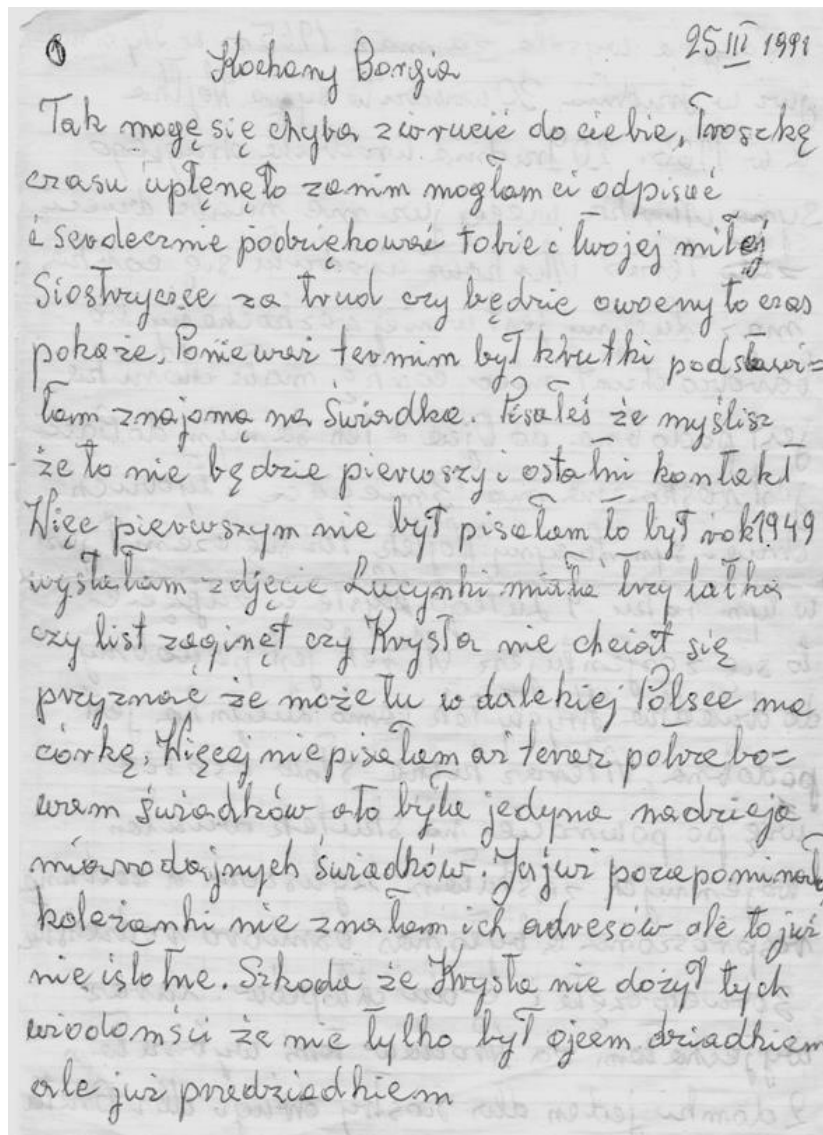
После мог слања потребних докумената, госпођа Бранислава се јавља новим писмом у којем ми пише шта јој се догодило после разласка са Крстом, са којим је радила на фарми госпође Флек. Пише ми да се вратила у Пољску, својој кући, од које није остало ништа, а такође и о нестанку целе њене фамилије. Али каже и: „Но, ја сам донела на свет један нови живот због кога сам морала да живим, упркос свему!“.

Нормално, када сам схватио да је она родила дете мога деде, био сам у шоку. Сетио сам се његових речи да је „живел с` њу“. Онда су се отворила питања и питања... Одговори су стигли следећим редом: Бранислава је родила ћерку по имену Лусуна (моја рођена тетка!). Мој отац Гостимир, Коста Соколовић, који је целог живота жалио што му је умро брат као беба и због тога био јединац, врло би се томе обрадовао – али судбина је хтела да он умре само неколико месеци пре овог сазнања, половином 1990. године, и да никада не сазна да није јединац.

Сада већ за мене бака Бранислава, даје ми податке о њеној ћерки и о њеној породици. Ту се негде завршава моја прича са њом и о њој.

Слика 7: Коверта писма г-ђе Браниславе са адресом на име Борислав Г. Соколовић.

Слика 8: Почетни део садржаја писма упућен Бориславу Соколовићу

Прво писмо од тетке Лусуне свело се на упознавање и закључак да и она жали што није имала прилике да упозна брата (с обзиром на то да је и она јединица). Каже да из приче њене мајке зна да јој је отац Србин, па је она „пола Сербка“ и због тога „тако својеглава“, како имају обичај да јој кажу њена деца и супруг. Договор је био да се сусретнемо и боље упознамо. Али, време и догађаји који су наступили ће све на неко време одложити.

Те исте, 1991, године почињу ратна догађања у Југославији. Везе се прекидају. (Касније када смо поново успоставили везу, они су мислили да смо сви изгинули и због тога се нису јављали!). Године 1996. путем писама поново успостављамо везу. Углавном, сва писанија су била усмерена на то да се што боље упознамо и зближимо. Тетка Лусуна има супруга и два сина (моја браћа!) и три унукe и једног унука (ја сам им стриц!).

ЧИН ТРЕЋИ

Судбина или већ шта ли је, донела је то да мој син 2006. године одлази на Запад да ради. Тамо се дружи са Пољацима, који су били, какве ли случајности, баш из Вроцлава (Wrocław), града у којем живи моја родбина. То што је град Вроцлав за наше појмове велики (има преко 600.000 становника), није било препрека да се наша родбина нађе. Први контакт са породицом Sobon мој син Милош успоставио је 2010. године и путем телефона уговорио састанак да код њих оде у госте. Према фотографијама са тог сусрета, а и према његовом сведочењу, сусрет је био дирљив за њега, а још више за тетку Луцину (његову баку). Суза је било напретек. Нашироко су се испричали о томе како су и како две породице живе. Сазнао је да је у међувремену бака Бранислава умрла. Тада је договорено да се првом приликом и што пре наше две породице – Sobon и Соколовић, сретну и упознају.

Сусрет фамилија Соколовић и Sobon догодио се 2016. године, када смо успели да организујемо да супруга, син, снаха и ја отпутујемо за Пољску. Окупили смо се у стану код тетке, где су, поред тече, дошла и моја браћа са супругама. Разговор је био отежан због језичке баријере – старији не говоре друге језике осим пољског и нешто мало руског, а млађи уз матерњи говоре енглески, па смо тако били везани за „преводиљачке услуге“ мог сина и снахе. Но, утисак и закључак били су да смо сродни, и једни и други гостољубиви и пријатни, али и то да они као народ нису, као ми Срби, толико везани ни рођачки, ни другарски.

Сузе на састанку, сузе током приче. Плаче текта, плачем ја, плаче моја супруга, а сузе и на расстанку с обе стране – туга и жал, помешане са радошћу и срећом... Отворен је остао позив да дођу код нас у Србију, да нам буду гости – „неком приликом“, како они имају обичај да кажу.

Од тада до данас размењујемо честитке за празнике и значајне датуме, а и „модерно чудо технике“ – *рачунар* чини да смо путем *фејсбука* ближи.

ЧИН ЧЕТВРТИ

Са појавом интернета, наступио је наставак ове приче. Када сам једном приликом у претраживачу Google укуцао: Stalag IV-C, јавила ми се, на адреси <http://stalag4c.blogspot.com/>, фејсбук страница „Stalag IV C La captivité des Prisonniers de Guerre dans les districts et kommandos du Stalag IV C de Wistritz bei Teplitz-Schönau (1940-1945)“, везана за причу о француском ратном заробљенику по имену Joseph PINÇON, а коју је покренуо његов син Loïc Pinçon-Desaize, са циљем очувања сећања на његовог оца и на све ратне заробљенике из логора у округу IV у Трећем Рајху.

Такође, на интернет адреси <https://www.facebook.com/groups/275126899218925>, на фејсбук страници „STALAG IV (camps des Prisonniers de Guerre du Wehrkreis IV)“, која је посвећена ратним заробљеницима у том логору и која у овом тренутку има преко 800 чланова из разних земаља, сусрећем са са фотографијом на којој сам препознао и означио мога деду Крсту у друштву Француза. Фотографија, коју су објавили потомци француских ратних заробљеника, иста је она коју сам имао у дедином војничком сандуку.

Учлањењем у групу „STALAG IV (camps des Prisonniers de Guerre du Wehrkreis IV)“ почиње расветљавање дела живота Крсте Живановића као „логораша“ (ратног заробљеника), за који до тада нисам знао, јер учешћем у групи добијам могућност да ступим у везу са њеним другим члановима и да сазнам још неке појединости, као и адресе на којима могу добити још података. Тако сам успео да од ICRC (_____) добијем евиденциони картон ратног заробљеника, који се чува у централи у Женеви (овај картон не смем да користим јавно и у комерцијалне сврхе, па га због тога не приказујем). У документационим центрима у Немачкој и Чешкој републици постоје архиви у којима се чувају пријемни, радни и здравствени картони ратних заробљеника (али о томе када их будем добио, јер то кошта доста и новца и времена).

Многи од потомака француских ратних заробљеника указали су ми на то да су њихови родитељи били у друштву са Србима и да су имали коректне међусобне односе. Од господина Parant Jean Pierre, сазнајем да је његов отац Maurice Parant радио у истом селу (Козел) у којем је радио и мој деда и да му је причао о томе да је радио и дружио се са Србима. Господин Parant Jean Pierre је обишао Мост и села око града (првенствено Козли, затим Белушице, Одолице) у којима су радили ратни заробљеници и о томе поделио своје фотографије и импресије са тог путовања у групи. Господин Jean-Pierre Vicheron пише на фејсбук страници: „У свесци (дневнику) мог оца од 9. маја 1941. године пише: „долази 400 српских заробљеника“². Чешки пријатељи, господа Jan Valenta и Edvard D. Beneš, који живе у Мосту и околини, дали су информације да сам логор и кампови више не постоје. Госпођа Nataliya Panfilova и чланови групе господин Parant Jean Pierre, потомци руских и француских ратних заробљеника, а према казивању својих родитеља, дају ми информацију да је однос према Србима у логору био „посебан“, а према Русима „специјалан“.

Године 2019. господин Loïc Pinçon-Desaize објављује књигу о животу и раду ратних заробљеника у логору Stalag IV-C, и знак успомене на свог оца (Joseph PINÇON). У њој пише и о ратним заробљеницима који нису Французи. Подаци су се у току обраде текста појавили и на фејсбук страници, а међу њима има и неколико редака о Крсти Живановићу. Године 2015. господин Loïc Pinçon-Desaize отворио је фејсбук страницу за ратне заробљенике из свих логора у Трећем Рајху: „PRISONNIERS de GUERRE (K.G. - P.O.W. dans les STALAG, OFLAG&KOMMANDO“, на адреси <https://www.facebook.com/groups/865204463502444>.

Преко фејсбук пријатеља из разних организација које окупљају потомке судетских Немаца успео сам да се повежем и сазнам нешто о потомцима власника фарме на којој је мој деда радио. Госпођа Флек и њен син нису више међу живима, али њихови потомци данас живе у околини Дрездена. Госпођица Anja Fischer и господин Dietmar Heller су ми упутили позив да учествујем на сусрету судетских Немаца и да говорим моја сећања о животу и раду мога деде код госпође Флек на фарми. На моју

² https://www.facebook.com/groups/275126899218925/?post_id=3219540331444219

Напомена: Све фотографије, ако није другачије наведено, припадају страници: <https://www.facebook.com/photo?fbid=574202216744338&set=g.275126899218925>

жалост, нисам био у финансијској могућности да присуствујем скупу и упознам потомке госпође Флек. Али, прича се наставља.

Borislav G.Sokolovic, independent researcher,
Zajecar

WAR CAPTIVITY AND CONSEQUENCES OF THE CAPTIVITY OF KRSTA ZIVANOVIC FROM THE VILLAGE OSLJANE IN GERMANY 1941-1945

Summary: This text tells the story about Krsta Zivanovic(1908-1984) from the Village Osljane(today Municipality of Knjazevac),a participant in the april war in 1941 and a war prisoner in Germany from 1941-1945.His memories and later events were noted by his grandson Borislav G.Sokolovic,the author of this text.

Keywords: Krsta Zivanovic, Osljane, War Captirvity, Stalag IV, Poland

Зајечар, 8.11.2019. - Колектив Историјског архива „Тимочка крајина“ у Зајечару обележио је крсну славу - Светог Димитрија. Тим поводом, на Митровдан, обављено је сечење славског колача у присуству запослених, и гостију. (На фотографији, колачар Лела Јовановић и колачар за 2020. годину Миљан Гирић).

УДК 726.8(497.11 Бошево-Асановица)"17/19"

ДРАГАН БЛАГОЈЕВИЋ, самостални истраживач
Минићево

КЊАЖЕВАЧКИ ЗЕЈТИНЛИК НА БОШЕВУ - АСАНОВИЦИ

Апстракт: На Бошеву-Асановици је сахрањено више од 2.000 војника из различитих ратова и сви они су некада имали обележене хумке. Многе књажевчане је ово војничко гробље асоцирало на гробље Зејтинлик у Солуну, па је зато ово подсећање и сведочанство наше прошлости, које не треба заборавити.

Кључне речи: Бошево-Асановица, војничко гробље, споменик, Књажевац

Старо војничко гробље на Бошеву, недалеко од пешадијске касарне у Књажевцу почиње да се формира још у 18. веку, а по војничким и урбанистичким правилима заокружено је 1915. године.

На месту које се зове Бошево-Асановица, стоји данас јединствен споменик српској и турској војсци. Један споменик за две војске!

На западној страни камена у облику пирамиде види се полумесец и звезде. На јужној страни разазнаје се текст уклесан у почаст српским војницима из ратне 1915. године.

Упућенији истичу да је ово једини такав споменик у овом делу Србије. Војничко гробље се налази на 120 метара од магистралног пута Зајечар-Ниш.

Свако од сахрањених страдалника – српски и турски војник, имао је уређено гробно место и споменик. Централни споменик је подигао 14. пешадијски пук из Књажевца одмах после Првог светског рата, што је записано на споменику.

На Бошеву-Асановици, на парцели заведеној у општинској Геодетској управи, површине 1 хектар, 11 ари и 82 метра квадратна налази се војничко гробље где је 1913. године сахрањено 507 српских војника, болесника и рањеника резервне књажевачке војне болнице из свих крајева Краљевине Србије. Овде су у време балканских ратова (1912-1913) сахрањивани и турски војници који су били стационирани, са српским војницима у шест резервних војних болница по ободу града Књажевца, њих око 1.800, од којих је велики број умро од колере и тифуса.

Умрли српски и турски војници вожени су каруцама на Бошево-Асановица и сахрањивани на заједничком гробљу.

Тачан број умрлих турских војника никада није утврђен. Имена сахрањених лица нису позната (пописи се вероватно налазе у турским архивама).

По подацима Протокола умрлих лица у Књажевачкој цркви „Св. Ђорђа“, који је непотпун, јер постоје имена за 437 српских ратника, зна се да су били из кумановског, брегалничког, битољског, кавадарског, прилепског, нишког, тимочког, врањског, београдског, крушевачког, а вероватно и још којег округа или среза. Било је умрлих и из других нација и конфесија. Као потврда томе, и данас се проналазе крстови од гвожђа и камена различитих облика и орнамената, приликом копања темеља за куће у насељу Бошево-Асановица, што представља изазов за будуће истраживаче и даје другу ширу димензију. Све то иде у прилог мишљењу неких историчара који тврде да је гробље из времена аустро-турских ратова почетком 18. века.

Војници и официри су тај простор сматрали својим култним местом и са посебном пажњом и пијететом обилазили и одржавали цео споменички комплекс. Старији мештани Књажевца памте, да је краљ Југославије Александар Карађорђевић

14. маја 1933. године, на путу према Зајечару, са својом свитом и са Књажевачким првацима које је предводио стари политичар Аца Станојевић, посетио војничко гробље и поклонио се сенима ратника.

Између два светска рата гробље је било ограђено и имало маркантан улаз са славоуком и натписом “Војничко гробље”. Године 1936. урађен је и одобрен пројекат Министарства војске за подизање монументалне капеле, испод које би била костурница за пале ратнике, који није реализован, а требао је да одговара броју страдалих и важности близине државне границе.

Године 1937. године ова парцела број 1932 била је у власништву Министарства Војске и тада није ништа учињено за овај комплекс.

Други светски рат који је уследио омео је изградњу капеле и цркве и реконструкцију целог простора. До скрнављења гробова и затирања обележја дошло је после другог светског рата. Након тога ово гробље је пало у заборав.

Старији житељи памте да су марта 1955. године споменик и околина делимично реконструисани, због доласка турске војне делегације, која је походила српске крајеве да би стекла слику како се чувају и у каквом се стању налазе турски споменици у нашим крајевима. Милисав Бошковић (1910-1997), у то време председник Скупштине општине Књажевац скренуо је пажњу јавности о овом локалитету и то је трајало до истека његовог мандата (1951-1955).

Од 1945. године до 1955. године на простору војничког гробља налазио се егзецир плац – полигон за обуку војника, да би 1956. године потес Липар-Бошево-Асановица, са гробљем био преоран и посађен виноград и воћњак површине 155 ха, тада у власништву комбината “Цервина”.

Деведесетих година прошлог века мештани Бошева су иницирали обнову запуштеног и заборављеног споменика. Чак се одлазило више пута са документацијом о реконструкцији у турску амбасаду у Београду, али у то време није се наишло на интересовање за овај локалитет. Обнову споменика и верну реконструкцију урадио је 1994. године Васил Тодоров, конзерватор Завичајног музеја у Књажевцу.

Локалитет представља културно- историјско наслеђе Србије високе категорије и у надлежности је Завичајног музеја у Књажевцу, које је својевремено уступио ППК “Цервин” површине 2.ха, намењен за обнову војничког гробља.

Данас постоји један централни споменик који одолева зубу времена и коме треба посветити посебну пажњу, јер су споменици наша трајна сећања, део наше историје, која представља и прошлост Европе. Ако не чувамо прошлост – губимо будућност.

"Тужно је напуштање гробаља али је још тужније непостојање гробаља предака. Укидање сећања на умрле је дефинитивна смрт" - Толстој

Литература:

- фото монографија „Књажевац у слици и речи 1933-1988“ аутора браће Милисави и Миливоја Бошковића из Књажевца.

- Бранислав Стојадиновић, „Књажевац у 1000 појмова“, Књажевац 1999.

Dragan Blagojevic, independent researcher,
Minicevo

ZEJTINLIK IN KNJAZEVAC IN BOSEVO-ASANOVIC

Summary: In Bosevo Asanovic, over two thousand soldiers from different wars were buried and they all had marked graves once. Many inhabitants in Knjazevac were reminded by this grave to the one cold Zejtinlik in Thessaloniki and therefore this is a reminder and a testimony of our past that should not be forgotten.

Keywords: Bosevo-Asanovic, Military Cemetery, monument, Knjazevac

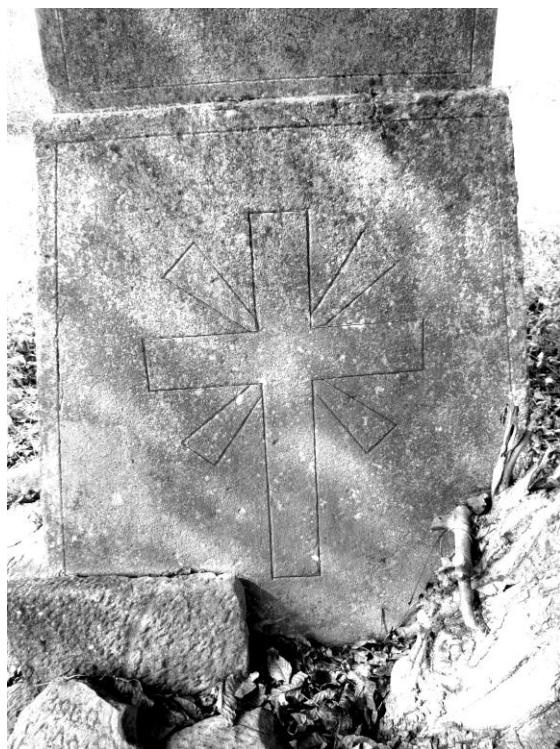

северна страна споменика

јужна страна споменика

источна страна споменика

западна страна споменика

Фото: Благојевић. Д., 1997. и 2020. године

АГИМ Ј. ЈАНУЗИ, архивски саветник
Историјски архив „Тимочка крајина“ Зајечар

ПРВО ОСЛОБОЂЕЊЕ ЗАЈЕЧАРА У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ И „ЗАЈЕЧАРСКЕ ЕПИЗОДЕ“ ИЗ УГЛА МИЛОША Д. БАКИЋА

Апстракт: Зајечар је у току Другог светског рата ослобађан два пута и то: 7. септембра и 8. октобра 1944. године. Милош Д. Бакић као коаутор монографије „Седма српска бригада“ описао је прво ослобађање Зајечара. О поменутом догађају Бакић је писао и у необјављеном тексту „Зајечарске епизоде“, који је Архиву у Зајечару 21. фебруара 2020. године за објављивање предао Драгољуб Аризановић (1926-2020), последњи носилац партизанске споменице из Зајечара. Овај прилог из 1986. године Драгољуб Аризановић добио је у посед још у време када је био председник СУБНОР-а у Зајечару од тадашњег пуковника у резерви Милоша Д. Бакића из Ниша.

Кључне речи: Зајечар, прво ослобођење, Други светски рат, Милош Д. Бакић, „Зајечарске епизоде“.

Други светски рат почео је у Југославији, без званичне објаве, немачким бомбардовањем Београда и других југословенских градова 6. априла 1941. године. Југославија је пружила краткотрајан отпор надмоћнијем непријатељу и већ 17. априла 1941, њена војска је капитулирала. Влада у избеглиштву је за своје привремено седиште одредила Лондон. Немачке војне трупе и њени савезници су врло брзо окупирали целу њену територију. Претходнице окупаторских немачких војних јединица ушле су у Зајечар 13. априла 1941. године. Спроводећи Хитлерову нацистичко фашистичку идеологију Немци су у Зајечару формирали своју окружну команду, ради управљања окупираном територијом. Уведен је полицијски час. Започели су прогони, хапшења, мучења и убијања. На иницијативу и под руководством Комунистичке партије Југославије (КПЈ), формира се јединствен Народно ослободилачки покрет (НОП), чију основу чини масовни антифашистички и револуционрани покрет заснован на признавању и еманципацији сваке националне, конфесионалне или политичке припадности, и признавању равноправности свих југословенских народа који би здружени у оквирима Народноослободилачке борбе (НОБ), ослободили земљу од окупатора и градили нови поредак. У таквој ситуацији ОК КПЈ Зајечар, као једина политички организована снага започео је акцију сакупљања оружја и друге војне опреме у округу, да би на Белом брегу код Зајечара, 30. јуна 1941. био одржан састанак ОК КПЈ на коме је донета одлука о оружаном устанку у Тимочној крајини и упућен позив народу на борбу против фашизма и окупатора.

У току јула 1941. године Окружни комитет и партијска организација у Округу интензивно су радили на спровођењу одлуке о стварању партизанских одреда, којима је приступио велики број бораца и до 8. августа 1941. године та одлука је била извршена. Створена су три партизанска одреда и то: Крајински, Бољевачки и Заглавско-тимочки партизански одред, који су дејствовали у веома тешким условима, упркос губицима руководећих и других чланова Партије. Храброст је била услов опстанка у борби за слободу.

У земљи су истовремено деловала два покрета, партизански са КПЈ, који је желео ослобођење од окупатора и државно политички преображај земље - социјалну револуцију, и четнички покрет који је желео ослобођење и рестаурацију државе остајући верни Влади у емиграцији и династији Крађорђевић. У ситуацији потпуне идеолошке опречности, односи партизана и четника су се константно погоршавали, да би на крају дошло до отвореног сукоба. На терор окупатора и његових помагача КПЈ и народ одговарали су још чвршћим збијањем својих редова и новим акцијама.

С развојем устанка, односно НОП-а, широм земље израстао је сходно условима и могућностима систем органа власти који се није развијао уједначеним темпом на свим подручјима окупиране Југославије. Образују се народноослободилачки одбори, као органи Народно ослободилачке борбе или НОФ-а да би ускоро почели да се изграђују као нови органи власти, за разлику од институција међуратне Југославије које су ступиле у квислиншки однос према окупатору. У циљу образовања највише институције државне власти, крајем 1943, сазван је АВНОЈ, као репрезентативно тело свих народа Југославије, одржано је заседање у Јајцу на великом ослобођеном подручју 28–29. новембра, које је донело основне поставке новог државног уређења.

Пред пролеће, 11. марта 1944, у селу Речици код Бојника, од бораца Зајечарског партизанског одреда створена је Девета српска бригада НОВЈ, у којој су били сви борци из Тимочке крајине, међу којима и многи борци из Зајечара и околине. Борбе партизанских јединица са четницима, припадницима Српске државне страже, љотићевцима, Бугарима и Немцима биле су свакодневне и жестоке.

Девета бригада је 6. јуна 1944. године, заједно са 7. и 14. српском бригадом, ушла у састав новоформиране 23. српске дивизије НОВЈ.¹ Добро наоружани и у тешким борбама већ прекаљени борци 23. дивизије са командантом Миладином Ивановићем су тада на широком фронту отпочели одлучујуће и завршне борбе за ослобођење источне Србије.

На дан 5. септембра 1944. године, 23. српска дивизија НОВЈ је из рејона Књажевца кренула ка Зајечару и 6. септембра отпочео је силовит напад на непријатеља на простору Зајечара. Девета бригада нападала је са истока, из правца Грљана и Великог Извора, 7. бригада са југа, из правца Краљевице, 14. бригада са севера, из правца Звездана и Николичева. У току поподнева и следеће ноћи бригаде 23. дивизије су се примакле ужем рејону Зајечара и у зору 7. септембра нападе немачке снаге у граду.

Ослободилачке јединице 23. српске дивизије НОВЈ ушле су у Зајечар 7. септембра 1944. године у 18 часова, после 28 часова борбе.

Зајечар је био прво ослобођено седиште окружне власти у југоисточној и источној Србији, у коме је била база за снабдевање непријатељских снага на Дунаву против Црвене армије, у коме је био стациониран велики број Немаца и народних издајника који су тада поражени, равно после три и по године окупације.

Народ у Зајечару и околним селима одушевљено је дочекао своје ослободиоце. Ослобађајући Зајечар, 23. дивизија је срушила окружну и све органе ниже власти на које се ослањао окупатор, а организовала је нову народну власт. У тој борби 23. дивизија је изгубила 38 бораца и руководиоца, док их је 99 рањено.²

¹ Ђура Златковић, Милош Д. Бакић, „Седма српска бригада“, Градина - Ниш 1986, 239. /Ђура Златковић био је командант Седме српске бригаде. Бригада је била прва оперативна јединица НОВЈ формирана у Јабуковику код Власотинца на делу Србије анектираном од Бугарске. Од формирања 4. фебруара 1944. године до 20. маја 1944. бригада је носила назив Пета јужноморавска бригада, да би затим променила назив у Седма српска бригада.

² Исто, 242.

Сутрадан, 8. септембра организована је свечана сахрана погинулих у борбама за Зајечар, којој је присуствовало око 5.000 људи. Одржан је и народни збор, када је стигло обавештење да Немци, који се повлаче из Грчке према северу, надиру јаким снагама долином Тимока према Зајечару, из правца Књажевца. Према наређењу Штаба 23. дивизије њене бригаде су пред бројнијим непријатељем напустиле град и отишле по задатку у одређене рејоне. Пред вече 9. септембра немачке моторизоване јединице продрле су у град. Тог дана престала је да функционоше Команда места у Зајечару, која је успешно деловала 48 сати. Ослобођење Зајечара била је узгредна, али веома успешна ратна операција.

До краја септембра и првих дана октобра 1944. године на ширем простору Зајечара вођене су се тешке заједничке борбе јединица НОВЈ и Црвене армије, које су средином септембра стигле на тле Југославије.

У ноћи између 7. и 8. октобра 1944. године јединице 45. дивизије НОВЈ су у садејству са јединицама 64. корпуса и деловима 4. механизованог корпуса Црвене армије, 223. совјетске дивизије, завршиле борбу против немачких снага на простору Зајечара. Тиме су и Зајечар и Тимочка крајина били, по други пут, и коначно ослобођени.

Милош Д. Бакић у тексту под називом „Зајечарске епизоде“ написаном по сећању 21. септембра 1986. године у Нишу, описао је прво ослобођење Зајечара 7. септембра 1944. године и његов пад, на следећи начин:

„ЗАЈЕЧАРСКЕ ЕПИЗОДЕ

Три бригаде 23. српске ударне дивизије нападе су Зајечар 6. септембра 1944. године. Прва од њих била је Седма — „Црнотравска“ — „Печелбарска“ — на правцу Расадник - Краљевица - Гњилак - Стојков поток. Њен Други батаљон дејствовао је на правцу Виноградарско брдо - старо утврђење на Краљевици — аеродром - центар града. После 28 сати жестоких борби, сутрадан у 18.00 уништено је и последње упориште окупатора у граду. Зајечар је био ослобођен. Одмах је формирана Команда града и смештена у зграду наспрам Крајскомандатуре од које је остало само згариште. За команданта команде града постављен је мајор Душан Ковачевић, заменик политичког комесара Седме бригаде, родом из Зајечара. Под његову команду стављен је Други батаљон, а његова Прва чета била је задужена да одржава јавни ред и мир у граду.

По зидовима и прозорима митраљески рафали: су до малочас ћирилицом исписивали филозофску мисао народа који се од свих овоземаљских блага имао само своју историју. У редоследу реченица гранате бацача, топа и хаубице утиснуле су црне тачке - да реченице буду језгровитије, мисао јаснија.

Коликогод филозофске, овако исписане мисли су и пре и сада и увек мењале историју... Улицама расути лешеве, много лешева - војске су се судариле... Куда оне прођу ... ослободилачке слободу доносе... листају странице историје.

Штектање последњег плотуна замало је преко Краљевице и замукло негде у даљини... Тишина се заломе као слутња између сна и јаве... Јаук рањеника и шкргућање зуби... Једновремени уздах олакшања хукнуо је градом и стопио се у бат корака... уз песму: „Партизан сам тим се дичим. Или се то Ацу (Видановићу, комесару Прве чете, печалбару из Кијевца у Лужници) само учинило... Тек град је прокључао, из земље изврвио, добродушно се и широко осмехнуо с добродошлицом... Млади у екстази свој невиђени занос с поносом и одважношћу уливају у градску вреву која није обична... Они знају шта се збило. Не остаје им много времена да мисле на то. Знају да је њихов град очишћен од „гамади“, која је њиме кужила. И у овом тренутку „заноса“ им је

доста.

Командант Команде града дао се одмах на посао. Рањеници се збрињавају. Млади први пут виде крв из јуначких рана. Бледило прође лицем, изгуби се у грчу савијеном око усана, или несвестица обузме. Млади раде и носе. Борци им показују како се то ради. С улице уклањају мртве. Све.Ослободиоце ће сахранити с дужним достојанством. Други су отишли на стражарска места. Чета је обезбеђивала на железничкој станици композицију теретних вагона с житом и намирницама, касарну испод саме Краљевице и подземна складишта експлозива. Затим касарне у граду, Болницу, доста магацина хране расутих по целом граду, Пошту, Влајков млин код станице на правцу према Звездану, тамо и велико товилиште свиња за немачку војску. Патроле су кружиле градом - легитимисале, пазиле ко улази и излази из града. Све јавне зграде су под стражом. Кроз отворе исписаних реченица исцурила је зачас црвоточљива Гебелсова пропаганда. И спонтано и организовано кроз ускомешалу масу ниче ред, рад, дисциплина. И како то само импонује!

Комесар Аца је усредсређен, напрегнут. „Утисак“, на којем инсистира Штаб дивизије, утисак да и неверне Томе виде да је ово народна војска. На шајкачама обавезне петокраке звезде. Ознаке чиновна на рукавима немају сви.Он, политички је најодговорнији. Дугме на своје место, уредна униформа, очишћено оружје, обријани борци, зачешљани, испеглани. Народ који је робовао непокорен, хоће да има такву војску. И зар не предстоји сусрет с Црвеном армијом. Нека „партизани“ личе на праву војску. Није она распојасана комитска дружина. Војницима - борцима је забрањено да улазе у куће. Ни групно, ни појединачно. Исхрана је на казанима. Пијанчење и кафане се забрањују. Додир с омладином и људима коректни, срдачни.

Објашњавати, непрекидно објашњавати циљеве НОБ. За шта се то бори народна војска, за какву земљу, слободу... Летке треба растурати и прогласе. Омладину окупити и ангажовати је.

По зидовима су плакате и слике „велике тројице“. Покривале су понегде исписане реченице рафалима по зидовима. Омладина је сва на ногама. Утовара храну на камионе и запрете. Утоварује оружје и ратну спрему. Све ван града, што више и што пре! Очекује се покрет Шваба из Ниша за 23 дивизијом према Дунаву. Такав задатак је и имала 1. алпска пешадијска дивизија. Значи, прво Књажевац, па онда Зајечар. Зато се ужурбано дели сиротињи и радницима храна из магацина. Омладинци свуда стижу и свуда су ударна снага. Деле, разносе да ништа фашистима не би остало. Мртве закопавају. И непријатељске лешеве да не куже. Ослободиоце уз све почасте... Комесар је на крилима, одушевљен што је с таквом омладином. Хватају борци и омладинци посакриване лижисахане, доушнике, потказиваче, кољаче, агенте. Изненађен је и крволук Тилер. Долијао је да одговара за тешке злочине широм земље.

На поподневном митингу око 10.000 Зајечараца. Одјекују продорни гласови говорника. Командант дивизије опомиње: Швабе могу изненадити с југа. Опомена је за све и тражи опрез.

Одушевила је слобода Зајечарце. Топили су се у одушевљењу.

А сада отровна стрела посред срца. Ни дан да мирно и безбрижно прославе слободу. Ратна филозофија је таква и логика —„истрајати“ то је црвена нит која повезује и победе и поразе и ствара историју. Крагујевац, Краљево, покољи... Народ Зајечара није спреман да се суочава са страхотама какве зна Гестапо да приреди.

И град је остао пуст колико си трепнуо. У граду је Посадна чета, Команда града и омладинци, много омладинаца. Они су са својим друговима под оружјем „Друже, направи места и за мене“. Гимназијалка Зага је стала у строј (Зага Петровић сврстала се у Прву чету Другог батаљона. Најпре је била санитетски референт чете, а затим и батаљона. Неустрашива Зага је с брисаног простора поред Дрине изнела тешко

рањеног Александра Видановића и задужила га за један цео живот).

Сутрадан с Витком (Богојевићем – Каланцем с којим се није раздвајао - били су преговарачи с бугарском посадом на Грамади), замеником командира чете на запленим коњима. Аца обилази страже и пуне улице. Испред зграде су Команде града . У даљини улицом човек на бициклу. Црни мантил се кљобуча - јури помамно и виче: „Другови, иду Немци!“ И Витко и Аца помислише: „Овај је полудео!“ Пришао је: „Свештеник сам у суседном селу. Из Врања сам. Ћерка ми је отишла у партизане. Тражим је. Ево Немци!“

Жице бицикла су покидане. Гуме избушиле, а и привезане канапом. Возио је на „бандашима“: "Немце сам видео из Ниша. Журио сам, па ми се мантија уплела у точкова и сва је замазана и поцепана“, извињавао се поп углађеним партизанским официрима...

На улазу у град, наспрам зграде болнице забрундаше мотори немачких тенкова. Неверице више није било. Поп није шашав. Центар града је мета тенкова. Аца и Витко једва успеше да дају узбуну обезбеђењу Команде града и обавесте команданта Душана. По наређењу команданта јурнули су сви улицом према Салашу и Неготину. Ватра из немачких тенкова просула је авет смрти изнад глава. Топовске гранате гађале су Команду. Отпор је био безизгледан: један пушкомитраљез, неколико пушака и два немачка аутомата. У њих буље тенкови. Мања половина чете појурила је лево - кроз авлије и баште и прегазила Тимок, дочепала се винограда и истога дана стигла у село Николичево у Штаб 14. бригаде. Краћи предах и даље у потрагу за својом бригадом према Звездану. Тимок су ноћу прегазили. У селу Лубница су наишли на групу четника. Харала је по селима, уносила страх и трепет, пировала и банчила. Партизанска ватра и она се разбежала - по обичају. Сутрадан у селу Шљивару нашли су Штаб своје бригаде, а остали батаљони су одбијали силовите нападе снажне немачке групе „Ајзел“ коју су сачињавали делови 1. брдске дивизије.

Рапортирала је команда чете. Немци су изненада упали у град. Нико да обавести осим попа. За остало људство не знамо. Било је на обезбеђењима објеката у граду. Цела команда чете је ван опасности, а за већу њену половину се не зна где је. Свима немило. Али чињенице су ту.

Темељито о свему на партијском састанку. Командир чете, његов заменик, политички комесар и његов заменик „до даљег наизменично ће носити „жонбула“ и радио станицу бригаде. Аца је носио овај енглески топ за борбу против тенкова. Испред Салаша тукао је по немачким тенковима. Није познавао ћуд овом оружју и сваки трзај би га из темеља дрмнуо. Тако су у састав Пратеће чете бригаде ушли руководиоци Прве чете.

Неколико дана су они лебдели између стрепњи и наде. Шта се људима десило? Питање се често враћа, а одговора нема. На Глоговици су морали да закопају топове. На путу према Сиколу, Танди, Луки, Белој Реци, Рготском камену и на правцу села Слатини, све до увече 17. септембра чета је била сва у строју. Нико није фалио. Чудан је рат. Кад мислиш да се нико жив неће извући, никоме длака с главе не фали. Кад помислиш да нема никакве опасности, трефи те метак луталица посред чела. Логике нема. Рат је.

Аца више није носио жонбула. Није ни био срећан због тога. Срећан је био што су његови другови били живи, да крше кичму непријатељу на правцу према Београду.

Зајечар је остао за њима, Група „Ајзел“ је, 8. септембра поново упала у Књажевац, а 9. у Зајечар. Остали су зидови и „партизанско писмо“ да га фашисти проучавају. Остале су рупе од граната да опомињу. Борба траје. Немилосна,

беспштедна... Ко остане имаће о чему да прича покољењима.“³

Agim J. Januzi, the archive counselor,
The Historical Archive „Timocka Krajina“ Zajecar

THE FIRST LIBERATION OF ZAJECAR IN WORLD WAR II AND „THE EPISODES OF ZAJECAR“ FROM THE POINT OF VIEW OF MILOS D.BAKIC

Summary: Zajecar was liberated twice in the second World War: on the 7th of September and on the 8th of October 1944. Milos D. Bakic is coauthor of the monograph “The Seventh Serbian Brigade” described the first liberation of Zajecar. Bakic wrote about this event in an unpublished text of “The episodes of Zajecar” which was sent for publishing to the Archive in Zajecar on the 21st of February in 2020 by Dragoljub Arizanovic (1926-2020), the last holder of the Commemorative Medal of the Partisans from Zajecar.

Dragoljub Arizanovic had this article from 1986 in his possession even when he was a Vice President of SUBNOR in Zajecar and it was given to him by a reserve colonel of that time Milos D. Bakic from Nis.

Keywords: Zajecar, the first liberation, World War II, Milos D. Bakic, The Episodes of Zajecar

Бољевац, 18.12.2019. године - У склопу обележавања стогодишњице ослобођења градова источне Србије у Првом светском рату, у малој сали Културно-образовног центра у Бољевца, у сарадњи са КУД „Источник“ Бољевац отворена је изложба Историјског архива „Тимочка крајина“ у Зајечару под називом „Са Сене, Крфа и Тимока заједно до победе“. (На фотографији, с лева у десно: др Небојша Марјановић, председник Општине Бољевац, Велибор Тодоров, директор Архива у Зајечару, Никола Милутиновић, историчар, један од аутора изложбе и проф. Живомир Тасић, председник КУД-а „Источник“).

³ куцани текст - прилог Записника о преузимању архивске грађе, 05 бр. 630-112 од 31.02. 2020. год.

ПРИКАЗИ

УДК 930.85(=161.1)(497.11)(049.32)
316.72(=161.1)(497.11)(049.32)ДР РАДМИЛА ЈОВАНОВИЋ
Београд**„РУСКО КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ“ У ЗАЈЕЧАРСКОЈ СРЕДИНИ**

Апстракт: Истраживање руског културног наслеђа у Србији започето је 2018. године, пописивањем уговора за пројекат између Руског географског друштва из Русије и Центра руског географског друштва у Србији из Београда. У пројекту је запланирао вишегодишње истраживање руског наслеђа у Србији које би између осталог обухватио мапирање, истраживање, сакупљање, чување и презентовање елемената руског културног наслеђа у свим градовима и срединама на простору Србије, на простору српских крајева и читавог Балкана. Међу многобројним градовима у Србији истраживања руског културног наслеђа урађено је и у зајечарској средини. Презентовано је прво издање истоимене публикације и спроведен већи број активности које су указале на велики допринос руских грађана који су оставили својој новој средини. У наредном периоду очекује се наставак пројекта и активније ангажовање свих субјеката који би помогли да се пронађе и публикује још више података из домена руског културног наслеђа у Зајечару и његовој околини.

Кључне речи: Руско културно наслеђе, истраживања, публикација.

„Руско културно наслеђе“ је пројекат који реализује Центар руског географског друштва у Србији, започет 2018. године и финансиран од стране Руског географског друштва из Русије. Приликом самог почетка рада на пројекту, истраживања су била мотивисана већим бројем подстицаја међу којима су се истицали значајни јубилеји: 100 година од почетка масовног доласка руских избеглица у Србију (1918-1920) и 300 година од почетка рада прве руско-српске школе у Сремским Карловцима (1725. г). Година када је започет овај пројекат (2018 године) била је проглашена и за Европску годину културног наслеђа. Самим тим су и све активности Центра руског географског друштва у Србији добиле на значају и у великој мери усклађена са правим и јасним циљевима.

Резултат истраживања и рада чланова Центра јесте публикација која се под истим називом („Руско културно наслеђе“) појавила у издању носиоца пројекта, фебруара 2020. године.

Публикација садржи велики број појмова који се односе на руско нематеријално културно наслеђе, руско материјално културно наслеђе и на људе који су из Русије морали да побегну у Србију, да ту наставе да живе и стварају.

Појмове за овај пројекат сакупљала су и обрађивала 53 аутора из целе Србије и на тај начин употпунили лепезу садржаја саме публикације.

Текстове за публикацију из Зајечара сакупљао је и обрађивао географ др Миодраг Велојић. Он је уједно био и једини сарадник Центра руског географског друштва из ове средине. Његови текстови обухватили су период од Првог српског устанка, преко војних похода и помоћи руске војске српским устаницима у овом устанку, период досељавања руских избеглица у Србију након Октобарске револуције и њихово адаптирање у новој средини, рад и активност руских емиграната у околини и самом Зајечару, њихове активности, жеље и остварења, као и њихову борбу да се докажу и

опстану у новој средини. У текстовима су представљени лекари, професори, свештена и војна лица, појединци и њихова удружења, као и активности преко стотину руских држављана који су своја нова станишта засновали у Зајечару и његовој околини. Пратећи њихов развојни пут и биографије, урађене по стандардима и захтевима носиоца пројекта, Велојић је приказао најзначајније личности руске емиграције у периоду између два светска рата у Зајечару, указао на њихове активности и дела која су трајно оставили новој средини. Многи од њих су и умрли у Зајечару, па се због тога на старом гробљу у овом месту налази и већи број руских споменика. На истом гробљу налази се и Спомен остурница руским војницима који су дали своје животе и настрадали у борбама за ослобођење Зајечара и његове околине у Другом светском рату.

Истраживања руског културног наслеђа у Зајечару указала су на чињеницу да је, посебно у првој половини 20. века, преко 300 житеља Русије нашло своја места у зајечарској средини и да су се временом, својим ангажовањем и доприносом који су пружили, адекватно одужили својим савременицима и месту у коме су живели. На тај начин су и заслужили да буду записани и описани не само у једној оваквој публикацији, међу својом браћом у Србији, већ и у времену и историји.

Само неколико дана по свом излагању (21. фебруара 2020. г) прва промоција ове публикације и прва права промоција једног штампаног дела у издању Центра руског географског друштва у Србији, организована је у Историјском архиву у Зајечару, 27. фебруара исте године. Том приликом говорило се о значају једног оваквог пројекта, поменуте личности које су место нашле у овој публикацији и указало се на смернице и будућа истраживања која ће засигурно помоћи да се дође до још више података о руском културном наслеђу у Зајечару.

На промоцији публикације говорили су Велибор Тодоров, директор Историјског архива у Зајечару, др Миодраг Велојић, аутор текстова у публикацији из Зајечара и проф. Др. Мирољуб Милинчић, председник Центра руског географског друштва у Србији уједно и руководиоца пројекта.

Осим публикације у Галерији Архива том приликом била је отворена и изложба фотографија „Русија, најлепша земља на свету“ и емитован документарни филм који је представио рад Руског географског друштва.

У току наредних месеци, након промоције публикације, у околини Зајечара радило се и на уређењу спомен обележја руским појединцима који су настрадали и своје животе оставили на српској земљи у околини Зајечара.

Маја 2020. године за штампу је предато и ново издање публикације „Руско културно наслеђе“. Очекује се да оно појави и на руском језику, чиме би се пројекат употпунио и једном оваквом значајном подухвату придодали неки нови садржаји и ново значење.

Dr. Radmila Jovanovic
Belgrade

„THE RUSSIAN CULTURAL HERITAGE“ IN ZAJECAR VICINITY

Abstract: The research of russian cultural heritage in Serbia has started in 2018, by signing the project contract between the Russian Geographical Society and The Center for Russian Geographical Society in Serbia from Belgrade. Project was planned as a several year long research of cultural heritage in Serbia which would, among all things, include maping, research, collecting, preserving and presenting the elements of russian cultural heritage in all towns and regions in Serbia, in serbian communities and throughout the Balkan peninsula. Among the other towns in Serbia, the research of russian cultural heritage was also done in the Zaječar region. The first edition of the eponymous publication was presented and a large number of activities were undertaken which led to implications that there was a big contribution of russian citizens to its new environment. The advancement of the project is expected in the following period and additional employment of people which would help to find and publish more data about the russian cultural heritage in Zaječar and the surrounding areas.

Keywords: Russian cultural heritage, research, publication

Зајечар, 26.12. 2019. – Поводом 100 година од оснивања Фудбалског клуба „Тимок“ у Историјском архиву отворена је изложба аутора Николе Милутиновића посвећена овом јубилеју. (На фотографији, Велибор Тодоров, директор Историјског архива, Милан Станковић, помоћник градоначелника за омладину и спорт, Никола Милутиновић, историчар, Бранимир Ђорђевић, председник ФК „Тимок“ и Владимир Станковић, спортски новинар пореклом из Зајечара, који је отворио изложбу.

Зајечар, 21. 2. 2020. - Актери представљања Руског културног наслеђа у Зајечару (На фотографији: Велибор Тодоров, директор Историјског архива у Зајечару, проф. др. Мирољуб Милинчић, председник Центра руског географског друштва у Србији, др Миодраг Велојић, аутор текстова у публикацији, из Зајечара, и Драгана Народовић, која је читала изводе из публикације).

Prim. dr sci. dr med. **ОЛИЦА РАДОВАНОВИЋ**
Зајечар

„ЗАЈЕЧАРСКО НАСЕЉЕ КОТЛУЈЕВАЦ“

- приказ књиге др Миодрага Велојића -

Анстракт: Народ оставља траг свог постојања, који се губи временом, уколико није записан и остављен генерацијама. Зато др Миодраг Велојић следи свој истраживачки опус који траје више деценија. У дванаест публикованих књига, аутор сведочи о источној Србији, о развоју насељености пограничних крајева, кретању становништва, изумирању насеља Старе планине. Овом приликом, истраживачка тема Миодрага Велојића је друкчија, а добија је из свог непосредног окружења. Иако је Котлујевац место његовог живљења, за аутора оно није само приградско насеље Зајечара, већ непресушна инспирација вредна истраживања. Живећи на овом простору, аутор је и пре почетка самог истраживања проучавао поједине сегменте насељености овог простора и објављивао добијене резултате. Приликом предавања о Котлујевцу, у Матичној библиотеци „Светозар Марковић“ у Зајечару, родила се идеја да се остави писани траг и о развоју овог зајечарског насеља.

Основна замисао писања књиге о Котлујевцу била је да се на једном месту сакупи јединствен, по много чему интересантан, делимично познат и у великој мери необрађени фонд знања о овом насељу и да се објасне непознате и делимично познате чињенице из његове даље и ближе историје. Осим тога, жеља аутора овог дела била је и да се оставе трагови о животу на овим просторима, да се сагледа развој, али и последице које су довеле до одумирања пограничних и мањих локалних градских центара у земљи Србији. Ова књига представља запис о животу, без претензије закључивања, већ само евидентирања. Са друге стране, аутор жели да подстакне стручњаке различитог профила да ураде истраживање овог насеља из свог домена, јер је ово недовољно истражени простор без довољно литературе која говори о овом насељу.

Кључне речи: Зајечар, Котлујевац, истраживање, монографија.

Књига Миодрага Велојића „Зајечарско насеље Котлујевац“, резултат је вишегодишњег мултидисциплинарног истраживања развоја овог насеља, које се налази на обали Црног Тимока. Пишући књигу аутор је поштовао принципе и грађу различитих научних дисциплина, са усклађеним традиционалним и савременим контекстом истраживања. Резултате базиране на традиционалном антропогеографскоом приступу истраживању изложио је на 142 стране, илустровао са 30 фотографија, 5 табела, 10 карата, 2 сателитска снимка, 2 сателитска снимка са скицама, 2 урбанистичка плана, 6 новинских чланака, 1 графиконом, 1 шематским приказом (преузета скица) и 1 фотографијом са натписом са крста. Књига о Котлујевцу садржи и 3 рецензије и биографију аутора.

Аутор је проучавајући географски и историјски развитаك насеља имао веома сложен задатак, јер је истраживао развој привреде, економије, саобраћаја, демографије и других аспеката живота и насељавања Котлујевца. Додатна сложеност условљена је чињеницом да нико у претходном периоду није писао о овом насељу, нити је сагледан утицај и допринос Котлујевца у укупном развоју једне географске целине, каква је насеље Зајечар. Уопште гледано, истраживања насеља у Србији на овај начин је веома мало, а још је мањи број истраживања насеља која су настала и расла поред већих

локалних градских центара и имала велики утицај на његов развита, као што је то у овом случају.

Монографија осликава сложени процес настајања, развоја, живота, преструктурирања и постепеног нестајања насеља, и ма колико ови процеси били специфични и локални, указују на процес развита становништва и насеља Србије. Обим фактографских чињеница је импресиван, али је аутор зналачки историју једног насеља сагледао кроз интеракцију природних, друштвених, регионалних и локалних елемената и фактора.

Аутора карактерише добро познавање истраживачких метода и зналачко тумачење истраживачких резултата, уз вешто приповедање у научном смислу са елементима питке књижевне прозе. Искуство и компетентност Миодрага Велојића, као истраживача, се огледа у умешном документовању и аргументацији истраживачких резултата и способности да мноштво информација организује у складну целину. Темељни приступ истраживању огледа се и у коришћењу богате литературе и у великој посвећености прилозима, чији је аутор у већини случајева сам (фотографије, картографски прилози) или је добар селектор фотографија других аутора.

Монографија је резултат методичког истраживачког рада радозналост научника, који без предрасуда обрађује материју у њему доступној ширини и дубини, из различитих углова дајући сложену, хомогену целину. Комбинацијом чињеница различитог порекла изводи претпоставке и закључке, показујући чврстину суда, али остављајући отвореним нека питања као основу будућим истраживачима да преиспитају његове закључке и наставе са даљим истраживањем.

Стручно и веродостојно, крајње објективно, савесно и зналачки, аутор сагледава историјат Котлујевца, од његовог првог помињања, настанка и развоја, до постепеног изумирања.

Методолошки, монографија се заснива на доступној стручној литератури и изворној грађи која није толико богата (антрополошке, историјске, географске, демографске и статистичке), расположивој архивској грађи и подацима до којих је сам аутор дошао као сведок појединих дешавања или сведочењем старијих мештана, новинским чланцима из више временских периода и фотодокументацијом.

Аутор је помно и са страху истраживао дуги низ година, са циљем да садашњим и будућим генерацијама сачува успомену на постојање и живљење у Котлујевцу, јер погледом у прошлост човек сигурније иде напред.

У књизи је целовито и свеобухватно приказан историјски оквир развоја насељености Котлујевца од доба неолита до модерног доба, у временским серијама које одговарају динамици одвијања токова и промена. Аутор није имао нимало лак задатак да систематично представи дуги временски период који се одликовао трансформацијом простора, али и недостатком материјала за истраживање. Оно што је приказао одише јединственим стилем и као систематизовани и прецизно формулисани скуп знања о феномену израстања једног насеља има одлике једног право научног дела. Посебно импресионирају исцрпан теренски рад и холистички приступ истраживању, у којем су обједињени различити аспекти развоја становништва и насељености овог насеља. Период до Другог светског рата је приказан у дугим временским серијама, а савремени период до данашњих дана у десетогодишњим периодима, што је условљено динамком променама. Аутор наглашава историјске периоде када је започета насељеност града Зајечара, са праћењем темпа и правца кретања у свим деловима града и у Котлујевцу. Пишући о Котлујевцу посматра развоја Зајечара, а када говори о Зајечару, посматра га, са његове леве стране, из Котлујевца. Оваквим приступом писању, урађена је и основа за писање монографија о Зајечару, али и о другим насељеним његовим деловима (градским целинама). На тај

начин Миодраг Велојић даје основе и за дубља истраживања становништва, природних и механичких кретања становништва, археолошких, етнолошких и других одлика простора која би се наставила од стране мултидисциплинарних стручњака.

Праћењем историјских промена код насеља Котлујевац, аутор истиче деловање непосредне и посредне факторе динамичних историјских околности, специфичне културне и цивилизацијске токове. Полазећи од историјско-географских приказа развоја источне Србије, аутор сагледава и утицај Котлујевца на привредни развој и развој насељености Зајечара и већине његових делова. Посебно наглашава важност развоја путне мреже у долини Црног и Белог Тимока за спајање разних крајева Србије, почев од римског периода када је „још у 6. веку цар Јустинијан обновио или саградио 27 градова у долини Тимока“.

Миодраг Велојић издваја долазак Турака као период стварања услова за настанак Зајечара и околних насеља, пише о изградњи нових путева, развоју трговине и сточарства, изградњи првих мостова, изградњи јаруга и воденица на простору Котлујевца и истиче развој сточарства, баштованства и виноградарства у време када Котлујевац постаје саставни део Зајечара. Аутор наглашава значај узајамног деловања Котлујевца и Зајечара на развој оба насеља, а пре свега на трансформацију Зајечара (насеља сеоског типа) у трговачки центар, чаршију која постаје административно седиште читавог црноречког окружја и два среза. Са посебним афинитетом даје имена људи који су условили развој Зајечара и Котлујевца и имена оних који су на простору данашњег насеља имали своје поседе, њиве, ливаде, винограде, стакленике, амбаре, баште, свињце.

Систематизацијом савремених података, аутор период развоја насеља Котлујевац након Другог светског рата дели у два периода. Интензивни развој овог насеља траје до осамдесетих година 20. века, захваљујући новим миграционим таласом који је условио настанак нових комуникација, изградњу нових кућа, трансформацију пољопривредног у индустријско становништво које развија зајечарску привреду. У то исто време насеље Котлујевац по својој величини прераста многа градска насеља у источној Србији.

Миодраг Велојић, као сведок савремене трансформације овог насеља, објективно анализира престанак досељавања, изградње и развоја насељености, истичући парадокс као ово насеље губи младо становништво иако је добило нове мостове, цркву, нове продавнице, канализацију и већи број асфалтираних улице.

У целини гледано Велојић детаљно сагледава историјске и географске компоненте развоја насеља Котлујевац (и читав део источне Србије), док његове антрополошке, археолошке, културолошке, етнолошке и демографске карактеристике наводи без личних претензија закључивања.

Користећи богату и доступну литературу у свом писању он само потврђује како је простор источне Србије, далеко пре осталих делова Србије, задобио одлике негативних демографских трендова и да су миграциона кретања условљавала пораст броја насеља и становника и да је утицај природног прираштаја мали.

Као прави теренски истраживач и географ својим теренским истраживањем и коришћењем доступне стручне и научне литературе прецизно евидентира и лоцира сва култна места, заветине, крстове и археолошке ископине, не улазећи у шире анализе, дајући тако основе за детаљнија и шира њихова истраживања.

У свом раду Велојић уводи и новине у истраживању, пре свега коришћењем сателитских снимака у представљању насеља, као и коришћење дрона приликом фотографских снимања улица и делова насеља.

Овом својом књигом Миодраг Велојић истрајно и темељно прикупља, обједињава и презентује сведочења о постојању на овом простору. Вишегодишњи процес настајања публикације говори о темељном приступу истраживања насељености

Котлујевца, уз богату коришћену литературу и мноштво информација склопљених у складну целину. Својим преданим научним и стручним приступом истраживању, он даје значајан допринос разумевању насељености Котлујевца, а својим поетским стилем приказа резултата истраживања, монографију чини приступачну широј читалачкој публици.

Ова монографија је намењена садашњим и будућим генерацијама.

„Проблематика завичаја је нешто што интригира истраживачки дух Миодрага Велојића, те не чуди што он са толико енергије приступа трагању за чињеницама.“ Истакла је један од рецензена, професорка др Мирјана Деверџић „Велојићу верујете. Морате, јер се у његовом делу препознаје предан рад, било да је у питању анализа података, хронолошка и тематска композиција информација из писаних извора или спознаја са терена“.

Промоција књиге реализована је у препуној сали Читалишта Матичне библиотеке „Светозар Марковић“ у Зајечару, 28. фебруара 2020. године. Сама промоција и присуство толиког броја посетилаца заинтересованих да чују информације о овој књизи из прве руке, само потврђује чињеницу да је књига наишла на добар пријем и код читалачке публике и да ће дуго бити предмет интересовања, како становника насеља о коме се пише, тако и Зајечара и других насеља о којима ће се тек писати.

Резиме:

Након прегледа монографије „Зајечарско насеље Котлујевац“ са задовољством могу да констатујем да је не само одлично познавање овог простора већ и љубав према њему гаранција да резултат спроведеног истраживања мора бити вредан. Монографија је изузетно богато документована, она поштује принципе историјске демографије, антропогеографије, регионалне географије и демографије, а истовремено користи и традиционални и савремени контекст истраживања. Оригинално емпиријско истраживање насељености Котлујевца обилује прилозима, фото материјалом, историјским документима и резултатима теренског истраживања. Аутор је одлично уклопио архивску грађу, доступну литературу и теренску грађу, стављајући их у функцију проучавања становништва у савременом периоду. Запажања износи добрим стилем, нудећи нам изузетно питко штиво.

Књига има све одлике праве монографије, односно све одлике правог научног дела. Посебно импресионирају теренски рад и холистички приступ истраживању, у којем су обједињени различити аспекти развоја становништва и насељености Котлујевца. Од посебног значаја је и богата фото документација, која данас сведочи о развоју насељености Котлујевца, а која ће временом постати још значајнија.

Аутор трага по прошлости краја у којем живи и ствара, посматра, проучава и бележи свеукупно сведочење о постојању и животу насеља. Монографија се базира на темељима антропогеографске школе у Србији и представља модерну монографију једног насеља.

Ова књига др Миодрага Велојића, под називом „Зајечарско насеље Котлујевац“, има велики научни допринос због свог фундаменталног и примењивог значаја. Монографије овог типа су готово занемарене, те је стога физички и интелектуални напор, као и енергија уложена у истраживање овог насеља у функцији ревитализације теренских истраживања.

Значај и допринос ове монографије је у свеукупном сведочењу о постојању и животу насеља, о прошлим и данашњим временима, као и у потенцирању потребе за израдом оваквих монографија о насељима и појединим деловима насеља. Остварени

примењени значај сврстава ову књигу у публикације које служе као узор при изради будућих монографија насеља у Србији. Такође може служити и као основ за израду свеобухватног истраживања и других зајечарских насеља или наставак истраживања Котлујевца кроз обраду свих аспеката насељености (историјски, антрополошки, етнологски, демографски, изучавања становништва, природног и механичког кретања становништва, културни, образовни, здравствени, спортски, рекреативни и други) уз ангажовање стручњака различитих профила.

Монографија одише непресушним истраживачким ентузијазмом да се сагледа простор Котлујевца, а једним делом и града Зајечар са свим његовим насељима, са свим његовим одликама и карактеристикама које су се мењале кроз дуг историјски период.

Аутор монографијом оставља трагове о животу на овом простору, сагледава развој, али и последице које су довеле до одумирања пограничних и мањих локалних градских центара у Србији. Зато Миодраг Велојић закључује о становништву Котлујевца: „И док се прва послератна генерација у Котлујевац доселила и ту скућила, друга је стварала и добро живела, трећа је из њега отишла. И када се историја Котлујевца заборави, и када све нестане, да барем сећања остану“.

Зато је и написана ова књига.

Prim. Dr. sci. dr med. **Olica Radovanovic,**
Zajecar

„ZAJECAR SETTLEMENT KOTLUJEVAC“

- summary of the book by Miodrag Velojic –

Summary: After reviewing the monograph “The settlement of Kotlujevac in Zaječar”, I can gladly conclude that the excellent knowledge about this region and the love for this region are the guarantees that the results of this research must be worthwhile. Monograph is quite well documented, it respects the principles of historical demography, anthropogeography, regional geography and demography and it maintains traditional and modern concepts of research. Original empirical research of the settlement of Kotlujevac contains abundant figures, photo-material, historical documents and results of field research. The author has done an excellent job by combining archive documents, available written sources and field research and using them for researching the population of this settlement in the modern period. The observations are presented with a good style, yielding a very readable publication.

Monograph has all the characteristics of a scientific work, with a quite impressive field work and holistic approach to research, where all the different aspects of the population of Kotlujevac are combined. A special contribution is the abundant photodocumentation, which will become increasingly important in the future as an evidence of historical development of this settlement.

Author is researching the history of the area there he lives and works, observes, researches and records all the available facts about the development and life in this settlement. Monograph is based on the experiences of anthropogeographic school of Serbia and it is a modern monograph of the settlement.

The book by Miodrag Velojić *The settlement of Kotlujevac in Zaječar* has a big scientific contribution for its fundamental and practical importance. These types of

monographs are largely neglected, thus the physical and intellectual efforts and energy used in this research are important for revitalization of field researches.

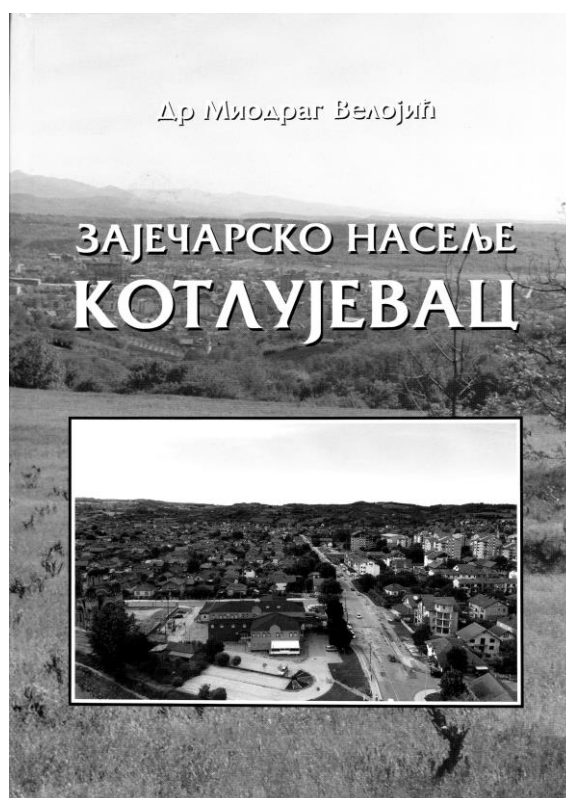
The significance and contribution of this monograph is the entire sum of facts about the existence of this settlement and life in it, about the past and present times, but also in presenting the need for publication of similar monographs about settlements and its parts. The accomplished practical importance makes this book a publication that can be used as a role model for doing other monographs about the settlements. It can also be used as a basis for doing the comprehensive research of other settlements in Zaječar or the additional research of Kotlujevac by analyzing all aspects of the population (historical, anthropological, ethnological, demographical, studying the population and its natural and artificial migrations, cultural, educational, medical, recreational etc.) by employing experts from different scientific areas.

The monograph is characterized by endless research enthusiasm to learn new things about the area of Kotlujevac, but also the town of Zaječar with all of its settlements, with all of its features and characteristics which have changed during the long historical times.

Using this monograph, the author makes the records about the life in this area, observes the development, but also the consequences which have led to the extinction of the hinterland and small local towns in Serbia. Thus Miodrag Veljić concludes about the population of Kotlujevac:

„As the first post-war generation moved to Kotlujevac and made houses there, the second generation lived and worked well there, the third generation is leaving this settlement. And when the history of Kotlujevac is forgotten and when everything disappears, the memories should remain“. With this remark, the author emphasizes the importance of this monograph and undoubtedly this publication about Kotlujevac will have a significant audience of readers.

That is the reason why this book was written.

БОБАН ЂОРЂЕВИЋ, дипломирани библиотекар саветник
Матична библиотека „Светозар Марковић“ Зајечар

БИБЛИОГРАФИЈА ЧЛАНАКА У ЧАСОПИСУ „АРХИВСКО НАСЛЕЂЕ“ I – X

Увод

Публикацију *Архивско наслеђе*, у поднаслову *часопис за архивистику и историографију* издаје Историјски архив *Тимочка Крајина*. Часопис се појавио по први пут 2003. године. Замисао редакцијског одбора била је да се једном годишње на Дан прославе архива промовише нови број годишњака. За време излажења, било је неколико одступања од првобитне намере. Између излажења бројева пет и шест прошло је три године, између бројева седам и осам три године, а појавио се и као двоброј 2014. године.

У периоду 2003–2014. изашло је 10 бројева. У десет бројева часописа уређивање је поверено Надежди Педовић, архивском саветнику Историјског архива *Тимочка Крајина*. Редакцију часописа поред Надежде Педовић, главног и одговорног уредник чинили су Момчило Митровић, Јован Пејин, Сергије Лајковић, Миљан Ћирић, Зоран Јанковић, Видосава Беговић, Љубодраг Поповић, Станиша Војиновић, Велибор Тодоров, Агим Јанузи, Мирослав Јовановић, Иван Потић, Горан Максимовић и Дејан Антић. Часопис излази са дефинисаним рубрикама, али и поред тога поједини бројеви допуњавани су новим рубрикама. У десет бројева писаним прилозима часопис су обогатили врсна имена српске архивистике и историје, али и локални истраживачи. Можда ће највише интересовања за часопис бити код локалних истраживача, јер часопис представља својеврсну друштвено-политичку и културну хронику Зајечара са околином.

Библиографија је израђена према усвојеним каталожким правилима и ISBD (CP) (Међународни стандардни библиографски опис компонентних делова) стандарду. Библиографија садржи 204 библиографске јединице. Све библиографске јединице азбучно су уређене по ауторима или по називу текста. По начину распореда библиографских јединица је стручна јер је разврстана по систему Универзалне децималне класификације. Ради прегледности и информативности урађени су регистри: регистар аутора, регистар имена, регистар аутора слика, цртежа и аутора фотографија.

0 НАУКА И ЗНАЊЕ УОПШТЕ

012:94 Библиографије

1. ЂОРЂЕВИЋ, Бобан

Прилог за библиографију Радета Панајотовића / Бобан Ђорђевић. – Summary.
У: Год. 10, бр. 9–10 (2014), стр. 203–224.

050 Периодика

2. ЗНАЧАЈ историјског архива „Тимочка крајина“ у Зајечару – установа културе, научна установа / Уредник.
У: Год. 1, бр. 1 (2003), стр. 7.
3. Значајна годишњица часописа „Архивско наслеђе“ / Уредник.
У: Год. 10, бр. 9–10 (2014), стр. 11.
4. САОПШТЕЊЕ редакције.
У: Год. 1, бр. 1 (2003), стр. 149.
5. САОПШТЕЊЕ редакције.
У: Год. 2, бр. 2 (2004), стр. 207.
6. САОПШТЕЊЕ редакције.
У: Год. 3, бр. 3 (2005), стр. 157.
7. САОПШТЕЊЕ редакције.
У: Год. 4, бр. 4 (2006), стр. 205.
8. САОПШТЕЊЕ редакције.
У: Год. 5, бр. 5 (2007), стр. 227.
9. УВОДНА реч / Редакција.
У: Год. 5, бр. 5 (2007), стр. 9.
10. УВОДНА реч / Редакција.
У: Год. 6, бр. 6 (2010), стр. 9.
11. УВОДНА реч / Уредник.
У: Год. 2, бр. 2 (2004), стр. 9.
12. УВОДНА реч / Уредник.
У: Год. 3, бр. 3 (2005), стр. 9.
13. УВОДНА реч / Уредник.
У: Год. 4, бр. 4 (2006), стр. 9.
14. УВОДНА реч / Уредник.
У: Год. 7, бр. 7 (2011), стр. 7–8.
15. УВОДНА реч / Уредник.
У: Год. 8, бр. 8 (2013), стр. 9–10.

061 Друштва. Удружења

16. ПОТИЋ, Иван
О оснивању удружења Тимочана и Крајинаца / Иван Потих. – Фотогр. – Summary.

У: Год. 10, бр. 9-10 (2014), стр. 169–180.

061.23:631 Пољопривредне задруге - Правилници

17. ПРАВИЛА Тимочке пољопривредне дружине Српског пољопривредног друштва у Зајечару / [приредио] Иван Поттић. – Summary.
У: Год. 10, бр. 9-10 (2014), стр. 13–29.

061.4:766 Изложба плаката

18. ЈАНКОВИЋ, Зоран
Изложба вождови устаници : (1804-1813) / Зоран Јанковић. – Илустр. – Приказ.
У: Год. 2, бр. 2 (2004), стр. 195–199.
19. Изложба документ и плакат – сведоци времена : 1833–1940. / Зоран Јанковић. – Приказ.
У: Год. 1, бр. 1 (2003), стр. 145–146.
20. ПЕЈИН, Јован
Реч о изложби / Јован Пејин. – Поводом изложбе „Документ и плакат – сведоци времена“.
У: Год. 1, бр. 1 (2003), стр. 143–144.

091/094 Стара и ретка књига

21. ВИДЕНОВИЋ, Тихана
Стара и ретка књига у архиву у Зајечару / Тихана Виденовић.
Део 1
У: Год. 1, бр. 1 (2003), стр. 133–135.
Део 2
У: Год. 2, бр. 2 (2004), стр. 177–179.
Део 3
У: Год. 3, бр. 3 (2005), стр. 117–119.
Део 4
У: Год. 4, бр. 4 (2006), стр. 175–176.
Део 5
У: Год. 5, бр. 5 (2007), стр. 89–90.
Део 6
У: Год. 6, бр. 6 (2010), стр. 145–148.
Део 7
У: Год. 7, бр. 7 (2011), стр. 159–162.
Део 8
У: Год. 8, бр. 8 (2013), стр. 153–156.

2 РЕЛИГИЈА. ТЕОЛОГИЈА

271.222(497.11)-735 Српска православна црква

22. КЊИГА наредаба Храма Рождества пресвете Богородице у Лукову код Бољевца : (1929–1939) / [приредио] Славољуб Гацовић. – Факсимили. – Фотогр. – Напомене. – Summary.
У: Год. 2, бр. 2 (2004), стр. 77–131.
23. ПЕДОВИЋ, Надежда
Дневник касе примања и издавања српске цркве на Крфу : 19. августа 1917. Крф / Надежда Педовић. – Summary.
У: Год. 5, бр. 5 (2007), стр. 29–36.
24. ТОДОРОВИЋ, Стефан
Сто осамдесет година Тимочке епархије / Стефан Тодоровић. – Фотогр. – Напомене уз текст. – Summary.
У: Год. 10, бр. 9–10 (2014), стр. 13–29.

3 ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

314 Демографија

25. ВЕЛОЈИЋ, Миодраг
Становништво Тимочке крајине, матичне књиге рођених насеља Велики Извор, Грљан, Звездан и Рготина од 1900. до 1950. године, Зајечар, 2013. – Приказ.
У: Год. 10, бр. 9–10 (2014), стр. 285.
26. МИЈАЈЛОВИЋ, Андријана
Демографска кретања у Видинском санцаку по попису из 1454/1455. године / Андријана Мијајловић. – Табеле. – Напомене уз текст. – Summary.
У: Год. 10, бр. 9–10 (2014), стр. 97–100.
27. РАЈКОВИЋ, Љубиша
Прегледна демографска студија / Љубиша Рајковић. – Приказ: (мр Александар Жиких: Становништво Тимочке Крајине у 19. и 20. веку, Удружење Тимочана и Крајинаца, Београд, 2005).
У: Год. 4, бр. 4 (2006), стр. 187–188.

314.17/.18 Фактори демографских појава и њихове последице на друштвени и економски развој

28. ТОДОРОВИЋ, Миодраг
О актуелним проблемима обнављања становништва општине Зајечар / Миодраг Тодоровић. – Табеле. – Напомене. – Summary.
У: Год. 2, бр. 2 (2004), стр. 157–171.

314.3:314.4 Наталитет. Морталитет

29. ТОДОРОВИЋ, Миодраг
Зашто становништво Тимочке крајине убрзано стари? / Миодраг Тодоровић, Марко Тодоровић – Табеле. – Библиографија. – Summary.
У: Год. 5, бр. 5 (2007), стр. 167–176.

316.7 Културне прилике

30. МИЛИЋ, Исидора

Летопис архива у Зајечару за 2006. годину / Исидора Милић.

Део 3

У: Год. 4, бр. 4 (2006), стр. 200–204.

31. ПОТИЋ, Иван

Летопис Архива за 2007. г. / Иван Потих.

Део 4

У: Год. 5, бр. 5 (2007), стр. 219–226.

Део 5

У: Год. 6, бр. 6 (2010), стр. 173–189.

Део 6

У: Год. 7, бр. 7 (2011), стр. 163–171.

Део 7. – Садржи и: Летопис Архива за 2012. годину.

У: Год. 8, бр. 8 (2013), стр. 159–180.

Део 9

У: Год. 10, бр. 9–10 (2014), стр. 257–268.

32. ЋИРИЋ, Миљан

Летопис архива у Зајечару 2001–2004 / Миљан Ћирић.

Део 1

У: Год. 2, бр. 2 (2004), стр. 203–204.

Део 2

У: Год. 3, бр. 3 (2005), стр. 155.

322 Односи између цркве и државе

33. ЈАКОВЉЕВИЋ, Ранко

Понтифекс Максимус / Ранко Јаковљевић. – Напомене уз текст. – Summary.

У: Год. 4, бр. 4 (2006), стр. 17–25.

323 Политичке прилике

34. КРСТИЋ, Дејан

Један документ о Народној радикалној странци у срезу Тимочком / Дејан

Крстић. – Напомене уз текст. – Факсимили. – Summary.

У: Год. 10, бр. 9–10 (2014), стр. 131–136.

325.8 Ослободилачки покрети

35. ЛИЛИЋ, Борислава

Пиротска буна 1836. године и миграције у Тимочку крајину / Борислава

Лилић. – Напомене уз текст. – Summary.

У: Год. 2, бр. 2 (2004), стр. 53–65.

327 Међународни односи

36. НАДОВЕЗА, Бранко

Никола Пашић и Балкан / Бранко Надовеза. – Напомене уз текст. – Резиме на енгл. језику.

У: Год. 7, бр. 7 (2011), стр. 87–94.

329 Политичке партије

37. ЈАКОВЉЕВИЋ, Ранко

Радован Казимировић и Љутица Димитријевић – један политички сукоб на десници / Ранко Јаковљевић. – Напомене уз текст. – Резиме. – Summary.

У: Год. 5, бр. 5 (2007), стр. 117–124.

38. „ПОЛИТИЧКО“ друштво (Клуб) : прва политичка организација у Зајечару, друге половине 19. века / [приредио] Љубодраг Поповић. – Напомена. – Summary.

У: Год. 2, бр. 2 (2004), стр. 67–70 .

39. ПЕДОВИЋ, Надежда

Момчило Митровић и Страхиња Поповић [приређивачи]: КПС у источној Србији, Окружни комитет 1945–1948., Обласни комитет 1949–1952., Београд, 2011, 2012 / Надежда Педовић. – Прикази књига.

У: Год. 10, бр. 9–10 (2014), стр. 279–282.

334.7 Облици пословних организација

40. ЈАНКОВИЋ, Зоран

Развој трговине, занатства и угоститељства у Зајечару : (1833–1941) / Зоран Јанковић. – Илустр. – Напомена. – Summary.

У: Год. 4, бр. 4 (2006), стр. 141–145.

41. КОЛАЈ, Ирена

Трговинска комора у Београду – регистрација радњи Зајечарског округа 1945. / Ирена Колај, Драгана Митрашиновић. – Напомене уз текст. – Summary. – Садржи: Списак пријављених радњи 1945. године.

У: Год. 10, бр. 9–10 (2014), стр. 137–154.

336.7(091) Историја Банкарства

42. ЋИРИЋ, Миљан

Судски спорови „Зајечарске задруге за међусобно помагање и штедњу“ тридесетих година 20. века / Миљан Ћирић. – Напомене уз текст. – Summary.

У: Год. 4, бр. 4 (2006), стр. 155–160.

340.15 (075.8) Правни системи

43. ЈЕВТИЋ, Мирољуб

Престанак важења исламско-османског државног права и настанак српских закона у XIX веку са освртом на Тимочку крајину / Мирољуб Јевтић. – Напомене уз текст. – Summary.

У: Год. 1, бр. 1 (2003), стр. 111–121.

341.3 Ратно право

44. АНТОНИЈЕВИЋ Ненад

Страдање становништва и оружани сукоби у делу Тимочке крајине у Другом светском рату / Ненад Антонијевић. – Напомене уз текст. – Summary. У: Год. 6, бр. 6 (2010), стр. 63–94.

45. Страдање становништва у Другом светском рату на подручју општине Зајечар / Ненад Антонијевић. – Напомене уз текст. – Резиме на енгл. језику. У: Год. 7, бр. 7 (2011), стр. 51–76.

46. БОШКОВИЋ, Лелица

Пријава ратне штете (1945/46) из фонда Народни одбор среза тимочног – Књажевац / Лелица Бошковић. – Напомене уз текст. – Факсимили. – Резиме на енгл. језику. У: Год. 8, бр. 8 (2013), стр. 53–54.

47. ЈАНКОВИЋ, Зоран

Попис стрељаних народних непријатеља за округ Зајечарски од 1944. до 1945. године / Зоран Јанковић. – Факсимили. – Резиме на енгл. језику. У: Год. 7, бр. 7 (2011), стр. 139–143.

342.53 Парламентарно право

48. РАДОВАНОВИЋ, Бориша

Ванредна Преображенска скупштина у Крагујевцу 1861. године / Бориша Радовановић. – Напомене уз текст. – Summary. У: Год. 10, бр. 9–10 (2014), стр. 101–126.

347.97/99 Судство

49. МИХАЈЛОВА, Аљона

Обавештајне функције општинских судова у XIX веку / Аљона Михајлова. – Напомене уз текст. – Резиме на енгл. језику. У: Год. 7, бр. 7 (2011), стр. 45–50.

355.14:391 Војне униформе

50. ЈОВЕЉИЋ, Маријана

Прилог проучавању елемената руског утицаја на војну униформу у Србији од Првог светског устанка до почетка Другог светског рата / Маријана Јовељић. – Фотогр. – Напомене уз текст. – Библиографија. – Резиме на енгл. језику. У: Год. 8, бр. 8 (2013), стр. 37–42.

355.3(37) Војска старог Рима

51. ЈАНКОВИЋ, Бобан

Војска римске империје / Бобан Јанковић. – Напомене уз текст. – Резиме. – Summary. У: Год. 10, бр. 9–10 (2013), стр. 251–256.

355.48:355.087.2(=163.2)(497.11)"1804/1813" Бугарски добровољци у I Српском устанку

52. ИГЊАТОВИЋ, Ђорђе
Учешће Бугара у Првом српском устанку и савремена књижевност / Ђорђе Игњатовић. – Напомене уз текст. – Summary.
У: Год. 2, бр. 2 (2004), стр. 23–34.

37(091) Историја школства

53. ВЕЛОЈИЋ, Миодраг
Основна школа у Габровници / Миодраг Велојић. – Фотогр. – Напомене уз текст. – Summary.
У: Год. 3, бр. 3 (2005), стр. 83–92.
54. Развој писмености у старопланинском насељу Јања / Миодраг Велојић. – Илустр. – Фотогр. – Напомене уз текст. – Summary.
У: Год. 4, бр. 4 (2006), стр. 99–107.
55. ДЕО књиге записника са седница наставничког већа основне школе у Малом Извору 1935. и 1936. године / [приредио] Дејан Крстић. – Фотогр. – Напомене уз текст. – Summary.
У: Год. 6, бр. 6 (2010), стр. 41–66.
56. ЈАНКОВИЋ, Миодраг
Подизање основне школе у Горњој Белој Реци / Јанковић Миодраг. – Фотогр. – Напомене уз текст. – Факсимили. – Библиографија. – Резиме на енгл. језику.
У: Год. 8, бр. 8 (2013), стр. 69–80.
57. ЛЕТОПИС Основне школе у Краљевом селу, касније Андрејевцу (данашњем Минићеву) до 1943. године : поводом 160 година постојања Основне школе у Минићеву / [приредио] Дејан Крстић. – Напомене уз текст. – Summary.
У: Год. 1, бр. 1 (2003), стр. 9–26.
58. ЛЕТОПИС Основне школе у Новом Кориту / [приредио] Дејан Крстић. – Напомене уз текст. – Библиографија. – Summary.
У: Год. 5, бр. 5 (2007), стр. 49–64.
59. ЛУКИЋ, Славко
Писменост у насељу Алдина Река / Славко Лукић, Миодраг Велојић – Фотогр. – Табеле. – Напомене уз текст. – Summary.
У: Год. 5, бр. 5 (2007), стр. 65–81.
60. ЛУКИЋ, Славољуб
Развој писмености у насељу Татрасница / Славољуб Лукић. – Фотогр. – Табеле. – Напомене уз текст. – Summary.
У: Год. 4, бр. 4 (2006), стр. 61–98.
61. МИЛИЋ, Исидора
Трећа и четврта књига записника са седница Тимочког ичителског друштва у Краљевом селу од 1927. до 1939. године / Исидора Милић. – Напомене уз текст. – Факсимили. – Summary.

У: Год. 4, бр. 4 (2006), стр. 147–154.

62. МИЛОШЕВИЋ, Жарко

Школство Зајечара и тимочког округа 1918–1919. / Жарко Милошевић. – Напомене уз текст. – Summary.

У: Год. 1, бр. 1 (2003), стр. 103–109.

63. МИРКОВИЋ, Борко

О Зајечарској гимназији / Борко Мирковић. – Фотогр. – Summary.

У: Год. 5, бр. 5 (2007), стр. 161–166.

64. ПРВУЛОВИЋ, Драгослав

Основна школа у селу Дејановцу / Драгослав Првуловић ; приредио Дејан Крстић. – Фотогр. – Напомене уз текст.

У: Год. 3, бр. 3 (2005), стр. 93–112.

39 ЕТНОЛОГИЈА

398.3 Народна веровања и обичаји

65. ЖИВКОВИЋ, Гордана

Јабука за здравље / Гордана Живковић. – Илустр. – Библиографија. – Summary.

У: Год. 3, бр. 3 (2005), стр. 121–124.

5 МАТЕМАТИКА И ПРИРОДНЕ НАУКЕ

524.8 Космологија

66. РАЈКОВИЋ, Љубиша

Дослух с Богом / Рајковић, Љубиша. – Приказ: (Игор Богданов, Гришка Богданов, Мића Јовановић Божинов: Пре великог праска, Зајечар, 2006).

У: Год. 6, бр. 6 (2010), стр. 157–170.

6 ПРИМЕЊЕНЕ НАУКЕ. МЕДИЦИНА. ТЕХНИКА

61(091) Историјат медицине

67. БЛАГОЈЕВИЋ, Божидар

Др Петар Пауновић: Хигијенске установе на подручју Тимочке области између I и II Светског рата, Рајац, 2014. – Приказ.

У: Год. 10, бр. 9-10 (2014), стр. 287–289.

68. ГАШИЋ, Ранка

Школовање српског медицинског кадра у 19. и првој половини 20. века / Ранка Гашић. – Напомене уз текст. – Резиме. – Summary.

У: Год. 5, бр. 5 (2007), стр. 189–195.

69. ПАУНОВИЋ, Петар

О ратној штети по санитарским установама Тимочке Крајине после II светског рата / Петар Пауновић. – Табела. – Напомене уз текст. – Summary.

У: Год. 4, бр. 4 (2006), стр. 115–119.

70. СТОЈАНЧЕВИЋ, Видосава

Здравствене прилике у пограничном зајечарском и кулском крају у време Српско-турског рата 1877/78. године : (документа) / Видосава Стојанчевић. – Напомене уз текст. – Summary.
У: Год. 1, бр. 1 (2003), стр. 29–34.

614 Јавно здравство и хигијена

71. ЖИВКОВИЋ, Гордана

[Тридесет]

30 година музеја здравства у Зајечару / Гордана Живковић, Драгиша Филимоновић. – Илустр. – Summary.
У: Год. 4, бр. 4 (2006), стр. 109–113.

72. ПАУНОВИЋ, Петар

Дом здравља народног у Зајечару – превентивно-медицинска баштина Тимочке крајине / Петар Пауновић. – Фотогр. – Табеле. – Резиме на енгл. језику.
У: Год. 8, бр. 8 (2013), стр. 81–96.

73. Здравствено васпитање у првој генерацији огледних основних школа на подручју зајечарског региона / Петар Пауновић. – Фотогр. – Табеле. – Summary.
У: Год. 5, бр. 5 (2007), стр. 137–159.

74. ПЕТРОВИЋ, Љубомир

Погледи на здравство у Краљевини Југославије између два светска рата / Љубомир Петровић. – Напомене уз текст. – Резиме – Summary.
У: Год. 5, бр. 5 (2007), стр. 203–216.

614.2 Јавна и професионална организација здравствене службе

75. РАЈКОВИЋ, Љубиша

Књига каква се само пожелети може / Љубиша Рајковић. – Приказ: (Надежда Ј. Педовић: Апотекарство Црноречја и Тимока, Зајечар, 2005).
У: Год. 3, бр. 3 (2005), стр. 141–143.

614.26 Надрилекарство

76. ПАУНОВИЋ, Петар

Као у средњем веку – о надрилекарству Тимочке крајине / Петар Пауновић. – Фотогр. – Резиме на енгл. језику.
Део 1
У: Год. 7, бр. 7 (2011), стр. 103–116.

621.31 Електрификација

77. БРАНКОВИЋ, Миланче

[Сто двадесет]

120 година електрификације у Србији и сто година електрификације у Тимочној крајини / Миланче Бранковић.

У: Год.10, бр. 9-10 (2014), стр. 85–87.

622 Рударство

78. ЈАНКОВИЋ, Зоран

Црно благо Среза бољевачког : (110 година рудника Ртањ и Боговина) / Зоран Јанковић. – Фотогр. – Резиме на енгл. језику.
У: Год. 8, бр. 8 (2013), стр. 65–68.

79. РАЈКОВИЋ, Љубиша

Замашна књига о Титу / Љубиша Рајковић. – Приказ: (Божин Јовановић, Миодраг Ђурђевић: Сто година борског рударства / 1903–2003, Бор 2005.)
У: Год. 4, бр. 4 (2006), стр. 189–194.

655.41 Издаваштво

80. ПУБЛИКАЦИЈЕ Историјског архива „Тимочка крајина“ Зајечар : 1956–2007.

У: Год. 6, бр. 6 (2010), стр. 149–150.

655.55 Најављивање публикација. Промоција. Прикази књига

81. ЛАЈКОВИЋ, Сергије

Нова издања историјског архива у Зајечару / Сергије Лајковић. – Кратки прикази: Архивско наслеђе, Књажевац, 2003. Владимир Стојанчевић, Из прошлости Тимочке крајине, Књажевац, 2004. Стеван Вељковић, Грљан I, Бор, 2003. Душан Станковић, Грљан II, Бор, 2003. Павле Милошевић, Вождови устаници, Књажевац, [2004].
У: Год. 2, бр. 2 (2004), стр. 201–202.

82. РАЈКОВИЋ, Љубиша

Књига о грлу и ножу / Љубиша Рајковић. – Приказ: (Радмило Калчевић: Бранио сам Пожаревца, Зајечар, 2006). – Фотогр.
У: Год. 6, бр. 6 (2010), стр. 151–153.

656.8 (091) Историја поштанског саобраћаја

83. КАРАБАШЕВИЋ, Невена

Развој поштанског саобраћаја у Зајечару / Невена Карабашевић. – Фотогр. – Напомене уз текст. – Summary.
У: Год. 6, бр. 6 (2010), стр. 33–40.

66:061.2 Индустијска удружења

84. ЋИРИЋ, Миљан

Зајечарско индустријско удружење – историјска белешка / Миљан Ћирић. – Напомене уз текст. – Summary.
У: Год. 1, бр. 1 (2003), стр. 41–44.

85. ПРАВИЛА Зајечарског индустријског удружења из 1925. године / [приредио] Миљан Ћирић – Напомене уз текст. – Резиме на енгл. језику.
У: Год. 7, бр. 7 (2011), стр. 121–130.

669-057 Металски радници

86. СТАНКОВИЋ, Миодраг
Прилог за историјску белешку о фонду поводом 90 година изградње рударске радионице у Грљану претече фабрике машина : прича о Видоју Павловићу „мајстор Вицку“ : (једна стваралачка и едукативна каријера) / Миодраг Станковић. – Summary.
У: Год. 10, бр. 9–10 (2014), стр. 155–160.

7 УМЕТНОСТ. РЕКРЕАЦИЈА. ЗАБАВА. СПОРТ

721 Архитектура

87. ПОГАРЧИЋ, Нина
Лице Зајечара од села до града / Нина Погарчић Фотогр. – Напомене уз текст. – Библиографија. – Резиме. – Summary.
У: Год. 10, бр. 9–10 (2014), стр. 225–238.

725.945 Спомен обележја

88. МАКСИМОВИЋ, Стефан
Спомен-обележја палим ратницима у ратовима за ослобођење и уједињење на територији Града Зајечара / Стефан Максимовић [и фотогр.]. – Табеле. – Резиме на енгл. језику.
У: Год. 7, бр. 7 (2011), стр. 145–158.

739.1/.2 Уметничка обрада злата и сребра

89. ЛАЛОВИЋ, Анка
Документ о путиру из ризнице Српске православне цркве у Зајечару / Анка Лаловић. – Цртеж. – Напомена.
У: Год. 1, бр. 1 (2003), стр. 27.

75:061 Сликарске школе

90. АРХИВСКА грађа о друштву за неговање уметности у Зајечару основаном 1920. године / [приредила] Лепосава Миловановић. – Напомене уз текст. – Summary.
У: Год. 1, бр. 1 (2003), стр. 45–101.

766:32 Политички плакати

91. ПОЛИТИЧКИ и предизборни плакати у Зајечару у периоду измађу два светска рата / [приредио] Миљан Ћирић. – Илустр. – Summary.
У: Год. 6, бр. 6 (2010), стр. 47–56.

77:316 Социолошки аспект фотографије

92. МИЛОСАВЉЕВИЋ, Љубица

Фотографија као сведочанство о пастирској труби у Црној Реци / Љубица Милосављевић. – Фотогр. – Напомене уз текст. – Резиме. – Summary.
У: Год. 10, бр. 9–10 (2014), стр. 181–190.

93. МИХАЈЛОВИЋ, Мара

Распричана фотографија / Мара Михајловић, Божин Јовановић. – Фотогр.
У: Год. 6, бр. 6 (2010), стр. 123–128.

788(091) Историја дувачких оркестара

94. КРСТИЋ, Дејан

Фотографија као сведочанство о источносрбијанском типу дувачких оркестара / Дејан Крстић. – Фотогр. – Напомене уз текст. – Текст на енгл. језику.
У: Год. 8, бр. 8 (2013), стр. 43–52.

796 Фудбал

95. ЈАНУЗИ, Агим

Записник лоптачке секције С. К. Тимок Зајечар – некад и сад / Агим Ј. Јанузи.
– Напомене уз текст. – Факсимили. – Summary.
У: Год. 6, бр. 6 (2010), стр. 57–62.

8 ЈЕЗИК. ЛИНГВИСТИКА. КЊИЖЕВНОСТ

811.163.41'373.21 НАЗИВИ МЕСТА. ГЕОГРАФСКИ И ТОПОГРАФСКИ НАЗИВИ. ТОПЕНИМИЈА

96. ДИМИТРИЈЕВИЋ, Миодраг

Записи са Ганинског гробља, тајна латинске цркве / Миодраг Димитријевић.
– Напомене уз текст. – Summary.
У: Год. 3, бр. 3 (2005), стр. 125–130.

821.163.41-142 Херојске оде. Похвале

97. РАЈКОВИЋ, Љубиша

Спавај, боре, где јеле шуморе / Љубиша Рајковић. – Приказ: (Павле Милошевић: Вождови устаници, Зајечар, 2004).
У: Год. 3, бр. 3 (2005), стр. 149–150.

821.163.41-6 Писма

98. МИЛОВАНОВИЋ, Лепосава

Преписка др Павла Васића / Лепосава Миловановић. – Напомене уз текст. – Summary.
У: Год. 3, бр. 3 (2005), стр. 57–61.

99. ПАВЛОВИЋ, Живојин

Драги Владо... / Живојин Павловић. – Писмо Живојина Павловића, књижевника и филмског редитеља. – Из приватне збирке Владимира Станковића. – Садржи библиофилмографију.

У: Год. 1, бр. 1 (2004), стр. 137–138.

100. ПЕЛИН, Јован

Др Љубиша Рајковић Кожељац: Драги Љубиша, Зајечар, 2010 / Јован Пејин. – Приказ.

У: Год. 6, бр. 6 (2010), стр. 171–172.

82-94 Историја као књижевна врста. Писање историје. Анали. Мемоари

101. ВЕЉКОВИЋ, Стеван

Мемоари Стојана-Цоке Симића као извор грађе о прошлости Зајечара / Стеван Вељковић. – Напомене уз текст. – Summary.

У: Год. 1, бр. 1 (2003), стр. 139–142.

102. МИЛОШЕВИЋ Мицић, Милена

Први светски рат у мемоарима Симе Жикића / Милена Милошевић Мицић. – Фотогр. – Илустр. – Цртежи. – Напомене уз текст. – Библиографија. – Summary.

У: Год. 10, бр. 9–10 (2014), стр. 39–51.

103. РАЈКОВИЋ, Љубиша

Историјско-документарна веродостојност и белетристичка вредност „Мемоара“ Стојана Симића. – Summary.

У: Год. 1, бр. 1 (2004), стр. 173–175.

9 ГЕОГРАФИЈА. БИОГРАФИЈА. ИСТОРИЈА

904 Културни остаци историјског доба

104. ПОТИЋ, Иван

Шаркамен / Иван Потих. – Библиографија. – Резиме на енгл. језику.

У: Год. 8, бр. 8 (2013), стр. 13–28.

908 Проучавање области. Проучавање локалитета. Регионалне монографије

105. ВЕЛОЈИЋ, Миодраг

Записи и сећања Јордана Павловића : (рецензија рукописа Глоговица – Јорданови записи и сећања – приредио Живојин Павловић) / Миодраг Велојић.

У: Год. 10, бр. 9–10 (2014), стр. 293–296.

106. ВЕЉКОВИЋ, Стеван

Црна ћуприја / Стеван Вељковић. – Цртеж. – Напомене уз текст. – Summary.

У: Год. 2, бр. 2 (2004), стр. 153–156.

107. ПАУНОВИЋ, Петар

Географија здравља, трагања за здрављем, истраживања у Градскову / Петар Пауновић. – Библиографија. – Summary.

У: Год. 6, бр. 6 (2010), стр. 95–122.

108. ПЕДОВИЋ, Надежда

Јордан Ј. Павловић: Глоговица, Јорданови записи и сећања, [Зајечар, 2014] / Надежда Педовић. – Приказ.
У: Год. 10, бр. 9-10 (2014), стр. 291–292.

109. РАЈКОВИЋ, Љубиша

Од основне замисли до озвездане збиље / Љубиша Рајковић. – Приказ: (Сузана Антић и др: Звездан, Зајечар, 2007).
У: Год. 6, бр. 6 (2010), стр. 155–156.

911 Општа географија

110. СТОЈАНЧЕВИЋ, Владимир

Антропогеографија и историја источне Србије : (1788–1878) / Владимир Стојанчевић. – Summary.
У: Год. 4, бр. 4 (2006), стр. 11–16.

913(497.11) Регионална географија

111. ЛИЛИЋ, Борислава

Ђенерал Јован Мишковић о књажевачком округу / Борислава Лилић. – Напомене уз текст. – Summary.
У: Год. 4, бр. 4 (2006), стр. 27–32.

929 Биографије

112. ЈАКОВЉЕВИЋ, Ранко

Карактеристике друга Јаковљевића : прилози за једну регионалну историју / Ранко Јаковљевић
У: Год. 10, бр. 9-10 (2014), стр. 269–278.

113. Крајинска елита почетком XX века / Ранко Јаковљевић. – Библиографија. – Резиме на енгл. језику.

У: Год. 7, бр. 7 (2011), стр. 21–44.

114. Прилози за историју фамилије Франасовић / Ранко Јаковљевић. – Фотогр. – Библиографија. – Резиме на енгл. језику.

У: Год. 8, бр. 8 (2013), стр. 97–107.

115. ЈАНУЗИ, Агим

Послератни председници општине у Зајечару / Агим Ј. Јанузи. – Фотогр. – Напомене уз текст. – Резиме на енгл. језику.
У: Год. 8, бр. 8 (2013), стр. 145–152.

116. Феликс Каниц – путописац међу нама / Агим Ј. Јанузи. – Илустр. – Напомене уз текст. – Резиме на енгл. језику.

У: Год. 7, бр. 7 (2011), стр. 95–101.

117. ТОДОРОВИЋ, Стојан

Сећање на Божица Јовановића / Стојан Тодоровић. – Фотогр.

У: Год. 7, бр. 7 (2011), стр. 173–175.

- 118.** ТРИ документа о Адаму Богосављевићу млађем / [приредио] Драган Урошевић]. – Напомена уз текст. – Резиме на енгл. језику.
У: Год. 7, бр. 7 (2011), стр. 117–119.

- 119.** ТОМИЋ, Срђан
Фамилија „Витановци“ из Грљана / Срђан Томић. – Фотогр. – Напомене уз текст. – Резиме на енгл. језику.
У: Год. 8, бр. 8 (2013), стр. 133–140.

- 120.** Фамилија „Узуни“ из Великог Извора / Срђан Томић. – Фотогр. – Напомене уз текст. – Резиме на енгл. језику.
У: Год. 10, бр. 9-10 (2014), стр. 191–202.

929:001 Биографије научних радника

- 121.** ЈОВИЋ, Небојша
Зајечарац Сава Ж. Дацовић – бугарски академик : (Зајечар, 1857 – Софија, 1940) / Небојша Јовић. – Напомене уз текст. – Summary.
У: Год. 3, бр. 3 (2005), стр. 53–55.

- 122.** РАЈКОВИЋ, Љубиша
Драги Маринко / Љубиша Рајковић. – Приказ: (приређивач Надежда Педовић, Преписка Маринка Станојевића, Зајечар, 1998).
У: Год. 3, бр. 3 (2005), стр. 145–147.

- 123.** СТОЈАНЧЕВИЋ, Владимир
Јован Мишковић, председник Српске краљевске академије, и његов рад на проучавању Србије и српског народа / Владимир Стојанчевић. – Summary.
У: Год. 3, бр. 3 (2005), стр. 25–28.

929:008 Биографије културних радника

- 124.** ВОЈИНОВИЋ, Станиша
Два прилога о Јеремији Живановићу / Станиша Војиновић. – Summary.
У: Год. 5, бр. 5 (2007), стр. 21–27.

- 125.** Заборављени културни посленик Јеремија Живановић / Станиша Војиновић. – Фотогр. – Факсимили. – Напомене уз текст. – Summary. – Садржи: Одломци из Аутобиографије; Народне умотворине.
У: Год. 3, бр. 3 (2005), стр. 11–24.

- 126.** МИРЈАЧИЋ Живковић, Бранка
Личност професора Владимира Станковића узор за све генерације и сва времена / Бранка Мирјачић Живковић.
У: Год. 2, бр. 2 (2004), стр. 191–192.

- 127.** НИКОЛИЋ, Љиљана

Владимир Станковић – значајна личност савремене књижевности и културе / Љиљана Николић.

У: Год. 2, бр. 2 (2004), стр. 189–190.

128. ПЕТРОВИЋ, Љиљана

Владимир Станковић или антологија која хода / Љиљана Петровић.

У: Год. 2, бр. 2 (2004), стр. 192.

129. РАЈКОВИЋ, Љубиша

Светомир Петровић : (1937–1995) / Љубиша Рајковић. – Фотогр.

У: Год. 3, бр. 3 (2005), стр. 135–137.

130. СТОЈАНОВИЋ, Драган

Сећање Зорана Симића на школског друга Свету Петровића / Драган Стојановић. – Фотогр.

У: Год. 3, бр. 3 (2005), стр. 139–140.

131. СТОЈАНЧЕВИЋ, Владимир

Сећање на Драгослава Илића, знаменитог Зајечарца и уредника Радио Београда / Владимир Стојанчевић. – Summary.

У: Год. 5, бр. 5 (2007), стр. 183–184.

132. ХАЈДУКОВИЋ, Лука

Тако је говорио Станковић / Лука Хајдуковић.

У: Год. 2, бр. 2 (2004), стр. 193–194.

133. ЦЕКОВИЋ, Миодраг

Скица за портрет новинара Сергија Лајковића / Миодраг Цековић. – Фотогр.

У: Год. 3, бр. 3 (2005), стр. 131–133.

929:2 Биографије особа везаних за религију

134. РАДОЈЧИЋ, Милорад

Мелентије Вујић, пети владика тимочки / Милорад Радојчић. – Фотогр. – Илустр. – Напомене уз текст. – Summary.

У: Год. 3, бр. 3 (2005), стр. 25–51.

135. СТОЈАНЧЕВИЋ, Владимир

Доситеј Новаковић, први Епископ Тимочке епархије / Владимир Стојанчевић. – Напомене уз текст. – Резиме на енгл. језику.

У: Год. 7, бр. 7 (2011), стр. 13–15.

929:32 Биографије политичара

136. ЈАНКОВИЋ, Зоран

Писани портрет Николе Пашића / Зоран Јанковић. – Илустр. – Напомена. – Summary.

У: Год. 3, бр. 3 (2005), стр. 63–68.

137. ПЕДОВИЋ, Надежда

Петар Велимировић – политичар, народни посланик, министар грађевина, председник министарског савета : (16. I 1848 – 23. XII 1911.) / Надежда Педовић. – Напомене уз текст. – Факсимили. – Summary.
У: Год. 4, бр. 4 (2006), стр. 33–40.

138. ПОТИЋ, Иван

Пашић, политичар европског формата / Иван Потих. – Приказ: (Карло Сфорца: Никола Пашић и уједињење Југословена, Издавачко и књижарско предузеће Геца Кон а. д. ,Београд.1937). – Фотогр.
У: Год. 4, бр. 4 (2006), стр. 171–173.

139. Уводна реч Ивана Потиха на промоцији књиге у Зајечару / [Иван Потих].
У: Год. 10, бр. 9-10 (2014), стр. 283–284.

929:355.11 Биографије војних лица

140. ПАВЛОВИЋ, Трифун

Браћа Машићи јунаци Великог рата / Трифун Павловић. – Илустр. – Напомене уз текст. – Библиографија – Summary.
У: Год. 10, бр. 9-10 (2014), стр. 53–62.

141. ЋИРИЋ, Миљан

Успомене са бојних поља генерала Николе Цоловића / Миљан Ћирић. – Summary.
У: Год. 10, бр. 9-10 (2014), стр. 31–38.

929:37 Биографије просветних радника

142. ЈАНКОВИЋ, Миодраг

Љубомир Рамадановић учитељ у Црноречком округу и учесник Тимочке буне / Миодраг Јанковић. – Напомене уз текст. – Библиографија – Summary.
У: Год. 10, бр. 9-10 (2014), стр. 75–83.

929:53 Биографије физичара

143. БРАНКОВИЋ, Миланче

Неготински дани Ђорђа Станојевића / Миланче Бранковић. – Фотогр. – Илустр. – Напомене уз текст. – Summary.
У: Год. 10, бр. 9-10 (2005), стр. 89–96.

929:6 Биографије проналазача

144. ЈАНУЗИ, Агим Ј.

Никола Тесла – човек за сва времена : (о изложби „Дипломе Николе Тесле“) / Агим Ј. Јанузи. – Напомене уз текст. – Фотогр.
У: Год. 4, бр. 4 (2006), стр. 177–186.

145. ПЕЈИН, Јован

Радомир Смиљанић: Михајло Пупин, Србин за цео свет, Нова Европа, Београд, 2005 / Јован Пејин. – Приказ.

У: Год. 3, бр. 3 (2005), стр. 151–152.

929:61 Биографије медицинских радника

146. НАДОВЕЗА, Бранко

Медицинска мисао Лазе Илића. – Напомене уз текст. – Фотогр. – Summary.

У: Год. 5, бр. 5 (2007), стр. 197–201.

929:7.071.1(=82)(497.11) Руски уметници у Србији

147. МИЛОВАНОВИЋ, Лепосава

Руски уметници у Зајечару : осврт на досадашња истраживања / Лепосава Миловановић. – Напомене уз текст. – Summary.

У: Год. 2, бр. 2 (2004), стр. 133–141.

929:73/75 Биографије ликовних уметника

148. АНДРЕЕВА, Ренета

Документални материали за Жул Паскин (Јулиус Маркус Пинкас), схрањивани у државен архив - Видиня / Ренета Андреева.

У: Год. 6, бр. 6 (2010), стр. 129–136.

149. НОВАКОВА, Марија

Поетътна дунавския пейзаж / Марија Новакова. – Илустр.

У: Год. 8, бр. 8 (2013), стр. 141–144.

150. ПРИЛОГ расветљавању биографије Анатолија Павловића Бајева / [приредила] Лепосава Миловановић. – Факсимили. – Summary.

У: Год. 2, бр. 2 (2004), стр. 143–151.

929:930.25 Велимировић, Надежда. Некролози

151. НАДЕЖДА Велимировић : (21. децембар 1914–4. јул 2003) : In memoriam. – Фотогр.

У: Год. 1, бр. 1 (2003), стр. 147.

152. ПЕДОВИЋ, Надежда

Видосава Беговић : (1932–2014) : In memoriam / Надежда Педовић.

У: Год. 10, бр. 9–10 (2014), стр. 297.

929:94 Лилић, Борислава. Некролози

153. ЖИВКОВИЋ Христић, Зоран

Борислава Лилић, научни саветник Института за савремену историју : (1946–2010) / Зорана Живковић Христић. – Садржи: Библиографија радова Бориславе Лилић.

У: Год. 6, бр. 6 (2010), стр. 191–194.

929:93/94 Биографије историчара

154. СТОЈАНЧЕВИЋ, Владимир

Душан Пантелић : 28. октобар 1879 – 10. октобар 1955. / Владимир Стојанчевић.
– Напомена уз текст.
У: Год. 1, бр. 1 (2003), стр. 129–132.

**155. Историчар Драгољуб Дража М. Павловић : 1866–1920 / Владимир Стојанчевић.
– Summary.**

У: Год. 2, бр. 2 (2004), стр. 71–76.

929:94 Биографије историјских личности

156. АНДРЕЈИЋ, Живојин

Карађорђевићеви преци из архиве Андрије Лубурића / Живојин Андрејић.
– Напомене уз текст. – Summary.
У: Год. 2, бр. 2 (2004), стр. 11–20.

157. ЈОВАНОВИЋ, Божин

Мој сусрет са Ацом Станојевићем / Божин Јовановић. – Summary.
У: Год. 5, бр. 5 (2007), стр. 179–181.

158. ЛИЛИЋ, Борислава

Драган Папазоглу-Карађорђевић бимбаша у Првом српском устанку /
Борислава Лилић. – Напомене уз текст. – Фотогр. – Summary.
У: Год. 5, бр. 5 (2007), стр. 91–94.

**159. Пиротске „титуларне“ војводе Мита и Маринко Петровић у завршним
годинама српског устанка у Србији 1812. и 1813. / Борислава Лилић. – Напомене
уз текст. – Summary.**

У: Год. 3, бр. 3 (2005), стр. 69–76.

160. РАДОЈЧИЋ, Милорад

Никола Цоловић : бригадни генерал, истакнути ратник, неуморни и свестрани
радник / Милорад Радојчић. – Напомене уз текст. – Фотогр. – Резиме на срп. и
енгл. језику.
У: Год. 5, бр. 5 (2007), стр. 95–115.

930.1 Историографија

161. ПЕДОВИЋ, Надежда

Архивска грађа и завичајна историографија / Надежда Педовић. – Реч на
промоцији књиге Из прошлости Тимочке крајине.
У: Год. 2, бр. 2 (2004), стр. 187–188.

930.25 Архивистика. Архиви

162. БОШКОВИЋ, Лелица

Општина Вражогрнац : кроз регеста фонда 1889 – 1908. / Лелица Бошковић.
– Факсимили. – Резиме на енгл. језику.
У: Год. 7, бр. 7 (2011), стр. 131–137.

163. ВИДАНОВИЋ, Предраг
Примена дигитализације у архиву и заштита архивске грађе / Предраг Видановић. – Напомене уз текст. – Summary.
У: Год. 10, бр. 9–10 (2014), стр. 247–249.
164. ДВА документа с краја XVIII века из збирке Вариа историјског архива у Зајечару / [приредила] Надежда Педовић. – Факсимили. – Summary.
У: Год. 2, бр. 2 (2004), стр. 45–51.
165. ЈАНУЗИ, Агим
Канцеларијско пословање као обавеза регистратура у пракси / Агим Јанузи. – Напомене уз текст. – Summary.
У: Год. 10, бр. 9–10 (2014), стр. 241–245.
166. Модернизација и унапређење архивске службе / Агим Јанузи.
У: Год. 3, бр. 3 (2005), стр. 113–116.
167. Политичке организације у стварању архивске грађе и регулатива / Агим Јанузи. – Напомене уз текст. – Summary.
У: Год. 4, бр. 4 (2006), стр. 161–165.
168. Техничка документација као врста архивске грађе у регистратурама и њена регулатива / Агим Јанузи. – Напомене уз текст.
У: Год. 5, бр. 5 (2007), стр. 83–86.
169. ЖИВКОВИЋ, Драган
Нешто о преузимању архивске грађе из регистратура / Драган Живковић, Агим Јанузи. – Напомене уз текст.
У: Год. 2, бр. 2 (2004), стр. 181–182.
170. Разграничење надлежности између архивских установа и других субјеката и евидентирање регистратура, архивске грађе и регистратурског материјала / Драган Живковић. – Напомене уз текст. – Summary.
У: Год. 4, бр. 4 (2006), стр. 167–170.
171. ЈАНКОВИЋ, Зоран
Матичне књиге рођених, венчаних и умрлих општина Зајечар, Књажевац и Бољевац : (1837 – 1950) / Зоран Јанковић. – Илустр.
У: Год. 6, бр. 6 (2010), стр. 15–20.
172. КОЛАЈ, Ирена
Из збирке тапија на османском језику / Ирена Колај. – Напомене уз текст. – Факсимил. – Резиме на енгл. језику.
У: Год. 7, бр. 7 (2011), стр. 17–20.
173. КРУСТЕВА, Светлана
[Педесет]
50 години държавен архив – Видин / Светлана Крустева. – Фотогр.
У: Год. 6, бр. 6 (2010), стр. 137–140.

174. ПЕДОВИЋ, Надежда
Архивски фонд Црноречко Окружно начелство – Зајечар 1834 – 1896. Историјска белешка, регеста / Надежда Педовић – Напомене уз текст. – Summary.
У: Год. 4, бр. 4 (2006), стр. 121–140.
175. Регеста архивског фонда „Начелство округа тимочког – Књажевац“ / Надежда Педовић. – Summary.
У: Год. 6, бр. 6 (2010), стр. 21–26.
176. ПЕЈИН, Јован
Јован С. Поповић, Правни систем заштите архивске грађе и регистратурског материјала и начин канцеларијског пословања на нивоу Државне заједнице Србије и Црне Горе и република Србије и Црне Горе, Београд, 2003 / Јован Пејин. – Приказ.
У: Год. 4, бр. 4 (2006), стр. 195–196.
177. Славица Матејић, Партијска организација у удружењу књижевника Србије од 1954–1960. године у фонду Градског комитета, [Шабац, 2005] / Јован Пејин. – Приказ.
У: Год. 4, бр. 4 (2006), стр. 197–200.
178. ПОТИЋ, Иван
Надежда Педовић, приређивач: Водич кроз архивску грађу Историјског архива „Тимочка крајина“, Зајечар, 2010 / Иван Потих. – Илустр. – Приказ.
У: Год. 7, бр. 7 (2011), стр. 9–11.
179. Школа архивистике за основце / Иван Потих. – Фотогр.
У: Год. 8, бр. 8 (2013), стр. 157–158.
180. РАЈКОВИЋ, Љубиша
Својеврсна, корисна и умешно написана књига / Рајковић Љубиша. – Приказ: (Надежда Педовић, Водич Историјског архива „Тимочка крајина“ у Зајечару ИА „Тимочка крајина“, Зајечар, 2010).
У: Год. 8, бр. 8 (2013), стр. 187–188.
181. ЋИРИЋ, Миљан
Среско начелство Бољевац : регеста / Миљан Ћирић. – Фотогр. – Напомене.
У: Год. 3, бр. 3 (2005), стр. 77–81.

930.85 Културна историја

182. МИЛОВАНОВИЋ, Лепосава
Први контакт са Николом Пашићем Млађим / Лепосава Миловановић. – Илустр. – Напомене уз текст. – Summary.
У: Год. 5, бр. 5 (2007), стр. 185–188.
183. МИЛОШЕВИЋ Мицић, Милена
Студија случаја уметничке заоставштине Симе Жикића – Цртежи. – Напомене уз текст. – Резиме на енгл. језику.
У: Год. 8, бр. 8 (2013), стр. 109–128.

930.85(497.1) Македонија – Културна историја

184. ЈОСИМОВСКА, Елена

Драги Комарчић из Зајечара, део тима прве опере у Штипу / Елена Јосимовска. – Напомене уз текст. – Резиме на енгл. језику.
У: Год. 8, бр. 8 (2013), стр. 129–132.

94(497.11) Историја Србије

185. АНДРЕЈИЋ, Живојин

Нова сазнања о српском кнезу Строимиру из IX–X века на основу „архивског записа“ са његовог златног печатњака / Живојин Андрејић. – Илустр. – Напомене уз текст. – Резиме. – Summary.
У: Год. 5, бр. 5 (2007), стр. 125–135.

186. ВОЈВОДИЋ, Михаило

Стојанчевићеви оригинални научни радови / Михаило Војводић. – Приказ: Владимир Стојанчевић, Из прошлости Тимочке крајине, [Зајечар, 2004].
У: Год. 2, бр. 2 (2004), стр. 184–186.

187. ИВАНОВИЋ, Исидора

Приказ документа књажеске канцеларије упућен црноречком Окружном начелству / Исидора Ивановић. – Факсимил. – Напомене уз текст. – Summary.
У: Год. 5, бр. 2 (2007), стр. 11–14.

188. ЈАНКОВИЋ, Зоран

Сто година од почетка Великог рата : (1914 – 2018.) / Зоран Јанковић. – Скица. – Фотогр. – Summary.
У: Год. 10, бр. 9-10 (2014), стр. 71–74.

189. ЈАНУЗИ, Агим Ј.

Писмо управника Куле (Али-Ризе ефендије), као одраз српско-бугарских односа 1862. године / Агим Ј. Јанузи. – Илустр. – Факсимили. – Напомене уз текст. – Summary.
У: Год. 5, бр. 5 (2007), стр. 15–20.

190. КРЕСТИЋ, Василије

Дубока и неизбрисива бразда у нашој науци / Василије Крестић. – Приказ: Владимир Стојанчевић, Из прошлости Тимочке крајине, [Зајечар, 2004].
У: Год. 2, бр. 2 (2004), стр. 183–184.

191. КРСТИЋ, Дејан

Четири документа из политичке и друштвене прошлости села Врбице / Дејан Крстић. – Напомене уз текст. – Факсимили. – Резиме на енгл. језику.
У: Год. 7, бр. 7 (2011), стр. 77–85.

192. ЛИЛИЋ, Борислава

Српско-руска војна сарадња у пределу Гургусовца и горњег Тимока / Борислава Лилић. – Напомене уз текст. – Summary.
У: Год. 1, бр. 1 (2003), стр. 123–127.

193. ПЕЛИН, Јован
Василије С. Матић – Непознати 27. март, Нови Сад, 2004 / Јован Пејин. – Приказ.
У: Год. 3, бр. 3 (2005), стр. 153–154.
194. ПЕДОВИЋ, Надежда
Миграције и пребези становништва из Видинског санџака у Србију и миграције српског становништва у XIX веку у документима архивског фонда „Начелство округа Црноречког – Зајечар“ : (1839 – 1896) / Надежда Педовић. – Напомене уз текст. – Summary.
У: Год. 10, бр. 9–10 (2014), стр. 127–130.
195. Српско-турски ратови 1876-1878 на територији Књажевца и околине у документима фонда „Начелство округа књажевачког“ – Књажевац / Надежда Педовић. – Напомене уз текст. – Summary.
У: Год. 1, бр. 1 (2003), стр. 35–39.
196. Сто осамдесет година година ослобођења Тимочке крајине : 1833 – 2013 / Надежда Педовић, Миљан Ћирић.
У: Год. 10, бр. 9-10 (2014), стр. 265–268.
197. ПЕТКОВИЋ, Ања
Бугарска окупација Зајечара у Првом светском рату од 1915. до 1918. / Ања Петковић, Милан Величковић. – Фотогр. – Напомене уз текст. – Резиме на енгл. језику.
У: Год. 8, бр. 8 (2013), стр. 181–186.
198. РАДОЈЧИЋ, Милорад
Учитељ Михаило Ступаревић, један од организатора и вођа Тимочке буне / Милорад Радојчић. – Фотогр. – Напомене уз текст. – Summary.
У: Год. 4, бр. 4 (2006), стр. 41–60.
199. СРБИЈА на крају рата : обилазак Источне Србије 21. – 24. октобра, 1945 / [приредио] Момчило Павловић. – Напомене уз текст. – Резиме. – Summary.
У: Год. 5, бр. 5 (2007), стр. 37–48.
200. СТАНОЈЛОВИЋ, Нинослав
Војни губици Црноречког округа у Другом српско-турском рату 1877–1878. године / Нинослав Станојловић. – Напомене уз текст. – Summary.
У: Год. 6, бр. 6 (2010), стр. 27–32.
201. СТОГОДИШЊИЦА Првог српског устанка 1904. године : документи зајечарског и књажевачког краја / [приредили] Љубодраг Поповић, Мирољуб Јовановић. – Напомене уз текст. – Summary.
У: Год. 2, бр. 2 (2004), стр. 35–44.
202. СТОЈАНЧЕВИЋ, Владимир

Кнез Милошеви депутати видинском везиру, поводом исплате заосталих пореских обавеза становништва Тимочке крајине пред ослобођење 1833. године / Владимир Стојанчевић. – Факсимили.
У: Год. 6, бр. 6 (2010), стр. 11–14.

- 203.** ТИМОЧАНИ у балканским ратовима кроз документа историјског архива „Тимочка крајина“ Зајечар / [приредио] Миљан Ћирић. – Фотогр. – Напомене уз текст. – Резиме на енгл. језику.
У: Год. 8, бр. 8 (2013), стр. 29–36.

94(=411.16)(497.11) Јевреји у Србији

- 204.** ЈАКОВЉЕВИЋ, Биљана
Први светски рат и српски Јевреји / Биљана Јаковљевић. – Напомене уз текст. – Summary.
У: Год. 10, бр. 9–10 (2014), стр. 63–69.

РЕГИСТАР АУТОРА

А

АНДРЕЕВА, Ренета 148
АНДРЕЈИЋ, Живојин 156, 185
АНТОНИЈЕВИЋ Ненад 44, 45

Б

БЛАГОЈЕВИЋ, Божидар 67
БОШКОВИЋ, Лелица 46, 162
БРАНКОВИЋ, Миланче 77, 143

В

ВЕЛИЧКОВИЋ, Милан 197
ВЕЛОЈИЋ, Миодраг 25, 53, 54, 59, 105
ВЕЉКОВИЋ, Стеван 101, 106
ВИДАНОВИЋ, Предраг 163
ВИДЕНОВИЋ, Тихана 21
ВОЛИНОВИЋ, Станиша 124, 125
ВОЈВОДИЋ, Михаило 186

Г

ГАЦОВИЋ, Славољуб, прир. 22
ГАШИЋ, Ранка 68

Д

ДИМИТРИЈЕВИЋ, Љутица 37
ДИМИТРИЈЕВИЋ, Миодраг 96

Ђ

ЂОРЂЕВИЋ, Бобан 1

Ж

ЖИВКОВИЋ, Гордана 65, 71
ЖИВКОВИЋ, Драган 169, 170
ЖИВКОВИЋ, Бранка Мирјачић в.
МИРЈАЧИЋ Живковић, Бранка

ЖИВКОВИЋ Христић, Зоран 153

И

ИВАНОВИЋ, Исидора 187
ИГЊАТОВИЋ, Ђорђе 52

Ј

ЈАНКОВИЋ, Бобан 51
ЈАНУЗИ, Агим 95, 115, 116, 144, 165–169, 189
ЈАКОВЉЕВИЋ, Биљана 204
ЈАКОВЉЕВИЋ, Ранко 33, 37, 112–114
ЈАНКОВИЋ, Зоран 18, 19, 40, 47, 78, 136, 171, 188

ЈАНКОВИЋ, Миодраг 56, 142
ЈЕВТИЋ, Мирољуб 43
ЈОВАНОВИЋ, Божин 93, 157
ЈОВАНОВИЋ, Мирољуб, прир. 201
ЈОВЕЉИЋ, Маријана 50
ЈОВИЋ, Небојша 121
ЈОСИМОВСКА, Елена 184

К

КАРАБАШЕВИЋ, Невена 83
КОЛАЈ, Ирена 41, 172
КРЕСТИЋ, Василије 190
КРСТИЋ, Дејан 34, 94, 191
КРСТИЋ, Дејан, прир. 55, 57, 58, 64
КРУСТЕВА, Светлана 173

Л

ЛАЈКОВИЋ, Сергије 81

ЛАЛОВИЋ, Анка 89
 ЛИЛИЋ, Борислава 35, 111, 158, 159, 192
 ЛУКИЋ, Славко 59
 ЛУКИЋ, Славољуб 60
М
 МАКСИМОВИЋ, Стефан [и фотогр.] 88
 МАНЧИЋ, Тихана в. ВИДЕНОВИЋ, Тихана
 МИЈАЈЛОВИЋ, Андријана 26
 МИЛИЋ, Исидора 30, 61
 МИЛОВАНОВИЋ, Лепосава 98, 147, 182
 МИЛОВАНОВИЋ, Лепосава, прир. 90, 150
 МИЛОСАВЉЕВИЋ, Љубица 92
 МИЛОШЕВИЋ, Жарко 62
 МИЛОШЕВИЋ Мицић, Милена 102, 183
 МИРЈАЧИЋ Живковић, Бранка 126
 МИРКОВИЋ, Борко 63
 МИТРАШИНОВИЋ, Драгана 41
 МИХАЈЛОВА, Аљона 49
 МИХАЈЛОВИЋ, Мара 93
 МИЦИЋ, Милена Милошевић в. МИЛОШЕВИЋ Мицић, Милена
Н
 НАДОВЕЗА, Бранко 36, 146
 НИКОЛИЋ, Љиљана 127
 НОВАКОВА, Марија 149
П
 ПАВЛОВИЋ, Живојин 99
 ПАВЛОВИЋ, Момчило, прир. 199
 ПАВЛОВИЋ, Трифун 140
 ПАУНОВИЋ, Петар 69, 72, 73, 76, 107
 ПЕДОВИЋ, Надежда 23, 39, 108, 137, 152, 161, 174, 175, 194–196
 ПЕДОВИЋ, Надежда, прир. 164
 ПЕЈИН, Јован 20, 100, 145, 176, 177, 193
 ПЕТКОВИЋ, Ања 197

ПЕТРОВИЋ, Љиљана 128
 ПЕТРОВИЋ, Љубомир 74
 ПОГАРЧИЋ, Нина 87
 ПОПОВИЋ, Љубодраг, прир. 38, 201
 ПОТИЋ, Иван 16, 31, 104, 138, 139, 178, 179
 ПОТИЋ, Иван, прир. 17
 ПРВУЛОВИЋ, Драгослав 64
Р
 РАДОВАНОВИЋ, Бориша 48
 РАДОЈЧИЋ, Милорад 134, 160, 198
 РАЈКОВИЋ, Љубиша 27, 66, 75, 79, 82, 97, 103, 109, 122, 129, 180
С
 СТАНКОВИЋ, Миодраг 86
 СТАНОЈЛОВИЋ, Нинослав 200
 СТОЈАНОВИЋ, Драган 130
 СТОЈАНЧЕВИЋ, Видосава 70
 СТОЈАНЧЕВИЋ, Владимир 110, 123, 131, 135, 154, 155, 202
Т
 ТОДОРОВИЋ, Марко 29
 ТОДОРОВИЋ, Миодраг 28, 29
 ТОДОРОВИЋ, Стефан 24
 ТОДОРОВИЋ, Стојан 117
 ТОМИЋ, Срђан 119, 120
Ћ
 ЋИРИЋ, Миљан 32, 42, 84, 141, 181, 196
 ЋИРИЋ, Миљан, прир. 85, 91, 203
У
 УРОШЕВИЋ, Драган, прир. 118
Ф
 ФИЛИМОНОВИЋ, Драгиша 71
Х
 ХАЈДУКОВИЋ, Лука 132
 ХРИСТИЋ, Зоран Живковић в. ЖИВКОВИЋ, Христић Зоран
Ц
 ЦЕКОВИЋ, Миодраг 133

РЕГИСТАР ИМЕНА

А

АЛИ Риза, 189
АНТИЋ, Сузана 109
БЕГОВИЋ, Видосава 152
БОГДАНОВ, Гришка 66
БОГОСАВЉЕВИЋ, Адам 118
БОГДАНОВ, Игор 66

В

ВАСИЋ, Павле 98
ВЕЛИМИРОВИЋ, Надежда 151
ВЕЛИМИРОВИЋ, Петар 137
ВЕЉКОВИЋ, Стеван 81
ВИТАНОВЦИ, породица 119
ВУЈИЋ, Мелентије 134

Д

ДАЦОВИЋ, Сава Ж. 121
ДИМИТРИЈЕВИЋ, Љутица 37

Ђ

ЂУРЂЕВИЋ, Миодраг 79

Ж

ЖИВАНОВИЋ, Јеремија 124, 125
ЖИКИЋ, Александар 27
ЖИКИЋ, Сима 102, 183

И

ИЛИЋ, Драгослав 131
ИЛИЋ, Лаза 146

Ј

ЈАКОВЉЕВИЋ, Душан
ЈОВАНОВИЋ, Божин 79, 117
ЈОВАНОВИЋ, Мића 66

К

КАЗИМИРОВИЋ, Радован 37
КАЛЧЕВИЋ, Радмилко 82
КАНИЦ, Феликс 116
КАРАЂОРЂЕ 158
КАРАЂОРЂЕВИЋ, породица 156
КОМАРЧИЋ, Драги 184

Л

ЛАЈКОВИЋ, Сергије 133
ЛИЛИЋ, Борислава 153
ЛУБУРИЋ, Андрија 156

М

МАТЕЈИЋ, Славица 177
МАТИЋ, Василије С. 193
МАШИЋИ, браћа 140
МИЛОШЕВИЋ, Павле 81, 97
МИТРОВИЋ, Момчило 39

МИШКОВИЋ, Јован, генерал 111, 123

ОБРЕНОВИЋ, Милош, кнез 202

Н

НОВАКОВИЋ, Доситеј 135

П

ПАВЛОВИЋ, Видоје 86
ПАВЛОВИЋ, Драгољуб М. 155
ПАВЛОВИЋ, Живојин 105
ПАВЛОВИЋ, Јордан Ј. 105, 108
ПАВЛОВИЧ, Анатолиј Баев 150
ПАНАЈОТОВИЋ, Раде 1
ПАНТЕЛИЋ, Душан 154
ПАСКИН, Жул 148
ПАУНОВИЋ, Петар 67
ПАПАЗОГЛУ, Драган 158
ПАШИЋ, Никола 36, 136, 138
ПАШИЋ, Никола Млађи 182
ПЕДОВИЋ, Надежда Ј. 75, 122, 178, 180

ПЕТРОВИЋ, Маринко 159

ПЕТРОВИЋ, Мита 159

ПЕТРОВИЋ, Светомир 129, 130

ПОПОВИЋ, Јован С. 176

ПОПОВИЋ, Страхинја 39

ПУПИН, Михајло 145

Р

РАЈКОВИЋ, Љубиша 100

РАМАДАНОВИЋ, Љубомир 142

С

СИМИЋ, Стојан 101, 103

СИМИЋ, Зоран 130

СМИЉАНИЋ, Радомир 145

СТАНКОВИЋ, Владимир 99, 126–128

СТАНКОВИЋ, Душан 81

СТАНОЈЕВИЋ, Аца 157

СТАНОЈЕВИЋ, Ђорђе 143

СТАНОЈЕВИЋ, Маринко 122

СТОЈАНЧЕВИЋ, Владимир 81, 186, 190

СТРОИМИР, кнез 185

СТУПАРЕВИЋ, Михаило 198

СФОРЦА, Карло 138

Т

ТЕСЛА, Никола 144

ТИТО, Јосип Броз 79

У

УЗУНИ, фамилија 120

Ф

ФРАНАСОВИЋ, породица 114

Ц

ЦОЛОВИЋ, Никола 141, 160

РЕГИСТАР АУТОРА СЛИКА, ЦРТЕЖА, ГРАФИКА, ДИЗАЈНА, СКУЛПТУРА

Ж

ЖИКИЋ, Сима [Цртежи] бр. 8, стр. 111, 115, 117, 118, 120, 122, [Цртежи] бр. 9–10, стр. 39, 41, 47, 48

Ј

ЈОВАНОВИЋ, Слободан [Цртеж] бр. 5, стр. 93

К

КОДЖАМАНОВ, Тихомир [Слика] бр. 8, стр. 143, 144

КОРУНОВИЋ, Момир [Скулптура] бр. 9–10, стр. 180

П

ПЕДОВИЋ, Драган [Цртеж] бр. 1 стр. 28, предња стр. кор. листа, бр. 2, предња и задња стр. кор. листа, бр. 3, предња и задња стр. кор. листа, бр. 4, предња и задња стр. кор. листа, бр. 5, предња и задња стр. кор. листа, бр. 6, предња и задња стр. кор. листа, бр. 7, предња и задња стр. кор. листа, бр. 8, предња и задња стр. кор. листа, бр. 9–10, предња и задња стр. кор. листа

С

СТАНКОВИЋ, Милић [Слика] бр. 9–10, стр. 89

Ф

ФРАНОСОВИЋ, Димитрије [Скулптура] бр. 8, стр. 105

РЕГИСТАР АУТОРА ФОТОГРАФИЈЕ

А

Аноним бр. 3, стр. 34, 35, 85–90, 105, 131, 132, 136, 139, 140, бр. 4, стр. 26, 53, 63–65, 67–69, 100, 107–111, 114, 120, 146, 166, 173, бр. 5, стр. 67–70, 178, бр. 6, стр. 128, 139, 140, 153, бр. 7, стр. 113, 175, бр. 8, стр. 46–51, 68, 82, 100, 102, 134–136, бр. 9–10, стр. 21–28, 43, 44, 73, 84, 88, 90, 91, 94–96, 154, 179, 183–189, 199–202, 246, 286, 290

В

ВЕЛОЈИЋ, Миодраг бр. 3, стр. 87, 91, бр. 4, стр. 107

ВИРТ, Јосип бр. 9–10, стр. 201

Г

ГАЦОВИЋ, Славољуб бр. 2, стр. 78, 80, 81

Ј

ЈАНУЗИ, Агим бр. 3, стр. 56, 62, 82, 120, бр. 4, стр. 174, 182–186, бр. 5, стр. 28, 64, 82, 88, 136, 160, 196, 202, 226, бр. 8, стр. 108, 157, 158, 180, бр. 9–10, стр. 10, 12, 30, 52, 70, 91, 240, 250

К

КРСТИЋ, Здравко бр. 3, стр. 94, 97, 109

М

МАКСИМОВИЋ, Стефан бр. 7, стр. 146–156

П

ПРВУЛОВИЋ, Драгослав 3 (2005), стр. 105

УДК 316.7(497.11-11Зајечар)"2019"

ИВАН ПОТИЋ, дипломирани виши библиотекар
Историјски архив „Тимочка крајина“ Зајечар

КУЛТУРНА ХРОНИКА ГРАДА ЗАЈЕЧАРА ЗА 2019. ГОДИНУ

Новогодишња ноћ у Зајечару дочекана је наступом оркестра Златне трубе, младе зајечарске певачице Милице Илић и концерт поп звезде Наташе Беквалац. Уз ватромет у поноћ, окупљене је поздравио зајечарски градоначелник Бошко Ничић.

Доктору Петру Пауновићу је на 142. састанку Секције за историју медицине Српског лекарског друштва уручена награда „др Владан Ђорђевић“ за животно дело и трајан допринос проучавању историје медицине. Планирано је да у јануару у зајечарској библиотеци др Петар Пауновић одржи предавање о теми „Ученик учитељу: др Милорад Драгић – активности на подручју Тимочке крајине или како сам постао историчар медицине“.

Свечано су обележени Бадњи дан и Божић. Окупљеном народу се приликом налагања бадњака, обратио протонамесник Зоран Голубовић, док се свим православним хришћанима Епархије тимочке Божићном честитком обратио Епископ тимочки Иларион.

Вече посвећено бившем гимназијском професору и саветнику за српски језик при Школској управи Зајечар, Владимиру Станковићу, који је преминуо почетком ове године, одржано је 11.1.2019. године у Матичној библиотеци „Светозар Марковић“. О Станковићу су говорили књижевници Милош Петковић, Иван Поттић и Љубиша Рајковић Кожељац, као и редитељ Владимир Лазић.

Народни музеј Зајечар ће у Штутгарту, на Сајму туризма, представити пројекат „Sditoroman“. Финансирала га је Извршна агенције за мала и средња предузећа Европске комисије, а односи се на „Руту римских императора“ и „Дунавску винску руту“.

Светосавска академија одиграна је у Позоришту Тимочке крајине „Зоран Радмиловић“. По тексту Милоша Црњанског, у адаптацији Ивана Поттића и режији Стевана Д. Јовановића, зајечарски глумци Ана Бретшнајдер, Милош Танасковић и Предраг Грбић извели су одговарајући програм, посвећен највећем српском светитељу. Програм је праћен наступом Хора Саборног храма рођења Пресвете Богородице. У зајечарском музеју је, истим поводом, било приређено поетско вече ученика, а подељене су и награде на ликовном и литерарном конкурсима.

Изложба ауторке Тимке Алихоџић под називом „Испричаћу ти причу“, Археолошког музеја из Задра, отворена је у галерији зајечарског музеја 5. фебруара.

Мјузикл „Цигани лете у небо“, Народног позоришта Ниш, у режији Десимира Станојевића, изведен је поводом 72. годишњице постојања зајечарског театра, док су радницима Народног позоришта Тимочке крајине – Центра за културу „Зоран Радмиловић“ уручене награде за 10, 20 и 35 година рада.

Ученици зајечарске Гимназије Милица Ристић, Мила Цветковић и Мирољуб Милутиновић, заједно са професорком француског језика Иваном Радичевић, учествовали су на Међународном позоришном фестивалу за гимназијалце, који се одржава у Сан Малоу.

Изложба фотографија и документа под називом „Римски цареви рођени на данашњем тлу Србије“, професора економије из Бољевца, Живомира Тасића, отворена је у галерији Историјског архива „Тимочка крајина“ у Зајечару.

У Омладинском центру у Зајечару одржан је концерт за прерано преминулог зајечарског музичара Бранислава Николића Флоксија, док је у Позоришту одржан хуманитарни концерт за Немању Јовановића.

Организатори зајечарске Гитаријаде објавили су да ће на отварању, 27. јуна, наступити британски бенд Whitesnake.

Иако је Филозофска школа „Felix Romuliana“ почела са радом 1993. године, оснивачки акти о раду школе, уговор и правилник донети су 18. фебруара 2019. године. Њих су, у име домаћина, Града Зајечара, потписали управник Позоришта у Зајечару Владимир Ђуричић и директор Центра за примењену филозофију и друштвена истраживања др Миленко Бодин.

На Сајму туризма у Београду представљена је и Туристичка организација Града Зајечара.

Изложба Народног музеја Зајечар „Мила моја – дечије играчке од праисторије до данас“, настала као производ заједничке сарадње шест зајечарских музеја, представљена је, након Зајечара, публици у Јагодини, Књажевцу, Неготину, Сремској Митровици и Пожаревцу.

Историјски архив „Тимочка крајина“ у Зајечару представио је изложбу вишег кустоса Завичајног музеја Књажевац Милене Милошевић Мицић под називом „Из ратног дневника 1914-1918“, инспирисану дневником Стојана Ј. Јевтића, учесника Првог светског рата. На отварању су поред ауторке говорили и директор зајечарског архива Велибор Тодоров, као и Александар Ристић, в.д. директора књажевачког музеја. Изложба је организована и изведена уз подршку Министарства културе и информисања Републике Србије. Била је део обележавања стогодишњице од завршетка Великог рата. Истовремено носила је и ознаку европске Године културног наслеђа – 2018.

Пројекција документарног филма „Арсен, Карађорђевић“, као и предавање аутора Бошка Милосављевића, професора српског језика и књижевности, одржани су у читалишту Матичне библиотеке у Зајечару. У истом простору одржано је почетком марта предавање пуковника Слободана Цокића „Жене хероине Великог рата“.

Поново је покренут, након две године паузе, билтен Глас спорта, што је обележено у Спортском савезу Града Зајечара промовисањем новог броја, на шестогодишњицу од почетка издавања. Уредник Никола Павловић и председник Спортског савеза Драгиша Симоновић истакли су значај билтена за информисање јавности о спортским дисциплинама на територији нашега града.

Премијерно је изведена представа „Блискост“ зајечарског театра.

Осмомартовска дружења организована су у Матичној библиотеци (Уз кафу о жени) и зајечарском позоришту (Деско Станојевић – Дамама на дар).

У читалишту Матичне библиотеке „Светозар Марковић“ представљено је репринт издање књиге „Историја 20. пешадијског пука“, за коју је предговор написао пуковник Слободан Ђукић, а као приређивач се потписује Јелица Илић, кустос-историчар Народног музеја у Зајечару. Књига бележи судбину пука, који је ушао у састав Тимочке дивизије по објави рата и учествовао у одлучујућим биткама (Церска, битка на Дрини, Колубарска битка). На промоцији је, осим Јелице Илић и пуковника Ђукића, учествовала и Александра Пећинар, доктор историјских наука.

Тимочки културни клуб Зајечар организовао је 21. марта књижевно вече под називом „Дневник поезије“, поводом Светског дана поезије. На књижевној вечери, у

Госторпримници, своје песме читали су зајечарски песници Младен Шљивовић, Стеван Д. Јовановић и Иван Потих.

Промоција књиге Филипа Пауњеловића под називом „Традиционална култура Влаха Црноречја“ представљена је у Матичној библиотеци „Светозар Марковић“ у Зајечару. О књизи је, осим аутора, говорио и др Дејан Крстић, а инструменталне деонице свирао Стефан Радовановић.

Поводом 1. априла представљена је књига „Главоломке тимочких афористичара и хумориста“ Миодрага Цековића у издању Народног позоришта Тимочке крајине Центра за културу „Зоран Радмиловић“. На промоцији, у холу Позоришта, су, осим аутора, говорили и рецензент Живојин Денчић и афористичар Милен Миливојевић, док је афоризме читао глумац Бранислав Мијатовић.

Зајечарски гимназијалци представили су се француској публици на фестивалу ревијалног карактера у граду Сен Мало, комедијом „Рондо за две сестре“, Бранислава Јанковића, адаптираном од стране Иване Радичевић, професорке француског језика.

Драмско-луткарска дружина ОШ „Десанка Максимовић“ освојила је на Фестивалу ЛУТВИД ФЕСТ у Бијељини чак 8 (5 првих) награда за представу „Књига о џунгли“. На фестивалу су учествовале школе из Републике Српске, Црне Горе и Србије.

Поводом Дана архива, 15. априла у галерији Историјског архива „Тимочка крајина“ у Зајечару отворена је изложба докумената и фотографија под називом „Периодика Историјског архива у Зајечару 1852-2019.“ Аутори изложбе, архивски саветник Агим Јанузи и виши библиотекар Иван Потих, истакли су вредност библиотечког фонда представљајући на 24 паноа највреднију периодику која се чува у депоима архива, док је изложбу отворио виши билиотекар Боривоје Ђорђевић из Матичне библиотеке „Светозар Марковић“.

Дечији позоришни фестивал „ЗајеЧар“, који се одржава 10. пут, трајао је од 18. до 23. априла 2019. године и на њему је било изведено осам представа, укључујући театре из Бугарске, Хрватске, Француске и НР Кине. Председник Вукове задужбине, др Миодраг Матицки, отворио је фестивал, а новина је титл за представе на бугарском, односно - кинеском језику. Победник дечјег фестивала је Позориште лутака Ниш за представу „Легенда о месечевој принцези“ у режији Давида Алића.

У зајечарском музеју отворена је изложба „Седам миленијума трајања“, сачињена од прегача из етнолошке збирке Народног музеја у Пожаревцу. Аутор изложбе је етнолог Јелица Ђокић.

Клуб културе у Котлујевцу промовисао је шестоброј „Развитка“ и представио Годишњак Народног позоришта Тимочке крајине Центра за културу „Зоран Радмиловић“ Зајечар за 2018. годину.

Поводом Светског дана књиге и ауторских права, у Матичној библиотеци „Светозар Марковић“ у Зајечару одржане су промоције књига „Исток српске поезије“, приређивача Власте Младеновића (Неготин) и „Сабраних дела Гордане Тодоровић“, које је приредила Милица Миленковић из Сврљига. Антологија у којој су представљени песници Тимочке крајине садржи и песме Зајечараца Томислава Мијовића, Милоша Петковића, Ивана Потиха и Саше Јеленковића. О књигама је осим поменутих приређивача говорио и управник неготинске библиотеке „Доситеј Обрадовић“ Милорад Грбовић. У истом простору, представљена је, поводом 50 година рада познатог грнчара, и књига „У свету занатства и уметности – грнчар Велимир Ђорђевић“. Приредили су је етнолог др Дејан Крстић и виши библиотекар Матичне библиотеке у Зајечару Виолета Станковић Анђелковић. На промоцији је говорио и проф. др Драгољуб Ђорђевић.

У Народном музеју Зајечар одржани су програми под називом „Музеји за 10“, што је национална музејска иницијатива која треба да обухвати Међународни дан музеја (18.5.), Европску ноћ музеја и Националну недељу музеја. Музејски програм, тим поводом био је разноврстан и богат, од дечијих луткарских представа, преко музејских изложби (Мозаички код, Ромулина кућа од Диониса до Христа) и предавања из музеологије (мр Драган Булатовић) до концертних извођења.

Промоцијом књиге о индустријалцу и политичару Ђорђу Генчићу, приређивача архивског саветника Агима Јанузија и Велибора Тодорова, Историјски архив у Зајечару започео је богату активност на пољу издаваштва у овој години. О књизи – зборнику важних и необјављених докумената о Генчићу - осим аутора, говорио је и рецензент, бивши директор Архива Југославије Миладин Милошевић, као и бивши директор зајечарског архива и музеја, археолог Бора Димитријевић.

Матична библиотека „Светозар Марковић“ угостила је доцента др Јелену Петковић са Депертмана за социологију Филозофског фалуктета у Нишу, која је у кампањи „ЕУ за тебе“, одржала предавање о теми „Култура Србије између традиције и модернизације“.

Фестивал младих песника, 34. по реду, одржан је од 23. до 25. маја 2019. године, уз долазак истакнутих песника Драгана Јовановића Данилова, гостовање Бојане Стојановић Пантовић, представљање словеначког песника Петера Семолича, Дерека Волкота (Марјан Чакаревић и Ален Бешић), норвешког песника Лаш Соби Кристенсена, радионице креативног писања поезије и промоцију књиге прошлогодишње победнице Анастасије Стоиљковић „Свакодневна антика“. Фестивал је отворио познати дечји песник Љубивоје Ршумовић, а за најбољег, по оцени жирија проглашен је Лука Бољевић из Црне Горе, док је награду „Сергије Лајковић“ добио часопис „Браничево“ из Пожаревца.

У Сцена бару у Зајечару у организацији Тимочког културног клуба одржана је 21. маја трибина под називом „Разговори о музици: турбо фолк или рок?“. Учествовали су публициста и адвокат Зоран Алексић, певачица и наставник Александра Стојановић и етнолог и музичар Милош Јаковљевић. Модератор је био Стеван Д. Јовановић, наставник, музичар и песник.

Књига „Средњевековни манастири и цркве Црне Реке“, аутора др Драгана Мишића и др Гордана Бојковића представљена је у читалишту Матичне библиотеке у Зајечару. Зајечарска библиотека је у јуну била и домаћин Горану Јанићијевићу, који је одржао предавање о повезаности књижевности и ликовне уметности, под називом „Читање слика: Сликаство импресионизма на основу књижевног опуса Емила Золе“.

У зајечарском позоришту гостовао је гитарско-певачки дуо из шездесетих година 20 века, Влада и Бајка.

У галерији Историјског архива у Зајечару промовисано је ново издање Историјског архива „Тимочка крајина“, књига „Попис становништва окружја Црноречког и Крајинског из 1863. године“. О књизи су осим приређивача ове публикације, Агима Јанузија, Зорана Јанковића и Драгана Живковића, говорили и директор Велибор Тодоров и др Миодраг Велојић, рецензент овог издања.

Зајечарски Дечији центар учествовао је на Змајевим дечјим играма у Новом Саду, док је њихов Драмски студио боравио на Косову. На Фестивалу „Биберче“, од 14. до 16. јуна 2019. године одиграна је представа „Распевани свињар“. Музичко-сценску радионицу одржала је Марија Марковић и Владимир Петковић.

Књига „Ђорђе Генчић (1861-1938) : политичар и индустријалац“, издање Историјског архива у Зајечару, промовисана је у Удружењу књижевника Србије у Француској 8, а потом и у родном месту познатог политичара, Великом Извору. Публикација, објављена поводом осамдесетогодишњице од смрти Генчића, објављена

је уз подршку Министарства културе РС, а њени приређивачи су архивски саветник Агим Јанузи и директор архива Велибор Тодоров.

На археолошком локалитету Феликс Ромулијана, 19. јуна 2019. председник Српског археолошког друштва Адам Црнобрња одржао је предавање под називом „Подизање свести о значају археолошког наслеђа“. Презентована је апликација „Холоград“. Свирао је кавалиста Милош Јаковљевић. Представљен је пројекат „Сдитороман“ и одржан концерт ученика Музичке школе „Стеван Мокрањац“.

У зајечарском музеју отворена је изложба академског сликара и чланице УЛУС-а Снежане Вујовић Николић под називом Морфејева посета.

Светски дан музике обележен јеконцертом ученика Музичке школе на градском тргу у Зајечару и концертом оперске певачице Јадранке Јовановић на касноантичком локалитету Феликс Ромулијана.

У Клубу културе у Котлујевцу представљена је књига Радована Калабића „Под прекорним погледом историје“.

Зајечарска Гитаријада одржана је у периоду од 27. до 29. јуна.2019. године, паралелно са Мото скупом. На овогодишњој Гитаријади није било најављених гостију из иностранства, британске групе Whitesnake, али су појавиле домаће снаге, Електрични Оргазам, Рибља чорба, Гоблини, Ван Гог, С.А.Р.С, гости из Македоније Влатко Стефановски и други домаћи бендови. Овогодишњи роконачелник био је Жика Јелић из YU групе.

„Еколошка истина“, изложба фотографија са тематиком заштите животне средине, по 14. пут одржана је у Радул беговом конаку у Зајечару.

Одржан је 4. по реду Outhide фестивал у Зајечару у периоду од 26. до 27. јула у Зајечару, у парк шуми Краљевица поред „Вешала“. На три стејца, дводневни програм укључује и графит зону, дневне активности са дејим програмом, а организован је и камп за посетиоце. Организатор је ТОЦ.

На Поповој плажи у Зајечару одржано је Вече севдаха.

У галерији Народног музеја отворена је изложба слика и скулптура Тамаре Недељковић Вукше и Марка Вукше.

На „Антика Фесту“, на касноантичком локалитету Феликс Ромулијана изведена је представа „Жене из Троје“, у режији Небојше Брадића и продукцији Народног позоришта Приштина, Позоришта „Зоран Радмиловић“ из Зајечара и Удружења „Дунавфест“. Изведене су представе „Опсада и пад Константинопоља“, у адаптацији Горана Марковића и „Одисеја“, у продукцији Аакадемији уметности из Тузле. На Фестивалу је представљена и књига „Метаархеологија“ Сташе Бабић. О новим позоришним праксама говорили су театролог Александар Милосављевић, критичар Ана Тасић, глумац Владо Керовић и Небојша Брадић.

Шести Камп класичне музике одржан је у Зајечару, од 14. до 20. августа. Приредили су га Удружење за развој културе и образовања Српски музички центар из Београда, Музичка школа „Стеван Мокрањац“, Народни музеј и Народно позориште Центар за културу „Зоран Радмиловић“. Окупило се педесетак полазника из Србије, Македоније, Словеније, Републике Српске, Федерације БиХ и Шпаније. Предавачи су били наши еминентни професори. Полазници кампа усавршавали су се у свирању својих инструмената (гитара, флаута, виолина, флаута, виолончело, виола, клавир).

Хуманитарни концерт зајечарских музичара приређен је у дворишту Дечијег центра у Зајечару, не би ли се средила бина за надолazeћи Међународни инклузивни фестивал дечијег и омладинског стваралаштва – Арт зона за све. Фестивал је одржан од 9. до 13. септембра у Зајечару.

На Ликовној колонији Гамзиград 2019, 26. по реду, учествовало је 12 сликара из Србије и Бугарске.

У галерији Народног музеја у Зајечару отворена је изложба „Из пера мајстора“ посвећена преминелом књажевачком уметнику, дизајнеру и илустратору Драгољубу Сандићу Сандију.

Зајечарски Камерни хор Лавиринт освојио је у конкуренцији хорова из Турске, Пољске, Мађарске, Данске, Македоније, Хрватске, Румуније, Македоније и Србије - трећу награду на Међународном хорском фестивалу, који је одржан у Охриду, у периоду од 22. до 26. августа 2019. године.

Међународна филозофска школа Феликс Ромулијана, 19. по реду, после једногодишње паузе, поново је почела са радом. На њој је ове године учествовао 31 предавач и 50 полазника из Србије, Македоније, Бугарске Грчке, Словеније, Хрватске, Немачке и Италије.

Скуп под називом „Др Петар Пауновић, село Рајац и Рајчани“ одржан је у сали Зајечарског управног округа, а на њему су говорили директор Музеја Неготин, Ивица Трајковић, др Љубиша Рајковић Кожељац, др Миодраг Тодоровић, др Драган Нешић, Божидар Благојевић, историчар Јелица Илић, Рајко Р. Каришић. Др Пауновић је добитник награде Секције за историју медицине Српског лекарског друштва „Др Владан Ђорђевић“, за животно дело и трајни допринос проучавању историје српске медицине.

Четврти фестивал хришћанске културе одржан је у Зајечару од 5. до 15. септембра 2019. године. Одржане су многобројне трибине, изложбе, представљене књиге (Звонари слободе - Михајло Пупин и Св. владика Николај Велимировић), фестивал документарног духовног филма (приказано 15 остварења), школа иконописа, као и концерти духовне музике. Новина је цез концерт посвећен филмским темама који је се одржан пред Гостопримницом, док су предавања др Драгослава Пузовића о 800 година аутокефалности СПЦ, као и предавања Драгослава Бокана и Мише Ђурковића (Од киборга до химере) одржана у црквеном дворишту. Фестивал је завршен концертом Београдског певачког друштва.

Фестивал Арт Зона у Зајечару, трећи по реду, одржан је у Дечијем центру у Зајечару.

У сали хотела „Хамбург“ одржана је промоција књиге др Славољуба Гацковића „Од повлашених Срба до влашког језика“, а о књизи су осим аутора говорили и др Анамари Сореску Маринковић и др Чедомир Чупић.

У зајечарском музеју је промовисана књига „Летопис Тимочке епархије 1934-2014.“ Ова импресивна монографија протејереја мр Игора Ивковића, у луксузној опреми и на квалитетном папиру, на изузетан начин представља све активности у Епархији у протеклих 80 година, али даје и нове, до сада мало познате податке. О књизи су, осим аутора, говорили и др Александар Раковић, виши научни сарадник на Институту за новију историју Србије и протојереј Ранко Јовић, парох неготински у пензији. Уз благослов и поздравну реч Владике Тимочног Илариона, ову промоцију испратио је велики број суграђана.

Поводом обележавања Дечје недеље, Матична библиотека „Светозар Марковић“, у сарадњи са Црвеним крстом, организовала је хуманитарну акцију „Друг другу“.

Историјски архив „Тимочка крајина“ у Зајечару промовисао је нови двоброј часописа Архивско наслеђе.

Од 1. до 4. октобра у Зајечару је одржан скуп под називом „Конзервација урањајућег слоја на мозаику и како га сачувати“, реализован као сарадња Централног института за конзервацију и Народног музеја Зајечар. У раду скупа учествовало је око 40 конзерватора из 14 земаља.

„Дани Зорана Радмиловића“, по 28. пут одржани су у периоду од 18. до 25. октобра и представио је, уз стандардни програм театара из земље и окружења, и Фестивал малих форми у Котлујевцу. За почетак фестивала ансамбл домаћег позоришта одиграо је „Петру“ у режији Ирфана Менсура.

Као пратећи програм отворена је изложба прослављеног сликара Милоша Шобајића у галерији Историјског архива у Зајечару. Милан Цаци Михаиловић представио је „Успоменар 3, а отворена је и изложба фотографија. Најбољим глумцем Фестивала проглашен је Раде Шербеџија за улогу у комаду „Ко се боји Вирџиније Вулф“, копродукцији Казалишта Ulysses Загреб и Београдског драмског позоришта, у режији Ленке Удовички. По гласовима публике најбоља је била представа „Сјећаш ли се Доли Бел“, Камерног театра 55 из Сарајева у режији Кокана Младеновића, док је најбоља представа малих позоришних форми била „Кројцерова соната“ у извођењу Владе Керовића. Живорад Николић, водитељ, аутор телевизијске „Шаренице“, добио је признање, статуету и повељу за промоцију Зајечара.

У Зајечару је у четвртак, 31. октобра, у Историјском архиву „Тимочка крајина“ одржан Научно-стручни скуп „Историја медицине, фармације, ветерине и народна здравствена култура“, 11. по реду. Представљено је 20 стручних радова од првобитно пријављених 29 учесника. Научни скуп отворио је проф. др Небојша Паунковић, овогодишњи добитник награде за животно дело од стране Српског лекарског друштва за допринос из области медицине. Научно-стручни скуп је и ове године, као и прошлих, имао међународни карактер, а ове године је област истраживања проширена темом избеглиштва.

У ПОМАК-у у Зајечару одржан је Фестивал европског филма. Овај фестивал је део кампање ЕУ за тебе, којом се грађанима приближава Европска унија.

Митровдан, слава Историјског архива „Тимочка крајина“ у Зајечару обележена је резањем славског колача и ручком за запослене и госте. Директор је најавио нове пројекте, изложбе и књиге, а овогодишњи колачар Лела Јовановић предала је славу Миљану Ћирићу.

У Зајечару је обележан Дан примирја полагањем венаца на споменик Тимочанима настрадалим у Првом светском рату.

У Радул беговом конаку у Зајечару отворена је међународна изложба фотографија „Дете 2019.“

Дан Матичне библиотеке „Светозар Марковић“ у Зајечару, 27. новембар, обележен је промоцијом књиге мр Дејана Вукићевића, руководиоца НБС (сектор старе и ретке књиге) „Цензура у библиотекарству и издаваштву“. Уручене су и захвалнице сарадницима и корисницима библиотеке.

У галерији Радул беговог конака отворена је изложба фотографија „Дете 2019.“ Ово је 43. изложба фотографија под покровитељством Града Зајечара, у организацији Фото клуба 202 и Народног позоришта Тимочке крајине, а председник Фото клуба и организатор манифестације Раша Милојевић истакао је да су ове године на конкурс пристигле фотографије око 300 аутора из целог света.

На Фестивалу сценских минијатура у Лесковцу, зајечарски Дечији центар добио је награду, Ана Јовнаш за сценску бравуру у минјатури Аска и Вук.

У Народном музеју у Зајечару отворена је изложба слика чланице УЛУС-а Данијеле Лилић.

У Зајечару је обележен Светски дан хорског певања наступима хоров из Зајечара. Бора, Неготина и Сокобање.

Серијом трибина у Омладинском центру Зајечар покушано је да се дође до одговора на нека питања везана за блиску прошлост Зајечара. Како и где је нестала архива градског радија и телевизије, где се данас налази зајечарска Гитаријада и шта је

потребно да се та манифестација врати на место на којем је била крајем осамдесетих и деведесетих година, каква је судбина ФК „Тимок“ у години када се обележава век постојања клуба. Гости Омладинског центра били су и момци из Њуз. нета, новинари БИРН-а, а велики одзив публике потврдио је оправданост трибина и заинтересованост локалног становништва.

Изложба под називом ФК „Тимок“ – век поноса, аутора Николе Милутиновића, отворена је у Историјском архиву „Тимочка крајина“, уз велико присуство културних и спортских радника Зајечара. На изложби су говорили и спортски новинар Влада Станковић, аутор уводног текста, Милан Станковић, помоћник градоначелника, директор архива Велибор Тодоров и председник клуба Бранимир Ђорђевић.

ЗОРАН ЈАНКОВИЋ
(1955–2019)

У Зајечару је 20. септембра 2019. године после краће болести, преминуо дугогодишњи радник Историјског архива “Тимочка крајина” Зоран Јанковић.

Рођен је 28. септембра 1955. године у Зајечару, где је завршио основну школу и Гимназију. У Историјском архиву у Зајечару био је запослен од 1. фебруара 1980. године све до смрти која га је задесила годину дана пре одласка у заслужену пензију. Највећи део свог радног века провео је радећи на пословима заштите архивске грађе у депоу, а од изградње новог депоа Историјског архива у Зајечару био је његов неформални руководиоцац.

Током читавог свог радног века био је поуздани колега, незаобилазни сарадник сваког истраживача који је у Архиву проучавао грађу, стога су му готово сви истраживачи у својим издањима изражавали захвалност.

Био је аутор великог броја изложби у Архиву, а као коаутор учествовао је у готово свакој изложби коју је организовао Архив.

Објавио је и већи број стручних радова и био приређивач вредних издања архивских докумената. Учествовао је на више научно-стручних скупова у земљи и иностранству.

Од првог броја био је члан редакције и стални сарадник “Архивског наслеђа”. У првом броју објављен је његов приказ изложбе “Документ и плакат- сведоци времена 1833-1940.” из 2002. године чији је био један од аутора. И у другом броју објавио је приказ изложбе “Вождови устаници” у којој је такође учествовао као коаутор. У трећем броју објавио је детаљну анализу вредног писаног портрета Николе Пашића, који је у Архив дошао откупом 2003. године.

У броју четири дао је преглед развоја трговине, занатства и угоститељства у зајечару за период од 1833. до 1941. године. Следећи његов прилог објављен је у шестом броју и реч је о попису матичних књига рођених, венчаних и умрлих општина Зајечар, Књажевац и Бољевац у периоду од 1837. до 1950. године, а које се налазе у поседу Архива, као одговор на велико интересовање јавности за тај попис, а он сам је

велики део свог посла последњих година посветио управо раду са странкама на проналажењу и издавању копија докумената из ових матичних књига. Попис стрељаних народних непријатеља за округ зајечарски, 1944. до 1945. године, објављен у броју 7, плод је сарадње са Државном комисијом која је формирана са истим задатком.

Текст под насловом “Црно благо среза бољевачког” објављен у броју 8. посветио је јубилеју - 110 година од почетка рада рудника Ртањ и Боговина. Годину великог јубилеја - 100 година од почетка I светског рата обележио је текстом о хронологији рата од 1914. до 1918. у двоброју 9-10. Исте године био је и коаутор значајне изложбе “ Од Сарајева до Версаја” која је осим у Зајечару и суседним градовима, јуна 2015. била изложена и у Банским дворима у Бањалуци захваљујући сарадњи са Архивом републике Српске, а он је био и један од говорника на свечаном отварању.

У броју 11. у ауторском тексту осврнуо се на архитектуру Зајечара у 19. и 20. веку, а исту тему представио је и као коаутор изложбе отворене у Архиву септембра 2015.

Још један значајан јубилеј обележио је ауторским текстом објављеним у броју 12. Реч је била о 180-годишњици зајечарске Гимназије, која је такође пропраћена и изложбом чији је био коаутор, а која је у галерији Архива отворена септембра 2016. године. Нажалост, то је био и последњи текст који је објавио у нашем часопису.

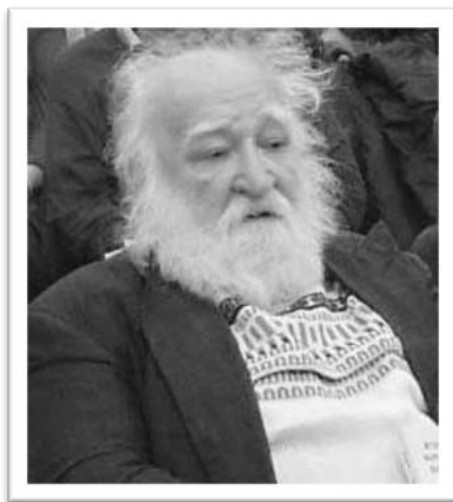
Као један од приређивача књиге архивских докумената “Попис становништва окружја црноречког и крајинског из 1863. године” говорио је на њеној промоцији одржаној 13. јуна 2019. године у галерији Архива. Нико тада није ни слутио да је то његов последњи јавни иступ у промовисању рада институције у којој је провео скоро четири деценије.

Историјски архив “Тимочка крајина” чуваће успомену на једног од најистакнутијих и најзаслужнијих радника у његовој 72-годишњој историји.

*Миљан Ђирић, виши архивист
Историјски архив „Тимочка крајина“ Зајечар*

IN MEMORIAM

УДК 821.163.41:929 Рајковић Љ.

ЉУБИША РАЈКОВИЋ КОЖЕЉАЦ
(1940 – 2020)

У Зајечару је 4. марта 2020. године преминуо Љубиша Рајковић Кожељац, професор српског језика и књижевности, књижевник, лингвиста и новинар, дугогодишњи сарадник Историјског архива у Зајечару. Сарадња је започела давне 1969. године, када је Архив објавио прву његову књигу „Укорак с временом“ и трајала је до последњих дана његовог живота. У Архиву је формиран лични фонд Љубише Рајковића Кожељца, који садржи богату преписку од преко 2.000 писама, на основу којих је аутор објавио већи број књига у издању Историјског Архива.

* * *

Тачно у дан, 43 године након што је Тимочку Крајину уздрмао земљотрес са епицентром у Плоештију, у суседној Румунији, не само људе од пера већ људе уопште уздрмала је једна вест. На прагу ноћи, зимске, хладне и кишне ноћи (пасјег времена), на ободу Зајечара, у улици 7. септембра, истој оној улици иза које се одржавају чувени мајски и септембарски вашари, у кобној и трагичној несрећи, прекинут је дуг и плодотворан животни пут Љубише Рајковића – научног радника, истраживача и књижевног ствараоца.

(Свакако, чињенице о томе да је несрећни Рајковић усмрћен путничким возилом у тренутку када је импровизованим колицима возио у таквој ноћи и у том добу дрва за огрев – једном је већ имао идентичну несрећу у улици Светозара Марковића, али је тада преживео – заслужују посебан осврт, али то неће бити предмет пажње у овом тексту.)

А животни пут овога (не само за локалне прилике) значајног подвижника је започео 4. фебруара 1940. године у Кожељу, селу близу Минићева, под прелепом Тупижницом, испод зидина некадашњег града Козла, у угледној породици пољопривредника, од мајке Добрице и оца Драгољуба.

Као детету из такве напредне породице, било му је предодређено више образовање од друге сеоске деце, и оловка уместо плуга, и то предодређење га је (уз ретко виђено интересовање за реч, књигу и знање) и заувек одвело од родних њива. Од нижих разреда основне школе у Кожељу, преко виших у Зајечару, и гимназије, обрео се у Београду, где је 1963 године (дакле, са 23 године живота) завршио Филолошки факултет, групу за српскохрватски језик и југословенску књижевност.

Од првог намештења, у основној школи у Минићеву, преко Халова и Неготина, па преко Коњуса и Рожаја у Црној Гори, трајао је његов педагошки позив, а био је и просветни саветник у Зајечару, лектор у Бордоу и Лилу (Француска), и, на крају, научни сарадник у Институту за изучавање културне баштине Срба на Косову и Метохији, одакле је, у време бомбардовања, дошао у Зајечар, где је завршио радни век у завичајном одељењу Матичне библиотеке. Уз редован рад, Рајковић није запоставио своје напредовање: Магистрирао је на Филолошком факултету у Београду темом „Језик и стил у роману *Деобе Добрице Ћосића*“ (1973), а докторирао је 1994. на Филолошком факултету у Приштини, темом „Лирске народне песме југоисточне Србије“.

На том путу, не ретко, суочавао се са приликама (боље рећи неприликама) и неправдама, које су утицале на његов живот, на породицу, и на рад – али је он увек налазио снаге да из таквих ситуација изађе и настави своје деловање.

Не само велики број библиографских јединица у периодици, већ и импозантан број више од 60 публикованих књига не могу да буду реална слика деченијског плодотворног рада овог неуморног прегача. Ако књижевна критика (али и наука), како то обично бива код прегача и ствараоца који су географски одмакнути од центра (престонице), не буде оценила његов значај, учиниће то праведнији судија – време, које све предаје вечности или забораву.

Читав његов опус се може сагледати у више области.

Истраживачки, у коме је оставио и најдубљи (и најзначајнији) траг, који је започео књигама „Двори самотвори“ и „Здравац миришљавац“, а завршио књигом „Венци за младенци“ (1998 – рекло би се и прерано), сакупивши и отевши од заборава народно усмено благо Тимочке крајине, што је било и пресудно за доделу Вукове награде. Само истраживачу оваквог нерва и преданости било је својствено да дође до тог блага, неуморно трагајући за казивачима чији су се животи (али и умови) још тада увелико гасили и собом односили то усмено народно благо, почев од своје бабе по мајци, Мице, до осталих, до којих је (често и с муком) долазио, шпартајући од Дунава до Сврљишких планина. Нема илустративнијег (и болнијег) примера од Љубишине приче о усамљеној баби на коју су га, као могућу казивачицу, упутили, и коју је затекао саму, без воде, дрва и хране. Након што је донео нешто хране из сеоске „задруге“, донео јој воду са бунара и чак исцепао дрва, Љубиша је са отвореном свеском сео пред њу, сав устрептао да је чује – а она му је рекла: „Е, мој синко, теб је до појање, а мен је до ровање!“

Његов, несумњиво велики, допринос дијалектологији, огледа се и у његовом ауторском раду, у бројним прозним и поетским записима – његова збирка песама на дијалекту „Устук“ је пример да је и књижевним знацима тешко раздвојити његово ауторско од чистог, изворног, народног стваралаштва.

Друга важна област, научна област, исто тако започета рано, крунисана је обимним Речником тимочког говора, а тај део стваралаштва је у блиској вези са његовим књигама из области књижевне критике, књижевних разговора и огледа.

Као хроничар (и биограф) исказао се у више монографија тимочких села (Врбица, Кожељ, Јелашница), а серију биографија најзначајнијих припадника партизанског покрета поткрепио је књигама о њиховој борби (од „Непоклека“, до

„Живот – за живот у слободи“), у чему је у доследности истрајавао до краја, чак и времену када су ти историјски догађаји и актери били подвргнути другачијим оценама и тумачењима.

Конечно, најплоднији, али не увек и најизражајнији, био је у ауторском стваралаштву, где се огледао у свему: од романа („Били смо немогући“) и прича („Трајање“, примерице), бројних књига поезије на нормативном (књижевном) језику и дијалекту, у разноликости форме (чак и хаику) и записа попут књиге „Суза скамењена“, до афоризама и хумористичких цртица („Шиомигађура“ и „До балчака“).

Аутору ових редова је позната анегдота када је Томислав Мијовић, алудирајући на његову ауторску разуђеност једном приметио Рајковићу: „Е, па знам шта ниси још писао – филмски сценарио!“ „А јеси ли ти сигуран?“ – узвратио му је Рајковић.

Ипак, једна од његових најранијих песама, прочитана на једном давном Младом мају, почетком седамдесетих, под врхом Краљевице, а посвећена његовој прворођеној Весни, достојна је сваке антологије:

Први сусрет са ћерком

*то су дакле те очи
што ће бити мутне
на дан моје смрти*

У кући Љубише Рајковића постоји библиотека, вероватно једна од највећих приватних библиотека у Србији, са више од 13 хиљада наслова (аутор ових редова далеко заостаје, са свега 8 хиљада) – у њој је Љубиша живео људски живот са књигама, и за књиге, свестан да је то једина спона са вечношћу и људским духом.

Дело Љубише Рајковића, његов истраживачки и научни опус, коначно, остаће као постамент, као један темеља у овом крају Србије, вековима скрајнутом (не само по имену) и запостављеном у сваком смислу.

Својим прегалаштвом, од кога није одустао до своје кобне и трагичне смрти, Љубиша Рајковић је оставио трајну задужбину за будуће генерације, светао пример истрајности и посвећености.

Радиша Драгићевић, књижевник

Историјски архив „Тимочка крајина“ Зајечар, 24.7. 2019. год.

УПУТСТВО САРАДНИЦИМА:

Часопис *Архивско наслеђе*, стручно гласило за архивистику у историографију Историјског архива у Зајечару, објављује радове на српском, уз резиме на енглеском језику. Текстови се достављају на адресу Редакције, до 15. фебруара текуће године, а објављују се у априлу (за Дан Архива) исте године. Радови треба да садрже: наслов, апстракт, кључне речи, резиме и цитирану литературу кроз фусноте.

Рукописи у компјутерском слогу предају се у једном примерку, ћиричним писмом и снимљени у формату MS Word документа (формат А4, маргине – 2cm), у штампаном и електронском облику у фонту Times New Roman, величина фонта 12. Размак између редова је 1, а напомене – фусноте се налазе на крају сваке стране. У фуснотама и резимеима величина слова је 10 уз једноструки проред. Прва страна треба да садржи поред наслова рада и име аутора и институцију у којој ради.

Осим основног текста са напоменама (уређеним према упутству), рад треба да садржи:
Апстракт. Налази се испод наслова рада и не може имати више од 500 словних знакова. Пише се на језику којим је писан основни текст.

Кључне речи. Дају се на српском језику и не може их бити више од 10.

Резиме. Предаје се на српском језику и не може имати више од 1.000 словних знакова.

Прилоге. Доставити у електронској форми ван Word документа у формату tiff, .jpg, - црно беле фотографије предати у резолуцији од најмање од 300 dpi. Свака илустрација мора бити означена бројем, и треба да има легенду и назначено место унутар текста.

Начин цитирања: Наводи се пуно име и презиме аутора, са размаком између имена и презимена, обичним словима. Први пут цитиран наслов књиге пише се, курзивом. Место и година издања пишу се иза наслова, без запете. Цитиране странице пишу се на крају без скраћене ознаке за страну. Код узастопног навођења аутора и дела пише се: Исто или Ibid. Не употребљавају се скраћенице стр. односно р. и рр. Датуми се пишу на следећи начин: 25. јануар 2016. Бројеви већи од троцифрених треба да буду куцани са тачкама, а не са размацима, нпр. 2.000, 10.000.

Радови не би требало да буду већи од 30.000 карактера (до 16 страна, укључујући фусноте, табеле, резиме и списак литературе) а прикази треба да буду до 8 страна. Одступања су могућа уз сагласност уредника.

За ставове изнете у радовима одговарају аутори. Радови се не враћају.

Свим колегама захваљујемо на сарадњи, подршци и корисним саветима.

Радове достављати на адресу Редакције:

**Историјски архив "Тимочка крајина" Зајечар, Николе Пашића 160, 19000
Зајечар; e-mail arhivzaj@mts.rs ili spsluzba.arhivzaj@mts.rs**

Р е д а к ц и ј а

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

930.25+94(497.11 Зајечар)
94(497.11)

АРХИВСКО наслеђе : часопис за архивистику и историографију = The Archival Heritage : the Review for Archival Research and Historiography / уредник = Editor Велибор Тодоров. - 2003, бр. 1- . - Зајечар : Историјски архив "Тимочка крајина", 2004- (Књажевац : "Braintrade" штампарија "Влапо"). - 25 cm

Годишње.
ISSN 1820-0036 = Архивско наслеђе
COBISS.SR-ID 111627532

АРХИВСКО НАСЛЕЂЕ

БРОЈ 15 * 2021.